

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Bc. Michal Kurz

**Za novou Prahu! Tradice, vize a budování (obrazu) města
po roce 1945**

**Towards new Prague! Traditions, visions and constructing
the city and its image after 1945**

Praha 2015

PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Můj velký dík patří zejména PhDr. Janu Randákovi, PhD. za všestrannou pomoc, trpělivost a nesčetné rady a připomínky, které mi při tvorbě této práce poskytl. Za zásadní míru inspirace, mimořádnou vstřícnost a zprostředkování řady metodologicky obohacujících textů děkuji Dr. Arnoldu Bartetzkemu a Prof. Dr. Franku Hadlerovi ze Společenskovědního institutu pro historii a kulturu středovýchodní Evropy (GWZO) v Lipsku. Za možnost nahlédnout do historické dokumentace hotelu International, nevšední ochotu a doplňující informace k této stavbě děkuji doc. ing. arch. Radomíře Sedlákové, CSc., kurátorce Sbírký architektury Národní galerie v Praze. Díkem za vstřícný přístup při dohledávání materiálů k armádním projektům v Dejvicích jsem zavázán pracovníkům badatelný Vojenského historického archivu v Praze. Za cenné postřehy, rady a metodologická doporučení děkuji mým milým kolegům Mgr. Marku Fapšovi a Mgr. Jiřímu Neminářovi. V neposlední řadě patří dík za podporu a tvůrčí prostředí mé rodině.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Českých Budějovicích dne 5. 8. 2015.

.....

Abstrakt:

Tématem práce je výstavba a symbolické kódování města Prahy od roku 1945 do konce 50. let s důrazem na období stalinismu. Na základě rozboru dobových textů a architektonických projektů sleduje práce motivace a taktiky, jimiž se poválečné politické a odborné elity snažily manifestovat v prostoru hlavního města vlastní hodnoty a ideologické principy. S pomocí analýzy dobově užívaných pojmů „staré“ a „nové“ Prahy zkoumá proměňující se vztah mezi tradicemi a modernitou v obraze města. Sociokulturní fenomén stalinistického budovatelství tematizuje v širší časové perspektivě jako specifickou součást modernizačního procesu, jímž Praha prochází v průběhu 1. poloviny 20. století. V zásadní míře si všímá konkrétních atributů, jimiž se měla „nová“ socialistická Praha vyznačovat, a míry využití oficiálních sovětských vzorů i domácích historických tradic.

Klíčová slova:

Praha, město, obraz města, architektura, urbanismus, paměť, památková péče, socialistický realismus, stalinismus, 50. léta

Abstract:

The thesis focuses on the construction and symbolic encoding of Prague from 1945 to the late 1950s, with emphasis on the Stalinist era. Based on an analysis of historical texts and architectural projects, the thesis studies the motivations and tactics, which the post-war political and professional elites sought to manifest their own values and ideological principles in the area of the capital city. Through the analysis of historical concepts of „old“ and „new“ Prague examines the thesis the changing relationship between tradition and modernity in the image of the city. The sociocultural phenomenon of Stalinism is thematized as a specific part of the long process of modernization, which passes through Prague during the first half of the 20th century. The thesis deals also with the attributes that should characterize the „new“ socialist Prague and with the ways of using the Soviet patterns and local historical traditions.

Keywords:

Prague, city, image of the city, architecture, urbanism, memory, heritage, socialist realism, stalinism, 1950s

Obsah

Úvod	8
1 Základní pojmy	15
1.1 Město a prostor	16
1.2 Obraz(y) města	19
1.3 Obrazy města jako ideologický nástroj – možnosti a limity	22
1.4 Obrazy města a paměť	25
2 Obrazy „staré“ a „nové“ Prahy před r. 1945	29
2.1 „Stará Praha“ – formování obrazu před r. 1945	31
2.2 „Nová Praha“ – formování obrazu před r. 1945	38
2.2.1 „Nová Praha“ kolem r. 1900	38
2.2.2 „Nová Praha“ v meziválečném a válečném období	46
3 „Nová Praha“ po roce 1945 – chronologická osa	54
3.1 Rok 1945 – „Bod Nula“?	55
3.2 Rok 1951 – „Bod obratu“	67
3.3 Rok 1954 – „Bod vrcholu“	81
3.4 Hledání „Bodu zlomu“	94
3.4.1 Rok 1954	99
3.4.2 Rok 1958	106
3.4.3 Rok 1960	108
3.4.4 Rok 1962	110
4 „Nová Praha“ stalinismu jako „socialistické město“	112
4.1 Stalinský obraz „nové Prahy“ – předpoklady formování	114
4.1.1 Přítomnost negativního protipólu – obraz „kapitalistického města“	114
4.1.2 Socialistický realismus – tvůrčí metoda „nové Prahy“	116
4.1.3 Záštitu zahraničních vzorů	123
4.2 Stalinský obraz „nové Prahy“ – základní atributy	132
4.2.1 Reprezentativnost, „ideovost“ a krása	133
4.2.2 Plánovitost a přehledná struktura	138
4.2.3 „Lidovost“, humanismus a nivelizovaná sociální skladba	141
4.2.4 Hygiena a čistota	148
4.2.5 Dostatek zeleně	151
4.2.6 Úcta k „pokrokovým“ tradicím minulosti a péče o památky	157

5	Dejvice – sonda do mikrokosmu stalinistické Prahy	171
5.1	Englovy Dejvice – prvorepublikový obraz „nové Prahy“?	175
5.2	Dejvice a armáda – osudové spojení?	178
5.3	Hotel International a Ústřední dům armády – dva sny o pražském mrakodrapu? ...	180
5.3.1	Hotel International a vojenský areál v Podbabě	181
5.3.2	Ústřední dům armády na Vítězném náměstí	188
5.4	Hotel International – symbol československé sorely?	198
	Závěr	204
	Seznam použitých pramenů a literatury	211
	Seznam příloh	218

Úvod

„Návratem presidenta dra. Edvarda Beneše na pražský hrad končí zatím dramatické dějiny tisíciletého města. Začíná jím však zároveň nová epocha, na jejímž prahu Pražané stanuli.“

Vojtěch Volavka: *Praha*. Praha 1948, s. 145.

„A všichni, kterým na Praze záleží [...] musí semknout všechny pokrokové síly a nové prostředky, k vytvoření výrazu nové doby v Praze, hlavním městě opravdu lidové republiky.“

Jaroslav Kříž: O novou Prahu. *Architekt*, roč. XLVI, 1948, č. 2, s. 18.

„Smyslem výstavby nové Prahy je péče o potřeby pracujícího člověka, snaha, aby Praha byla krásnějším a slavnějším městem.“

Gustav Bareš: *Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*. Praha 1951, s. 20.

„Vždyť je to naše Praha, a náš pracující lid si zaslouží žít v nové, ještě krásnější Praze.“

Karel Doutnáč. *Letná – první staveniště socialistické Prahy*. Praha 1951, s. 15-16.

„[N]a obvodu města i uvnitř v prolukách se rodí se vzrůstajícím tempem nová Praha, Praha zítřka, nová kapitola stavebního vývoje města...“

Emanuel Poche: *Prahou včerejška i dneška*. Praha 1958, s. 51.

Jen velmi obtížně by bylo možné najít bezprostřední spojitost mezi autory uvedených citátů. Jedno však mají referent ministerstva zahraničních věcí, architekt, stranický ideolog KSČ, „nejlepší svářeč Pražského kraje“ a historik umění společné, totiž téma, o němž hovoří a píše: je jím přítomnost a budoucnost poválečné Prahy. Způsob, jakým se tak děje, je přitom ve všech případech komponován na podobném principu, který snad můžeme předběžně označit za určitou „rétoriku novosti“. Její různorodé projevy lze v dobových pramenech z

prvního desetiletí poválečné existence Československa nalézt dosti často, zdaleka nejen v souvislosti s hlavním městem. Pro společensko-politickou atmosféru tzv. třetí republiky je charakteristická široce sdílená a veřejně deklarovaná potřeba změny ve všech zásadních oblastech obnoveného státu, vyrůstající z traumatizujících zážitků meziválečné hospodářské krize, událostí roku 1938 a následné okupace.

Vytoužený konec války vytvářel z roku 1945 v očích většiny české společnosti bod zásadního a příznivého obratu, „nového začátku“, provázený vírou v lepší budoucnost, uskutečnitelnou skrze nápravu a zdokonalení meziválečného systému.¹ Vymezování se vůči dosavadním pořádkům válečné i meziválečné doby vytvářelo důležitou součást formující se identity staronové republiky. Změnou politické situace po komunistickém převratu v únoru 1948 získala tato tendence další impuls. V kontextu upevňování moci KSČ a první, stalinistické fáze budování lidově demokratického státu se dichotomie „starého“ a „nového“ stala zásadní součástí dobové rétoriky.² Proklamovaný „pokrokový“ charakter komunistického režimu, zavrhuje vše „staré“ ve prospěch směřování k (domněle) lepší budoucnosti, nicméně nebyl zcela jednostranný – vedle oficiálně zdůrazňovaných sovětských vzorů bylo v zásadní míře využíváno také odkazů k vybraným domácím tradicím.

Na pozadí zásadních politických, ekonomických a sociálních změn, jimiž Československo během relativně krátké doby několika poválečných let prošlo, se vysoký výskyt tématu „nové Prahy“ v pramenných textech jeví poměrně logický a na první pohled jej můžeme snadno označit za specifickou součást onoho budovatelského étosu, příznačného v různých modifikacích pro oficiální diskurs období po roce 1945 i 1948. V této práci se nicméně pokusím o důkladnější rozbor této otázky, který by měl podobně úzce dobové zařazení překročit. Mým tématem bude poválečné budování Prahy a jejího obrazu ze strany vládnoucích elit a expertních kruhů, a to jak ve smyslu zásahů do fyzického prostoru města, tak i re-konstruování jeho symbolických reprezentací. Obě tyto roviny se budu snažit zohlednit využitím dvou hlavních kategorií pramenů: dobových textů a architektonicko-

¹ K poválečným změnám v ČSR a jejich kořenům zatím nejobsáhleji a nejpodnětněji Ch. Brenner: *„Zwischen Ost und West“: tschechische politische Diskurse 1945-1948*. München 2009. Dále např. Třetí republika – demokracie ano či ne? *Na pozvání Masarykova ústavu* 1/2004, s. 125-175; spíše rámcově M. Pehr: *Zápas o nové Československo*. Praha 2011. Z dobových textů např.: E. Beneš: *Demokracie dnes a zítra*, 1945. L. Sychrava: *O nové Československo*. Praha 1947. „Rétorika novosti“ pokračuje i po Únoru 1948: r. 1949 byl v československo-sovětské koproduci natočen pod názvem *Nové Československo* barevný dokumentární film, zachycující přírodu, kulturní bohatství a život v „nové“ lidově demokratické republice. O rok později, u příležitosti pátého výročí osvobození, byla ministerstvem informací a osvěty vydána reprezentativní obrazová publikace *Pět let nového Československa*, bilancující v ideologických souvislostech poúnorového režimu nastoupený poválečný vývoj státu. Název *Nové Československo* nesla i brožura Československého ústavu zahraničního v Praze z r. 1954.

² V. Macura: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha 2008, s. 8-22.

urbanistických plánů a realizací (k oběma podrobněji níže). Jestliže v oficiálních textech dané doby je Praha pravidelně kladena do souvislosti s pojmy „nová“, „zítřek“, „budoucnost“, pak se budu ptát především na to, jak konkrétně měla ona „nová Praha“ vypadat, v čem měla její „novost“ spočívat, nakolik stály za těmito vágními, nicméně frekventovanými formulacemi jasnější představy a záměry a do jaké míry se je dařilo (v podobě stavebních realizací) převádět do praxe. Nezbytnou pozornost vyžaduje v této souvislosti otázka metod a aktérů, tj. jak a kým byly vůbec Praha, resp. její fyzický a symbolický obraz konstruovány.

Ústřední místo v analytické části práce bude zaujímat dvojice přívlastků „starý“ a „nový“, vztažených k Praze, jejich výskyt a dobové chápání ve vybraných textech i odraz v materiálním prostoru města. Jestliže se budu zabývat figurou „nové Prahy“, nemohu opomenout ani Prahu „starou“, která neustále fungovala jako její zjevný či skrytý protějšek. Při tom se budu snažit podrobněji ohledat způsoby vzájemné interakce těchto dvou figur v rámci výše naznačené „rétoriky novosti“. Do jaké míry musejí prvky, jimž je oficiálně přiřazen přívlastek „starý“ či „nový“, stát v praxi nevyhnutelně proti sobě? Domnívám se, že za pomoci analýzy dobových textů i konkrétních stavebních projektů lze tuto na první pohled logickou dichotomii zpochybnit a naznačit pestřejší škálu vzájemných interakcí obou pojmů.

„Starou“ a „novou“ Prahu vnímám jako dva ucelené typy *obrazů*, tj. mentálních reprezentací konkrétního města, které jsou různými způsoby (skrže texty, stavby, rituály apod.) veřejně manifestovány a popř. dále šířeny. Představují nástroj, jímž je možné realitu města konstruovat a instrumentalizovat.³ Ani jeden z těchto obrazů přitom nevzniká až po roce 1945; v této době jsou pouze modifikovány pro aktuální potřeby tehdejších politických režimů a zvláště v poúnorovém období se znatelně zvyšuje jejich výskyt v dobovém diskursu. I z tohoto důvodu budu v práci největší pozornost věnovat období *stalinismu*, v němž se „staré“ a „nové“ (potažmo „tradice“ a „vize“, o nichž hovořím v názvu své práce) ocitají do značné míry v pozoruhodné symbióze, když komunistický režim ve své mobilizační strategii záměrně (avšak bez jasných pravidel) využívá pojmy „národní tradice“ a „dědictví minulosti“.

Stalinismus pojímám v kontextu zvoleného tématu nikoli v úzce politické a ekonomické rovině, nýbrž v duchu některých zahraničních sovětologů jako mnohem širší sociokulturní fenomén (zásadně spojený se Stalinovou osobou), jako svébytnou a ideologicky silně zatíženou formu modernity, usilující o vytvoření *nového*, kvalitativně lepšího společenského

³ Klíčový termín *obraz* (resp. *obrazy*) města, který jsem použil už v názvu své práce, budu důkladněji analyzovat v následující kapitole *Základní pojmy*.

řádu.⁴ Výstavba, popř. přestavba měst (včetně „nové Prahy“) představuje zásadní součást tohoto komplexního procesu, neboť „nového socialistického člověka“ mělo zásadní měrou formovat právě funkčně, vizuálně a symbolicky odpovídající prostředí, na jehož budování a kultivaci se měli tito „noví lidé“ zároveň sami podílet. Zásadní legitimizační roli sehrává v rámci stalinské kulturní politiky, architektury a urbanismu využití konkrétních prvků z „odkazu minulosti“, pomocí kterých se stalinismus vymezuje vůči předcházejícímu, programově antitradicionalistickému období avantgardy.⁵

Časové vymezení práce se pohybuje mezi rokem 1945 a koncem 50. let, neboť právě v tomto období můžeme v dobovém diskursu pozorovat nejvýraznější projevy „rétoriky novosti“, zatímco v pozdějších letech (z příčin, které se v práci pokusím naznačit) tento aspekt budovatelského étosu a „velkých slov“ zřetelně ustupuje do pozadí. Z vytčeného časového rámce vystoupím pouze v první kapitole, kde se pokusím nastínit okolnosti vzniku a vývoje obrazů „staré“ a „nové“ Prahy v kontextu konce 19. století a 1. poloviny 20. století a zdůraznit tak jejich hlubší kořeny i trvání napříč vžitými mezníky politických dějin (1918, 1945, 1948). Stalinistické budování 50. let není zdaleka prvním obdobím, které aktivně pracuje s otázkou „starého“ a „nového“ města, jejich vzájemným vztahem a možnostmi koexistence. Tento dodnes aktuální problém poprvé nastolují právě dynamické modernizační procesy 2. poloviny 19. století. Každá další doba či politický režim pak promítají do způsobu jeho řešení vlastní zájmy a praktické i ideologické požadavky. K zařazení obsáhlé první kapitoly mě tedy vedla především snaha poskytnout čtenáři dostatečně kontextualizující úvod, s jehož pomocí si při četbě hlavní části práce bude moci lépe uvědomit, že období stalinistické diktatury 50. let představuje sice velmi výraznou, přesto však pouze dílčí součást mnohem delší linie způsobů zacházení moderních společenských elit s prostorem Prahy. Také v dalších částech práce se budu snažit na tyto kontinuity průběžně upozorňovat.

Prostorové vymezení práce je poměrně jasné: město Praha ve svém poválečném rozsahu (tzv. Velká Praha, vzniklá k 1. 1. 1922). Aniž bych usiloval vyčerpávajícím způsobem podchytit veškeré dílčí lokality na tomto území, pokládám za důležité sledovat na vybraných příkladech fyzické a symbolické proměny jak (historického) centra města, tak i rozvíjejících se, popř. nově vznikajících okrajových čtvrtí, neboť právě zde mohly vize „nové Prahy“

⁴ V tomto směru vycházím z tezí, které při výzkumu sovětského stalinismu formulovali zejm. S. Fitzpatrick a S. Kotkin. Viz S. Fitzpatrick: *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. New York 1999. S. Kotkin: *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley 1997. Srov. dále D. L. Hoffmann: *Stalinist Values: The Cultural Norms of Soviet Modernity 1917-1941*. Ithaca 2003.

⁵ Velkou inspiraci mi při promýšlení vztahu stalinismu a historických tradic poskytla kniha B. Groyse: *Gesamtkunstwerk Stalin: rozpolcená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postskriptum*. Praha 2010.

nalézt optimální prostor pro uplatnění, neomezený starším urbanistickým a stavebním kontextem. Tento záměr zohledňuji také výběrem objektu pro případovou studii, která bude navazovat na hlavní analytickou část práce – je jím mimo historické jádro města ležící čtvrť Dejvice. Na jejím dobře ohraničitelném prostoru lze nalézt optimální příklady, jak měla být „nová Praha“ utvářena, s ohledem i bez ohledu na stávající fyzický a symbolický kontext místa (jedná se zejména o hotel International v Podbabě a nerealizovaný Ústřední dům armády na Vítězném náměstí). Cílem případové studie je konkretizace, ověření a případně prohloubení tezí a závěrů, které vyplynou z předchozích obecněji zaměřených kapitol.

Určitá pochybnost snad může vyvstávat ohledně samotného výběru Prahy jako objektu, na němž bude zvolená problematika zkoumána. Proč téma poválečných vizí a snah o překódování městského prostoru zkoumat právě na příkladu města, jež bylo ze středoevropských metropolí nejméně poškozeného 2. světovou válkou? Praha skutečně leží stranou pozornosti zvláště v posledních letech rozvíjeného výzkumu soustředěného na lokality, v nichž měl v euforické poválečné době vznikat „nový člověk“, potažmo „nový“ (lepší) společenský řád.⁶ Ve stínu monumentálních (alespoň na československé poměry) „socialistických měst“ a sídlišť (Ostrava-Poruba, Havířov, Ostrov n. Ohří) se Praha může jevit jako budovatelsky „mrtvá zóna“, jejíž pevnou historickou podobu doplnily pouze dočasné solitery typu letenského Stalinova pomníku či Gottwaldovy mumie ve vítkovském mauzoleu. Tento pohled bych v následujících kapitolách rád podrobil kritickému rozboru.

Při bližším badatelském pohledu totiž začíná počet pražských realizací z tohoto období přece jen narůstat nad množinu tradičně uváděných příkladů; zároveň absence výrazných realizací automaticky neznamená absenci vizí a i nerealizované plány mají v rámci zvoleného tématu značnou vypovídací hodnotu. Jen velmi lehké poškození Prahy válečnými událostmi bylo pro úvahy o „nové Praze“ jednoznačně zásadním faktorem. Na druhé straně právě díky tomu lze v Praze na rozdíl od řady měst v sousedních státech (zvl. Polsku a Německu) sledovat nikoli radikální zásahy v duchu totální negace či redefinice dosavadního městského organismu, ale (podle mého názoru) o to zajímavější „vyjednávání“ a kompromisy, kdy jsou

⁶ Srov. P. Fritzsche – J. Hellbeck: Nový člověk stalinického Ruska a nacistického Německa. In: M. Geyer – S. Fitzpatrick (eds.): *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha 2012, s. 404-458. Ve středoevropském kontextu toto téma reflektují např.: A. Bartetzky – M. Schalenberg (eds.): *Urban Planning and the Pursuit of Happiness. European Variations on a Universal Theme (18th-21st Centuries)*. Berlin 2009. R. Beier- de Haan: *Aufbau West, Aufbau Ost. Die Planstädte Wolfsburg und Eisenhüttenstadt in der Nachkriegszeit*. Ostfildern-Ruit 1997. R. May: *Planstadt Stalinstadt. Ein Grundriß der frühen DDR – aufgesucht in Eisenhüttenstadt*. Dortmund 1999. Nowa Huta. *Architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty*. Kraków 2006. V českém prostředí např. M. Strakoš: *Nová Ostrava a její satelity. Kapitoly z dějin architektury 30.-50. let 20. století*. Ostrava 2010.

vládnoucí elity ve své snaze opanovat daný prostor nuceny do značné míry respektovat jeho dochovanou fyzickou strukturu a na ni navázané „tradiční“ mentální obrazy města. V tomto směru je pro mě zásadní inspirací studie německé historičky umění Michaely Marek *Sozialismus in der alten Stadt*, v níž navrhuje věnovat vedle nově zakládaných či zcela přebudovávaných měst socialistické éry pozornost také městům historickým, intaktně dochovaným, kde je oficiální ideologie nucena pohybovat se v „odolnějším“ prostředí pevně daných mantinelů.⁷ Opět se zde vracíme k otázce vzájemné interakce mezi tím, co je v obrazu města označeno za „staré“ a tím, co má být prezentováno jako „nové“. Hranice v užívání obou pojmů v dobových textech zejména 50. let se jeví jako značně pružná a nevyhraněná.

Druhým důvodem při výběru Prahy je její odvěky a nezpochybnitelný statut hlavního města, z něhož pro badatelský výzkum vyplývají nesporné výhody, spočívající především v dostatku analyzovatelných pramenů, neboť otázky související s budováním poválečné Prahy a jejího „image“ byly dobově hojně sledovány a diskutovány. Pozice hlavního města činila z Prahy velmi prestižní „kolbiště“ pro demonstraci rozmanitých vizí a její podoba měla důstojně reprezentovat v jistém smyslu celý stát a odrážet aktuální politickou situaci (což ostatně neplatí jen pro námi sledované období).⁸ Obecně vzato bychom procesy a jevy spojené s utvářením fyzického a mentálního obrazu Prahy jistě mohli (v odlišném měřítku a intenzitě) nalézt i v jiných, nejen českých městech. Praha nicméně představuje z badatelského hlediska dostatečně reprezentativní, názorný a pramenně vydatně podložený příklad.

Typologie zvolených pramenů a literatury se odvíjí od výše naznačených otázek a cílů, které si v práci hodlám klást. Jak jsem už naznačil, způsoby re-prezentace Prahy skrze „shora“ (tj. představiteli tehdejších politických a uměleckých elit) vytvářené a distribuované obrazy budu analyzovat pomocí dvou hlavních skupin pramenů: textů a architektonických plánů a realizací. Pro výběr textů jsem zvolil tři základní kritéria: jde o texty neliterární, dobou vzniku

⁷ „Ich möchte dafür plädieren, nicht nur die Planungen, Wiederaufbau- und Neubaumaßnahmen in den Blick zu nehmen, sondern ebenso aufmerksam zu eruieren, wie und mit welcher gesellschaftlichen Reichweite die politische Veränderung in der bestehenden Stadt Platz griff.“ M. Marek: *Sozialismus in der alten Stadt*. Oder: Ein Vorschlag zur kulturgeschichtlichen Erweiterung der sozialgeschichtlichen Stadtforschung. In: T. M. Bohn (ed.): *Von der ‚europäischen Stadt‘ zur ‚sozialistischen Stadt‘ und zurück? Urbane Transformationen im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts*. München 2009, s. 39.

⁸ Jak připomíná v obecné rovině Wolfgang Sonne, „utváření hlavního města představuje ve 20. století hlavní prostředek státní reprezentace“ („Die Gestaltung der Hauptstadt bildet ein zentrales Mittel staatlicher Repräsentation im 20. Jahrhundert.“). W. Sonne: *Die Hauptstadt als Bild des Staates. Planungen des frühen 20. Jahrhunderts im internationalen Vergleich*. In: A. Bartetzky – M. Dmitrieva – S. Troebst (eds.): *Neue Staaten – neue Bilder? Visuelle Kultur im Dienst staatlicher Selbstdarstellung in Zentral- und Osteuropa seit 1918*. Köln – Weimar – Wien 2005, s. 15. Toto obecně jistě platné tvrzení si nicméně dovolím již na tomto místě poněkud zproblematizovat poukazem na silnou symbolickou konkurenci, kterou „tradičním“ metropolím v období stalinismu přinášela „nová“ (tj. nově zakládaná) města (v našem případě pomyslná konkurence Prahy s Novou Ostravou). Tento předpoklad dále rozvinu v hlavní části práce.

spadající do sledovaného období (tj. nikoli zpětné reflexe) a produkované státní a městskou správou a na ně navázanými institucemi, tj. obecně orgány, které měly dostatek moci a prostředků své konkrétní vize či obrazy „nové Prahy“ veřejně propagovat a převádět do praxe. Jinými slovy: nebudou mě zajímat individuální představy jednotlivců, vnímání města umělci apod., ale obrazy Prahy, které vznikaly s ambicí zapůsobit na co nejširší okruh recipientů a (v případě architektonických návrhů) být realizovány. Z tohoto důvodů tvoří korpus textů především články a zprávy publikované ve *Věstníku hlavního města Prahy* (ve sledovaném období posléze vycházejícím pod názvy *Praha* a *Nová Praha*).⁹ Toto periodikum fungovalo jako oficiální komunikační kanál mezi vedením města a jeho obyvateli. Obrazy Prahy (vize, plány, popisy, figury) prezentované na jeho stránkách je proto možné oprávněně vnímat jako ty, které si nejvýraznějším způsobem zjednávaly vstup do obecného povědomí. K žádoucímu doplnění této perspektivy budou namátkově využity i články z denního tisku (*Rudé právo*, *Lidová demokracie* ad.). Ryze odborný diskurs (architektů, památkářů apod.), reprezentovaný specializovanými periodiky (*Architekt*, *Architektura ČSR*, *Zprávy památkové péče*, *Za starou Prahu*), je reflektován jen do té míry, v jaké se dostával do kontaktu s těmito „oficiálními“ obrazy, tj. vymezoval se vůči nim nebo je naopak spoluutvářel.

Dalšími texty, které jsem se rozhodl v zásadnějším míře reflektovat, jsou dobové turistické průvodce. Také tento typ textů, vydávaný ve velkých nákladech, vytvářel určité obrazy města, určené k oslovení a ovlivnění široké veřejnosti. Žánr průvodců se na první pohled jeví jako velmi neutrální: jejich cílem je pomoci čtenáři zorientovat se v určitém prostoru tím, že tento prostor (objekt, čtvrť, město) popíše. Potenciální moc a vlivnost těchto textů však spatřuji právě v momentu vytváření vědění a vědomí o daném prostoru, jehož obraz, resp. obrazy spoluutvářejí zvýrazněním nebo naopak opominutím určitých prvků.¹⁰ Specializované tematické průvodce („*Prahou ve stopách...*“) pak ve městě konstruují již vyloženě záměrné trasy či symbolické vrstvy, k nimž směřují čtenářovu pozornost.

Díla architektury (a potažmo monumentální tvorbu, tj. pomníky a malířské a sochařské práce bezprostředně vázané na konkrétní objekty) jsem se ve své práci rozhodl využít

⁹ Věstník byl jako hlavní tiskový orgán pražské městské správy vydáván již od r. 1894: do r. 1917 jako *Věstník obecní královského hlavního města Prahy*, v letech 1918-1921 jako *Věstník obecní hlavního města Prahy*, 1922-1948 (s nucenou odmlkou v letech 1940-1945) pod názvem *Věstník hlavního města Prahy*. Mezi lety 1948 a 1950 nesl název *Praha. Týdeník Ústředního národního výboru hlavního města Prahy*, do roku 1969 pak *Nová Praha. Týdeník ÚNV pro lidovou správu a komunální podniky* (r. 1970 dochází k návratu k názvu *Praha*).

¹⁰ Široké téma průvodcovské literatury v prostředí středovýchodní Evropy reflektovali v poslední době podnětně zejména R. Jaworski – P. O. Loew – Ch. Ploetzing (eds.): *Der genormte Blick aufs Fremde. Reiseführer in und über Ostmitteleuropa*. Wiesbaden 2011. Dále P. Stachel – M. Thomsen (eds.): *Zwischen Exotik und Vertrautem. Zum Tourismus in der Habsburgermonarchie und ihren Nachfolgestaaten*. Bielefeld 2014.

vzhledem k jejich odvěké schopnosti zásadním způsobem (re)definovat městské prostředí. Realizované i nerealizované architektonické vize představují specifický typ pramene, do značné míry studovatelný přímo „v terénu“. Pro jejich výklad (zejm. v případové studii Dejvic) je ale samozřejmě žádoucí využít také archivní materiály řady institucí (Národní archiv, Archiv hl. města Prahy, Vojenský historický archiv, Archiv Národní galerie, Archiv architektury Národního technického muzea). Mým cílem rozhodně nebude podrobné líčení dějin pražské architektury ve sledovaném období, mnohem spíše mě budou zajímat možnosti a limity architektury jako média, jako nástroje při pronikání ideologie do městského prostoru. Klíčová otázka v tomto směru zní: Do jaké míry je architektura svým tvaroslovím schopna zprostředkovávat konkrétní politické ideje a ideologie?

Výběr dvou zmíněných kategorií použitých pramenů (texty a architektura) není náhodný: jeho prostřednictvím budu moci ve vzájemném provázání analyzovat dobové vize a záměry i míru a podobu jejich promítnutí do praxe. Silný impulz mi zde poskytla kniha polského literárního historika Wojciecha Tomasika *Inżynieria dusz. Literatura realizmu socjalistycznego w planie „propagandy monumentalnej”*.¹¹ Autor v ní při svém studiu politické propagandy 50. let poukázal na zásadní spojitost textů (v jeho případě literárních) a architektury při formování žádoucího obrazu „nového prostředí“ pro „nového člověka“. Architekti a autoři textů jsou v rámci plnění politického zadání, tj. ideologického *překódování* (nejen městského) prostoru, často nuceni spolupracovat. Architektura poskytuje vizím „na papíře“ žádoucí zhmotnění ve fyzickém prostoru, ale zároveň sama potřebuje být zasazena (pomocí textů, popisů, charakteristik) do žádoucích ideologických souvislostí, aby v reálném prostoru působila na diváka pokud možno tak, jak to zamýšleli její iniciátoři a tvůrci. V tomto vztahu vystupují do popředí meze a limity textu i architektury jako svébytných typů médií, která politická moc často využívá ke svým účelům, nicméně toto využití má svá úskalí i meze. I tento rozměr budování „nové Prahy“ se budu snažit ve své práci reflektovat.

1 Základní pojmy

V následujícím oddílu se soustředím na vymezení základních pojmů, které budu ve své práci často používat: pojetí městského prostoru, vztah mezi městem a jeho obrazem (resp. obrazy) a způsoby manifestace politické moci v něm. Způsob, jakým si tyto pojmy budu

¹¹ W. Tomasik: *Inżynieria dusz. Literatura realizmu socjalistycznego w planie „propagandy monumentalnej”*. Wrocław 1999.

definovat, by měl naznačit, že nechci město, resp. městský prostor pojímat pouze jako kulisu určitých událostí, ale jako aktivní prvek, zaujímající významné místo v životě a myslích lidí. Prvek, jenž je na jedné straně produkován (individuálními i kolektivními aktéry) a na straně druhé sám produkuje (konkrétní významy, symboly, funkce atd.).

1.1 Město a prostor

Města vytvářejí již po staletí dominantní životní prostředí člověka a rámec jeho aktivit. Dlouhou tradici mají i jako téma historiografického výzkumu, téma postupně obohacované o nové aspekty a perspektivy, především více či méně cílenou spoluprací historiků se zástupci dalších oborů, sociologie, geografie, kulturní antropologie, dějin umění nebo literární vědy. Nepovažuji za účelné pokoušet se na tomto místě o jakkoli ucelenou definici města, kterou lze ostatně beze zbytku stanovit jen stěží – německá spisovatelka Kerstin Preiwuß o městě přiléhavě hovoří jako o „nejkomplexnějším znaku reálného i mentálního osvojení prostoru člověkem“.¹² Teoreticky uchopit se pokusím spíše pojem *prostor*, neboť právě tato dimenze hraje v mém přístupu ke zvolenému tématu důležitou roli: město je prostorem, který člověk může vytvářet, obývat i ovládat a zároveň je jím ovlivňován.¹³

Prostor je potřeba si definovat takovým způsobem, abychom v jeho rámci vůbec mohli uvažovat o možnosti jeho vědomého ovlivňování a přetváření konkrétními „obrazy“. Této potřebě samozřejmě nevyhovuje tradiční pozitivistická představa prostoru jako neměnné, apriorně dané veličiny, vytvářející významově neutrální „kontejner“ sociálního jednání a vztahů.¹⁴ Nezbytným východiskem se naopak stávají myšlenky, které do této problematiky vnesl tzv. *spatial turn*, tedy obrat k prostoru, jenž se od sklonku 80. let uplatňuje jako nové

¹² „Städte sind zugleich die komplexesten Zeichen einer realen wie mentalen Aneignung des Raumes durch den Menschen.“ K. Preiwuß: *Ortsnamen in Zeit, Raum und Kultur – die Städte Allenstein/Olsztyn und Breslau/Wroclaw*, Berlin 2012, s. 132. Pro shrnutí možných definic města viz např. W. H. Frey – Z. Zimmer: *Defining the City*. In: R. Paddison (ed.): *Handbook of Urban Studies*. London 2001, s. 14-36. V německém prostředí zvl. P. Johanek – F. J. Post (eds.): *Vielerlei Städte. Der Stadtbegriff* (Städteforschung, Reihe A, Bd. 61). Köln 2004. V českém prostředí se o přehled přístupů k problematice města v rámci historické vědy a příbuzných oborů pokusil J. Ira: *Město*. In: L. Storchová a kol.: *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 338-355.

¹³ Náhled do takřka nepřehledného množství konceptů prostoru v pojetí různých vědních oborů poskytuje M. Crang – N. Thrift (eds.): *Thinking Space*. London – New York 2000.

¹⁴ Představu neměnného a na pozorovateli nezávislého *absolutního prostoru* rozhodujícím způsobem formovaly úvahy René Descarta a především Isaaca Newtona a Immanuela Kanta. Blíže viz např. T. Weiss: *Pojetí absolutního a relativního prostoru ve filozofii a jeho vztah k teritorialitě moderního státu. Mezinárodní vztahy*, 2010, roč. 45, č. 3, s. 76-88. Též B. Warf: *From surfaces to networks*. In: B. Warf (ed.): *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. London 2009, s. 59-76.

vlivné paradigma v sociálních a kulturních vědách.¹⁵ Jedním z jeho nejzásadnějších přínosů je pojetí prostoru jako sociálního konstruktů, resp. produktu sociálně podmíněné imaginace. V tomto směru vycházím především ze zakládajícího konceptu „sociální produkce prostoru“ francouzského marxistického filosofa a sociologa Henriho Lefebvra.¹⁶ Ten chápe prostor jako neustále konstruovaný, tj. podléhající nepřetržitému a opakovanému procesu re-produkce a re-konstrukce skrze praktiky jednotlivců a institucí, které jej obývají, užívají a ovlivňují. Zároveň rozlišuje triádu prostorů, vznikajících na základě tří typů sociální praxe¹⁷:

- A) *Prostor vnímaný (l'espace perçu)*, vytvářený pomocí *prostorových praktik (spatial practices)* – představuje fyzickou podobu prostoru a jeho znaků, kterou uživatelé subjektivně poznávají v každodenní praxi svými smysly.
- B) *Prostor koncipovaný (l'espace conçu)*, vytvářený skrze *reprezentace prostoru (representations of space)* – představuje prostor *mentální*, abstraktní, spojený s věděním, uchopitelný prostřednictvím plánů, modelů, návrhů a vizí ze strany vědců, architektů a urbanistů. Příkladem takto vznikajících reprezentací prostoru jsou např. plány měst. Tento způsob utváření prostoru označuje Lefebvre za dominantní v každé společnosti.
- C) *Prostor prožívaný (l'espace vécu)*, vytvářený pomocí *prostorů reprezentace (representational spaces)* – představuje prostor *sociální*, zakoušený skrze asociované obrazy a symboly. Prožívaný prostor překrývá prostor fyzický tím, že jeho prvky využívá v rovině imaginace (obrazů a symbolů) a dává tak výraz společenským tradicím, kolektivním vzpomínkám a sdíleným zkušenostem.

Tím, že všechny tři typy sociálních praxí (prostorové praktiky, reprezentace prostoru a prostory reprezentace) se vzájemně prostupují, nese v sobě prostor vždy zároveň prvky materiální, kognitivní i symbolické a stává se „*propojením geografické formy, vystavěného prostředí, symbolických významů a rutiny života*“.¹⁸ Lefebvrovo komplexní pojetí prostoru jako sociálního produktu zároveň umožňuje překročit tradiční dichotomii prostoru fyzického a mentálního coby oddělených entit (formulovanou již Descartovým rozlišením mezi *světem*

¹⁵ Pojem poprvé užil ve své knize *Postmodern Geography* (vyd. 1989) geograf Edward Soja, v mnohém zásadně rozvíjející myšlenky sociologa H. Lefebvra. Přehledné zachycení hlavních trendů a myšlenek v rámci *spatial turn* a jejich aplikace v jednotlivých vědních disciplínách nabízí D. Bachmann-Medick: *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Reinbek 2006, s. 284-327.

¹⁶ H. Lefebvre: *La production de l'espace*. Paris 1974. Široký ohlas zaznamenal až anglický překlad: H. Lefebvre: *The Production of Space*. Oxford 1991.

¹⁷ H. Lefebvre: *The Production of Space*, s. 33 an.

¹⁸ „[A]n interlinkage of geographic form, built environment, symbolic meanings, and routines of life“. H. Molotch: *The space of Lefebvre. Theory and Society*, vol. 1993, No. 22, s. 888.

materiálních věcí a světem představ). V kontextu mé práce to znamená možnost sledovat ve vzájemně provázané perspektivě jak (re)konstruování materiálního prostoru poválečné Prahy, tak i procesy jeho vnímání a reprezentace. Tyto dvě roviny, k jejichž úzkému vztahu se budu opakovaně vracet, je možné názorně postihnout také za pomoci dvojice pojmů, které rozlišuje kulturní antropoložka Setha M. Low.¹⁹ Jedná se o *sociální produkci* a *sociální konstrukci prostoru* (*social production of space – social construction of space*). Sociální produkce prostoru zahrnuje podle Low veškeré faktory (sociální, ekonomické, ideologické a technologické) směřující k vytváření prostoru města jako *fyzického* prostředí. Pojem „produkce“ navíc svou materialistickou konotací naznačuje podmíněnost budování reálného města politickými a ekonomickými faktory. Sociální konstrukce prostoru oproti tomu odkazuje na *symbolický* prožitek prostoru skrze paměť a mentální obrazy. Prostřednictvím obou těchto procesů je prostoru města vtiskáván konkrétní význam.

V duchu uvedených Lefebvrových tezí, aplikovaných na město jako centrální objekt mého zájmu, pokládám za základní vlastnost městského prostoru jeho konstruova(tel)nost, a to ve fyzickém i symbolickém smyslu, přičemž obě tyto roviny (jak naznačuje i Low) jsou vzájemně velmi úzce provázány. Městský prostor není „prázdnou“, významově neutrální a neměnnou kategorií, za niž bychom jej snad někdy měli tendenci považovat, nýbrž proměnlivou veličinou, spoluutvářenou spektrem aktérů v procesu permanentního osvojování, přivlastňování a re-interpretování. Jak podotýká Lefebvre, „každá společnost [...] produkuje svůj vlastní prostor“.²⁰ Mezi tyto aktéry samozřejmě patří jak představitelé státní moci, tak i řadoví občané. V tomto ohledu budu svou perspektivu vědomě redukovat na pohled „shora“, tzn. producentem a iniciátorem mnou zkoumaných fyzických a mentálních obrazů poválečné Prahy budou představitelé vládnoucích politických, ideologických a uměleckých elit. Sféru „každodenních strategií“ a individuálních představ, které si o městě vytvářejí jeho obyvatelé (a které lze v dochovaných pramenech sledovat výrazně obtížněji), ponechám stranou.²¹

¹⁹ S. M. Low: *Spatializing Culture: The Social Production and Social Construction of Public Space in Costa Rica*. *American Ethnologist*, vol. 23, No. 4 (November 1996), s. 861-879, zde s. 861-862.

²⁰ „[E]very society – and hence every mode of production with all its subvariants [...] produces a space, its own space“. H. Lefebvre: *Reflections on the Politics of Space*, in: H. Lefebvre: *State, Space, World. Selected Essays*. Minneapolis 2009, s. 171.

²¹ Představy, jaké si o „svém“ městě vytvářejí sami obyvatelé, tj. individuální obrazy „města v hlavě“ a tvorba tzv. „mentálních map“ (*mental maps*, resp. *kognitive Karten*), jsou širokým polem zájmu zvl. sociologů. Průkopnickými díly v tomto směru jsou *The Image of the City* urbanisty Kevina Lynche (1960) a *The Practice of Everyday Life* filosofa a sociologa Michela de Certeau (ang. překlad 1984). De Certeau vymezuje dva způsoby vnímání města: makroperspektivu „Božího oka“, tj. vnímání města architekta a urbanisty (potažmo politiky), kteří jej pojímají jako celek ve zobecňujících kategoriích (*upstream*), a mikroperspektivu běžných uživatelů městského prostoru (chodců), kteří si ve „shora“ nastaveném rámci vytvářejí své vlastní, vůči oficiálnímu pojetí prostoru často rezistentní či přímo podvratné taktiky jednání (*downstream*).

V souvislosti s tímto způsobem vymezení pokládám za nezbytné předeslat ještě jeden limit své práce, a tím je otázka dobové recepce analyzovaných „oficiálních“ obrazů Prahy. Představy, vize a projekty, předkládané veřejnosti na stránkách městského věstníku, denního tisku, v turistických průvodcích a slavnostních projevech, vědomě usilovaly o to, stát se široce sdílenými a zakotvit v obecném povědomí. Na základě dochovaných pramenných materiálů je můžeme poměrně dobře zrekonstruovat. Poznáváme tím ale jen jednu stranu pomyslné mince: jak přistupoval k prostoru Prahy poválečný politický, zvláště komunistický režim, a co o něm samotným takový přístup vypovídá. Nakolik však byly tyto obrazy úspěšné u svých předpokládaných „konzumentů“, ponechávám jako otevřenou otázku. Absence relevantní pramenné základny mi v tomto směru neumožňuje formulovat obecněji platné závěry.

1.2 Obraz(y) města

Obraz města (image of the city, popř. Stadtbild) patří již řadu let k reflektovaným termínům v oblasti urbanismu, sociologie, dějin umění, urbánní antropologie, literární vědy a do jisté míry také historie. V kontextu domácího odborného zájmu se ovšem objevuje (pokud vůbec) spíše ve formě vágně definované rétorické figury.²² Pro účely své práce se proto pokusím tento sice nejednoznačně vykládaný, nicméně přesto, jak se domnívám, funkční a využitelný pojem konkrétněji vymežit.

V českém prostředí je termín *obraz města* nejčastěji odvozován z titulu knihy amerického architekta a urbanisty Kevina Lynche *The Image of the City*, která v roce 1960 přelomovým způsobem změnila dosavadní způsob nahlížení na městský prostor a možnosti jeho utváření.²³ Z tohoto díla přebírám základní definici obrazu města jako „*všeobecné mentální představy o části fyzického světa, kterou si buduje každý jednotlivec*“.²⁴ Ve smyslu „*mental image*“

²² Cíleněji s tímto pojmem pracují zejm. autoři kombinující perspektivy příbuzných vědních oborů (historie, sociologie, etnologie, kulturní antropologie). Viz zvl. sborník M. Ferencová (ed. et al.): *Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.-21. století*. Brno 2009. Dále např. některé studie L. Klusákové (v širších souvislostech tématu identit a stereotypů): *Prostředí a identita*. In: K. Kubiš (ed.): *Obraz druhého v historické perspektivě. II, Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Studia historica LII, AUC Philosophica et Historica 5/1999. Praha 2003, s. 59-77. Táž: *The Burgus of Leiden. The „Image“ of the City as the Component of Identity*. In: *Magister noster: sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.* Praha 2005, s. 97-106.

²³ K. Lynch: *The Image of the City*. Cambridge MA 1960. V českém překladu K. Lynch: *Obraz města. The Image of the City*. Praha 2004.

²⁴ K. Lynch: *Obraz města*, s. 4. Obdobně definuje soudobá česká jazykověda pojem „*image*“ jako „*psychický otisk reality subjektivně přepracovaný do formy dojmu, obrazu skutečnosti*“. J. Kraus a kol.: *Nový akademický slovník cizích slov*, Praha 2005, s. 338. Sám Lynch převzal pojem „*image*“ ve smyslu „*mentální reprezentace vnějšího světa*“ od uměleckého teoretika György Kepese, s nímž na konci 50. let spolupracoval na projektu *Perceptual Form of the City*, realizovaném v *Center for Urban and Regional Studies of Massachusetts Institute*

můžeme samozřejmě hovořit obecně o obrazu jakéhokoli vnímatelného a představitelného fenoménu, město nevyjímaje.²⁵ Obrazy města jsou tedy určitými představami, mentálními reprezentacemi vnější reality, které vznikají v mysli.

Jejich funkce názorněji vyvstane, vyjdeme-li z předpokladu, který rozpracovalo již sociopsychologické bádání na počátku 20. století. Realita, v níž se pohybujeme, nám není dostupná přímo, nýbrž je vždy perspektivizována a interpretována prostřednictvím našich smyslů a představivosti.²⁶ Obrazy se utvářejí právě v tomto zprostředkovatelském vztahu mezi vědomím a skutečností; do nedělitelného celku se v nich propojují aktuálně přijímané podněty z vnějšího prostředí s již dříve získanými a uloženými informacemi. Představují tak přirozený nástroj k poznávání, uchopení a osvojování reality (prostoru města), ale i k jejímu konstruování a popř. komunikování.²⁷ Nikdy nejsou zcela libovolně generovaným produktem mysli; jejich charakter se odvíjí od mentální „výbavy“ producenta (vyznávaných hodnot, předsudků, zkušeností, vzpomínek), od parametrů fyzického prostředí města, k němuž jsou vztahovány, a v neposlední řadě i od starších, již existujících obrazů. Jinak řečeno, konkrétní obrazy se vždy orientují na reálný, v čase a prostoru ukotvený prvek (v našem případě město Prahu), který ovšem pouze pasivně „neobrážejí“, ale také (spolu)utvářejí, připisují mu konkrétní smysl.²⁸ Jejich charakteristickým rysem je přitom nevyhnutelně různá míra redukce, selekce a homogenizace takto „zobrazované“ reality.

Vztaženo na prostředí města: žádný z jeho obyvatel nemá šanci postihnout jej (bez ohledu na jeho reálnou rozlohu) v kompletní škále všech aspektů a detailů, ale vytváří si o něm svůj vlastní „omezený“ obraz. To sebou zároveň nese důsledek, který jednoduše shrnul historik Karl Schlögel: „*Existuje sice jedno jediné nezaměnitelné město, ale když chceme vytvořit jeho*

of Technology. Viz G. Kepes: *The New Landscape in Art and Science*. Chicago 1956. V českém prostředí Lynchův koncept poprvé reflektovali historik umění J. Ševčík a architekti manželé Jan a Ivana Bendovi: Obraz města Mostu. *Architektúra a urbanizmus* 12, 1978, č. 3, s. 165-178.

²⁵ D. Machule: Stadtbild. In: D. Henckel – K. von Kuczkowski – P. Lau – E. Pahl-Weber – F. Stellmacher (eds.): *Planen – Bauen – Umwelt: Ein Handbuch*. Wiesbaden 2010, s. 432.

²⁶ Otázky zprostředkovaného poznávání reality se samozřejmě dotýká už Platónovo podobenství o jeskyni, které nikoli náhodou cituje ve svém klasickém díle *Public Opinion* z r. 1922 Walter Lippmann. Z jeho závěrů pak vychází bohatá linie bádání o vztahu obrazu a reality, mediálním konstruování skutečnosti, roli stereotypů atd. Viz W. Lippmann: *Public Opinion*. New York 1965. Viz též M. Beller: Perception, image, imagology. In: M. Beller – J. Leerksen (eds.): *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam – New York 2007, s. 3-16.

²⁷ V této souvislosti uvažují realitu v duchu konstruktivistické teorie sociologů P. L. Bergera a T. Luckmanna jako sociálně vytvářený, proměnlivý a pluralitní fenomén: obrazy města mohou vystupovat jako součást sociální komunikace, skrze níž je realita konstruována. Viz P. L. Berger – T. Luckmann: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno 1999.

²⁸ V tomto ohledu je etymologický původ českého pojmu *obraz* mírně zavádějící, neboť může svádět k představě odrazu či otisku reality. Viz J. Rejzek: *Český etymologický slovník*. Vozice 2012 (2. vyd.), s. 420. Ambivalentní vztah obrazů města k jeho reálnému prostředí nicméně zdůrazňuje řada autorů, mj. K. Schlögel: *Moskau lesen*. Berlin 1984, s. 11; M. Löw: *Soziologie der Städte*, s. 171 a 179; J. Tancer: *Neviditelné město*, s. 14-23.

obraz, zjistíme, že možných obrazů a perspektiv je tolik, kolik existuje lidí, kteří v tomto městě žijí.“²⁹ Na pluralitu obrazů, paralelně prezentovaných, vnímaných a prožívaných v jednom a tomtéž reálném městě, poukázal už zmíněný Kevin Lynch; v působivé literární formě pak spisovatel Italo Calvino v knize *Neviditelná města*.³⁰ V nedávné době se jejich výzkumem (v rámci široké kategorie „urbánních imaginací“) zabýval interdisciplinární projekt lipského Společenskovědního institutu pro historii a kulturu středovýchodní Evropy (*Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas Leipzig*).³¹

Pojem „obraz města“ se ovšem neomezuje pouze na rovinu *individuálních* představ. Ty je ostatně historická věda na základě dochovaných typů pramenů jen stěží schopna pevněji podchytit. Na úrovni sociálních skupin, přesahující subjektivní rovinu individuálního vědomí, lze vymezit i okruh šířeji sdílených a komunikovaných reprezentací (Lynch užívá pojem „*public images*“).³² Domnívám se, že můžeme rozlišovat (vzájemně se ovlivňující) *individuální* a *kolektivně sdílené* obrazy města, odlišující se mírou své rozšířenosti. „Kolektivní“ obraz se formuje z obrazů individuálních, ale nezůstává omezen na konkrétního jednotlivce, nýbrž je veřejně reprodukován v rámci dané sociální skupiny (např. obyvatel města), a to za pomoci široké škály nástrojů (texty, mapy, výtvarná a architektonická díla, filmy, performativní akty a rituály).³³

Jak jsem předeslal již v úvodu, budu svou pozornost nadále soustředit právě na kategorii *kolektivně sdílených* obrazů města Prahy, přesněji řečeno na ty z nich, jejichž producenty byli příslušníci mocenských elit sledovaného období. Z tohoto důvodu v následující podkapitole blíže charakterizuji účel, možnosti a meze ideologického využití obrazů města jako nástroje manifestace politické moci v prostoru.

²⁹ „Es gibt die eine unverwechselbare Stadt, aber wenn wir uns ein Bild von ihr machen wollen, dann stellen wir fest, dass es so viele Bilder und so viele Perspektiven von ihr gibt wie Menschen, die darin leben.“ K. Schlögel – F. B. Schenk – M. Ackeret: *Sankt Petersburg. Schauplätze einer Stadtgeschichte*. Frankfurt/Main 2007, s. 23.

³⁰ I. Calvino: *Neviditelná města*. Praha 2007. (V italském originále byla kniha poprvé vydána v roce 1972.)

³¹ Jeho badatelé charakterizovali objekt svého zájmu jako „obrazy, v nichž se člověk vztahuje k místům a stále znovu je vyvolává – obrazy, které pro něj reprezentují svět“. („*Imaginationen sind Bilder, in denen der Mensch sich Orte anverwandelt und immer wieder aufruft – Bilder, die für ihn die Welt repräsentieren.*“). A. Bartetzky – M. Dmitrieva – A. Kliems (eds.): *Imaginationen des Urbanen. Konzeption, Reflexion und Fiktion von Stadt in Mittel- und Osteuropa*. Berlin 2009, s. 9.

³² K. Lynch: *Obraz města*, s. 7.

³³ Srov. J. Tancer: *Neviditelné mesto: Prešporok – Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava 2013, s. 23. Tancer používá pojem *obraz města* pouze pro označení veřejných, z individuálních představ zformovaných reprezentací. O kategorizaci „obrazů a reprezentací města“ a nástrojů k jejich vytváření se pokusil J. Guckes: *Stadtbilder und Stadtrepräsentation im 20. Jahrhundert. Informationen zur modernen Stadtgeschichte*, 1/2005, s. 75-86.

1.3 Obrazy města jako ideologický nástroj – možnosti a limity

Spojení městského prostoru s politickými ideologiemi můžeme z řady důvodů označit za tradiční a přirozené. Již v době antiky představovala politika zřetelně urbánní fenomén, města fungovala během celé své historie jako centra mocenských orgánů a specifické prostředí pro jejich sebe prezentaci. Historik Lewis Mumford popsal město jako „*místo nejvyšší koncentrace moci a kultury určité komunity*“.³⁴ V podobném duchu jej promýšlí sociolog Armin Nassehi jako „*zhuštěný prostor*“, ohnisko, v němž se v důsledku (reálného i obrazného) „*prostorového stlačení*“ utváří směs navzájem často protikladných zájmů různých sociálních, kulturních a politických skupin.³⁵ Tyto zájmy se přirozeně promítají do způsobů, jakými je městský prostor strukturován a uspořádáván.

Úzké propojení města s uplatňováním a manifestací (nejen politické) moci, kterého si povšimla celá řada autorů, podtrhuje v rámci výše nastíněných úvah i Henri Lefebvre: „*Prostor je politický a ideologický. Je to produkt doslova obydlený ideologiemi. Existuje ideologie prostoru. Proč? Protože prostor, který se jeví homogenní, který se zdá být jako celek daný ve své objektivitě, je sociálním produktem.*“³⁶ Jak jsem uvedl, chápu prostor v Lefebvrově duchu jako nestálou, neustále (re)konstruovanou veličinu, kterou je v jistém smyslu možno „disponovat“. Město je prostorem dlouhodobě přetvářeným v čase, jehož existence je založena na trvalé interakci fyzické a sociální složky (zjednodušeně řečeno „domů a lidí“). Je prostorem obývaným a tedy nutně i *přivlastňovaným*: jednotlivci i skupiny si k prostředí vytvářejí konkrétní vztah a vymezují si v něm vlastní pozice. Tentýž proces probíhá samozřejmě i na úrovni politických struktur, které městu vládou a jejichž zástupci disponují oproti obyvatelům nesrovnatelně výraznějšími prostředky k prosazení svých představ o tom, jak by měl být jeho prostor utvářen. Každý politický režim vnímá město primárně jako teritorium, které je třeba vyhovujícím způsobem uspořádat, tj. co nejzřetelněji v něm manifestovat pomocí systému fyzicky i symbolicky výrazných „opěrných bodů“ (názvosloví, pomníky, stavby, instituce, rituály atd.) vlastní dominanci a vyznávané

³⁴ L. Mumford: *The Culture of Cities*. New York 1938, cit. dle S. Kostof: *Das Gesicht der Stadt. Geschichte städtischer Vielfalt*, Frankfurt/Main 1992, s. 38.

³⁵ A. Nassehi: *Dichte Räume. Städte als Synchronisations- und Inklusionsmaschinen*. In: M. Löw (ed.): *Differenzierungen des Städtischen*. Opladen 2002, s. 211-232.

³⁶ „*Space is political and ideological. It is a product literally populated with ideologies. There is an ideology of space. Why? Because space, which seems homogenous, which appears given as a whole in its objectivity, in its pure form, such as we determine it, is a social product.*“ H. Lefebvre: *The Production of Space*, s. 31. K tématu města a moci např. Ch. Hochmuth (ed.): *Machträume der frühneuzeitlichen Stadt*. Konstanz 2006.

hodnoty.³⁷ V případě hlavního města státu je tato potřeba sebereprezentace pochopitelně ještě výraznější. Politická moc je vizualizována, stává se lokalizovatelnou ve fyzickém prostoru města, získává svou „prostorovou dimenzi“.³⁸ Tento proces můžeme charakterizovat rovněž jako *překódování* (popř. *přepisování*) prostoru města a jeho jednotlivých prvků, které jsou usazovány do aktuálně vyhovujících výkladových rámců.³⁹

Naznačil jsem, že obrazy plní zásadní funkci v procesu poznávání tím, že nám pomocí nezbytné míry redukce a selekce umožňují převádět mnohohvrstevnatou vnější realitu na jednoznačnější a snáze představitelné kategorie. V této přirozené vlastnosti obrazů zároveň spočívá jejich ideologický, legitimační a hagiografický potenciál (využívaný vedle politických režimů např. i reklamou). „Oficiální“ kolektivní obrazy města již neslouží jen jako přirozený nástroj poznávání reality, jsou konstruovány záměrně, s konkrétním politickým, resp. ideologickým zadáním a cílem. Překračují subjektivní rovinu jednotlivců a vstupují do veřejného prostoru s ambicí stát se široce sdíleným a oficiálně závazným „*způsobem vnímání, poznávání a reprezentování města*“.⁴⁰ Snaží se uspořádat (*kódovat*) městský prostor (ve fyzickém i symbolickém smyslu) na základě konkrétního klíče, vtisknout mu všeobecně platný a srozumitelný význam.⁴¹

Obrazy vždy odrážejí zájmy, hodnoty a priority svých producentů. Reálné, topograficky vymezitelné město se v nich může podle momentální ideologické potřeby stávat „*stověžatou matičkou*“, „*kolébkou národa*“, „*starobylým říšským městem*“ či „*socialistickým velkoměstem*“, přičemž zdaleka ne všechny ze (staro)nových obrazů se musejí vzájemně vylučovat. Každý z nich se snaží vytvořit co nejhomogennější pojetí reality, vždy za pomoci akcentování určitých prvků a vyřazení jiných. Přirozenými principy jejich utváření a

³⁷ Lefebvroy úvahy o prostoru jako předmětu rozmanitých záměrů a taktik doplňuje Aleida Assmann: podle ní se v očích dobyvatelů, architektů, plánovačů a politiků prostor zpravidla stává tvárnou hmotou, něčím, „*co je třeba konstruovat, utvářet, využívat, obsazovat*“. A. Assmann: Geschichte findet Stadt. In: M. Csáky – Ch. Leitgeb (eds.): *Kommunikation – Gedächtnis – Raum. Kulturwissenschaften nach dem „Spatial Turn“*. Bielefeld 2009, s. 15-16. Na dlouhodobé zdiskreditování kategorie prostoru nacistickou ideologií (pojem *Lebensraum* ad.) upozornil K. Schlögel: Der deutsche Fall: Raum als Obsession. In: Týž: *Im Raume lesen wir die Zeit*, s. 52-59.

³⁸ O „*prostorové dimenzi symbolické moci*“ hovoří sociolog Pierre Bourdieu, když charakterizuje vzájemnou provázanost fyzického a sociálního prostoru. P. Bourdieu: Ortseffekte. In: P. Bourdieu (ed.): *Das Elend der Welt. Zeugnisse und Diagnosen alltäglichen Leidens an der Gesellschaft*. Konstanz 2002, s. 159-167.

³⁹ V českém prostředí používá pojem (*překódování* cíleně zejm. literární teoretik Marek Nekula ve svých studiích o prosazování národní ideologie v pražském veřejném prostoru v 19. a 1. pol. 20. století. M. Nekula: Die nationale Kodierung des öffentlichen Raums in Prag. In: P. Becher – A. Knechtel (eds.): *Praha-Prag 1900-1945. Literaturstadt zweier Sprachen*. Passau 2010, s. 63-88. Týž: Národní symbolika ve veřejném prostoru. In: *Ročenka textů zahraničních profesorů – The Annual of Texts by Foreign Guest Professors* 3, 2009, 357-384. Týž: Hankův pohřeb a idea českého Slavína. Přebírání a dominance veřejného prostoru českými národními symboly. In: *Pražský sborník historický* 37, 2009, s. 149-194.

⁴⁰ Ch. M. Boyer: *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments* (5. vyd.). London 2001, s. 33.

⁴¹ M. Löw: *Soziologie der Städte*. Frankfurt/Main 2010, s. 142 a 171.

fungování jsou selektivnost i jistá míra manipulativnosti.⁴² Skrze předkládaný obraz (bez ohledu na typ režimu, který jej konstruuje a využívá) vidíme z reality vždy jen to, co máme či smíme vidět. Zároveň ovšem není dost dobře možné rozlišit obrazy „pravdivé“ a „lživé“, neboť město samo o sobě nedisponuje žádnou „autentickou“, a proto „jedině pravou“ podobou – ta je mu připisována vždy až v konkrétním historickém, společenském a kulturním kontextu. Jak upozorňuje Aleida Assmann, konstruovanost obrazů bychom neměli automaticky vnímat jako důkaz jejich „falešnosti“, neboť je vlastní všem artefaktům lidské kultury (což zároveň neznamena rezignovat při pokusu o jejich analýzu na kritický přístup).⁴³

Míra obecného akceptování konkrétních obrazů města a tedy i jejich „trvanlivost“ v čase závisejí především na schopnosti producentů nabídnout ke kolektivnímu sdílení dostatečně srozumitelné, popř. tradicí „prověřené“ prvky (symboly, stereotypy apod.), o něž pak více či méně obratně opřou vlastní ideová sdílení. Jak výstižně konstatuje socioložka Martina Löw: „*Síla obrazů spočívá v příběhu, který vyprávějí.*“⁴⁴ Jakkoli se tedy jednotlivé obrazy proměňují v závislosti na aktuální společensko-politické situaci, mohou se v nich napříč časem vyskytovat také určité „konstanty“.

Uvedli jsme, že každý obraz je schopen skutečnost odrážet i aktivně (spolu)utvářet. Oficiálně propagované a prosazované obrazy jsou proto schopny ovlivňovat realitu města, tj. jeho výstavbu či představu, v podobě vizí, inspirací a vzorů.⁴⁵ Toto ovlivňování je nicméně *obousměrné*, tzn. ani danému městu (Praze) nelze konkrétní, z pohledu politického režimu žádoucí charakteristiky připisovat zcela libovolně. Musejí vždy alespoň částečně zohledňovat fyzickou podobu města (byť se vůči ní mohou vymezovat i zcela negativně – např. návrhy asanací), jeho tradice (včetně již existujících obrazů) i základní historická fakta.

⁴² To bezděčně potvrzuje např. literární historik Peter Demetz, když v jednom ze svých esejů analyzuje sugestivní obraz „*magické Prahy*“ tak, jak jej ve své populární knize *Praga Magica* (1973) stvořil italský literát Angelo Maria Ripellino, a kriticky o něm soudí: „*Přes veškeré bohatství je magická Praha chudé město, protože žije bez husitů, bez českých a německých osvícenců, bez liberálního polemika Karla Havlíčka, bez německých a židovských expresionistů, bez kubistické a konstruktivistické architektury, bez T. G. Masaryka...*“. P. Demetz: *České slunce, moravský měsíc: eseje a vzpomínky*. Ostrava 1997, s. 143.

⁴³ A. Assmann: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München 2006, s. 30-31.

⁴⁴ „*Die Leistungsfähigkeit der Bilder liegt in der Geschichte, die sie erzählen.*“ M. Löw: *Soziologie der Städte*, s. 171.

⁴⁵ V němčině tento vztah naznačuje sám etymologický výklad slova *obraz* (*das Bild*): vývojově starší význam *předobraz*, tj. *vzor* (*Vorbild*) odkazuje na rovinu normativní („mělo by to tak být“), zatímco následně převáživší význam *vyobrazení* (*Abbild*) referuje k rovině deskriptivní („je/bylo to tak“). D. Machule: *Stadtbild*. In: D. Henckel – K. von Kuczkowski – P. Lau – E. Pahl-Weber – F. Stellmacher (eds.): *Planen – Bauen – Umwelt. Ein Handbuch*. Wiesbaden 2010, s. 432-433. Viz též F. Klugge: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin – New York 1999, s. 109.

Do obrazů města mohou být projektovány jak výklady minulosti, tak reflexe současnosti i vize budoucnosti. Jsou tedy schopny reprezentovat nejen věci ne-přítomné, ale i neexistující; mohou být představou o podobě, kterou *by* fyzický prostor *měl* nabývat. Právě „oficiální“, politickými strukturami (re)konstruované obrazy města v sobě vždy obsahují poměrně silný nárok na *uskutečnění*, tedy na onen přesah z roviny mentální do roviny fyzické.

Pojem *obraz města* přitom mentální i fyzickou rovinu městského prostoru optimálním způsobem spojuje. Vedle významu *představy* o městě (v duchu Lynchova pojmu *image*), kterou jsem dosud reflektoval, je totiž užíván – zvláště ve sféře architektury, urbanismu a dějin umění – také pro označení vnější *fyzické* podoby města, siluety či jako synonymum pro jeho konkrétní výtvarná vyobrazení.⁴⁶ Přestože někteří badatelé se vůči situaci, kdy je tímto způsobem pod pojem obraz města zahrnováno několik různorodých kategorií, staví kriticky, osobně nepovažují striktní oddělování materiální a symbolické roviny města za žádoucí, neboť jedna bez druhé nikdy není plně pochopitelná.⁴⁷ Jak ještě uvidíme, situace, kdy se mentální obraz města „propisuje“ do obrazu fyzického, není neobvyklá ani v případě poválečné Prahy (např. idea *husitské Prahy* a z ní vycházející výstavba Betlémské kaple).

1.4 Obrazy města a paměť

Není možné zabývat se tématem obrazů města, aniž bychom se přitom dotkli kontextu v současné době velmi frekventovaných teorií *kolektivní paměti*. Už proto, že tento termín nezaujímá v mé práci ústřední pozici, nebudu se pouštět do podrobnějšího rozboru jeho terminologických nuancí.⁴⁸ Stejně jako u kolektivně sdílených obrazů města, jak jsem si je vymezil, pokládám i u paměti a procesů vzpomínání (tj. způsobů vztahování se k minulosti) za důležitou především jejich sociální podmíněnost. V tomto směru vycházím z tezí, které

⁴⁶ V tomto smyslu se „obrazy města“ zabývá např. sborník S. Brandt (ed.): *Stadtbild und Denkmalpflege. Konstruktion und Rezeption von Bildern der Stadt*. Berlin 2008. Obraz města ve smyslu zachycení reálného sídla malířskými, grafickými či fotografickými prostředky představuje samostatné, široké téma, pro které poskytují v domácím prostředí vydatný zdroj materiálu zvláště populární edice nakladatelství Paseka *Zmizelé Čechy* (resp. *Morava a Slezsko*) a dlouholetý projekt Historického ústavu AV ČR *Historický atlas měst České republiky*.

⁴⁷ Narážím zde zejm. na návrh socioložky Martiny Löw vztahovat pojem „obraz města“ („*Stadtbild*“) pouze na sféru viditelného, tj. na grafické a architektonické ztvárnění města, a jakékoli mentální reprezentace z této definice vyloučit. M. Löw: *Soziologie der Städte*, s. 146.

⁴⁸ Shrnutí konceptu paměti nabízí v domácím prostředí např. R. Švaříčková-Slabáková: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích. *Dějiny – teorie – kritika*, č. 2, 2007, s. 232-255. Dále J. Šubrt – Š. Pfeiferová: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*, č. 1, 2010, s. 9-29. K problematice paměti ve spojení s městem pak velmi podnětně M. Ferencová – J. Nosková: K otázce tématu paměti a města. In: M. Ferencová (ed. et al.): *Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.-21. století*. Brno 2009, s. 11-40.

formuloval ve svých dnes již klasických dílech ve 20. a 30. letech 20. století francouzský sociolog Maurice Halbwachs.⁴⁹ V následujících odstavcích se pokusím naznačit některé styčné body těchto tezí s mým tématem.

Jak jsem zmínil, pro politické elity se vytváření obrazu či obrazů města stává nástrojem k nezbytné sebe prezentaci ve fyzickém a symbolickém prostoru. Zároveň jde o možnost začlenit vlastní ideologické principy do *rámce* stávající kolektivní paměti dané společnosti. V tomto směru vidím značnou provázanost procesu utváření obrazů města s konceptem „sociálních rámců paměti“. Určité kolektivně sdílené významové rámce, které vytvářejí předem danou strukturu konvencí (ustálených způsobů myšlení apod.), vytyčil Halbwachs jako nezbytný předpoklad jakéhokoli vzpomínání.⁵⁰ Jejich typologii lze vymezit poměrně široce, mohou je představovat veličiny jako prostor, čas, jazyk nebo i konkrétní ideologie. Teprve zapojením do takovéto osnovy získávají konkrétní prvky (individuální vzpomínky, události, data, objekty) svůj význam (a naopak celkový rámec nemůže existovat bez těchto jednotlivých prvků). Jakékoli uchopení minulosti či vzpomínání na ni (na úrovni jednotlivce i skupiny) není podle Halbwachse možné mimo aktuálně platné rámce; právě ony mají rozhodující vliv na to, co je vnímáno jako hodné připomenutí.⁵¹

I z tohoto důvodu se domnívám, že proces (re)konstruování konkrétních obrazů města, jak jsem jej dosud charakterizoval, můžeme zároveň vnímat jako způsob utváření určitého referenčního rámce v Halbwachsově duchu. Rámce stejně jako obrazy fungují coby organizační nástroj: vytyčením vybraných záchytných bodů určují, na *co*, *jak* a *proč* se má vzpomínat (nebo naopak zapomínat) a tím dávají minulosti potřebný smysl a řád.⁵² Vztah vzpomínání k minulosti je obdobný jako poměr obrazů k realitě – ani minulost nám není přímo dostupná, nýbrž je v procesech vzpomínání, opřených o aktuální sociální rámce, stále znovu *zpřítomňována*, *rekonstruována* či spíše (jak podotýká i Halbwachs) *konstruována*. Z toho jasně vyplývá politická dimenze těchto rámců coby potenciálního objektu mocenských manipulací. S odvoláním na Jacquesa Le Goffa můžeme kolektivní paměť nazvat „*nejen*

⁴⁹ Jde o texty *Sociální rámce paměti* (*Les cadres sociaux de la mémoire*, 1925; něm. překlad 1985) a posmrtně vydanou *Kolektivní paměť* (*La mémoire collective*, 1950). V českém překladu je k dispozici výběr z Halbwachsových textů – viz M. Halbwachs: *Kolektivní paměť*. Praha 2009.

⁵⁰ M. Halbwachs: *Das Gedächtnis und seine soziale Bedingungen*. Frankfurt/Main 1985, s. 367-368. Halbwachsovy teze parafrázuje kulturní historik Peter Burke: „*Kdo si pamatuje, je sice v doslovném, fyzickém smyslu jedinec, ale kdo určuje, co je ‚pamatovatelné‘ a také jak to bude pamatováno, je sociální skupina.*“ P. Burke: *Historie jako sociální paměť*. In: Týž: *Variety kulturních dějin*. Brno 2006, s. 51.

⁵¹ M. Halbwachs: *Das Gedächtnis und seine soziale Bedingungen*, s. 22-23 a s. 183.

⁵² Sám akt vzpomínání lze chápat jako „*aktuální osmyslňování*“ vzpomínaného. J. Tuček: *Paměť*. In: L. Storchová a kol.: *Koncepty a dějiny*, s. 246.

výdobytkem, ale i mocenským nástrojem a cílem“.⁵³ Politické režimy se snaží skrze obrazy, jež nabízejí k celospolečenskému sdílení, upravit paměť dané komunity ve svůj prospěch, vytýčit v ní své pevné místo: „*Stát se pánem nad pamětí a zapomněním je jedním z velkých cílů tříd, skupin a jednotlivců, kteří vládli a vládnou dějinným společností.*“⁵⁴

Vztah obrazů a paměti je i v obecné rovině velmi těsný. Paměť představuje zásadní faktor umožňující utváření, udržování a re-produkci konkrétních obrazů, které se v ní ukládají a zároveň samy často pracují s vybranými vzpomínkami. Mezi společné vlastnosti patří i „zkreslující“ (selektivní a reduktivní) vztah k realitě a snaha o co největší homogenitu, vylučující ze sdílených vzpomínek veškeré „disharmonické“, tj. potenciálně rozdělující prvky.⁵⁵ Přestože sociální rámce plní v jistém smyslu stabilizační funkci, samy nejsou zcela statické. Protože minulost je vždy nahlížena a instrumentalizována z pozice *přítomnosti*, referenční rámce se v čase nutně mění, jsou aktualizovány, redefinovány nebo také zcela mizí. Tímto procesem vysvětluje Halbwachs i otázku kolektivního zapomínání: „zapomínány“ jsou prvky, které v současnosti ztrácejí svůj rámec tím, že pozornost se začne z různých důvodů přesouvat jinde.⁵⁶ Také v případě „shora“ konstruovaných obrazů města jednoznačně platí, že zapomínání (nezáměrné i cílené) je procesem neoddělitelným od procesu vzpomínání.⁵⁷

V problematice paměti a vzpomínání najdeme paralelu i k již zmíněnému obousměrnému působení fyzického prostředí města a představ o něm. Stejně jako představy ve formě obrazů, tak i paměť „*potřebuje místa, má tendenci přejít do prostoru*“.⁵⁸ Jak naznačil Halbwachs ve svém díle *Legendární topografie míst ve Svaté zemi* (*La Topographie légendaire des Évangiles en Terre Sainte*, 1941), právě fyzický prostor může ve vztahu k paměti fungovat jako médium přenosu: umožňuje totiž vytvářet pomyslná centra či síť konkrétních „opěrných bodů“, na něž jsou navazovány jednotlivé vzpomínky.⁵⁹ Místa či objekty, vnímané jako materiální stopy minulosti (ať už autentické nebo v různé míře rekonstruované), umožňují

⁵³ J. Le Goff: *Paměť a dějiny*. Praha 2007, s. 111.

⁵⁴ J. Le Goff: *Paměť a dějiny*, s. 70.

⁵⁵ M. Halbwachs: *Das Gedächtnis und seine soziale Bedingungen*, s. 381-382.

⁵⁶ M. Halbwachs: *Das Gedächtnis und seine soziale Bedingungen*, s. 368.

⁵⁷ Podle Petera Burkeho: „*A way of seeing is a way of not seeing, a way of remembering is a way of forgetting, too. If memory were only a kind of registration, a 'true' memory might be possible. But memory is a process of encoding information, storing information and strategically retrieving information, and there are social, psychological, and historical influences at each point.*“ P. Burke: *History as Social Memory*. In: T. Butler (ed.): *Memory, Culture and the Mind*. Oxford 1989, s. 103.

⁵⁸ J. Assmann: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001, s. 39.

⁵⁹ M. Halbwachs: *Legendární topografie míst ve Svaté zemi*. In: A. Bensa – V. Hubinger – F. Mayer (eds.): *Cahiers du Cefres. Antologie francouzských společenských věd. Město*, No. 10, 1996, s. 23. P. Burke píše v návaznosti na Halbwachse o „*hodnotě, umístění*“ představ, které si přejeme zapamatovat, do působivých kulis“. P. Burke: *Historie jako sociální paměť*, s. 55.

paměť pevněji uchopit a (podle aktuálních potřeb) využít. Tyto myšlenky následně rozpracovali Jan a Aleida Assmannovi, kteří připomněli od dob antické rétoriky zakotvenou roli *obrazů a míst* (*imagines et loci*) coby základních mnemotechnických pomůcek.⁶⁰

V duchu podobných úvah je celek města často chápán jako zhmotnění či vizualizace kolektivní paměti společnosti; nezdá se hovořit přímo o „*paměti města*“.⁶¹ Úskalí tohoto spojení ovšem spočívá v nevhodném sugerování paměti jako imanentní vlastnosti města samého. Město se tím nepřímou antropomorfizuje do podoby organismu, který disponuje „vlastní“ pamětí, uloženou v jednotlivých částech jeho fyzického prostředí, domech, sochách, kamenech. Méně problematicky hovoří o městech Rudolf Jaworski, když je (s odkazem na Aleidu Assmann) označuje za „*úložiště kolektivní paměti*“.⁶² Tento typ charakteristik je nutné doplnit ve dvou směrech. Za prvé, konkrétní domy, sochy či památky fungují vždy pouze jako „externí klíč“ k vyvolání určitých vzpomínek, tedy jako určitý typ mnemotechnické pomůcky, užívané jednotlivci i skupinami.⁶³ Za druhé, z těchto fyzických artefaktů městského prostoru nejsou vyvolávány stále *tytéž* vzpomínky, neboť jejich konkrétní obsah je v závislosti na dobovém sociokulturním kontextu průběžně re-definován (vztaženo k Praze: hora Vítkov je sice schopna v průběhu času opakovaně vyvolávat vzpomínku na husitskou bitvu, proměňuje se ale konkrétní podoba této vzpomínky, např. hodnotové zabarvení).

Důvod, proč jsem si i přes naznačené styčné body s teoriemi kolektivní paměti zvolil za ústřední pojem svého tématu *obraz(y) města*, spočívá v přílišné metaforičnosti alternativních sousloví *paměť města*, popř. *identita města*. Oproti nim *obraz* názorněji implikuje, že město bude ve vztahu k analyzovaným pramenům více objektem než subjektem, tj. budu se zabývat tím, co jiní vytvářejí *o* městě, nikoli něčím, co by město jaks automaticky samo generovalo. Do popředí tím vystupuje otázka aktérů, tvůrců a propagátorů zkoumaných obrazů. Druhým důvodem je širší záběr pojmu *obraz města*, který se ve srovnání s paměťovými rámci netýká pouze různých způsobů vztahování se k *minulosti* a umožňuje lépe podchytit nejen zpětné

⁶⁰ J. Assmann: *Kultura a písmo*, s. 56-57. A. Assmann: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München 2009, s. 298 an.

⁶¹ Problematikou této metaforie se zabývala sociální antropoložka Dieteke van der Ree: Hat die Stadt ein Gedächtnis? Bemerkungen zu einer schwieriger Metapher. In: W. Kokot – T. Hengartner – K. Wildner (eds.): *Kulturwissenschaftliche Stadtforschung. Eine Bestandsaufnahme*. Kulturanalysen, Bd. 3. Berlin 2000, s. 167-188. „Paměť města“ by bylo možné chápat i jako určitý zastřešující pojem ve smyslu souboru pamětí jednotlivých sociálních skupin, které město obývaly nebo obývají.

⁶² R. Jaworski: Die Städte Ostmitteleuropas als Speicher des kollektiven Gedächtnissen. In: A. Bartetzky – M. Dmitrieva – A. Kliems (eds.): *Imaginationen des Urbanen*, s. 19-31. Stejný pojem užívá i M. Löw: *Soziologie der Städte*, s. 108.

⁶³ M. Crinson: *Urban Memory. History and Amnesia in the Modern City*. New York 2005, s. xii.

výklady „staré Prahy“, nýbrž i vize Prahy „nové“ (což zároveň nepopírá, že jakákoli vize budoucího v sobě vždy obsahuje více či méně implicitní reflexi minulosti).

*„Veškeré obrazy, ať už vizuální, grafické, textové, percepční nebo duševní, chápeme jako reflektivní zprostředkování objektů, pojmů a emocí. Všechny jsou proto neuspořádané a plné chyb. Je tedy mylné domnívat se, že pravdu o světě se můžeme dozvědět skrze poznání jeho správných obrazů. Stejným omylem však je myslet si, že se o světě můžeme cokoli dozvědět bez obrazů.“*⁶⁴ Pokud se nechceme spokojit s triviálním konstatováním, že komplexní realitu města nelze prostřednictvím jeho více či méně zkrácených obrazů nikdy plně poznat, pak je nezbytné pokusit se zmapovat, jakými způsoby probíhal proces jejich vytváření. Není důležité, že obrazy poválečné Prahy byly konstruovány účelově, že byly záměrně redukcující a selektivní; kritérium „pravdivosti“ by nám v tomto případě poskytlo jen velmi problematické východisko. Mnohem více nám může prozradit ohledání ideového pozadí a okolností, jež toto konstruování provázely, principů, podle nichž bylo vytvářeno pomyslné síto ideologicky motivovaného výběru prvků pro výsledný obraz a tázání se, jaké prvky a proč tímto výběrem (ne)prošly. S těmito záměry hodlám přistupovat k dobovým materiálům, které budu analyzovat v následujících kapitolách.

2 Obrazy „staré“ a „nové“ Prahy před r. 1945

Podstatou vývoje každého města je proces neustálého přetváření v čase, přinášející v různých podobách střet mezi (stabilizačními) prvky *tradice* a (destabilizačními) prvky *modernity*. Oba tyto póly se přitom vzájemně podmiňují a jsou prakticky neoddělitelné: jakékoli vize *nového* nejsou myslitelné bez souběžné existence a definice *starého*. Dalekosáhlé procesy urbanizace, industrializace, vědeckotechnických inovací a sociálních změn, probíhající během 19. století v celé Evropě, odkryly tento odvěký střet s obzvláštní naléhavostí. Dosavadní vývoj měst se natolik zdynamizoval, že mnohá z nich začala být brána přímo za synonymum *modernity*.⁶⁵

⁶⁴ „All images, whether visual, graphic, textual, perceptual or psychic, are thus viewed as reflective mediations of objects, concepts and affects. Accordingly, all are disorderly and riddled with error. The misconception, then, is to think that we can know the truth about the world by knowing the right images of it. But the other misconception is to think that we can know anything about the world without images.“ J. Dubow: Image. In: D. Gregory – R. Johnston – G. Pratt – M. Watts – S. Whatmore (eds.): *The Dictionary of Human Geography, 5th Edition*, Malden MA 2009, s. 369.

⁶⁵ Viz W. Benjamin: Paříž, hlavní město devatenáctého století. In: Týž: *Dílo a jeho zdroj*. Praha 1979, s. 67-78.

Jak výstižně konstatoval sociolog Zygmunt Bauman: „*Ne každý městský život je moderní – ale veškerý moderní život je životem městským.*“⁶⁶ V případě Prahy se podobná slova začala naplňovat, zprvu spíše pozvolna, během 2. poloviny 19. století. Pokud budeme město i nadále sledovat primárně v rovině konstruovatelného prostoru symbolických reprezentací, můžeme říci, že obecně sídlená a reprodukována představa Prahy zůstávala technickými a stavebními výdobytky, postupně pronikajícími do její fyzické podoby, dlouho téměř nedotčena.⁶⁷ Významný modernizační předpoklad vytvořilo až vydání stavebního řádu (1864 a 1886) a především zrušení pevnostního statusu Prahy císařským rozhodnutím z 30. 10. 1866.⁶⁸ Na rozdíl od řady jiných českých i evropských měst nebyla však postupná likvidace hradeb (započatá roku 1874) vzhledem k nevýhodným výchozím podmínkám využita pro velkorysejší urbanistické řešení, které by i na symbolické úrovni demonstrovalo přechod Prahy mezi moderní (velko)města. Česká metropole tak zůstala vzdálena ideálu, který od roku 1857 vytyčovala systematicky komponovaná Ringstraße císařské Vídně, a který se v domácích podmínkách dařilo naplňovat zejména Brnu.⁶⁹ Také její další stavební činnost dlouhodobě limitovaly politicko-správní a ekonomické obtíže, nedostatek volných pozemků využitelných pro reprezentativní účely i upřednostňování investic do infrastruktury. V důsledku toho dominoval v Praze ještě v poslední čtvrtině 19. století spíše provinční charakter, dominantně určovaný historickým stavebním fondem; nové technické a estetické trendy zde zastupovaly spíše jednotlivé budovy veřejného i soukromého charakteru.⁷⁰ Dynamický rozvoj oproti tomu zažívaly okolní předměstské obce, budované již podle aktuálních zásad dobového urbanismu (Karlín, Královské Vinohrady, Žižkov ad.).

Jako první skutečně intenzivní modernizační akci v Praze – i určitý výchozí bod svého tématu – proto vnímám až schválení tzv. asanačního zákona v roce 1893, který po několika letech příprav, diskuzí a oficiální soutěži vytvořil předpoklady pro celkovou přestavbu Josefova (někdejšího židovského ghetta), přilehlé zátopové oblasti Starého Města a Vojtěšské

⁶⁶ Z. Baumann: *Tekutá modernita*. Praha 2002, s. 95.

⁶⁷ Podstatné, byť dílčí změny znamenala už opatření iniciovaná ve 20. a 30. letech nejvyšším purkrabím Karlem Chotkem: mj. první úseky kanalizace, druhý pražský most, Chotkova silnice, první jednotně řešené nábřeží s pomníkem císaře Františka I. či sadové promenády na novoměstských hradbách.

⁶⁸ V. Ledvinka – J. Pešek: *Praha*. Praha 2000, s. 479 an. J. Hruza: *Město: Praha*. Praha 1989, s. 219-223.

⁶⁹ Protože pražská obec (na rozdíl od Vídně) nezískala hradební pozemky bezplatně, ale byla nucena je postupně vykupovat od vojenského eráru, upřednostnila namísto jediného ústředního projektu jejich etapovitou parcelaci a následný prodej soukromým stavebníkům, umožňující získat nazpět alespoň část vložených prostředků. Fyzicky i symbolicky nejvýznamnějším počinem na ploše někdejších hradeb se tak stala stavba Zemského (Národního) muzea a zřízení Velkého městského parku (dnešní Vrchlického sady).

⁷⁰ Mezi nejvýznamnější stavby ve slozích nově nastupujícího historismu můžeme zařadit první budovu hlavního nádraží (dokončeno 1871), Národní divadlo (1868-1883), Rudolfinum (1876-1881), Uměleckoprůmyslovou školu (1882-1885), Národní muzeum (1885-1891) nebo Německé divadlo (otevřeno 1888).

čtvrťi na Novém Městě.⁷¹ Tzv. *pražská asanace* byla ze strany pražského magistrátu prvním pokusem o velkoryse komplexní řešení a v symbolické rovině o razantní a plošné *překódování* dochovaného městského prostředí. Právě zde spatřuji počátek formování představ o „nové Praze“ v duchu idejí moderního (velko)města a zároveň přímý impulz k utváření sugestivního obrazu „staré Prahy“. Jak se pokusím naznačit, lze v tomto momentě poprvé výrazněji vysledovat onen „modernistický“ postoj k času, jak o něm hovoří historik Reinhart Koselleck: minulost je od přítomnosti důsledněji oddělována kritickým odstupem; do popředí se ve větší míře dostávají budoucí očekávání a snaha budoucnost aktivně utvářet, posilovaná vědomím dobových technických možností.⁷² Ve spojení s Prahou a v široké škále konotací a atributů začínají být stále více užívány přívlastky „starý“ a „nový“.

2.1 „Stará Praha“ – formování obrazu před r. 1945

Aspekt „historičnosti“ byl v rozmanitých představách Prahy přítomen různou formou vždy. Cílený zájem (zprvu jen pasivní) o její památky, resp. už samotné zařazování určitých artefaktů pod vznikající pojem „památky“ ale v rozhodující míře vyvolal až souběh několika faktorů, které přinesl konec 18. a 19. století. Vedle osvícenstvím podníceného rozvoje specializovaných vědních oborů, procesů sekularizace a průmyslové revoluce a romantismu s jeho obdivnou inspirací (zvláště středověkou) historií je potřeba uvést také rozvíjející se národní hnutí, které s památkami začalo cíleně pracovat jako s hmatatelným dokladem propagované kolektivní identity.

Literární historik Vladimír Macura naznačil ve své vynikající studii z 80. let zásadní význam národního obrození pro konstruování obrazu Prahy během 1. poloviny 19. století.⁷³ Rozvíjející se organismus města se svými sociálními i estetickými aspekty začal podle něj zvláště ve 30. a 40. letech šířeji pronikat jako námět do dobové publicistiky a prózy. Takto vznikající obraz však vzhledem k potřebám obrozenecké ideologie nebyl jednolitý, ale

⁷¹ Z početné literatury k této problematice viz zvl. J. Hrůza a kol.: *Pražská asanace. K 100. výročí vydání asanačního zákona pro Prahu*. Praha 1993. C. M. Giustino: *Tearing down Prague's Jewish Town. Ghetto Clearance and the Legacy of Middle-Class Ethnic Politics around 1900*. Boulder 2003. H. Volavková: *Zmizelá Praha. 3. Židovské město pražské*. Praha – Litomyšl 2002.

⁷² Srov. R. Koselleck: *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford 2002, s. 129 an.

⁷³ V. Macura: *Obraz Prahy v české obrozenecké kultuře*. In: *Město v české kultuře 19. století*. Praha 1983, s. 154–167. Tuto studii Macura následně zařadil jako kapitolu do své knihy *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany 1995, s. 178–190 [1. vyd. Praha 1983]. Symbolickou roli Prahy v 19. st. rámcově reflektovala již N. Melniková-Papoušková: *Praha před sto lety*. Praha 1935, s. 1–6 (*Kapitola I. Praha a její význam pro dobu předbřeznovou*).

složený ze dvou prostupujících se vrstev: „*Praha jako městský organismus*“ a „*Praha jako centrum národního mýtu*“.⁷⁴ Jejich vztah Macura definuje následovně: „*Zatímco ,reálná‘ vrstva usiluje postihnout Prahu jako celek v jediném spojitém pásu jakožto soubor konkrétních detailů a fakt, ta druhá – v níž přežívá klasické obrozené myšlení – je z hlediska místopisu a sociografie okázale nespojitá, pracuje vlastně s několika emblémy, pevnými hodnotovými znaky, často nápadně ornamentálně uspořádanými.*“ A dále: „*zatímco ,reálná‘ vrstva obrazu Prahy míří k nekonečnému zachycování nejrozličnějších stránek pražské reality, je programově a okázale otevřená, druhá, jungmannovská, je naopak přísně uzavřena, rozvíjí se dovnitř obměňováním několika analogických atributů, jejich posunem, jenž aktivizuje několikero (ale nijak četné) významové okruhy. Zatímco první vrstva je vnějšně nenormová a nenormativní, ve vrstvě jungmannovské se petrifikuje jen omezený počet kanonických motivů a určitou volnost skýtá teprve jejich skladba.*“⁷⁵

Podrobnější rozbor první vrstvy tak, jak ji Macura definuje, záměrně ponechám stranou, neboť zakládá bohatou, dodnes pokračující linii obrazů Prahy v rozmanitých žánrech literatury. Tento z pohledu historiografie specifický typ textového pramene produkuje často sugestivní, ale ve většině případů *individuální* obrazy města, které zůstávají vázány na „duchovní svět“ konkrétního umělce.⁷⁶

Obraz Prahy jako *kolektivně* sdílené a napříč časem předávané reprezentace mnohem zásadněji ovlivňují prvky z druhé, „obrozené“ vrstvy, která je pro naše téma podstatnější. Právě ona vyzdvihuje z reality Prahy omezený počet konkrétních lokalit a přisuzuje jim (potažmo celému městu) hodnotově jednoznačné, srozumitelné, a proto i dlouhodobě životaschopné atributy. Již v 1. polovině 19. století začínají Prahu reprezentovat lokality jako Vltava, Vyšehrad, Karlův most, Bílá hora, později např. i Staroměstské náměstí a radnice. Dominantní, ikonickou pozici přebírá panorama Hradčan s Vltavou a Karlovým mostem, často fungující i jako zástupný znak pro označení či zobrazení Prahy jako celku.⁷⁷ V alegorické rovině se Praha stává rozmanitě variovanou ženskou figurou („*matka*“,

⁷⁴ V. Macura: *Obraz Prahy*, s. 165.

⁷⁵ V. Macura: *Obraz Prahy*, s. 156-157 a s. 158.

⁷⁶ Otázkou ztvárnění Prahy i města obecně v umělecké imaginaci (literatuře, malířství, filmu atd.) se v českém i středoevropském kontextu systematicky zabývají zejm. literární teoretičky Daniela Hodrová a Alfrun Kliems. Srov. např. D. Hodrová: *Citlivé město. Eseje z mytopoetiky*. Praha 2006. A. Kliems: *Prag im Wandel der Medien. Lyrische, akustische und optische Zufahrtsstraßen in das Wesen der Stadt*. In: A. Bartetzky – M. Dmitrieva – A. Kliems (eds.): *Imaginationen des Urbanen*, s. 157-180.

⁷⁷ Např. hradčanské panorama na obálce první čísla časopisu *Zlatá Praha* z r. 1864. K významu panoramatu (včetně obvyklých přívlastků) i Rudolf Jaroslav Kronbauer v souvislosti s dojmy návštěvníků Jubilejní výstavy r. 1891: „*Velechrám sv. Víta, staroslavné Hradčany, památný Karlův most byly ty tři hlavní body, kolem nichž otáčel se u venkovského lidu vzpomínka na Prahu*“. R. J. Kronbauer: *Naše jubilejní výstava*. Praha 1892.

„mاتيčka“, „panna“, „královna“ nebo – na minulou slávu zřetelně odkazující – „vdova“) a je od počátku silně propojována s alegorií Vlasti.⁷⁸ Její přívlastky pak přímo nebo zprostředkovaně vždy odkazují k minulosti: „město Libušino“, „zlatá“⁷⁹, „královská“, „slavná“ nebo „stověžatá“⁸⁰ a samozřejmě i „stará“, „starobylá“ či „staroslavná“.

Zásadní vlastností všech těchto emblémů podle Macury je, že téměř neberou v úvahu dobovou „žitou realitu“ města, tj. legitimizují současnost primárně jako reflexi minulosti, čímž vědomě vytvářejí posvátný obraz Prahy jako „minulé slávy“.⁸¹ Právě jejich velmi obecný charakter, záměrně neukotvený v konkrétní realitě, je zároveň činí vstřícnými vůči rozmanitým aktualizacím.⁸² Takto vytvořený, primárně literární kánon proto záhy snadno přechází i do textů neuměleckých: hlásí se k nim autoři topografické, historiografické a uměleckohistorické literatury, ale i političtí činitelé.

V pozvolna utvářených představách o Praze tedy jednoznačně dominuje „vnímání přítomné Prahy jako pouhého znaku minulých a ztracených hodnot“, tj. silný nostalgický podtón, vycházející jak z dobové celoevropské vlny romantismu, tak z potřeb domácího procesu národní emancipace (vlastenecký život nalézá své ústřední „svaté místo“).⁸³ Dalším důvodem může být i kompenzační funkce, kterou měl tento obraz „slavné minulosti“ sehrávat ve vztahu k provinční realitě soudobé Prahy. Tak či onak se právě vnímání města v nostalgické perspektivě zvýraznilo během 80. a 90. let 19. století, která pokládám za dobu zrodu obrazu „staré Prahy“. Pozornost mnohých intelektuálů se tehdy posunula od *symbolického* významu historických artefaktů k jejich *fyzické* existenci, ocitající se náhle v bezprostředním ohrožení. Tzv. pražská asanace poprvé naplno odkryla dosud ne tak silně pocítovaný rozpor mezi

⁷⁸ V. Macura: *Obraz Prahy*, s. 157. Mateřská pozice Prahy byla užívána jak ve vztahu k příslušníkům národa (kde stejně jako Vlast odkazuje k potřebě geografického ukotvení národní identity a paměti), tak i k ostatním českým městům z odvěké pozice hlavního města. V tomto smyslu se r. 1927 stalo součástí městského znaku heslo „*Praga mater urbium*“ („*Praha matka měst*“); od středověku bylo užíváno známé „*Praga Caput Regni*“ („*Praha hlava království*“).

⁷⁹ Přívlastek „zlatá“ („*aurea*“) použil jako první patrně humanistický básník Petr Capella ve 2. pol. 16. st. Podle H. Svatošová: „Zlatá slovanská Praha“. *Slovanství ve slovech a skutcích pražské obecní samosprávy 1880-1914*. In: Z. Hojda – M. Ottlová – R. Pahl (eds.): „*Slavme slavně slávu Slávův slavných*.“ *Slovanství a česká kultura 19. století*. Praha 2006, s. 160. V letech 1864-1865 a po obnovení 1884-1929 vycházel pod názvem *Zlatá Praha* populární obrazový časopis.

⁸⁰ První užití přívlastku „stověžatá“ spojuje Macura na základě údajů z archivu Ústavu pro jazyk český s básníkem Matějem Milotou Zdiradem Polákem. V. Macura: *Obraz Prahy*, s. 157. Má patrně na mysli Polákovu zmínku v předmluvě k cestopisu *Cesta do Italie*, jenž začal od r. 1820 vycházet v časopise *Dobroslav*. Polák uvádí, že r. 1814 po návratu z Francie „*po příležitosti jsem toužil, abych stověžaté Vltavy břehy [...] navštívil*“. *Spisy Mil. Zdir. Poláka. Část druhá, Cesta do Italie*. Praha 1862, s. VII. Ve stejné době použil tentýž přívlastek také historik a spisovatel Joseph von Hormayr.

⁸¹ V. Macura: *Obraz Prahy*, s. 159-160.

⁸² Je třeba dodat, že stabilizace, přívlastňování a užívání těchto motivů (v literatuře, malířství, ale např. i na dobových pohlednicích) probíhalo zároveň ze strany české i německé části pražské společnosti; národní hledisko a problematiku Prahy „české“ a „německé“ nicméně na tomto místě ponechám stranou.

⁸³ V. Macura: *Obraz Prahy*, s. 160.

tradicí a modernitou, mezi dochovaným prostředím města a nároky, jež na něj klade současnost. Zároveň otevřela dodnes trvající otázky: jak dosáhnout optimálního souladu *starého* s *novým* a jak vůbec obě tyto kategorie blíže definovat? Přestože v dobové rétorice byly obrazy „staré“ a „nové“ Prahy zpravidla ostře oddělovány jako téměř neslučitelné protiklady, při bližším pohledu je patrné, že vznikají naopak ve vzájemném provázání.

V obecné rovině můžeme říci, že *nové* je vždy nezbytným předpokladem vzniku *starého*, neboť vymezení obou kategorií je možné pouze ve vzájemné konfrontaci. Také u měst vznikají jejich „historická jádra“ až rozšířením dosavadního sídla za po staletí neměnný obvod hradeb. Teprve likvidace opevnění a spojení s novými předměstími či obcemi vytvořily z původního města část většího celku, umožnily mu stát se „starým městem“, „centrem“. I sousloví „*stará Praha*“ (v dobových textech kolem roku 1900 psané často záměrně i s velkým S) začíná být více a cíleněji užíváno až *po* vydání asanačního zákona (1893), tj. v době, kdy je již zformulována a veřejně prezentována vize Prahy „nové“. Z tohoto hlediska lze „starou“ a „novou“ Prahu označit za dva vzájemně podmíněné produkty procesu modernizace.⁸⁴

Obraz „staré Prahy“ se začal konkretizovat v souvislosti s přípravami asanačního plánu mezi představiteli pražských uměleckých a uměleckohistorických kruhů již od konce 80. let.⁸⁵ Iniciátorem nejbojovnějších a nejznámějších protestů proti asanaci (tzv. *Velikonočního manifestu* v *Národních listech* z 5. 4. 1896, spisu *Bestia triumphans* ze 7. 3. 1897 a schůze pražského studentstva v Karolinu 27. 11. 1898) se stal spisovatel Vilém Mrštík a svou podporu vyjádřila řada literátů a výtvarníků (mj. M. Aleš, V. Amort, S. Čech, I. Herrmann, K. Světlá nebo Z. Winter).⁸⁶ Protestní hnutí, využívající petice, veřejná shromáždění a přímé intervence u členů sboru obecních starších, získalo nakonec pevnou institucionální základnu v podobě Klubu Za starou Prahu, založeného 28. 1. 1900. Jeho členové z řad architektů, historiků a teoretiků umění se v následujících letech stali do značné míry hlavními tvůrci,

⁸⁴ Protože zdaleka nejde o pražské specifikum, bylo by možné v podobném duchu hovořit o formování obrazů např. „starého Brna“, „staré Plzně“ apod. Silnou inspiraci mi v tomto směru poskytla kniha G. Vinkena: *Zone Heimat. Altstadt im modernen Städtebau*. Berlin – München 2010.

⁸⁵ Po výstavě soutěžních návrhů na regulační plán asanačního obvodu (1887) reagovali sérií ironických a kritických výtek Jan Neruda a Renáta Tyršová. R. 1893 nábádal k provedení důkladného průzkumu budov určených k demolici kustod Uměleckoprůmyslového muzea a historik umění Karel Chytil; ve stejném duchu se na městskou radu obraceli členové Spolku architektů a inženýrů či Umělecké besedy. Blíže K. Bečková: *Asanace – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*. In: J. Hrůza a kol.: *Pražská asanace*, s. 35-56.

⁸⁶ Ne náhodou se sousloví „stará Praha“ objevuje často i v názvech dobových historických románů a literárních líčení z pražských dějin a pověstí, jejichž vznik podnítila právě tzv. asanace. Viz např. Z. Winter: *Ze staré Prahy. Historické obrázky*. Praha 1894. K. Chalupa: *Ze staré Prahy. Kruh povídek a pověstí*. Praha 1898. J. Svátek: *Ze staré Prahy. Obrazy děje- a místopisné*. Praha [1899]. K. Světlá: *Ze staré Prahy*. Praha 1900.

propagátory a obhájci obrazu „staré Prahy“ a Klub si své silné postavení dokázal díky aktivní členské základně udržet jak v meziválečném období, tak do značné míry i po roce 1945.⁸⁷

Také proto, že obraz „staré Prahy“ pomáhali v prvních letech zásadní měrou vytvářet a šířit umělci, zejména literáti, byla zvolená rétorika laděna ve velmi vzletném a emotivním duchu a zcela přirozeně do ní vplynuly i výše zmíněné „obrozenecké“ emblémy. Advokát Luboš Jeřábek tak např. v propagačním spisu z roku 1899 vyslovoval naději, že „*nadchází konečně doba, kdy nikdo svévolně a bez trestu nebude směti sáhnouti po krásách naší velebné Prahy, loupiti nejkrásnější její šperk, slavné její kulturní a historické památky, které jsou vzácným, rodinným takřka pokladem, jež celý národ staletým přičiněním a duševní prací předků svých složil v klín máti svých měst, aby vysoko povznesl krásu její a majestát*“.⁸⁸ Hlasy na obranu aktuálně ohrožených objektů a lokalit zdůrazňovaly především jejich stáří, význam pro minulost národa, umělecké kvality a spíše neurčitě pocíťovaný „malebný ráz“ (ten pomáhaly v obecném povědomí ukotvit mj. velmi populární, starosvětsky laděné akvarely malíře Václava Jansy).⁸⁹ Vedle estetických argumentů, odrážejících dobový celoevropský sentiment a zaujetí minulostí, je patrná i snaha učinit z rodících se principů ochrany památek přirozenou součástí procesu národní emancipace a tím je legitimizovat. Úcta ke „starému městu“ je opakovaně vyzdvižována jako samozřejmá vlastnost všech *kulturních* národů a jeden z důkazů jejich vyspělosti.⁹⁰ Se stejným záměrem jsou užívány i poukazy na význam památek jako hmotných dokladů národních dějin.⁹¹

⁸⁷ K historii Klubu viz sborník K. Bečková (ed.): *Sto let Klubu Za starou Prahu 1900-2000*. Praha 2000.

⁸⁸ L. Jeřábek: *Pět let činnosti pro myšlenku zachování starobylého a uměleckého rázu král. hl. m. Prahy*. Praha 1899, s. 71. Totožnou rétoriku užily rok předtím „pražské dámy“ v čele s Karolinou Světlou, když v dopisu pražským studentům 27. 11. 1898 doufaly, „že nebude nám nikde loupěna nejkrásnější poesie naší Prahy, její staré setmělé skvosty a slavné pohádky minulosti“. Studentstvo pro zachování starého rázu Prahy. *Národní listy*, roč. 1898, č. 328, 28. 11., s. 2.

⁸⁹ Soubor sta Jansových akvarelů, vzniklých mezi lety 1895-1899 s průvodním slovem Jana Heraina vyšel pod názvem *Stará Praha* poprvé r. 1899 a opakovaně v letech 1901, 1902 a 1903. K „malebnému rázu“ Prahy viz např. *Národní listy*, roč. 1898, č. 328, 28. 11., s. 2. Rovněž arch. Jan Koula požadoval r. 1899, ať „*k momentu zdravotnickému úpravy [tj. projektu asanace] připojí se rázně též moment malebnosti*“. T. R.: Ráz Prahy. *Nový život. Měsíčník pro umění, vzdělání a zábavu*, roč. IV., 1899, s. 71.

⁹⁰ „A jest-li že velicí národové, velké země, s nepřehledným pokladem historických památek, pečlivě střeží každý jednotlivý článek, oč naléhavěji má to činiti národ malý se svým dosti skrovným dědictvím. Každou zbořenou památkou zbaveni jsme části své vlastní podstaty a vedeni dále k indiferentní beztvárnosti.“ K. Chytil: *O historickém vývoji a rázu Prahy*. Praha 1898, s. 16.

⁹¹ „Nikoli ničít a porušovat káže nám cit a povinnost, ale zachovávat a křísit všechny ty svědky minulosti v středu života národního, aby nám vštěpovaly napořád výmluvněji a přesvědčivěji lásku k slavným skutkům otců, činorodé nadšení a víru v budoucnost národa, šťastnou a velikou.“ R. Tyršová: K regulaci Starého města a Josefova. *Národní listy*, roč. 1887, č. 83, 25. 3., s. 9. Tzv. *Velikonoční manifest* V. Mrštíka, J. Kampera a V. Hladíka označil Prahu za „*skvoucí pomník naší dávné slávy*“. *Národní listy*, roč. 1896, č. 95, 5. 4., s. 5. Naléhavý tón volil F. X. Harlas: „Byli jsme zbaveni mnohého statku svého, ztratili jsme tolik práv, privilegií, tolik výhod, tolik samostatnosti, tolik moci – a zde nám zbývá poklad, dědictví minulosti neocenitelné, zlatem nevyvážitelné: *Stará Praha, opředená kouzlem své slávy, zahalená ve svůj královský šat, vyzdobená šperky uměleckých výtvořů minulosti!*“ F. X. Harlas: *Stará Praha. Nástin vývoje města a průvodce jeho sbírkami*. Praha [1911], s. 210.

Charakteristickým znakem obrazu „staré Prahy“ bylo zvláště zpočátku i jeho programově antimodernistické zabarvení. Přívlastek „starý“ získal zásadně pozitivní konotaci coby synonymum „původního“, „ryzího“, „autentického“ a „originálního“ a byl programově užíván jako antiteze k vlastnostem spojovaným s moderním (velko)městem (rychlost, hluk, anonymita, kosmopolitismus, fádnost). Fenomén „starého města“ nabízel formu úniku ze současnosti, která tempem svých změn vyvolávala v mnohých pocitu nejistoty, odcizení i nostalgie; stával se formou revolty proti jednostranně racionalistickým aspektům modernity. „*Oč zajímavější, oč krásnější byla asi Praha století XVIII.*“, psal roku 1899 melancholicky L. Jeřábek a poodkrýval tak domnělý ideál „staré dobré“ Prahy minulosti, v níž ještě umění a pokrok stály v symbióze.⁹² Pro Viléma Mrštíka vyjadřoval podobný ideál nezaměnitelné domácí tradice, zatímco prostřednictvím asanace vítězila *odnárodňující* tendence, která „*podporuje a urychluje srážný úpadek národní naší individuálnosti*“.⁹³ „Stará Praha“ byla prezentována jako cosi *odvěkého*, jako soubor nadčasových, staletími prověřených hodnot a vědomě tak stavěna do protikladu k dočasnosti jakýchkoli *nových* vizí, odsuzovaných jako pouhé módní výstřelky.

První generace ochránců „staré Prahy“ chápala historické město krajně konzervativně jako stavebně dokončený a ve všech svých prvcích nenahraditelný celek (posílený navíc tradiční symbolikou „posvátného centra“ národního hnutí), do něhož soudobá architektura nemá právo vstupovat, neboť již není schopna vytvářet skutečné, s minulostí srovnatelné hodnoty.⁹⁴ Z této principiální nedůvěry pak vyplýval i nekompromisní vztah k Praze „nové“: „*Všichni bychom měli pracovati k tomu, aby Nová Praha byla vybudována jako město krásné a pohodlné, aby se nám v ní dobře bydlelo, aby nám ji záviděli národové evropští, jako se ode dávna obdivují Staré Praze – ale nedotýkejme se té Prahy Staré!*“, varoval František Xaver Harlas.⁹⁵ Podobně omezoval možnou novou výstavbu i Luboš Jeřábek: „*Ale nechť zaujme prázdné místo a šetří s úctou staré. V Praze na moderní části města jest místa dost. Ty mohou se rozšiřovati všemi směry: k Vinohradům, Nuslím, k Žižkovu, k Holešovicům, Dejvicům.*“⁹⁶ Část odborné a posléze i laické veřejnosti směřovala tímto zprvu velmi emotivním způsobem k požadavku určitého vyjmutí „staré Prahy“ z nevyhnutelně probíhajícího procesu modernizace a snažila se

⁹² L. Jeřábek: *Pět let činnosti*, s. 6. Pražské „ochranářské“ snahy lze v tomto směru zařadit do kontextu obdobných hnutí paralelně probíhajících v celé Evropě v reakci na důsledky industrializace a dynamický vývoj měst (např. *Heimatschutz*, „*hnutí za ochranu domoviny*“ v Prusku). Srov. i G. Vinken: *Zone Heimat*, s. 10.

⁹³ V. Mrštík: *Bestia triumphans*. Praha [1897], s. 20.

⁹⁴ Tento tón byl velmi blízký myšlenkám viktoriánského literáta a uměleckého kritika Johna Ruskina, které formuloval r. 1849 ve svém spise *The Seven Lamps of Architecture*. Srov. J. D. Rosenberg (ed.): *The Genius of John Ruskin. Selections from His Writings*. Charlottesville VA 1998, s. 137.

⁹⁵ F. X. Harlas: *Stará Praha*, s. 210.

⁹⁶ L. Jeřábek: *Zachování starobylého a krásného vzhledu Prahy*. Praha 1900, s. 34.

u odpovědných činitelů dosáhnout uznání nutnosti specifického přístupu vůči této „zóně“. Proces ujasňování, co všechno by do ní mělo patřit, přitom probíhal velmi pozvolna a souvisel s komplikovaným definováním pojmu „památky“ v odborném a laickém povědomí.

K jistému „zvědečtění“ pohledu na „starou Prahu“, odbornému prohloubení argumentů na její ochranu a opuštění jednostranně negativistického anti-modernismu došlo už v prvním desetiletí existence Klubu Za starou Prahu poté, co se jeho členy stali i příslušníci mladé generace architektů a teoretiků (Z. Wirth, V. V. Štech, P. Janák, B. Hübschmann, A. Engel ad.). Romantizující, emotivně laděný postoj k historickému městu byl průběžně (zvláště v meziválečném období) doplňován výsledky odborných průzkumů i popularizační aktivitou a od pasivních protestů přešli členové Klubu k aktivnímu zapojení do procesu modernizace města, spolupráci s úřady a vypracovávání vlastních (proti)návrhů.⁹⁷ Jejich názorovou pozici výrazně posilovala podpora veřejného mínění, kooperace s dalšími spolky a v neposlední řadě vlivné posty, které někteří z nich zaujali ve státních institucích.⁹⁸ Opakovaně diskutován, ale nenaplněn zůstával i po roce 1918 požadavek pojmout centrum Prahy jako *plošně* chráněnou „*památkovou rezervaci*“ s regulací jakéhokoli pokroku pouze na nezbytnou míru.⁹⁹

Z hlediska prostorového vymezení se pod pojmem „stará Praha“ do r. 1945 ustálil soubor modernizačních téměř nedotčených oblastí Malé Strany a Hradčan a neasanovaných částí Starého Města.¹⁰⁰ Zahrnuty sem naopak nebyly Josefov a Nové Město, ve své struktuře výrazně ovlivněné stavební činností období historismu a secese (cca 1850-1918), která si v povědomí laiků i v odborném diskursu udržela (přínejmenším do 60. let 20. století) silně negativní konotaci z doby kolem roku 1900 a v ustáleném příběhu „staré Prahy“ zastupovala *nekulturní* éru bezohledné stavební spekulace.¹⁰¹

Obraz „staré Prahy“ se od sklonku 19. století do roku 1945 zformoval do podoby poměrně robustní figury, v níž ve vzájemné symbióze koexistovaly argumenty, odvozované z tradice i z vědeckého bádání. „Stará Praha“ byla oceňována pro své objektivně prokazatelné (archeologické, uměleckohistorické) hodnoty, zároveň však čerpala sílu a legitimitu ze

⁹⁷ Vilém Mrštík [nekrolog]. *Za starou Prahu*, roč. III., 1912, č. 2, s. 15.

⁹⁸ Z. Wirth působil v letech 1918-1938 na Ministerstvu školství a národní osvěty (od r. 1923 jako přednosta osvětového odboru). B. Hübschmann a A. Engel získali velký vliv v r. 1920 založené Státní regulační komisi, koordinující rozvoj Prahy (jejím předsedou byl v letech 1923-1939 další člen Klubu ing. Eustach Mölzer). P. Janák byl r. 1921 jmenován profesorem na Uměleckoprůmyslové škole a r. 1936 architektem Pražského hradu.

⁹⁹ Z. Wirth: Regulace starých měst. *Styl*, roč. 13, 1927-1928, s. 111-115.

¹⁰⁰ Srov. F. X. Harlas: Stará Praha, s. 8 a Z. Wirth: *Stará Praha*. Praha 1937, s. 19-20.

¹⁰¹ Z této averze bylo (především vzhledem ke svému symbolickému významu) vyňato pouze několik solitérů (Národní divadlo, Národní muzeum či stavby ve stylu tzv. „české“ neorenesance, např. Wiehlův dům).

stabilně užívaných „obrozeneckých“ symbolických schémat, která jí poskytovala v jistém smyslu žádoucí „posvěcení“.

2.2 „Nová Praha“ – formování obrazu před r. 1945

Jestliže Praha v roce 1945 disponovala na jedné straně velmi stabilním a trvanlivým obrazem historického, doslova památného města, můžeme na straně druhé zaznamenat také přirozené konstruování obrazů zcela opačných, usilujících o její razantnější symbolické i fyzické překódování. Zatímco obsah pojmu „stará Praha“ se od počátku 20. století postupně ustaluje a stává se ve vnímání Prahy do značné míry stabilizačním faktorem, představy a vize „nové“ Prahy se na první pohled zdají být velmi proměnlivé, neboť jakákoli představa nového s plynoucím časem přirozeně zastarává a musí být vždy znovu redefinována. Jak se nicméně pokusím naznačit v této kapitole, obrazy „nové“ Prahy, vytvářené v obdobích přelomu 19. a 20. století, meziválečné republiky a potažmo i německé okupace, staví navzdory odlišným ideologickým a estetickým východiskům přece jen na víceméně stále stejných *modernizačních* principech. Jejich generátorem se stává v nejobecnějším smyslu modernita coby „víra v *emancipační sílu rozumu*“ a z ní vyplývající představa lineárního všestranného pokroku i potřeba kulturního přihlášení se k nadnárodním, globálně sdíleným hodnotám (reprezentovaným konkrétními vzory-městy).¹⁰² Ze „staré Prahy“ respektují tyto „nové“ obrazy vždy jen úzký okruh vybraných prvků (zmíněné univerzální a tedy dobře „překódovatelné“ emblémy) a zásadně negativně se vymezují i vůči sobě navzájem.

2.2.1 „Nová Praha“ kolem r. 1900

Podrobnější úvahy o „nové“ Praze umožnilo na konci 19. století několik faktorů: odstranění fyzické překážky v podobě hradeb; potřeba oživit ve městě dlouhodobě stagnující stavební činnost, ocitající se ve stále větším kontrastu s čilým rozvojem okolních předměstských lokalit; dramaticky se zvyšující životní, provozní a reprezentační nároky pražské společnosti narážející stále častěji na limity dochované historické zástavby; optimistická víra v nově dostupné konstrukční a technologické možnosti i rostoucí počet

¹⁰² C. M. Giustino: Kultura a moc na konci 19. století. Boj o zachování styrobylého rázu Prahy. *Dějiny a současnost*, roč. 1995, č. 5, s. 12. Zřetelně urbánní aspekty modernity zdůraznil geograf D. Harvey: *The Condition of Postmodernity*. Malden – Oxford 1990, zvl. s. 25 an.

zahraničních vzorů moderních metropolí v čele s Paříží, Vídní a Berlínem.¹⁰³ Celoevropský fenomén moderního velkoměsta, vznikající v dynamických urbanizačních, technických a sociálních procesech průmyslové revoluce (zvláště její gründerové fáze) a v podstatě dotvořený na sklonku 19. století, s sebou přinesl všeobecně přijímaný soubor atributů vyspělosti, jejichž dosažením se dané sídlo zařazovalo mezi „moderní“ a „pokroková“ centra. Šlo zejména o důraz na zdravotní a sociální otázky: hygiena, bezpečnost, racionální a dostatečně velkorysý způsob plánování nové výstavby včetně zelených ploch, domy, ulice a náměstí s dostatkem světla a čerstvého vzduchu, vyhovující novým reprezentačním i dopravním nárokům. Na podobném základě a zpravidla pod vědomým vlivem konkrétních zahraničních vzorů (zvl. Paříže a Vídně) se od počátku formoval také obraz „nové Prahy“, u jehož zrodu stáli především architekti, inženýři a potažmo i lokální politici.

Již roku 1873 předložil Spolek architektů a inženýrů pod vedením arch. Josefa Schulze pražské městské radě *Pamětní spis stran upravení a rozšíření královského hlavního města Prahy*, v němž s poukazem na modernizaci Paříže, Vídně, Pešti, Bruselu a Florencie navrhl vypracování regulačního plánu města a provedení souboru opatření, která by racionalizovala jeho další rozvoj.¹⁰⁴ Vedle optimálního řešení infrastruktury měly být ve stávajícím organismu města vyhrazeny dostatečné plochy pro zeleň i chybějící veřejné budovy (muzea, univerzita, spolkové domy); Staré Město mělo být komunikačně „korigováno“ a vybaveno radiálním systémem ulic s ohniskem Staroměstského náměstí.¹⁰⁵ Přestože městská rada návrh zamítla, rostoucí potřeba oživit stavební činnost a řešit neutěšené zdravotní a sociální poměry v obvodu někdejšího ghetta ji nakonec donutila přijmout mnohé z naznačených zásad za své.¹⁰⁶ Tváří v tvář palčivým problémům nabývaly představy o možnostech modernizace stávajícího města na razanci. Městský fyzik dr. Jindřich Záhoř předložil na jednání městské zdravotní rady 28. 3. 1885 na základě dat o poměrech Josefova a přilehlé části Starého Města jednoznačně přijatý návrh: „Zde pomůže jen prostředek radikální a ten zní: zboření těchto částí a vystavění nového města na základech moderní naší hygieny“.¹⁰⁷

Rozpracování a aplikaci uvedených obecně modernizačních zásad na centrum Prahy znamenala soutěž na regulační plán asanačního obvodu vyhodnocená roku 1887. Tři oceněné

¹⁰³ Vývoj Prahy od poloviny 19. st. sledoval v širokých sociokulturních souvislostech J. Pešek: *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1920*. Praha 1999.

¹⁰⁴ *Pamětní spis stran upravení a rozšíření král. českého hlavního města Prahy*. Praha 1873.

¹⁰⁵ *Pamětní spis*, s. 24. Dochované památky odpovídající umělecké hodnoty a historického významu měly být uvedeny „v přiměřený vztah ke svému okolí“.

¹⁰⁶ Podrobnou chronologii událostí kolem příprav asanačního projektu zpracovala K. Bečková: *Asanace – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*. In: J. Hruza, et al.: *Pražská asanace*, s. 35-56.

¹⁰⁷ *Zpráva o činnosti městské zdravotní rady Pražské v r. 1885*. Praha 1887. Cit. dle K. Bečková: *Asanace*, s. 37.

návrhy (první od týmu městského geometra Alfreda Hurtiga, arch. Matěje Strunce a městského inženýra Jana Hejdy, druhý od ing. Jana Kaftana a třetí od inženýrů V. Lišky a K. Vosyky) jsou příznačné už svým maximalismem: navzdory soutěžním podmínkám aplikovali autoři zadání nejen na Josefov, ale plošně na celý staroměstský obvod, s cílem „vystavěti na místě Starého města, které zbořeno býti má, město nové, úplně moderní“.¹⁰⁸ Hlavním cílem byla náprava dosavadních zdravotních závad: dobový tisk nešetřil sugestivně naturalistickými popisy, v nichž bylo prostředí bývalého ghetta opatřováno všemi atributy zaostalosti (špína, nemoci, tma, chaotická urbanistická struktura).¹⁰⁹ Zdůrazněním negativního kontrastu k sousedním partiím Prahy a k ideálu vzorného „nového“ města byla posilována nutnost radikálního řešení: „Na levém břehu mohutného proudu smaragdový svah Letné, na pravém břehu monumentální budova Rudolfiny a imponující budovy školské a za tímto bohatým vstupem k modernímu městu v nejbližším sousedstvu hnusný labyrint klikatých úzkých uliček naplněných mephitickými vůněmi ze stok, valícím se z nízkých komínů dýmem a oživených postavami a výjevy, jež zdají se jakoby byly přeneseny do Prahy přímo z Orientu, odkudsi z Bagdadu.“¹¹⁰ Soutěžní návrhy „nového“ Starého Města proto pracovaly se záměrnou negací všech znaků, jimiž se dotčený prostor dosud vyznačoval. Přisun čerstvého vzduchu a oslunění i zohlednění rostoucích dopravních nároků měly být zajištěny nastavením razantně odlišného měřítka a racionální urbanistické osnovy.

Vítězný, v tisku reprodukováný návrh (pod výmluvným heslem *Finis Ghetto*, Obr. 1), je vlastně první ucelenou vizí, uplatňující na centrum Prahy zásady moderního urbanismu, vycházející z důsledného vnímání prostoru jako měřitelné a ovládnutelné veličiny. Ideál města je v ní odvozován (tak jako ostatně již dříve v historii) od ústřední představy *řádu, přehlednosti a pořádku*, tj. hodnot stavěných do protikladu k dosavadnímu „rostému“ charakteru zástavby, který je nutné „napravit“.¹¹¹ Nová výstavba, racionalizovaná do pravidelné sítě ulic a bloků, má svým jednotným měřítkem i vzhledem vytvořit promyšlený, ucelený a po všech stránkách velkoryse dimenzovaný organismus. „Nová Praha“ po odstranění (fyzických i symbolických) bariér měla představovat především „město volného

¹⁰⁸ Veřejná schůze lidu staroměstským klubem občanským... *Národní listy*, roč. 1893, č. 97, 8. 4., s. 2.

¹⁰⁹ „Labyrint úzkých, špinavých uliček, v nich hrozný vzduch, sestávající ze směsice kouře a smrdutých výparů ze stok a ve vzduchu tom v cáry obalený, tělesně schátralý, chorobný lid...“ Staré město pražské a čtvrt' josefovská. *Národní listy*, roč. 1887, č. 64, 6. 3., s. 5. „[D]ěsná spousta špíny, která je dobrá pro potkany, ne však pro lidi“. O židovském městě. *Národní listy*, roč. 1883, č. 5, 6. 1., s. 3.

¹¹⁰ V. W.: *Finis Ghetto. Zlatá Praha*, roč. IV., 1887, č. 22, s. 350.

¹¹¹ „Klikaté úzké uličky, jimiž nelze projeti pohodlně vozem a jež jsou pravým paskvilem na geometrickou pravdu, že nejkratší vzdálenost mezi dvěma body je přímka.“ Staré město pražské a čtvrt' josefovská. *Národní listy*, roč. 1887, č. 64, 6. 3., s. 5.

*půdorysu a mocných výšek“, „novou krásu, jež, oproti středověké, miluje perspektivu dálných linií, velkoplochosť, účel a moc“.*¹¹²

Nezanedbatelným měřítkem kvality se pro ni stávaly zahraniční vzory, jimž bylo žádoucí se vyrovnat. „*Ohledneme-li se po jiných větších městech evropských a spatřujeme-li, k jakému rozkvětu v posledním desetiletí dospěla, nelze nám jakožto dobrým přátelům naší krásné Prahy potlačití přání, aby i ona na všech stranách se rozvíjela a zkvétala* [sic]: *tož jest naší svatou povinností dokázati světu, že jsme opravdu měli snahu kráčet s duchem času a přičiniti se dle sil svých k tomu, aby naše zlatá Praha k novému se probudila životu a v nové zastkvěla se kráse,*“ psal již roku 1881 člen sboru obecních starších, nakladatel František Kytka.¹¹³ Hausmannovská Paříž zůstávala vzhledem k odlišným politickým a finančním podmínkám spíše nedosažitelným ideálem; o to častěji byly připomínány Vídeň, Budapešť nebo v 70.-80. letech 19. století realizovaná asanace židovského ghetta ve Frankfurtu nad Mohanem.¹¹⁴ V podobných srovnáních muselo maloměstské prostředí Prahy (příznačně zachycené např. v Nerudových *Povídkách malostranských*) působit na mnohé radní poněkud frustrujícím dojmem. Navíc, jak zdůraznila ve své práci Cathleen M. Giustino, modernizační rétorika a přísliby uskutečnění vize Prahy coby velkoměsta byly od počátku bez ohledu na své praktické aspekty i nástrojem ve vzájemném boji o moc mezi staro- a mladočeskou stranou.¹¹⁵

Z uvedené charakteristiky vize asanační „nové Prahy“ přirozeně vyplývá její převážně negativní vztah k Praze „staré“. Zatímco její ochránci povyšovali samo stáří budov na základní, někdy až nekriticky nadužívaný argument (tj. „staré“ ve smyslu „starobylé“), architekti, inženýři a politici, posilovaní dobovým technooptimismem a příklady ze zahraničí, vnímali dochovanou zástavbu právě pro její stáří jako nepřizpůsobitelnou soudobým potřebám (tj. „staré“ ve smyslu „zastaralé“, „překonané“). Ze zásadně odlišného vnímání téhož fyzického prostoru města a možností jeho proměny pak vyplývaly vzájemné polemiky, v nejvyhrocenější podobě reprezentované texty literátů Viléma Mrštíka a Jaroslava Hilberta.

Mrštík v proslulém spisku *Bestia triumphans* (1897) psal o asanačním projektu jako o barbarském „*dílu, jemuž není rovného ani v nejdívočejších dobách lidstva*“ a jeho iniciátory podroboval sžíravé kritice: „[...] *netřeba mnoho důvtipu, aby člověk nabyl přesvědčení, že ti lidé v celé polovici městské rady, nejen že jsou neschopni vyššího posouzení věci, ale*

¹¹² J. Hilbert: *Stará Praha a Praha budoucí. Volné směry*, roč. 1900, č. 2, s. 68-69.

¹¹³ F. Kytka: *Rozšíření kr. hl. města Prahy*. Praha 1881, s. 11.

¹¹⁴ O Paříži jako ikoně moderních velkoměst psal explicitně např. J. Hilbert: *Stará Praha a Praha budoucí*, s. 66.

¹¹⁵ C. M. Giustino: *Tearing down Prague's Jewish Town*, cit. v pozn. 71. V českém překladu dostupný článek: Táž: *Za Prahu zdravější. Modernizace města a politická moc (kolem roku 1900)*. *Dějiny a současnost*, roč. 2005, č. 11, s. 21-23.

zanevřeli na ty, kdo o jiném a lepším je přesvědčiti hledí, staví se proti nim a nenávidí je. [...] A je nabíledni, že nejen nenávidí nás, ale s námi nenávidí staré ty domy, které hájíme, je jim odporný starý vzhled ulic, protivný je jim pohled na „špinavé“ ty střechy starých měst – stydí se za ně a komunikace, asanace, regulace a jak se všechny ty věci jmenují, s velikým povděkem a zadostiučiněním užívají jako nějaké zástěry, fíkového listu k zakrytí domnělé své hanby. [...] Solí v očích je jim asi starý vzhled Prahy, pálí ubohou jejich duši jako zlé svědomí a kdyby se zázrak stal, a místo ní přes noc vyrostlo po březích Vltavy město, o jakém oni sní a proti jehož uskutečnění bojujeme už bezmála celý rok, nebylo by blaženějších lidí na světě.“¹¹⁶

Hilbert naopak ve statí *Stará Praha a Praha budoucí* (1900) neméně tvrdě cílil na „společnost přátel staré Prahy“: „Miluje rohy, nejlépe každých pět kroků roh a překvapení z uzlu špinavých uliček. Nedá jednu ze smrdutých a jedovatých bud, jež jako škeble na pobřeží nalepeny jsou po úpatí Malé Strany a rozhořekuje se i pro krámky, jež visí na Týnu. Miluje malost, zbořeninu, špínu, středověk, ale především miluje zvyk. Jest usedlá, šosácká, úzká, nepokroková... Nedůvěřuje [...] v možnost nové, české, veliké architektury a nového inženýrství. [...] Jakoby bylo možno nového ducha cpáti do starých forem!“¹¹⁷ Oba autoři se v „zápalu boje“ dopouštěli nemalých zkreslení. Mrštíkovy satirické šlehy sice poukázaly na kulturní omezenost či prospěchářské jednání nemalé části zainteresovaných činitelů, ale nebraly v úvahu skutečnost, že rozhodování o tzv. asanaci probíhalo zvláště ve svém počátečním stadiu primárně v dobré víře a naději na možnost zlepšení stávajícího, hygienicky a sociálně neúnosného stavu.¹¹⁸ Hilbertův článek je okázalou obhajobou práva současnosti na vlastní (nejen) umělecký výraz; historii a tradice však odsuzuje do role muzeálních kuriozit, jejichž význam pro soudobého člověka je možné a žádoucí zcela minimalizovat.

Vyvozovat z uvedených citátů naprostou nesmiřitelnost mezi obrazy „staré“ a „nové“ Prahy na přelomu 19. a 20. století by ovšem bylo příliš zjednodušující. Na nejobecnější rovině koneckonců oba sledují ideál Prahy jako *krásného* města se slavnou minulostí, které si zaslouží pozornost a obdiv domácích i zahraničních návštěvníků. Rozdílné jsou jistě způsoby, jakými tohoto ideálu dosáhnout. Zatímco ve vizích „nové“ Prahy vyplývá krása ze sebevědomého vytváření *nových* estetických hodnot, v obrazu té „staré“ je úzce spojena se starobylostí a opřena o pocitové a vědecké (d)oceňování hodnot *dochovaných*, jimž by se měla podříditi i soudobá tvorba. Rovněž k historii a „památnému“ významu města se vztahují

¹¹⁶ V. Mrštík: *Bestia triumphans*, s. 10.

¹¹⁷ J. Hilbert: *Stará Praha a Praha budoucí*, s. 67.

¹¹⁸ Tuto tezi na dobových textech dokládá K. Bečková: *Asanace*, s. 36 an.

jak odpůrci, tak stoupenci tzv. asanace, vždy ve snaze posílit oprávněnost vlastních cílů (jeden z neoceněných asanačních návrhů z roku 1887 nesl heslo *Památce Libušíně*).

Základní spor je veden o okruh artefaktů, které by měly být zahrnuty pod „ochranný“ pojem „staré Prahy“. Zatímco snahy umělců a historiků se ubíraly směrem k plošné ochraně dochovaného města jako celku, autoři modernizačních návrhů a většina místních politiků byla ochotna vnímat historickou hodnotu města nanejvýš v podobě úzce selektivního výčtu několika „ikonických“, „nedotknutelných“ staveb (Hrad, Karlův most, některé kostely), víceméně v duchu Macurových „obrozeneckých“ emblémů. Opakovaná obvinění z *barbarství* a *nekulturnosti* pak odmítali s poukazem, že i oni hodlají zachovávat „*starožitné památky*“, ovšem pouze „*pokud skutečnou mají cenu*“.¹¹⁹ Neujasněná hranice mezi „cennou památkou“ a „bezecnou veteší“ (přetrvávající ve značné míře dodnes) pak umožňovala v případě konkrétních objektů téměř libovolně argumentovat oprávněnými i účelovými poukazy na jejich špatný stavebně-technický stav či historickou a symbolickou (bez)významnost.¹²⁰ Alespoň formálně deklarovaná úcta k (blíže nedefinovaným) „památkám“ se nicméně stávala součástí oficiální politické sebe prezentace státních i magistrátních činitelů i v pozdějších desetiletích, bez ohledu na jejich konkrétní praktické kroky.

Shoda mezi oběma znesvářenými tábory na druhé straně panovala ohledně nutnosti likvidace bývalého ghetta – je potřeba zdůraznit, že řadová zástavba Josefova, jakkoli zachycovaná dobovými malíři a fotografy, součástí vznikajícího obrazu „staré Prahy“ nebyla (byť do něj s odstupem desítek let a zrodem nostalgického fenoménu „*Prahy židovské*“ nakonec pronikla) a její plánovaný fyzický zánik byl všeobecně pokládán za nevyhnutelný.¹²¹

Významnou roli v na první pohled paradoxní provázanosti obrazu „staré“ a „nové“ Prahy na přelomu 19. a 20. století hrála skutečnost, že i soudobá výstavba byla reprezentována

¹¹⁹ V. W.: *Finis Ghetto. Zlatá Praha*, s. 350. V podobném duchu komentoval redaktor *Národních listů* vítězný asanační návrh, jehož autor podle něj dbal „*aby co možná konservoval stavitelské a historické památky skutečné ceny, při čemž ovšem nesdílíme náhled, že každý starý omšelý kámen, každá zvětralá cihla již proto musila býti zachována, že je stará*“. Staré město pražské a čtvrt' josefovská. *Národní listy*.

¹²⁰ Tímto způsobem se např. na schůzi 6. 2. 1899 ohrazoval člen sboru obecní starších dr. Vojtěch Frič vůči veřejné kritice v souvislosti s plánovanou demolicí trojice domů na severní straně Staroměstského náměstí: „*Z důvěrníků obce, z vás, pánové na radnici, stala se rota blbců, nevědomců, vandalů. Ptám se, proč jsme se tak změnili? Zvedl by někdo zde ruku při návrhu, aby se letohřádek ‚Amerika‘ zbouřil? Zvedl by někdo ruku, aby se zbouřil krásný palác u botanické zahrady na Smíchově nebo kostel sv. Karla Boromejského? [...] Nikoliv, my jsme se nezměnili, my Prahu, ve které bydlíme, milujeme a lásku k ní i k jejím starobylým památkám si nikým nedáme vzíti*.“ Projednávanou trojici domů nicméně Frič mezi zachovánihodné památky nepočítal („*Takových domů máme v Praze na Starém i na Novém městě sta*.“) a argumentoval jejich údajnou zchátralostí, nevysokým stářím a nízkou uměleckou kvalitou. *Národní listy*, roč. 1899, č. 38, 7. 2., s. 2.

¹²¹ Často uváděné tvrzení, že Mrštíkova *Bestia triumphans* vznikla na obranu Židovského Města před asanací, je mylné, což dokládá především text sám, cílený primárně na možné ohrožení Malé Strany a částí Starého Města. V případě býv. ghetta se i nejbojovnější ochránci „staré Prahy“ spokojili s uchováním židovského hřbitova, radnice a nejceněnějších synagog.

„starou“, tj. historizující architekturou, jejíž neorenesanční či neobarokní tvarosloví (přinejmenším z dnešního časového odstupu) podstatně usnadnilo začlenění nových objektů do starších partií města (kontrastní úlohu tak spíše než samotný vzhled nových budov sehrávalo jejich odlišné měřítko a důsledně pravidelný rastr vytyčovaných ulic a bloků). Fasády nových budov přitom nevznikaly jen jako kosmopolitní „*nejapné imitace Vídně a Berlína*“, jak je roku 1896 zkritizovala malířka Zdenka Braunerová, ale parafrázovaly i mnoho „staropražských“ motivů z domů, jež jim musely ustoupit.¹²² Autoři novostaveb (často titíž architekti, kteří neúspěšně protestovali proti bourání „staré Prahy“ a posléze usilovali alespoň o „přijatelnou“ podobu nových domů) čerpali inspiraci z minulosti a někdy projeví i snahu alespoň v náznaku připomenout předchozí historii místa.

Výmluvným příkladem je jedna ze dvou nejstarších novostaveb tzv. asanace, Schierův dům na rohu Staroměstského náměstí a Pařížské třídy z roku 1897. Tato stavba se svým vzhledem vymezuje vůči „staré“ Praze, na jejíchž (symbolických i fyzických) troskách vznikla, mnohem méně, než by bylo možné očekávat. Její autoři, Rudolf Kříženecký a Otakar Materna (oba znalci pražských památek a posléze členové Klubu Za starou Prahu), záměrně citovali v použitém neobarokním tvarosloví prvky z předtím zbořených domů. Sochař Vilém Amort pak doplnil „poselství“ domu dobově aktuální alegorií *Zápasu staré a nové doby* v podobě dvou ženských figur po stranách vstupního portálu, z nichž *Nová doba* bojovně napřahuje pravici proti defenzivně uhýbající *Staré době* (Obr. 2). Přestože z kontextu doby vzniku se nabízí interpretace sousoší jako vítězství pokroku nad přežitky minulosti, jeho dobový výklad z roku 1898 („*ušlechtilý úžas Staré doby nad urážlivým nenávislným útokem Nové doby*“) i osobnost autora (Amort byl signatářem Mrštíkova *Velikonočního manifestu* z roku 1896 a tvrdým kritikem asanačního projektu) naznačují přesně opačné rozdělení hodnotových konotací. Výraz Schierova domu se tak vůči modernizaci, jíž je produktem, staví přinejmenším ambivalentně a sympatizuje s postavou *Staré Prahy*, proti níž je veden útok.¹²³

Obecně vzato, „nová Praha“ v pojetí historismu v sobě nese (oproti pozdějším obdobím) ještě poměrně silný romantizující podtón. Přestože tedy můžeme mluvit o *překódování* či *převrstvení* (a to i v ryze materiálním smyslu – asanační zástavba vzniká na zvýšené úrovni terénu), není tento proces zcela jednostranný. V „nové“ asanační Praze, vznikající přestavbou

¹²² Z. Braunerová: Skutky Konyášovy. *Rozhledy*, roč. V., 1895-1896, s. 484.

¹²³ K. M. Čapek: Stará a Nová doba. *Světlozor*, roč. 1898-1899, s. 144. P. Šámal – A. Rymarev: Schierův dům a tajemství jeho sochařské výzdoby jako překvapivé poselství z doby pražské asanace. *Za Starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu*, roč. 2005, č. 1, s. 25-28.

do té doby bezprecedentního rozsahu, zůstává zachováno (byť spíše symbolicky než fyzicky) relativně dost i z předcházejícího stavu.

Roku 1912 mohl kartograf a nakladatel dr. Josef Bělohav spokojeně konstatovat: „*Praha rozvíjí se vždy utěšeněji dále a snaží se dostihnouti ostatní čilá, moderní velkoměsta evropská. Tomuto rozvoji a změnám jím podmíněným padla sice za oběť mnohá památka staré doby, ale za to získává Praha v jiných směrech. Život tu jest stále rušnější, intensivnější, ať díme, velkoměstštější, a také esthetická stránka není nikterak zanedbávána. Nová Praha oproti staré vyniká krásnými nábřežími, jež nyní po jejím pravém břehu se táhnou od Vyšehradu až dolů na Poříč*“.¹²⁴ Do vypuknutí 1. světové války Praha skutečně získala vedle své tradiční „image“ historického města i mnohé vytoužené atributy modernosti (elektrická dráha, vltavská paroplavba, sady), z nichž některé se zásadně promítly do její fyzické podoby.¹²⁵ Obraz elegantního a rušného města dokonale naplnily bloky domů na staroměstském nábřeží a především roku 1907 dokončená Mikulášská (dnes Pařížská) třída. Proměna Prahy nakonec nabrala přes počáteční obtíže intenzivní tempo a omezujícím faktorem se jí spíše než památková ochrana stal nedostatek prostředků.¹²⁶ Pozici modernizačního symbolu začalo od konce 90. let získávat i postupně přestavované Václavské náměstí.¹²⁷

Součástí obrazu „nové“ Prahy se na přelomu 19. a 20. století stává také několik velkolepých vizí, které sice zůstávají jen na papíře, nicméně v průběhu pozdějších desetiletí se v rozmanitých slohových a ideových obměnách opakovaně vracejí. Jde zejména o grandiózní bulvár, zamýšlený protažením Václavského náměstí až k nábřeží (poprvé 1887), navázání Pařížské přes nový most (Čechův, realizován 1905-08) na průkop či tunel letenskou strání (poprvé 1897, soutěže 1901, 1909, 1920), úpravu Letné s umístěním areálu veřejných budov (1905 a 1909 zvažován areál techniky, 1920 soutěž na celkovou regulaci, 1928 soutěž na umístění parlamentu a ministerstev, ve 30. letech návrhy na budovu Státní galerie) a přemostění nuselského údolí (poprvé 1893, první proveditelné návrhy 1903 a 1919, první soutěž 1926, další 1933 a 1938, návrhy z doby Protektorátu).¹²⁸

¹²⁴ J. Bělohav: Královská Praha. *Vlastivědný sborník*, roč. III., 1912, sešit 3.-5. (33.-35.), s. 6.

¹²⁵ Sociální problémy, často spíše odsouvané a přetrvávající, do reprezentativního obrazu soudobé Prahy samozřejmě nepronikly. Viz podrobně C. Giustino: *Tearing down Prague's Jewish Town*, cit. v pozn. 71.

¹²⁶ V první fázi (1896-1903) vzniklo na asanovaném území celkem 67 novostaveb. Platnost asanačních zákonů byla následně opakovaně prodlužována (vždy o deset let) v letech 1913, 1923 a 1933, byť v meziválečném období už realizace projektu spíše stagnovala. Podle K. Bečková: *Asanace*, s. 53.

¹²⁷ Blíže B. Soukupová: Václavské náměstí – proměny pražského korza v moderní době. In: S. Ferenčuhová – L. Galčanová – B. Vacková (eds.): *Československé město včera a dnes: každodennost – reprezentace – výzkum*. Červený Kostelec 2010, s. 11-48.

¹²⁸ Podrobné údaje včetně reprodukcí dobových plánů: *Letná: historie a vývoj prostoru*. Praha 2007.

2.2.2 „Nová Praha“ v meziválečném a válečném období

Vznik samostatného Československa a následné vytvoření tzv. Velké Prahy k 1. 1. 1922 (připojením 37 nových obcí) znamenaly zásadní impulz pro obnovení úvah o „nové Praze“, tentokrát jako o centru suverénního státu.¹²⁹ Mezník roku 1918 oživil v patetické formě tradiční pražské přívlastky „královny“ a „matičky“ (už nejen českých, ale i slovenských měst), nyní ovšem zasazené do optimistického kontextu „nového začátku“.¹³⁰ „*Pro Prahu znamená tento den vlastně nejpamátnější den v tisíciletých dějinách našeho města,*“ zaznělo na slavnostní schůzi pražského magistrátu 27. října 1919.¹³¹ Na pozici staronových, byť symbolicky překódovaných dominant byly posíleny Pražský hrad a Staroměstská radnice.¹³²

I vize budoucnosti města, okázale kladené do kontrastu s předchozím, v temných barvách líčeným obdobím monarchie, se nesou ve velmi podobném duchu jako na přelomu století: Praha jako sebevědomé, z provinčnosti se vymaňující centrum, pyšné na své tradice a zároveň v oblasti sociálních a technických výdobytků držící krok s ostatními metropolemi (pevnou pozici vzoru si vzhledem k politické orientaci mladá ČSR udržela Paříž, nadále byl zmiňován i Berlín). Zvyšující se důraz byl kladen na „demokratičnost“ a „českost“ hlavního města, přičemž české etnikum samozřejmě získalo v soupeření s německým zásadní převahu. Zatímco příslušníci německé menšiny se v meziválečném období stále intenzivněji ztotožňují se „starou“ (historickou) Prahou, jejíž přivlastňované kulturní a památkové bohatství se pro ně stává symbolickým útočištěm před frustrující současností, představitelé dominantní české (resp. československé) společnosti velmi intenzivně konstruují rovněž obraz „nové“ moderní

¹²⁹ Pozice Prahy jako hlavního města státu byla zakotvena ústavou z r. 1920 (Hlava první, § 5). Podrobně ke správně politickému vývoji města po r. 1918 V. Ledvinka – J. Pešek: *Praha*. Praha 2000, s. 561 an.

¹³⁰ O Praze jako hrdé, „třísetletou porobou“ nepokořené královně psal např. Antonín Balšánek: *Praga caput patriae. Národní listy*, roč. 58, 1918, č. 166, 25. 12., s. 1. Podobně později člen městské rady Alois Žipek: „*Veliký osudový převrat 28. října roku 1918 dal Praze jenom to místo před tváří světa, které jí po právu a spravedlnosti náleželo. Sesazená královna zasedla opět na trůn, a hrad kdysi českých králů, který jí vévodí jako nádherný diadém na hlavě rozené vladařky, ožil zase novým životem.*“ A. Žipek: *Hlava svobodného státu*. In: *Praha v obnoveném státě československém*. Praha 1936, s. 3-4.

¹³¹ Slavnostní schůze dne 27. října. *Věstník obecní hlavního města Prahy*, roč. XXVI., 1919, č. 21, 14. 11., s. 309. Podobně magistrátní rada Karel Mašek: „*Samostatnost československého státu [...] rázem pozvedla význam Prahy k onomu světovému stupni, na jakém byla ve věku zlatém, za otce vlasti Karla IV.; není toliko srdcem Čech, ale spolu nastávajícím světovým městem jakožto středem Evropy.*“ K. Mašek: *Praha na úsvitě nové doby. Věstník obecní král. hlav. města Prahy*, roč. XXV., 1918, č. 21, 7. 11., s. 305.

¹³² K. Mašek: Slavnostní uvítání presidenta Československé republiky T. G. Masaryka v Praze. *Věstník obecní hlavního města Prahy*, roč. XXVI., 1919, č. 1, 10. 1., s. 2.

Prahy, jejíž atributy mají po roce 1918 zároveň dokazovat rozmach mladého státu.¹³³ Právě v meziválečném období je tento obraz nejintenzivněji převáděn i do materiální roviny.

Vymezování první republiky vůči éře monarchie (pod heslem „*odrakouštění*“) se názorně promítlo zejména do oblasti místního názvosloví a pomníků (zvl. stržení mariánského sloupu 3. 11. 1918, odstranění soch císaře Františka I. r. 1919 a maršála Radeckého r. 1921).¹³⁴ V oblasti architektury a urbanismu, dozorované vládě podřízenou Státní regulační komisí (zal. 1920), už nicméně obraz republikánské metropole navzdory verbálním deklaracím tak jednoznačný nebyl. V obecném povědomí se sice symboly „nové“ meziválečné Prahy stala (a dodnes zůstávají) především progresivní funkcionalistická díla avantgardních architektů, tj. obchodní domy (Baťa, Bílá labuť), vily (Baba, Barrandov) či bulvár Václavského náměstí s obchody, kavárnami a kiny.¹³⁵ Na oficiální rovině státních a městských institucí byl ale fyzický obraz meziválečného města vytvářen na mnohem konzervativnější, vesměs neoklasicistní bázi, čerpající většinou z předválečných idejí vídeňského architekta a urbanisty Otto Wagnera. Právě jeho žáci z vídeňské Akademie výtvarných umění (B. Hübschmann, A. Engel, F. Roith, J. Plečnik) byli po roce 1918 upřednostňováni při realizaci naprosté většiny státních a městských zakázek. Jejich reprezentativní pojetí architektury přitom navzdory (anebo právě díky?) svému tradičnímu až konzervativnímu ladění potřebám nového politického systému plně vyhovovalo. Naopak představitelé ideově protikladné, převážně levicově orientované funkcionalistické avantgardy byli coby eventuální projektanti téměř zcela ignorováni a hledání specificky „národního slohu“ nového státu (iniciované ovšem nikoli z politických míst, ale ze strany architektů J. Gočára a P. Janáka) skončilo už počátkem 20. let ve slepé uličce a v oficiálních veřejných zakázkách se neuplatnilo.¹³⁶

Oficiální obraz „nové“ Prahy první republiky se tedy prezentuje prostřednictvím záměrně nadčasově (či ne-časově) univerzálního tvarosloví neoklasicismu (v republikánských podmínkách odkazujících i tradici antické demokracie), svými východisky v mnohém

¹³³ K česko-německým nacionálním aspektům „staré“ a „nové“ Prahy na příkladu turistických průvodců M. Thomsen: „Historisches Prag“ versus „modernes Prag“. Kontroverse Pragbilder in deutschen und tschechischen Reiseführern 1918-1945. In: P. Becher – A. Knechtel (eds.): *Praha – Prag 1900-1945. Literaturstadt zweier Sprachen*. Passau 2010, s. 229-247. Případ etnika, které se politickým převratem stává nepriviligovanou menšinou a tuto pozici si kompenzuje symbolickým únikem do minulosti, ukázal na příkladu bratislavských Maďarů po r. 1918 i J. Tancer: *Neviditelné město*, cit. v pozn. 33.

¹³⁴ Pro podrobnější informace k nejdůležitějším „pomníkovým kauzám“ po r. 1918 viz Z. Hojda – J. Pokorný: *Pomníky a zapomínky*. Praha 1996.

¹³⁵ K Václavskému náměstí viz I. Koeltzsch: *Passagen, ‚Automaten‘, Kinos. Der Wenzelsplatz im langen 20. Jahrhundert*. In: T. Bohn (ed.): *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück? Urbane Transformationen im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts*. München 2009, s. 229–246.

¹³⁶ Blíže V. Hnídková: *Národní styl. Kultura a politika*. Praha 2013. Tzv. národní sloh se v Praze uplatnil pouze v realizacích mimo státní sektor (Legiobanka na Poříčí, pojišťovnický palác Adria).

blízkého předválečné situaci. Také po roce 1918 se společnými znaky návrhů a realizací stává převaha estetických kritérií („krása“) nad ryze praktickými a funkčními aspekty a vnímání veřejných prostranství primárně jako prostředků reprezentace. Rozhodující význam byl ve vizích „nového“ města (opět) přikládán racionální, pokud možno symetrické struktuře bloků, tříd a os, monumentálnímu měřítku a historicky „prověřeným“ výrazovým prvkům (kupole, věže, sloupové řady).¹³⁷

Esencí těchto principů, mimořádnou v míře svého uskutečnění, se stala výstavba Dejvic (a přilehlé západní části Bubenče) na základě regulačního plánu arch. Antonína Engla z let 1922-1924. Reprezentativní, rychle rostoucí čtvrť kolem ústředního Vítězného náměstí do značné míry ideálně naplnila představu meziválečného státu o „nové Praze“, kombinující geometrickou racionalitu a chladně monumentální výraz. Jde navíc o jediný úspěšný pokus této doby položit velkorysé základy „nového města“ mimo tradičně prestižní oblast historického centra, kam byla jinak směřována naprostá většina státních a veřejných projektů.¹³⁸ Symbolická role Dejvic měla být odvozena nejen z použitých „důstojných“ architektonicko-urbanistických forem a umístění veřejných budov (generální štáb, vysoké školy ad.), ale i z napojení na areál Pražského hradu a potažmo Letnou. Právě Engel zároveň jako jediný z meziválečných projektantů alespoň implicitně naznačil principy, na kterých by měla být architektura nového státu a jeho metropole utvářena. Ve své inaugurační přednášce po zvolení profesorem Vysoké školy architektury a pozemního stavitelství při ČVUT v lednu 1922 zdůraznil nutnost chápat architekturu „*sub specie aeternitatis*“, tj. „*pod zorným úhlem věčnosti*“. „*V dnešní době, plné převratů a také převratů výtvarných, jež vedle mnohoslibného rašení nejsou prosty i prvků hodně anarchických, bude nejvíce záležitostí na tom, aby nastalo jisté uklidnění, konsolidace, aby nalezena byla jakási bezpečná základna, o níž bude lze opřít celé další tvoření.*“ „*Podstatou monumentálního tvoření jest vtisknouti formě nové ráz věčnosti a formě staré, přejaté, ráz současnosti.*“¹³⁹

Při pohledu na konkrétní realizace, jimiž se prvorepublikový režim v prostoru Prahy cíleně prezentoval, můžeme konstatovat, že oficiální představitelé státu a města víceméně akceptovali Englův princip spojení „starého“ s „novým“ v nadčasové syntéze, čerpající z klasických vzorů minulosti, ale nevylučující nové konstrukční a materiálové možnosti. Už

¹³⁷ M. Marek: Nationale oder universale Geschichte? Historismen in der Staatsarchitektur der Ersten Tschechoslowakischen Republik. *Architectura*, roč. 32, 2002, č. I., s. 73-88.

¹³⁸ Podobně ambiciózní projekt arch. Ladislava Machoně pro Vršovice zůstal nerealizován. Stranou ponechávám výstavbu početných vilových čtvrtí 20.-30. let v duchu ideálů zahradního města (Ořechovka, Spořilov, Hanspaulka, Zahradní Město ad.), neboť v ní aspekt cílené reprezentace státu či veřejného sektoru nehrál roli.

¹³⁹ A. Engel: Inaugurační přednáška na škole architektury při vysokém učení technickém v Praze (Předneseno dne 17. ledna 1922). *Styl*, roč. III. (VIII.), 1922-1923, s. 7-8.

utopická vize „*Ideální Velké Prahy*“ arch. Maxe Urbana, zpracovaná za války (1915-1918) a roku 1919 vystavená v Lucerně, deklarovala svou orientaci na budoucnost „*Velké Krásné Prahy*“ spíše užíváním charakteristických „modernizačních“ pojmů (*velkorysost, hygiena, volnost, světlo*) a důrazem na technické inovace, než (antikizujícím) ztvárněním jednotlivých monumentálních objektů.¹⁴⁰ Svou formou (soustava kruhových náměstí a paprskovitě se rozbíhajících ulic, téměř nerespektující stávající zástavbu) pak podobně jako její předchůdci z přelomu století nezapřela inspiraci Hausmannovou Paříží.¹⁴¹ Přehlídku z důsledné symetrie vycházejících palácových řešení přinesla soutěž na regulaci Letné a okolí Pražského hradu (1920), která v dominantní poloze nad městem předpokládala vznik symbolické protiváhy Hradu v podobě vládní čtvrti s ústřední budovou parlamentu (inspirované Washingtonem).¹⁴²

Tytéž principy byly (zpravidla stejnými projektanty) uplatněny i u řady izolovaně realizovaných ministerských budov a dalších prestižních veřejných staveb meziválečného období.¹⁴³ Nevybočil z nich ani rozvrhem funkcionalistický Národní památník na Vítkově (Jan Zázvorka, 1928-38), který se sice stal vedle Pražského hradu novou optickou dominantou centra města, v jeho symbolickém obraze však vlivem překotných politických změn 20. století nedokázal pevně zakořenit.¹⁴⁴ Spíše ojedinělým pokusem smířit reprezentační nároky moderního města s hodnotami „staré Prahy“ zůstalo řešení areálu ministerstva sociální péče a zemského úřadu pod Emauzy (1924-29), které arch. Bohumil Hübschmann (člen Klubu Za starou Prahu) důsledně podřídil dominantě klášterního kostela.¹⁴⁵ O nadčasové tvarosloví usiloval také slovinský architekt Josip Plečnik, využívající při úpravách Pražského hradu odkaz starověkých kultur. Staronové pozici Hradu jako nezpochybňovaného centra dodal příchod T. G. Masaryka konkrétní mocensko-politický obsah a silný symbolický milník.¹⁴⁶

¹⁴⁰ M. Urban: *Ideální Velká Praha*. Praha 1919, nečísl. B. Fagner: *Ideální Praha* Maxe Urbana. *Architektura*, roč. 1990, č. 5-6, s. 26-29.

¹⁴¹ V průvodním textu zdůrazněný respekt k charakteru „staré Prahy“ zůstával omezen na fragment Hradčan, Malé Strany a části Starého Města.

¹⁴² *Styl*, roč. III. (VIII.), 1922-1923, č. 1. Popř. též *Letná: historie a vývoj prostoru*, s. 65-67 a 72-73.

¹⁴³ Ministerstva železnic (A. Engel, 1923-29), zemědělství (F. Roith, 1925-32), financí (F. Roith, 1926-34), obchodu (J. Fanta, 1928-32), Městská knihovna (F. Roith, 1923-29), Právnická fakulta (1926-29, J. Kotěra, dokončil L. Machoň), Filozofická fakulta (J. Sakař, 1924-30), Podolská vodárna (A. Engel, 1922-29). Výjimku představuje zejm. dostavba Černínského paláce pro ministerstvo zahraničí (P. Janák, 1937-1940) a první dva vítězné, leč nerealizované návrhy parlamentu na Letné v duchu funkcionalismu (J. Štěpánek a J. Krejcar, 1928).

¹⁴⁴ K jeho pohnutým osudům J. Galandauer: *Chrám bez Boha nad Prahou. Památník na Vítkově*. Praha 2014.

¹⁴⁵ Symbolické ukotvení tohoto prostoru následně doplnil obeliskem zakončený pomník československým legionářům *Praha svým vítězným synům* od J. Mařatky (1932).

¹⁴⁶ Triumfální cesta presidentova Prahou. *Národní listy*, roč. 58, 1918, č. 164, 22. 12., s. 2.

Ani v tomto případě ovšem proklamovaná „demokratičnost“ nenalezla dostatečně jednoznačný ekvivalent v materiální rovině.¹⁴⁷

Pokud si při pohledu na symbolický a fyzický obraz „nové“ Prahy v době první republiky položíme otázku, v čem vlastně reálně spočívá jeho verbálně opakovaně deklarovaný „nový“ demokratický či republikánský charakter, narazíme na jasný limit architektury coby jednoho ze základních nástrojů, jimiž (nejen) meziválečná politická reprezentace utvářela „svůj“ obraz města. Tento limit spočívá v přirozené vlastnosti klasického architektonického tvarosloví, které je sice schopno dodat budovám žádoucí monumentalitu a reprezentativnost, zároveň však svou univerzální platností překračuje rámec konkrétního politického režimu. Ten proto musí budovy nejen realizovat v určité podobě, ale především je za pomoci „doprovodných“ textů a projevů opatřit žádoucím „výkladem“.

Např. Plečnikovo (jakkoli ušlechtilé) tvarosloví užívané při úpravách Hradu lze stěží označit za typicky „demokratické“ už jen proto, že v tomtéž duchu a téže době realizoval své návrhy i v rodné Lublani, jednom z center Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Výrazem demokratických ideálů meziválečného Československa se tyto úpravy staly až ve chvíli, kdy byly takto *deklarovány* a prezidentem Masarykem položeny do přímého vztahu se záměrem „*Hrad koncipovaný a provedený monarchicky přeměnit v Hrad demokratický*“.¹⁴⁸ Obdobně Englovy neoklasicistní projekty posloužily ve 20. letech k sebe prezentaci Prahy jako metropole demokratického státu; nebyly nicméně ideologicky diskvalifikovány ani ve 40. letech, kdy byl obraz Prahy již cíleně proměňován do podoby „německého města“.¹⁴⁹ Na výrazovou univerzálnost tradicionalistické (ale i funkcionalistické) architektury a z ní vyplývající možnost jejího téměř libovolného ideového překódování v našem tématu ještě opakovaně narazíme.

Zcela odlišná východiska pro úvahy o budoucnosti Prahy začal ve 20. letech nabízet funkcionalismus, od počátku 30. let dominantní styl pražské architektury.¹⁵⁰ Jeho nástupem vzniká v rámci (české i evropské) architektury tvůrčí linie svými principy zásadně odlišná od

¹⁴⁷ K Plečnikovým úpravám blíže např. Josip Plečnik. *Architekt Pražského hradu*. Praha 1997. J. Kovtun – Z. Lukeš: *Pražský hrad za T. G. Masaryka*. Praha 1995.

¹⁴⁸ I. Kyzourová: Proměny Pražského hradu 1918-2012. Mýty, fakta, historie. *Dějiny a současnost*, roč. 2013, č. 1, s. 11.

¹⁴⁹ R. 1943 byl Engel pověřen vypracováním návrhu na řešení uvažovaného velkého náměstí pod Vítkovem, v němž zůstal věrný svým meziválečným tezím a monumentalistickému pojetí. Viz M. Hořejš: *Protektorátní Praha jako německé město*. Praha 2013, s. 186-187. Oficiální stavby první republiky byly vzhledem ke svým symbolickým konotacím při prezentaci protektorátní Prahy samozřejmě upozadovány (zvl. v dobových německých průvodcích), o jejich fyzické likvidaci se nicméně (už z ryze praktických důvodů) neuvažovalo.

¹⁵⁰ Podrobný přehled vývoje pražské architektury v 1. polovině 20. st. nabízí např. R. Švácha: *Od moderny k funkcionalismu*. Praha 1995 (3. vyd.).

všech dosavadních. Představy „nové“ Prahy v pojetí avantgardních architektů byly sice v meziválečném období oficiálními orgány akceptovány jen v malé míře, přesto však vytvořily zvláště pro pozdější léta zásadní zdroj inspirace a podnětů. V důsledku celospolečenských změn a otřesů tradičních hodnot, které přinesla 1. světová válka, programově pracovaly s motivem diskontinuity a radikální proměny dosavadního způsobu plánování a stavby měst. Jejich součástí se stala i optimistická víra v možnost zformovat spolu s fyzickým prostředím města i „nového člověka“ (víra dalece přetrvávající meziválečné období). Před otázkami monumentality a reprezentace byla často upřednostňována sociální a hygienická hlediska, včetně intenzivně promyšlených vizí nových způsobů bydlení (otázky kolektivních domů a *nejmenšího bytu* pro sociálně nejslabší skupiny obyvatel).¹⁵¹

Funkcionalismus vnesl do představ o městě především principiálně odlišné vnímání prostoru jako prázdné, stejnorodé veličiny bez historických či topografických rozdílů. Zatímco dosavadní modernizační vize respektovaly přinejmenším základní způsob utváření městské struktury na bázi uzavřených bloků, ulic a symbolicky hierarchizovaných prostorů, teoretici funkcionalismu v čele s vizionářským architektem a teoretikem Le Corbusierem usilovali naopak o „osvobození“ jednotlivých objektů do podoby typizovaných solitérů, volně usazených v zeleni a doplněných racionálně vedenými dopravními tahy. Toto pojetí, radikálně reagující na hygienické, sociální a dopravní nedostatky klasických velkoměst, sebou přinášelo i naprostý nezáměr o dochovaný historický kontext. Jestliže Le Corbusier ve svém ikonickém projektu přestavby Paříže z roku 1925 (*Plan Voisin*) počítal s plošnou demolicí původní „chaotické“ zástavby a jejím nahrazením pravidelnou sítí mrakodrapů, historické „identitě“ města ustupoval pouze uchováním několika izolovaných památek. Druhou zásadní změnou bylo ztvárnění samotných objektů, vycházející oproti dosavadnímu vývoji z podřízení vnějšího vzhledu vnitřnímu uspořádání a konstrukčnímu řešení. Fasády měly pravdivě odrážet náplň a funkci novostaveb; ohled na kontext okolního prostředí byl v tomto směru druhořadý.

V duchu zásad, traktovaných v evropském kontextu Le Corbusierem či tvůrci německého *Bauhausu*, reprezentují funkcionalistické představy „nové“ Prahy do té doby bezprecedentně nejradikálnější rozchod s její minulostí. Jestliže naznačené „oficiální“ vize moderního města dokázaly do jisté míry (vzhledem k tradicionalistické orientaci svých autorů) koexistovat s ustálenou představou „staré Prahy“ a vztahovaly se i k některým jejím dominantám (Hrad, Staroměstská radnice), představitelé avantgardy byli vůči „panujícímu názoru o „dochovaném

¹⁵¹ Viz programovou stať předního teoretika meziválečné avantgardy K. Teigea *Nejmenší byt a kolektivní dům. Stavba*, roč. IX., 1930-1931, s. 28-29, s. 47-49 a s. 65-68.

*rázu města‘ a všemu tomu sentimentálnímu historismu a ochranářství‘ mnohem nesmiřitelnější.¹⁵² Vyvrcholením otevřené a značně ofenzivní polemiky s památkářskými kruhy se stalo demonstrativní gesto v podobě založení Klubu Za novou Prahu 10. 6. 1924. Spolek pod předsednictvím předního avantgardního architekta, člena spolku *Devětsil* Jaromíra Krejčara si předsevzal za pomoci přednášek, veřejných schůzí, výstav a článků „*propagovati moderní požadavky stavby měst, moderního bydlení a podporovati snahy směřující k utvoření Prahy jako moderního evropského velkoměsta*“.¹⁵³ Členové z řad architektů, urbanistů a teoretiků, vyznávající heslo, že „*stavba měst jest problémem vědeckým, nikoliv uměleckým*“, podporovali „*organisaci a ekonomii bydlení, radikální assanaci, maximální využití nejmodernějších konstruktivních vymožeností technických*“ a stavěli se proti „*pověře genia loci*“ a „*dochovanému rázu města*“, z něhož měl být v duchu Corbusierových návrhů respektován jen úzký okruh emblematických objektů, usazených do zcela nového kontextu.¹⁵⁴ Historické jádro jako specifická „zóna“ mělo v rámci postupného odstraňování rozdlů mezi centrálními a okrajovými oblastmi prakticky zmizet, respektována byla nanejvýš levobřežní oblast Hradčan a přilehlou část Malé Strany. Pokud měla budoucí Praha vyhovovat všem technickým, dopravním a sociálním nárokům, musela získat racionální, přehlednou a „otevřenou“ strukturu, v níž by blokovou zástavbu nahradily soubory volně uspořádaných solitérních objektů v zeleni.*

Vzývaným archetypem se pod dojmem Le Corbusierových návrhů i početných realizací ve Spojených státech stal mrakodrap. Myšlenka na výstavbu osamocených nebo do větších komplexů soustředěných výškových budov, jimiž „*celkový obraz města bude obohacen o nový, mohutný akcent*“, se opakovaně vracela po celé meziválečné období.¹⁵⁵ Ojedinělým převedením podobných idejí do praxe a první pražskou výškovou stavbou se nakonec stala budova Všeobecného penzijního ústavu na Žižkově (J. Havlíček a K. Honzík, 1932-1934), která svým sebevědomým vstupem do panoramatu města i nekompromisně lapidárním tvaroslovím vyvolala bouřlivé diskuze.¹⁵⁶ V naprosté většině ostatních případů se nicméně funkcionalistická architektura musela přizpůsobit mantinelům stávající blokové zástavby, byť v konkrétním tvarosloví a měřítku zůstávala zpravidla vysoce kontrastní.

¹⁵² K. Teige: Mrakodrapy v Praze. *Stavba*, roč. V., 1926-1927, č. 4, s. 60.

¹⁵³ Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), fond Spolkový katastr, sg. XXII/1269 (Klub za Novou Prahu), Stanovy z r. 1925, č. j. 20 027.

¹⁵⁴ Klub za Novou Prahu. *Stavba*, roč. III., 1924-1925, s. 43.

¹⁵⁵ A. Mühlstein: Mrakodrapy v Praze. *Stavba*, roč. V., 1926-1927, č. 4, s. 59-60. Idea mrakodrapu byla poprvé formulována r. 1921 pro lokalitu Na Poříčí; A. Mühlstein navrhoval nahradit řadou výškových budov severní stranu ulice Na Příkopě; další architekti umísťovali mrakodrapy do okolí Masarykova nádraží (J. Grus, 1928), na Florenc (P. Smetana, 1928) či nově přetvářené náměstí Republiky (F. M. Černý, 1937).

¹⁵⁶ J. Pokorný: Budova Všeobecného penzijního ústavu. *Documenta Pragensia*, roč. 1985, č. V./2., s. 322-340.

Vize radikální proměny pražské městské tkáně nenalezly mezi rozhodujícími činiteli Státní regulační komise podporu; Klub za Novou Prahu se roku 1936, po několika letech jen minimální činnosti, sám rozpustil.¹⁵⁷ Přesto funkcionalistická estetika kvantitou i kvalitou svých realizací zásadním způsobem ovlivnila obecnou představu Prahy jako „velkoměsta“, posilovanou i řadou umělců (zvl. literární směr poetismus, čerpající náměty mj. z městské každodennosti).¹⁵⁸ Mezi její základní atributy se zařadily světlo (přirozené i umělé – elektřina, lampy, neony), nové konstrukční materiály (sklo, asociativně spojené se vzdušností a transparentností, kov, beton ad.), zeleň a intenzivní role dopravy.

Úvahy o fyzické podobě „nové“ Prahy se nástupem funkcionalismu ve 20. letech rozdělují do dvou, vzájemně ostře se vymezujících linií, jimž je nicméně nadále společné uvažování o moderním městě v rámci šířeji sdílených (evropských) standardů, kterých je třeba dosáhnout. Konzervativní architekti Englova ražení i progresivní avantgardisté usilují o nalezení univerzálně platné výrazové formy a tímto způsobem nadále vytvářejí protipól tradičnímu obrazu „staré Prahy“, který naopak reprezentuje (zpravidla národní) jedinečnost a domácí tradici. Vztah mezi „starým“ a „novým“ zůstává přitom i nadále ambivalentně úzký: modernost může v obrazu Prahy vizuálně nabývat jak „starých“, tj. v různé míře historizujících, tak programově ne-historických, tj. funkcionalistických, forem.

Obecný obraz Prahy jako moderního města západoevropského stříhu přetrval i po roce 1938; v období tzv. druhé republiky a protektorátu dochází pouze k logické změně vůdčích inspiračních vzorů (posun k dominanci Berlína a německých měst).¹⁵⁹ Vize „německé Prahy“, resp. Prahy jako „*starého říšského města*“, se do obecného povědomí promítly nejkonkrétněji v germanizačních opatřeních, po roce 1940 vesměs iniciovaných náměstkem primátora Josefem Pfitznerem (intenzivní změny názvů ulic a náměstí, likvidace pomníků).¹⁶⁰ Zamýšlené rozsáhlejší zásahy do fyzického prostoru zůstaly nejen nerealizovány, ale v naprosté většině i nepopularizovány a omezeny na úzce odborné prostředí architektů a

¹⁵⁷ AHMP, Spolkový katastr, sg. XXII/1269 (Klub za Novou Prahu), Oznámení z 9. 1. 1937, č. j. 1269.

¹⁵⁸ V tomto směru hrála roli personální provázanost; avantgardní literáty, výtvarníky i architekty často spojovalo členství v uměleckých spolcích (*Mánes*, *Devětsil* ad.).

¹⁵⁹ „Kdo navštívil v poslední době některé z hlavních měst v cizině, jako Řím, Paříž, Madrid, a na prvním místě Berlín, s úžasem obdivuje, co vše bylo podniknuto pro zlepšení komunikací a musí si povzdychnouti nad tím, jak naše hlavní město zůstává v každém směru pozadu.“ *Věstník*, roč. 1939, č. 3, 23. 1., s. 44.

¹⁶⁰ Pokus o ucelenou prezentaci historie i budoucnosti „německé“ Prahy představuje Pfitznerova publikace *Das tausendjährige Prag*. Bayreuth 1940. Viz též H. Lemberg: *Prag im Zerrspiegel. Die Propagierung des „deutschen Prag“ in der Protektoratszeit*. In: *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi*, Csc. Praha 2005, s. 383-394.

urbanistů z Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí.¹⁶¹ Jak svým pečlivým výzkumem o protektorátní Praze naznačil M. Hořejš, lze v těchto návrzích vysledovat kontinuitu některých projektů směrem k předválečnému i poválečnému období (Nuselský most, rozšíření a přestavba náměstí Republiky, severojižní magistrála, metro, asanace Žižkova), byť tato návaznost nebyla v dané době z pochopitelných ideologických důvodů přiznávána.¹⁶²

Způsob, jakým Prahu uchopila a prezentovala oficiální protektorátní propaganda – tj. historické město s hlubokou tradicí kultury a vzdělanosti, „odedávna“ spjaté s tvůrčí činností německého etnika – vytvořil pro (re)formování jejích obrazů po roce 1945 tři zásadní předpoklady. Zaprvé v české společnosti aktivizoval a nebývale posílil obraz „staré Prahy“ jako symbolu bohaté národní minulosti a tradic, fungující v těžkém období nesamostatnosti jako zdroj naděje a duchovní posila.¹⁶³ Zadruhé symbolicky výrazně zdiskreditoval tradicionalistickou linii soudobé architektury, neboť monumentální historizující tvarosloví začala (nejen v Protektorátu) aktivně využívat a propagovat nacistická ideologie (návrhy Hitlerova architekta A. Speera ad.). A zatřetí, ze stejných důvodů naopak protektorátní období posílilo poválečnou pozici zastánců funkcionalismu (nacisty odsouzeného jako levicový a kosmopolitní styl), který začal být identifikován s (nejen prvorepublikovou) demokracií.

3 „Nová Praha“ po roce 1945 – chronologická osa

Problematiku konstruování obrazu „nové Prahy“ po roce 1945 se v následujících kapitolách pokusím uchopit v chronologické a následně tematické perspektivě tak, aby výsledná představa mohla být co nejplastičtější. V kapitole 3 nejprve opatřím sledované období základními orientačními body v podobě letopočtů, které pokládám za klíčové. Takto vytvořená chronologická osa by měla naznačit intenzitu a zároveň krátkost trvání stalinistické vize „nové Prahy“, přiblížit její tvůrce, nástroje, jimiž byla utvářena, a konečně i její pozvolné

¹⁶¹ Tato instituce nahradila r. 1940 dosavadní Státní regulační komisi; i když formálně podléhala předsedovi protektorátní vlády, její prezident byl jmenován úřadem říšského protektora. Blíže k této instituci M. Hořejš: *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*. Praha 2013, zvl. s. 72-74. Intenzivní diskuze probíhaly po celé období války v odborném tisku (zvl. ústřední *Architektura. Spojené časopisy Stavba, Stavitel, Styl*).

¹⁶² M. Hořejš: *Protektorátní Praha jako německé město*. Praha 2013.

¹⁶³ Zásadní symbolickou pozici „staré Prahy“ a jejích emblémů odráží názorně dobová poezie (zvl. Seifertovy sbírky *Světlem oděná* a *Kamenný most*) i řada uměleckohistorických publikací, jejichž autoři takřka programovým ponořením se do minulosti města unikali tísnivým aspektům přítomnosti, např. A. Vojtěch: *Praha, kamenný sen*. Praha 1940. Z. Wirth: *Stará Praha. Obraz města a jeho veřejného života ve 2. polovici IX. stol.* Praha 1940 (2. vyd. 1942).

odeznívání a obsahovou transformaci. V kapitole 4 se následně zaměřím na rozbor ústředního pojmu „nová Praha“, tj. na základě vybraných dobových textů vymezím atributy, pomocí nichž byla charakterizována a prezentována. Klíčovou otázkou přitom bude podstata a míra oné deklarované „novosti“. Teze a závěry obou kapitol pak prohloubí a konkretizuje závěrečná případová studie (kapitola 5).

3.1 Rok 1945 – „Bod Nula“?

Když byla při prudkých bojích pražského povstání 8. května 1945 z vrcholu tympanonu městského muzea na Poříčí sestřelena pískovcová alegorická figura Prahy, nepostrádalo to vzhledem k dosavadnímu osudu metropole jistou nezáměrnou symboliku. Pražané měli v tu chvíli za sebou útrapy šestiletého období Protektorátu, tří spojeneckých náletů (15. 11. 1944, 14. 2. a 25. 3. 1945) a čtvrtý den pouličních střetů s německými jednotkami. V očích mnohých kleslo hlavní město někdejšího Československa ve svém postavení až na samé dno; rozhodující obrat se však již zdál být na dosah. Definitivní konec války, reprezentovaný příjezdem jednotek Rudé armády 9. května 1945, otevřel Praze pomyslné dveře ke svobodě a mlhavě optimistické budoucnosti, která se měla vyvarovat minulých chyb a stavět na nových, dokonalejších základech.

V procesu vymezování se vůči uplynulému protektorátnímu období zaujal od prvních poválečných měsíců dominantní pozici (často velmi sugestivní) obraz Prahy coby těžce trpícího a zbídačeného města, v němž se ústředními symboly válečného běsnění staly vyhořelé objekty Emauzského kláštera a zejména Staroměstská radnice. Zároveň je však třeba podotknout, že ve srovnání s metropolemi sousedních států, ale i některými českými centry (Brno, Opava, Ústí nad Labem) měla poválečná Praha, navzdory prožitému utrpení, do podoby „mrtvého“ města trosek přece jen daleko. Ing. Ladislav Hauptman vyčíslil celkové škody na stavebním fondu v srpnu 1945 následovně: leteckým bombardováním bylo zasaženo celkem 4401 domů (z toho 98 zcela zničeno a 105 velmi těžce poškozeno) a při následných pouličních bojích poškozeno dalších 3439 objektů (51 zcela zničeno, 80 těžce poškozeno).¹⁶⁴ Hauptman zároveň konstatoval, že „*ve valné většině případů jde arcit' o škody poměrně*

¹⁶⁴ L. Hauptman: Pražské válečné stavební škody. *Věstník hlavního města Prahy* (dále jen *Věstník*), roč. 1., 1945, č. 12, 18. 8., s. 192.

nepatrné, pozůstávající z rozbití okenních skel, poškození fasády zásahy střel, poškození krytiny a pod.“.¹⁶⁵

Právě míra (ne)poškození Prahy válečnými událostmi vytvořila zcela zásadní faktor, usměrňující veškeré další úvahy o možnostech její budoucí fyzické proměny. Zatímco v Berlíně, Varšavě, ale i Budapešti vyžadovaly plošné škody od městských správ bezodkladná řešení a otvíraly mimořádný prostor pro velkorysé architektonické vize, v Praze zůstal historický stavební fond (byť v zanedbaném stavu) v naprosté většině zachován a s ním i dosavadní charakter města, narušený pouze v jednotlivostech.¹⁶⁶ Skutečně naléhavá potřeba rozsáhlejšího *nového* řešení, přesahující rovinu proklamativních vizí, zde proto bezprostředně nevyvstávala a náprava válečných škod se omezila na odklizení trosek a drobnější opravy.

Tradiční obraz „staré Prahy“ ničivé důsledky války nejen přečkal, ale byl jimi do značné míry ještě umocněn, neboť ve srovnání s desítkami poškozených měst středovýchodní Evropy vystoupila jedinečnost Prahy jako historického, památkově cenného města tím více do popředí. „*A proto při prohlídce zachovalé staré Prahy nezapomeňme na ona starobylá a památná města evropská, která k této dani [vítězství ve válce] přispěla hřivnou největší. Nezapomeňme na Varšavu, na Kyjev, na Charkov, na Leningrad, na Novgorod, na Bělehrad, na Rotterdam, na Londýn, na Coventry, na Southampton a Brighton, na Norwich a Dunkerque, na le Havre [sic] a Cherbourg a na desítky, ba sta dalších měst, která z toho, co nám v naší Praze ze staré kultury zůstalo, nemají už nic, nebo téměř nic,*“ zdůraznil A. L. Kaiser v *Průvodci starou Prahou* z roce 1947.¹⁶⁷ Tato skutečnost zároveň vytvářela jasný mantinel všem budoucím plánům na modernizaci města a jeho případné „přeformování“. Poválečným politickým elitám nebyla Praha k dispozici jako ideální „tabula rasa“, jako tomu bylo v centrálních částech mnohých zvláště polských a německých měst (Drážďany, Magdeburg, Gdaňsk ad.).¹⁶⁸ Jakýkoli rozsáhlejší záměr zde naopak předpokládal zásah do dochované, obecně vžitě a symbolicky silně nasycené městské struktury.

¹⁶⁵ Dtto. Ke srovnání s evropskými městy i V. Vacek: Praha – na hlavní evropské křižovatce. *Československo*, roč. 1, 1946, č. 6, s. 33-34.

¹⁶⁶ Při kobercovém náletu 14. 2. 1945 bylo poškozeno několik objektů v širokém pásu Nového Města a Vinohrad, především Palackého most, Emauzský klášter, Faustův dům a novoměstská jezuitská kolej na Karlově náměstí, neorenesanční vila Gröbovka, vinohradská synagoga a řada nájemních domů, včetně několika objektů na Václavském náměstí. Při bojích květnového povstání vyhořela vedle Staroměstské radnice také jižní strana Staroměstského náměstí, domy na obou koncích Pařížské třídy nebo část Karolina obrácená na Ovocný trh.

¹⁶⁷ A. L. Kaiser: *Průvodce starou Prahou*. Praha 1947, s. 11 (srov. i s. 7 a 10). Zvláště primátor Vacek opakovaně zdůrazňoval, že díky včasnému příchodu Rudé armády unikla Praha krutému osudu Varšavy. Srov. např. V. Vacek: Pražské povstání, in: *Pražská květnová revoluce*. Praha 1946, s. 49.

¹⁶⁸ K německé situaci srov. W. Durth – N. Gutschow: *Träume in Trümmern. Planungen zum Wiederaufbau zerstörter Städte im Westen Deutschlands 1940-1950*. Braunschweig – Wiesbaden 1988. Dále K. von Beyme:

Výraznější dopad než nálety a dělostřelba měla pro Prahu válečná stavební uzávěra, vyhlášená vládním nařízením s platností od 7. 5. 1941, a dlouhodobé zanedbání údržby stávajícího stavebního fondu. Bezprostředně po válce proto městská správa před širšími úvahami o budoucnosti města pragmaticky upřednostnila nápravu nejpálčivějších škod. „[M]áme pevný úmysl vybudovat novou Prahu na nových základech, spravedlivějších než kdysi. Dříve však musíme odklidit trosky z dob anglo-amerických náletů a trosky domů pobořených za revolučních dnů,“ vyjádřil tyto priority první, „revoluční“ primátor Václav Vacek v úvodním článku obnoveného pražského *Věstníku*.¹⁶⁹ O několik měsíců později vyzval jeho nástupce Petr Zenkl občany k účasti na velké úklidové akci, cílené k výročí 28. října, která se měla stát fyzickou i symbolickou očistou města tak, „aby ty ulice, ty sady a náměstí vypadaly již spořádané, aby z nich zmizela všechna špína okupace, která znamenala naše ponížení, aby zmizely všechny ty okupantské nápisy, aby po té proklaté germánštině nebylo tu již ani stopy. A pokud tu ještě zejí rány po válce, aby i na těch bylo vidět, [...] že je chceme aspoň ošetřit, nemůžeme-li je ještě zcela odstranit.“¹⁷⁰

Je přitom zajímavé, že jakkoli byly válečné škody v prostoru města v celkovém součtu spíše menší, protáhla se náprava nejviditelnějších z nich až hluboko do poválečných let. Do roku 1958 byly doplněny chybějící objekty na Václavském náměstí; klášterní kostel v Emauzích se dočkal dostavby teprve v letech 1965-1967, proluka v Pařížské naproti Právnické fakultě zmizela počátkem 70. let (hotel Intercontinental, 1968-1974) a nároží Jiráskova náměstí a dnešního Rašínova nábreží získalo nový objekt (známý Tančící dům) v letech 1994-1996.¹⁷¹ Ostatně i zmíněná socha Prahy od Ladislava Šalouna byla na fasádu městského muzea vrácena ve formě kopie až roku 1985.¹⁷² Nakolik hrál v konkrétních případech roli nedostatek prostředků a nakolik nezájem zainteresovaných činitelů, popř. proměnlivá politická situace poválečného desetiletí, je obtížné posoudit. Dokonce i vyhořelá Staroměstská radnice, „srdce staré Prahy“, jejíž osud se stal ústředním symbolem válečných hrůz a zdůrazňovaného německého barbarství, byla sice v historických partiích postupně

Der Wiederaufbau. Architektur und Städtebaupolitik in beiden deutschen Staaten. München 1987. K polské situaci např. sborník D. Bingen – H. Hinz (eds.): *Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen.* Wiesbaden 2005, nebo vynikající práci J. Friedrich: *Neue Stadt im alten Gewand. Der Wiederaufbau Danzigs 1945-1960.* Wien – Köln – Weimar 2010.

¹⁶⁹ V. Vacek: S novým „Věstníkem“ do nové práce. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 1-2, 9. 6., s. 2.

¹⁷⁰ Všeobecná mobilisace pražského lidu na vyčištění města. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 19, 13. 10., s. 362.

¹⁷¹ Ještě r. 1957 např. redakce *Večerní Prahy* upozorňovala na položíčený dům v Malé Štěpánské, který „volá po opravě již dvanáct let“. *Večerní Praha*, roč. III., 1957, č. 131, 5. 6., s. 2. Rok nato se redakce *Nové Prahy* kriticky tázala: Kdy se konečně bude stavět v prolukách? *Nová Praha*, roč. 1958, č. 4, s. 7. K témuž problému také: Budou mizet proluky? *Nová Praha*, roč. 1962, č. 16, srpen, s. 15.

¹⁷² Nový kabát pro domy nad „bččkem“. *Praha*, roč. 1985, č. 11, s. 5.

pietně rekonstruována, soutěž na dostavbu jejího východního křídla (1946) však nedospěla k realizaci.¹⁷³

Primární a nejpodstatnější změnou, která se v Praze projevila ruku v ruce se znovunabytou svobodou a byla často prezentována jako nezbytný předpoklad všech dalších proměn, bylo její důsledné počestění, resp. „odgermanizování“, chápané jako součást celorepublikového vyřešení „německé otázky“. Tyto cíle formuloval jasně prezident Edvard Beneš roku 1945 ve svých projevech na Staroměstském náměstí (16. 5.) a v Táboře (16. 6.): „*Bude třeba [...] vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých [...], jak se jen likvidace ta dá v zájmu jednotného národního státu Čechů a Slováků vůbec provést.*“ „*Půjde o odgermanizování jmen, krajů, měst, zvyků – půjde o všechno, co se vůbec odgermanizovat dá. Dnes přichází pro to doba. Vzpomínejte, co germanizací se nám za ta staletí od dob husitských stalo. Tož heslem naším bude: Všude a ve všem odgermanizovat republiku.*“¹⁷⁴

„Nová“ poválečná Praha měla být tedy v první řadě česká, potažmo slovanská. Za pomoci tradiční rétorické figury, spojující dějiny města do osudového svazku s dějinami země a národa (roku 1945 ji opakovaně užíval např. městský archivář Václav Vojtíšek) byla Praze přisouzena pozice města, kde bylo v květnu 1945 vybojováno poslední dějství staletého zápasu mezi Čechy a Němci.¹⁷⁵ „*Osvobozená z odvěkých pout, jež ji na konec srazily až k zemi, je naše matička Praha nanovo zas vpravdě naše a vpravdě slovanská, tak slovanská, jak nikdy dosud nebyvala,*“ zdůraznil tuto „historickou“ proměnu roku 1946 primátor Zenkl a ve stejném duchu dodával: „*[...] vcházíme na práh nových a bohdá trvale šťastných let příštích s tou nezloumnou vůlí a s tou svatosvatou přísahou, že naše Praha bude napříště Prahou docela naší, jen a jen naší, matkou zemí československých a jedním z nejkrásnějších skvostů v té koruně, která nechť na věky věků kráslí posvátnou hlavu matky Slávy.*“¹⁷⁶ Tradiční přívlastky, oživené atmosférou poválečné euforie, se spojovaly s pocitem úlevy ze skončené války i silným nárokem většiny české společnosti, resp. jejích politických elit na (znovu)přivlastnění pražského městského prostoru. „*Nad naší Prahou vlaje opět naše státní*

¹⁷³ Radnice, 5. května 1945 obsazená českými povstaleckými oddíly a následně tři dny ostřelovaná jednotkami Waffen-SS, byla 8. května těžce poničena velkým požárem. Srov. *Srdce Prahy v plamenech*. Praha 1946.

¹⁷⁴ *Projev presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše na Staroměstském náměstí v Praze 16. května 1945*. Praha 1945, s. 16. *Svobodné slovo* [Praha – hl. vydání], roč. 1945, č. 32, 17. 6., s. 1-2, cit. dle: E. Beneš: *Odsun Němců z Československa. Výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940 – 1947*. Praha 2002, s. 148.

¹⁷⁵ V. Vojtíšek: Praha vítězná. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 1-2, 9. 6., s. 3-6. Dobové projevy politických činitelů, ale i literátů používaly v hojné míře ustálené stereotypy Němců jako „přistěhovalců“, „kolonistů“ a „odvěkých nepřátel“, odsun pak označovaly jako „nápravu historických křivd a omylů“. Viz např. P. Zenkl: *Spravedlnost je víc než pomsta*. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 16, 14. 9., s. 281. Též J. Vondáček: *Před rokem*. *Věstník*, roč. II., č. 17, 27. 4., s. 254.

¹⁷⁶ P. Zenkl: *Věrní zůstaneme*, in: J. Javůrková (ed.): *Pražská květnová revoluce 1945*. Praha 1946, s. 85 a s. 86.

vlažka a na hradě českých králů, na našich Hradčanech, je opět president dr. Edvard Beneš,“ konstatoval např. komunistický náměstek primátora Josef Krosnář na jedné ze schůzí městského výboru roku 1946.¹⁷⁷

Oficiální přivlastňování „staré Prahy“ ze strany nacistické propagandy (např. ve zmíněné Pfitznerově knize *Das tausendjährige Prag*), která původ jednotlivých (zejména gotických a barokních) památek důsledně spojovala s činností „německých“ umělců a panovníků, aktivizovalo mezi mnohými příslušníky české společnosti tradiční „národní“ atributy Prahy jako symbolu *vlastních* dějin a tradic. Po skončení války byly tyto tendence verbalizovány i oficiální cestou do podoby razantního odmítnutí dosud vnucovaného obrazu „německé Prahy“. „Dohodli se [okupanti] v nelidské řeči, že bílé budou nazývat černé, a česká Praha v srdci Evropy, staré město na světové křižovatce, jehož kamenné výstavnosti se divili již arabští kupci desátého století, byla prohlášena za německé město. Česká, slovanská, prahnoucí Praha!“, vyjádřil toto odmítnutí historik a archivář Karel Doskočil.¹⁷⁸

Umělecké a památkové bohatství města mělo být znovu získáno pro českou společnost zdůrazněním jeho „odvěkých“ národních kořenů. Náznorně se nacionální a uměleckohistorické aspekty proluly v argumentaci historika městského archivu Jiřího Čarka: „Ve svém srdci kryje [Praha] mnohé památky minulosti, které neumírají, nýbrž žijí v jejím jádře dále a spojují dnešní Prahu s jejím starým i středověkým útvarem a dosvědčují zároveň, že kulturně vždy bohatě a úspěšně žila a tvořila. [...] A není to minulost, jež by byla české Praze cizí, napodobujíc vzory ciziny, nýbrž dílo plné místního ducha, neboť Praha neustrnula na formách převzatých, nýbrž vždy formy cizími mistry připravené zažívala a hledala ve všem vlastní český výraz, odlišný od měst cizího prostředí. [...] Slovanský ‚genius loci‘ nalezl vždy dosti síly, aby přetvořil a upravil svému vkusu umělecký projev obecný. Doufejme, že i v budoucnosti budou naši umělci kráčet v těchto šlépějích a dají Praze jen díla světové úrovně, jádra však českého.“¹⁷⁹

Opětovné počestění Prahy bylo v pomyslném souboji s německou minulostí symbolicky posíleno a zaštitěno i zdůrazňováním přináležitosti Čechů k „velké slovanské rodině“ v čele s velmocí Sovětského svazu coby garantem bezpečné budoucnosti. Také v tomto případě šlo o aktualizaci staršího obrazu „slovanské Prahy“ (ve smyslu převahy etnické a jazykově českého živlu), který do pražského politického slovníku uvedl při své inauguraci 8. října 1882 pražský

¹⁷⁷ *Věstník*, roč. II., 1946, č. 31, 3. 8., s. 592.

¹⁷⁸ *Srdce Prahy v plamenech*. Praha 1946, nestr.

¹⁷⁹ J. Čarek: *Vilémův průvodce Prahou*. Praha 1948, s. 29.

starosta Tomáš Černý. Ve svém projevu tehdy záměrně použil sousloví „*naše milovaná zlatá slovanská Praha*“, jímž vyvolal demonstrativní odchod německých členů ze zastupitelstva.¹⁸⁰ Poukazy na žádoucí národní charakter metropole pak můžeme pravidelně nacházet i v politických projevech následujících let.¹⁸¹

Po skončení 2. světové války nahrávala tradičnímu stereotypu slovanské jednoty především skutečnost osvobození Prahy Rudou armádou. Vzletnými slovy naznačil toto spojení V. Vojtíšek: „*Slovanská armáda zachránila slovanskou Mekku [...] Zachránila ji pro Čechy, pro český lid, pro Slovanstvo, pro ideu sbratření lidstva.*“¹⁸² Obdobně hovořil předseda vlády Zdeněk Fierlinger: „*V spolupráci s bratrskými slovanskými národy stane se Praha opět důležitým ohniskem slovanské vzájemnosti.*“¹⁸³ A rovněž primátor Petr Zenkl vytyčil na ustavující schůzi pražského Ústředního národního výboru (ÚNV) 31. 8. 1945 jako jeden z cílů „*Prahu především také čistě českou a slovanskou*“, která musí „*nyní, kdy se stala předmostím matky všech slovanských měst Moskvy, býti předmostím pevným, v němž by se koncentrovala myšlenka slovanské vzájemnosti a pospolitosti*“.¹⁸⁴

V podobné atmosféře bylo jen přirozené, že z vděčnosti sovětským osvoboditelům vznikly také první pražské poválečné pomníky. Na Smíchově byl 29. 7. 1945 za reprezentativní účasti primátora Vacka, sovětského velvyslance Zorina, generálů Leljušenka a Žarova a náčelníka československého hlavního štábu generála Bočka odhalen proslulý tank č. 23 na památku padlých sovětských tankistů.¹⁸⁵ 15. 11. téhož roku byly pietně upraveny hroby důstojníků a vojáků Rudé armády na Olšanských hřbitovech a místo se v dalších letech stalo dějištěm pravidelných vzpomínkových aktů.¹⁸⁶ Ve výroční den 9. května 1946 byla pod arkýřem kaple Staroměstské radnice osazena pamětní deska s česko-ruským nápisem, oceňující zásluhy maršála Koněva na osvobození města.¹⁸⁷ Zásadní role Rudé armády se v hlubší historické

¹⁸⁰ Installace purkmistra pražského dra. Tomáše Černého. *Národní listy*, roč. 1882, č. 275, 9. 10., s. 2.

¹⁸¹ Také již zmiňovaný projekt tzv. pražské asanace hájili r. 1893 ing. Jan Kaftan a zemský poslanec a budoucí starosta Jan Podlipný (oba členové mladočeské strany) s tím, že poslouží „*ku prospěchu slovanské Prahy*“. Veřejná schůze lidu staroměstským klubem občanským... *Národní listy*, roč. 1893, č. 97, 8. 4., s. 2. Podrobně ke „slovanské“ politické Prahy H. Svatošová: „*Zlatá slovanská Praha*“. Slovanství ve slovech a skutcích pražské obecní samosprávy 1880-1914. In: Z. Hojda – M. Ottlová – R. Pahl (eds.): „*Slavme slavně slávu Slávův slavných.*“. Praha 2006, s. 160-170.

¹⁸² V. Vojtíšek: Praha vítězná. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 1-2, 9. 6., s. 6.

¹⁸³ Z. Fierlinger: S optimismem do nového života. *Československo*, roč. I., 1945, č. 1, s. 4.

¹⁸⁴ Projev primátora Dr. Petra Zenkla. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 15, 8. 9., s. 249. U příležitosti 800. výročí založení ruské metropole r. 1947 získala název Moskevská jedna z vršovických ulic. Jubileum zrození Moskvy oslaví celá naše republika. *Věstník*, roč. 3, 1947, č. 15, 12. 4., s. 242.

¹⁸⁵ Ideový koncept pomníku i stavitele dodala městu sovětská armáda. Pomník rudoarmějcům padlým v boji o Prahu. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 10, 4. 8., s. 143-144 a s. 172 (zvl. příloha).

¹⁸⁶ Pohřebiště důstojníků a vojáků Rudé armády na Olšanech. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 21, 27. 10., s. 413.

¹⁸⁷ *Věstník*, roč. II, 1946, č. 21, 25. 5., s. 2. Ivan Stěpanovič Koněv se stal 28. 5. 1945 také prvním čestným občanem Prahy. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 3-4, 23. 6., s. 2.

paralele dotkl rovněž ministr informací Václav Kopecký při projevu ke znovuodhalení za války ukrytého žižkovského pomníku Karla Havlíčka Borovského (19. 7. 1946), když mj. uvedl: „*Dnes uskutečňujeme Havlíčkův sen, odsunujeme všechny Němce, česká země se stává opravdu českou. Havlíček snil o tom, aby uplatněním veliké síly Slovanstva byla sražena k zemi německá moc. Vítězný Sovětský svaz splnil tuto Havlíčkovu vidinu.*“¹⁸⁸

Organizovaný odsun pražských Němců byl zahájen 8. 3. 1946 a v šestnácti transportech bylo do 9. 10. 1946 vysídleno celkem 19 732 osob.¹⁸⁹ Celá akce, vytvářející v národnostních poměrech Prahy zásadní předěl, probíhala v atmosféře celospolečenského konsensu. Na mimořádné schůzi Ústředního národního výboru 30. 1. 1947 vyzdvihla odsun komunistická poslankyně Božena Macháčová jako nesporný úspěch a „*čin, za který na nás vděčně budou vzpomínat ještě příští generace*“.¹⁹⁰ Degradace příslušníků poraženého národa se příznačně odrazila i na stránkách oficiálního *Věstníku*, jehož redakce se již záhy po osvobození rozhodla psát ve všech příspěvcích slovo „*němec*“ výhradně s malým „n“.¹⁹¹

Spolu s odsunem a denacifikačními opatřeními se rozběhlo i cílené překódování prostoru města, směřující nejen vůči okupačním, ale i předválečným dokladům přítomnosti německého etnika v Praze. Živelné přejmenovávání ulic, započaté už v průběhu květnového povstání, korigovala od srpna 1945 zvláštní komise Ústředního národního výboru. Návrat k meziválečným názvům doplnilo v letech 1945-1946 nahrazení duplicitních a odstranění „*nevhodných*“ jmen.¹⁹² Jak zdůraznil prof. Karel Juda, „*Praha byla budována nejen z kamení, cihel a malty, ale také poutem a kouzlem českého jazyka, silou národní tradice*“ a „*toto kouzlo musí být právě nyní co nejvíce živeno a kde třeba vzkříšováno*“. „*Proto je třeba Prahu i po vnějšku především odněmčít. [...] České, jadrně a poctivě české názvy ulic na přívětivě a vesele kynoucích nárožních tabulkách jsou také přínosem k národní hrdosti a znamením národního sebevědomí*“.¹⁹³ Podobným způsobem byla revitalizována pražská „pomníková

¹⁸⁸ Slavnostní znovuodhalení pomníku K. Borovského na Žižkově. *Práce*, roč. 2, 1946, č. 143, 30. 7., s. 1.

¹⁸⁹ Po 1. listopadu 1946 zůstalo v Praze 2795 Němců. Podle: J. Lukas: Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946. *Pražský sborník historický*, roč. 23, 1990, zvl. s. 99-101.

¹⁹⁰ Obecní rozpočet. *Věstník*, roč. 3., 1947, č. 8, 22. 2., s. 175. Je na místě podotknout, že nejdůraznějšími obhájci nutnosti odsunu se v pražském i celostátním měřítku stali představitelé národně socialistické strany.

¹⁹¹ *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 20, 20. 10., s. 400 a roč. II., 1946, č. 13, 30. 3., s. 199. Podobně byli v tomtéž periodiku deklasováni také „*maďaři*“, viz např. *Věstník*, roč. II., 1946, č. 17, 27. 4., s. 253.

¹⁹² Komise vypracovaná střízlivá pravidla pro pojmenování ulic („*bud' voleno tak, aby pokud možno bylo trvalé a nebylo vydáno změnám doby*“, „*jmen osob žijících nebudiž používáno, leč zcela mimořádně a výjimečně*“) se záhy ocitla pod tlakem veřejnosti i politických elit, který si nakonec vynutil nárůst honorifikačních označení. Ta byla vázана především na spojenecké mocnosti 2. světové války (Stalinova, Rooseveltova, Krále Jiřího VI.) a osoby a události „*doby nesvobody a revoluce*“ (Lidická, Opletalova, Most Barikádníků). Znění pravidel: *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 25-26, 29. 12., s. 507. Dále V. Con: Proč jsme přejmenovali pražské ulice. *Věstník*, roč. 51, 1948, č. 1, 8. 1., s. 5.

¹⁹³ K. Juda: Jména pražských ulic a náměstí. *Věstník*, roč. II, 1946, č. 13, 30. 3., s. 190-191.

krajina“: na své místo se vrátily mj. za okupace odstraněné sochy rabbiho Löwa u Nové radnice (1946) a Mojžíše u Staronové synagogy (1948) a posléze i zkompleťovaný pomník Františka Palackého (1947-1950).¹⁹⁴ Nově umísťované pomníky, resp. pamětní desky pak měly připomínat především oběti a hrdiny období okupace.¹⁹⁵ Změny se dotkly i konkrétních institucí a budov. Na základě dekretů prezidenta republiky byly v říjnu 1945 zrušeny pražské německé vysoké školy (univerzita a technika). Státem byla zkonfiskována budova Německého kasina na Příkopech, od roku 1875 centrum společenského života pražských Němců. Zásadní význam tohoto aktu, který „*takřka symbolisuje zánik pražského němectví*“, podtrhl ještě roku 1947 v průvodci Prahou A. L. Kaiser.¹⁹⁶ Kulturně společenskou funkci si objekt uchoval i do dalších let; jeho *přivlastnění* pro „českou Prahu“ nicméně více než příznačně vyjádřil nový název *Slovanský dům*. Podobně byl v budově Nového německého divadla (dnešní Státní opery) již roku 1945 založen nový soubor *Divadlo 5. května*.¹⁹⁷ Z neorenesanční fasády jejího průčelí byla zároveň odstraněna trojice bust „německých“ klasiků Friedricha Schillera, Johanna Wolfganga Goetha a Wolfganga Amadea Mozarta.

Realizace odsunu a potažmo už tragický zánik židovské komunity během války umožnily téměř beze zbytku naplnit žádoucí harmonizovaný obraz „české Prahy“ a pevně jej ukotvit v obecném povědomí.¹⁹⁸ Intenzivní vymezování se vůči dokladům německé minulosti města se stalo záležitostí několika bezprostředně poválečných let a můžeme konstatovat, že proces jejich překódování či převrstvení proběhl poměrně rychle a úspěšně. Už koncem 40. let přestává být otázka národního charakteru města problematizována, stává se samozřejmou a v oficiální rétorice už nadále není zdůrazňována.¹⁹⁹ Kódování městského prostoru

¹⁹⁴ Některé z odstraněných soch se skupině vlastenců z hospodářského odboru magistrátu podařilo ukrýt (zejm. v obecních prostorách karlínské Invalidovny); jiné (např. právě Mojžíš) byly po válce znovu odlity podle dochovaných modelů. Srov.: Jak zachráněna většina soch i jiných památek na veřejných místech před vandaly. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 3-4, 23. 6., s. 24. K Palackého pomníku *Věstník*, roč. III., 1947, č. 3, 18. 1., s. 62.

¹⁹⁵ Už 11. 11. 1945 byla např. primátorem Zenklem odhalena pamětní deska na domě č. 8 na Staroměstském náměstí, kde v meziválečném období žila národně socialistická politička a novinářka Františka Plamínková, popravená r. 1942 na kobylické střelnici. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 23-24, 8. 11., s. 456. 28. října 1947 byla na stěně kostela sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici osazena bronzová deska parašutistům, kteří provedli atentát na R. Heydricha, a biskupu Gorazdovi (sochař František Bělský). *Věstník*, roč. III., 1947, č. 44, 1. 11., s. 1037-1038. V karlínské Karlově ulici se na podzim téhož roku objevila na domě, kde bydlel, pamětní deska komunistického novináře a politika Jana Švermy. *Věstník*, roč. III., 1947, č. 47, 22. 11., s. 1111.

¹⁹⁶ A. L. Kaiser: *Průvodce starou Prahou*. Praha 1947, s. 28.

¹⁹⁷ Konec německé pseudokultury v Praze. *Svobodné noviny*, roč. 1, 1945, č. 26, 21. 6., s. 3. Soubor byl od r. 1948 usnesením vlády začleněn do svazku Národního divadla a r. 1949 přejmenován na Smetanovo divadlo.

¹⁹⁸ Ke komplikovanější a silně ambivalentní vrstvě poválečné „židovské Prahy“ blíže B. Soukupová: Jewish Prague. Starting points, the state of years 1945-1989 and nowadays. The city as a space for creating minority identity. In: Táž (ed.): *The Central European city as a space for dialogue? Examples Prague and Warsaw*. Bratislava 2006, s. 16-33.

¹⁹⁹ I v poválečných desetiletích zůstává nicméně využíván negativní stereotyp Němců, jimž je v dějinách Prahy i českých zemí přisouzena výhradně nepřátelská role (Zikmundovi křižáci, nacističtí okupanti atd.).

v následujících letech již probíhá primárně na základě politického, nikoli nacionálního klíče.²⁰⁰

Neurčitá potřeba kvalitativní změny v době „*předělu staré a nové doby*“ po skončení války byla pocíťována také mezi architekty.²⁰¹ Již 17. 7. 1945 byl v Praze založen jako zastřešující platforma Blok architektonických pokrokových spolků (BAPS), v němž se spojily všechny dosavadní profesní architektonické spolky, včetně nejsilnějšího Svazu socialistických architektů.²⁰² V důsledku přirozené generační výměny i výrazného posunu poválečného společensko-politického klimatu doleva získali ve veřejném prostoru státu rozhodující pozici příslušníci meziválečné avantgardy a jimi obhajovaný funkcionalismus. Dominantní roli tohoto slohu posilovaly aspekty symbolické (jako protipól nacisty zdiskreditovaného tradicionalismu byl pokládán za jediný vhodný styl „obrozené“ demokracie) i praktické (jeho zásady se jevily jako nejefektivnější pro vytčené úkoly poválečné obnovy). Zásadní politické i socioekonomické změny ve struktuře státu otevíraly možnost konečně převést do praxe modernizační zásady, o nichž levicovní tvůrci mezi válkami pouze snili: nadřadit veřejný zájem nad jednostranně uplatňované dílčí zájmy soukromé, politicky zajištěným plánováním usměrnit výstavbu měst k žádoucímu řádu a harmonii, pozvednout životní úroveň nejširších vrstev společnosti pomocí znárodnění a zprůmyslnění stavebnictví, které by urychlilo možnosti řešení poválečné bytové krize.²⁰³

Zároveň se diskutovalo také o možnostech případné modifikace funkcionalistických principů. Historik architektury Rostislav Švácha charakterizoval v tomto směru 40. léta jako období „*sebekritiky funkcionalismu*“, spočívající mj. „*v touze doplnit ho o slavnostní rozměr, v potřebě překonat jeho relativismus, daný službou chvilkovým a neustále se měnícím potřebám každodenního života*“.²⁰⁴ Tím, že avantgardní architektura se ve 20. letech vymezila vůči dosavadním slohům programovým odvržením tradičních výrazových prostředků a soustředila se spíše na otázky standardizace a typizace, ztratila z velké míry schopnost překračovat rovinu ryze praktických funkcí a být skutečně *reprezentativní*, tedy vlastnost očekávanou a vyžadovanou u zakázek většiny státních a městských institucí. Ve válečných a

²⁰⁰ Národní způsob kódování pražského prostoru v období 19. století (tj. symbolická čechizace Prahy v rámci postupující národní emancipace) zpracoval ve svých literárněvědných studiích M. Nekula (cit. v pozn. 39).

²⁰¹ Blok architektonických pokrokových spolků u presidenta republiky. *Architektura ČSR*, roč. 1946, č. 6, s. 153.

²⁰² Naprostá většina členů Svazu socialistických architektů (zal. 1933) po jeho obnovení 12. 5. 1945 byla nebo nově vstoupila do KSČ. K obnově československé poválečné architektonické obce podnětně K. E. Zarecor: *Utváření socialistické modernity. Bydlení v Československu v letech 1945-1960*. Praha 2015, s. 31 an.

²⁰³ Srov. Spolupráce architektů na výstavbě státu. *Architektura ČSR*, roč. 1945, č. 1, s. 1-24.

²⁰⁴ R. Švácha: Architektura čtyřicátých let. In: M. Platovská – R. Švácha (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění. V. díl. 1939-1958*. Praha 2005, s. 31.

těsně poválečných letech se řada tvůrců nad možnostmi tohoto nedostatku intenzivně zamýšlela.²⁰⁵ Základní otázka přitom zněla, jakým způsobem vtisknout stavbám (v případě potřeby) určitou „moderní monumentalitu“ a zároveň nenapodobovat historické vzory a tvarosloví, které za války zdiskreditovaly autoritativní a totalitní režimy.

Konkrétní pokusy přinesly v tomto směru první dvě poválečné, veřejně hojně diskutované pražské soutěže na téma dostavby východního křídla Staroměstské radnice (1946) a výstavby Národního shromáždění na Letné (1947). Řada předložených návrhů, včetně těch nejvýše oceněných, představila pokusy o jakýsi „klasicizující funkcionalismus“, v němž tvůrci opatrně aplikovali různé tradiční prvky v podobě kamenných obkladů fasád, pilastrových řádů, sloupořadí, portiků, soch a reliéfů, ve snaze dodat budovám (v obou případech se zásadním symbolickým významem) potřebný slavnostní, zároveň však moderně soudobý výraz. „*Velký dějinný přelom, velké přeměny našeho státního i národního života, sociální i hospodářské, zdůraznění lidovosti naší republiky, skutečné vlády lidu přímo vyžadují, aby bez přepjaté okázalosti a nadměrnosti byl vybudován důstojný stánek pro náš zákonodárny sbor, pro představitele lidu,*“ konstatoval v souvislosti se soutěží na Národní shromáždění parlament arch. Oldřich Starý a dodával: „*Nemůžeme souhlasit tedy s tím, aby nebylo z naší doby, z její kultury i techniky; aby mělo falešnou masku dob, kdy i lidé byli jiní.*“²⁰⁶ Soutěžícím doporučoval neužívat v návrzích symetrii a osová řešení, neboť právě těmito principy se ve zvýšené míře vyznačovala nacistická architektura. Podobné, ryze modernistické zásady vytyčila porota i u citlivé otázky dořešení radnice: „*Pro nás je samozřejmé, že v dnešní době nelze budovat, k tomu tak významné stavby, než moderně, v duchu a v prostředcích této doby, s vědomým a nekompromisním jejím výrazem, tak jako tomu bylo vždy.*“²⁰⁷

Přestože člen poroty arch. Pavel Janák při souhrnném hodnocení 46ti návrhů parlamentní budovy sebevědomě hovořil o „*dožívání [...] formálních prvků monumentálních (sloupy atd.) a reminiscencí na klasickou architekturu*“, poukázaly výsledky soutěže spíše na jejich životaschopnost, přinejmenším v případě, kdy výsledný objekt vyžaduje určité monumentální

²⁰⁵ Již v době válečného útlumu stavebních aktivit (1943-44) proběhla z iniciativy Spolku inženýrů a architektů diskuze na téma monumentality v architektuře. Srov. *Architekt SIA*, roč. 1944, s. 162-184. Po válce pak na první veřejné schůzi *Bloku architektonických pokrokových spolků* 17. 6. 1945 předpokládal arch. Jiří Kroha budoucí příklon k tradičnějším formám, v nichž společnost obvykle hledá jistotu v obdobích překotných vývojových proměn: „*Ve svém zevním utváření tato [nová poválečná] architektura nejenže nebude vedena tezí architektury avantgardní, ale dokonce jsem přesvědčen, že vědomí sociopsychického úkolu tradice uplatní ve svém zevním vytváření na kratší či delší čas více tradiční formálnosti. Nikoliv proto, že bychom si to přáli, nýbrž že je to vývojovým zjevem.*“ Cit. dle: J. Pechar – P. Ulrich: *Programy české architektury*. Praha 1981, s. 251.

²⁰⁶ O. Starý: Poznámky k soutěži na budovu Nár. shromáždění. *Architektura ČSR*, roč. 1947, č. 7, s. 197 a 202.

²⁰⁷ O. Starý: Veřejná soutěž na Staroměstskou radnici. *Architektura ČSR*, roč. 1947, č. 2, s. 37. Reprodukce jednotlivých návrhů viz tamtéž, popř. v knize *Srdce města. Historický, architektonický a urbanistický vývoj Staroměstského náměstí a soutěže na dostavbu a přestavbu radnice 1899-1988*. Praha 2008, s. 202-214.

vyznění.²⁰⁸ Dobové diskuze zároveň obnažily de facto neřešitelný problém, jak vtisknout architektuře charakter odvozený primárně z ideologických (tj. mimoestetických) principů. Snaha vymezit se vůči „totalitní“ tvorbě nacistického Německa a formulovat vlastní, nové „demokratické“ či „socialistické“ formy, musela skončit nepřesvědčivě už vzhledem k chybnému výchozímu předpokladu, že konkrétní architektonické prvky (sloupy, osy, věže apod.) lze apriorně spojit s konkrétní politickou ideologií (nacismem či diktaturou obecně). Obecně totiž platí prostá skutečnost, kterou na příkladech metropolí meziválečné středovýchodní Evropy názorně ukázal historik architektury Wolfgang Sonne: *„Hojně užívané základní urbanistické prostředky jsou příliš elementární a obecné, než aby mohly být nově vynalézány či opatřovány trvale platnými konotacemi.“*²⁰⁹

Navzdory diskuzím a dílčím „reformním“ snahám neslevili funkcionalisticky orientovaní architekti ani po roce 1945 ze svých meziválečných, často radikálních zásad. Proto i „nová“ poválečná Praha měla být především městem s volnou (tj. neblokovanou) zástavbou a velkými plochami zeleně. Ikonickou se stala vize arch. Josefa Havlíčka na přestavbu „pražské City“, zpracovávaná již v letech 1943-1945, v podobě kompletní asanace pravobřežní části centra města (Obr. 3).²¹⁰ Uzavřené bloky domů měla v duchu corbusierovské „*přeměny města-pouští na město-zahradu*“ nahradit trojice v zeleni usazených obřích mrakodrapů poblíž Václavského náměstí, které by v sobě soustředily veškerou státní administrativu. Návrh zároveň naznačil Havlíčkovo kontrastní chápání pojmů „staré“ a „nové“ Prahy, více či méně sdílené podstatnou částí jeho kolegů: *„Na levém břehu dochovaná a uchovatelná, jedinečná skladba podhradí Malé Strany, Hradu a katedrály, s kontrapunktem sv. Mikuláše, na pravém břehu očištěná silueta gotických a barokních věží v zeleni proti novému trpytnému městu s pregnantním orientačním znakem tří mocných i štíhlých věží“.*²¹¹ „Stará Praha“ byla „odkázána“ na levý břeh Vltavy, zatímco na pravém břehu byla jistá hodnota přiznána jen hrstce kostelů a radnici a zbylá zástavba, včetně objektů reprezentujících starší představy „nové Prahy“ z doby pražské asanace a první republiky, měla být zcela negována.

²⁰⁸ P. Janák: K soutěži na budovu Národního shromáždění. *Architektura ČSR*, roč. 1947, č. 7, s. 209.

²⁰⁹ „Die häufig verwendeten fundamentalen städtebaulichen Mittel sind zu rudimentär und allgemein, als daß sie neu erfunden oder dauerhaft spezifisch konnotiert werden könnten.“ W. Sonne: Die Hauptstadt als Bild des Staates. Planungen des frühen 20. Jahrhunderts im internationalen Vergleich, in: A. Bartetzky – M. Dmitrieva – S. Troebst (eds.): *Neue Staaten – neue Bilder? Visuelle Kultur im Dienst staatlicher Selbstdarstellung in Zentral- und Osteuropa seit 1918*. Köln – Weimar 2005, s. 29.

²¹⁰ J. Havlíček: Studie universitního města na širším albertovském území a námět přestavby pražské City. *Architekt*, roč. 1946, č. 1-2, s. 9-17.

²¹¹ Dto, s. 17.

Prezentace Havlíčkova návrhu pravděpodobně nepřekročila rámec odborného prostředí architektonické obce. Naopak přímo na stránkách *Věstníku hlavního města Prahy* byl roku 1946 uveřejněn návrh arch. Jaroslava Vančury na stavbu mezinárodního hotelu na Slovanském ostrově (Obr. 4).²¹² Osmipatrová desková budova, předpokládající demolici neorenesančního Žofínského paláce, měla být na přilehlém úseku nábřeží doplněna společenským střediskem, jež by nahradilo část „bezcné“ zástavby činžovních domů z počátku 20. století. Myšlenka, s níž se architekt obrátil přímo na Ústřední národní výbor, však zůstala bez odezvy. Celkově ale funkcionalistické zásady získaly (na rozdíl od meziválečného období) rozhodující slovo při vytyčování základních principů poválečné výstavby Prahy v rámci dvouletého plánu.²¹³

Přestože zásadní význam roku 1945 jako výchozího „bodu Nula“ pro formování fyzického i symbolického prostoru „nové“ Prahy byl v dobových projevech vícekrát zdůrazněn, reálně jej vidím především ve dvou ohledech. Tím prvním je realizace odsunu pražského německého obyvatelstva a důsledné národní překódování, které ukončilo desítky let trvající soupeření o prostor hlavního města v jednoznačný prospěch českého etnika. Druhým jsou společenské a politické změny poválečného Československa, které v pražském prostředí nastavily výrazně odlišné podmínky pro další politický i architektonický vývoj (posílení státního sektoru, zprůmyslnění stavebnictví). Rozhodující pozice v architektonické obci i výkonném aparátu získali oproti první republice příslušníci meziválečné generace funkcionalistů, setrvávající i nadále na pozici obhájců radikálně „nové“ podoby Prahy.²¹⁴ Na druhé straně, tradiční obraz „staré Prahy“ zůstal vzhledem k nízkému stupni poškození města válečnými událostmi fyzicky téměř nedotčen a na symbolické rovině spíše posílen. Představoval tak (spolu s poválečným nedostatkem prostředků) i nadále zásadní limit jakýchkoli modernizačních vizí.

Českost, slovanskost, lidovost a demokratičnost „nové“ Prahy měly být tedy po roce 1945 ve fyzickém prostoru města vyjádřeny funkcionalistickým stylem. Modernizaci města měla napříště zajistit plánovitá, systematicky řízená výstavba budov, které by sebevědomě (tj. bez použití historizujícího tvarosloví) vyjádřily charakter současné doby. Navzdory dominanci

²¹² J. Vančura: Praha – a rok 1948. *Věstník*, roč. II., 1946, č. 10, 9. 3., s. 141-142 (reprodukce návrhu na s. 143).

²¹³ „*Stavební parcely se získají hromadným výkupem nebo vyvlastněním pozemků. Budou upraveny jako velké parky, ve kterých budou účelně rozmístěny obytné budovy tak, aby do každého bytu od rána do večera svítlo slunce. Nebude v nich podzemních bytů, nebudou přelidněné a nebudou se stavět jen pro zámožné vrstvy. Důsledná typisace staveb a normalisace stavebních prvků, účelná organizace stavebnictví a mechanisace staveb podstatně sníží výrobní náklady.*“ A. Roštlapil: Znovuvýstavba Prahy. *Československo*, roč. II., 1947, č. 7, s. 446.

²¹⁴ Do tohoto okruhu patřili např. Josef Havlíček, Jiří Vozenílek a Karel Janů (hlavní hybatelé poválečné centralizace a zprůmyslnování stavební výroby) nebo Adolf Benš (v letech 1945-48 předseda Plánovací komise pro hl. město Prahu a okolí, vytvářející koncepci směrného územního plánu).

funkcionalismu však ze scény zcela nezmizely ani alternativní architektonické formy, už proto, že jednostranně modernistické tvarosloví nebylo schopno v dostatečné míře splňovat reprezentační nároky státu a města, což ukázaly i první pražské poválečné soutěže. Vedle snah o určitou modifikaci meziválečných funkcionalistických principů existoval v poválečné Praze stále i konzervativněji orientovaný okruh architektů (byť poněkud upozaděný). Specifickou kategorií pak představoval od roku 1947 soustavněji diskutovaný (a většinově spíše kriticky hodnocený) příklad sovětské umělecké doktríny, tzv. socialistického realismu.²¹⁵

3.2 Rok 1951 – „Bod obratu“

Dne 10. prosince 1950 se ve Steinerově sále Lidového domu uskutečnila ustavující konference pražského městského výboru KSČ. Její program měl pevný, předem stanovený průběh. Přítomní delegáti okresních stranických výborů z jednotlivých obvodů Velké Prahy jednomyslně schválili předložený návrh kandidátky: předsedou výboru se stal poslanec Národního shromáždění Bedřich Kozelka, vedoucím tajemníkem Antonín Novotný a jeho zástupcem dosavadní generální tajemník Československého svazu mládeže Vratislav Krutina.²¹⁶ Podstatnější roli než tato personální rošáda ovšem z dlouhodobějšího hlediska sehrál ústřední referát, který na konferenci přednesl zástupce generálního tajemníka KSČ, poslanec a stranický šéfideolog Gustav Bareš (1910-1979, Obr. 5).²¹⁷ Jeho obsah naznačil už název, pod nímž text vzápětí vydalo Kulturně propagační oddělení sekretariátu nového městského výboru: „*Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*“.²¹⁸

V první části referátu, nazvané *Naše úkoly v boji za mír*, uvedl Bareš založení pražského výboru strany do širokých politicko-ideologických souvislostí aktuálního „*zostření boje dvou světových táborů*“. Útočným tónem odsoudil aktivity „*tábora imperialistů v čele se Spojenými státy americkými*“, angažujícími se v probíhající korejské válce a jednáních o remilitarizaci

²¹⁵ První přímou zkušenost s uměním socialistického realismu získala pražská veřejnost u příležitosti výstavy *Obrazy národních umělců SSSR*, uspořádané v dubnu 1947 Uměleckou besedou a Společností pro kulturní a hospodářské styky se SSSR na Žofíně. V tomtéž roce začal pražský *Věstník* otiskovat reprodukce příkladů sovětské socrealistické architektury (moskevské sídlo Rady lidových komisařů, Leninovo mauzoleum, vládní palác v Suchumi a Velké akademické divadlo v Moskvě – *Věstník*, roč. III., 1947, č. 4-6) a pravidelné zprávy o obnově a nové výstavbě sovětských měst.

²¹⁶ Ustavující konference městského výboru KSČ Praha. *Praha. Časopis ÚNV pro lidovou správu a komunální podniky* (dále jen *Praha*), roč. 53, 1950, č. 29-30, 19. 12., s. 1. Vyčlenění městského výboru od stávající krajské organizace strany předem projednal sekretariát ÚV KSČ. Srov. Národní archiv Praha (dále NA Praha), fond KSČ-ÚV-02/4, sv. 20, a. j. 145, bod 4.

²¹⁷ K jeho osobě blíže zvl. J. Knapík: *Kdo spoutal naši kulturu. Portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov 2000.

²¹⁸ G. Bareš – V. Krutina: *Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*. Praha [1951]. V *Rudém právu* byl projev otištěn pod titulem *Za Prahu krásnou a šťastnou*. Srov. *Rudé právo*, roč. 1950, č. 293, 12. 12., s. 4.

Německa, a proti nim vyzvedl činnost „*tábora míru, demokracie a socialismu v čele s velikým Sovětským svazem*“.²¹⁹ Zdůraznění bipolárního rozdělení soudobého světa i jasné pozice české metropole v něm („*Praha bude vždy věrně a neochvějně stát po boku Moskvy.*“) nebylo jen formální frází.²²⁰ Těsným a sugestivním propojením ústředních motivů *míru* a *boje* vymezil Bareš základní rámec, k němuž pak vztahoval všechny vytyčované úkoly budoucího rozvoje Prahy. Zapojením do osudově laděného střetu Západu a Východu nabývaly otázky výstavby města na symbolické závažnosti, kterou si měli – s pomocí intenzivní agitační činnosti stranických orgánů – uvědomit také běžní Pražané.²²¹

Celý projev prostupoval silný mobilizační akcent. Už sám jeho titul s dobově typickou osamostatněnou předložkovou vazbou („*za...Prahu*“) můžeme s odkazem na sémiotické analýzy Vladimíra Macury dešifrovat jako formu výzvy, která „*podává skutečnost jako dynamický proces s výslovně ideologickou perspektivou, jako zápas o něco a dovoluje navíc autorovi textu sama sebe představit v ideologicky preferované roli aktivního účastníka tohoto zápasu*“.²²² Budoucnost Prahy se v Barešově podání rýsovala jako výsledek cíleného a intenzivního „boje“, k němuž je potřeba – i vzhledem ke zvýšeným nárokům prvního pětiletého plánu – zmobilizovat veškeré dostupné síly.²²³

Po zhodnocení dosavadního průběhu pětiletky na území Velké Prahy vytkl Bareš v závěrečném bodu svého projevu jako zásadní úkol „*mobilisovat všechny lid k výstavbě hlavního města Prahy a řídit v tomto duchu práci komunistů v Ústředním národním výboru a v lidové správě vůbec*“.²²⁴ Důležitost tohoto úkolu odvozoval z tradiční centrální pozice, již si město uchovalo po skončení války i po Únoru 1948, pozice „*hlavy a srdce republiky, kde sídlí náš drahý prezident soudruh Klement Gottwald, Ústřední výbor naší Komunistické strany Československa, naše lidová vláda*“, „*odkud je řízena výstavba socialismu v naší vlasti*“.²²⁵ Vzhledem k absenci směrného územního plánu Prahy předestřel Bareš „pouze“ krátkodobý

²¹⁹ G. Bareš – V. Krutina: *Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*, s. 5.

²²⁰ Dto, s. 7.

²²¹ „*Ve Velké Praze si musíme dát za úkol navštívit v lednu každý byt, každého občana a promluvit s ním o zodpovědnosti každého z nás v zápase o mír. Stejně širokou agitaci musíme provést i v závodech. Musíme a můžeme v této věci získat každého čestného člověka, kdo má rád svou zemi. [...] v této spojitosti stojí také výrobní a pracovní úkoly. Náš lid musí vidět v těchto denních úkolech nejen pouhá procenta plnění plánu, ale nové desítky a sta tun vyrobené oceli, železa a strojů, které činí naši zemi silnější, které pomáhají vytvořit z naší země pevný a silný článek mírové fronty.*“ Dto, s. 11.

²²² V. Macura: *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 20.

²²³ G. Bareš – V. Krutina: *Za krásnou...*, s. 12-17. K zásadním úkolům mělo patřit posilování údernického hnutí a masové agitace ze strany závodních organizací strany, nábor žen a mládeže do výroby, zlepšování kvality služeb a vytlačování „*kapitalistických živlů*“ ze všech oblastí ekonomiky.

²²⁴ Dto, s. 19.

²²⁵ Dto, s. 5.

program „neodkladných budovatelských opatření“.²²⁶ I ten nicméně v součtu svých jednotlivých bodů představoval ambiciózní odpověď na řečníkem položenou otázku: „*Jak si představují Prahu v budoucnosti komunisté?*“²²⁷

Bareš ve svém projevu opakovaně hovořil o Praze „nové“, „obrozené“, „socialistické“ a v této souvislosti podotýkal: „*Smyslem výstavby nové Prahy je péče o potřeby pracujícího člověka, snaha, aby Praha byla krásnějším a slavnějším městem.*“²²⁸ Už z této formulace lze částečně odvodit, čím se mělo budoucí město odlišovat od toho současného. Podobně jako jeho předchůdci, ani Bareš se při nastínění obrazu „nové“ Prahy neobešel bez potřebného protipólu. Prezentovaná vize mohla náležitě vyniknout teprve na ostře kontrastním pozadí Prahy minulé, charakterizované negativy „*jednostranně kapitalistického vývoje*“, kterým se teprve nyní dostane urychlené nápravy. „*[B]ude třeba v širokém měřítku a směle zhojit všechny staré rány naší Prahy. Odstraňovat nouzové kolonie, úzké uličky, stísněné stavby, prorazit široké magistrály, postavit nová sídliště, zasadit Prahu do zeleně, zajistit dostatek čisté vody, radost a oddech v sadech, zajistit v pionýrských domech štěstí a radost pro naše děti.*“²²⁹ Podobně jako modernističtí vizionáři meziválečného období, ovšem v ideologicky mnohem vyhrocenější formě, stavěl Bareš jako ústřední znak budoucí Prahy (alespoň na první pohled) úspěšné vyřešení sociálních problémů (bydlení, hygiena, služby), jejichž samotná existence se stávala zásadním argumentem v komunistickém vypořádávání se s předchozím meziválečným režimem.²³⁰ Jeho vymezení „staré“ a „nové“ Prahy nebylo ale oproti snům funkcionalistů zdaleka tak kontrastní a nesmiřitelné.

Komunistická modernizační vize od počátku spojovala razantní nápravu dosavadních poměrů s pozitivním doceňováním (vybraných) tradic a historických objektů stávajícího města. Bareš si dobře uvědomoval zásadní symbolickou roli Prahy, k níž se (opakovanými poukazy na dějinnou „slávu“ města) aktivně hlásil; zároveň ji obratně přizpůsoboval potřebám komunistické ideologie. „*Praha je velkým a krásným odkazem naší minulosti. Na ní se přičiňovalo prací a talentem mnoho a mnoho pokolení našeho lidu. V jejích ulicích byla*

²²⁶ Šlo o tzv. „krátkodobý plán rekonstrukce hl. města Prahy“, vypracovaný plánovacím referátem ÚNV pro období do r. 1958 (tj. předpokládaného konce 2. pětiletky) a schválený v létě 1950 pražským Krajským výborem KSČ. NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády (dále ÚPV) – tajná spisovna, kart. 140, sg. 245/66, Zpráva o výstavbě Prahy dle krátkodobého plánu v roce 1951.

²²⁷ G. Bareš – V. Krutina: *Za krásnou...*, s. 20.

²²⁸ Dtto.

²²⁹ Dtto, s. 21.

²³⁰ „...bylo pečováno jen o několik málo bohatých a naproti tomu pro masy dělníků a pracujících se stavěla kasárna a nouzové kolonie, kdy tisíce a desetitisíce nezaměstnaných se potácelo na Zenklových nouzovkách“. Dtto, s. 20.

*prolévána krev nejlepších synů a dcer našeho lidu v boji za svobodu.*²³¹ Zvýšené užívání přívlastňovacího zájmena „naše“ („náš“) v souvislosti s městem a jeho atributy nebylo v celém projevu náhodné, ale rozvíjelo tradiční představu Prahy jako „posvátného místa“, jež symbolicky patří celému národu a ztělesňuje jeho osud. Bareš toto vžité (za okupace posílené) schéma pouze nenápadně posunul z roviny národní do roviny třídní, když pomyslným „vlastníkem“ Prahy učinil namísto „národa“ pražský „lid“, vedený komunistickou stranou, a legitimizoval tak vedoucí pozici KSČ v procesu budoucího rozvoje města.

„Nová“ Praha se rozhodně neměla obejít bez pozitivních prvků uchovaných z Prahy „staré“. Komunisté byli povoláni rozhodovat o osudu hlavního města právě proto, že na rozdíl od svých „nekulturních“ předchůdců důsledně ctí její tradice a při utváření velké budoucnosti nejsou lhostejní ani ke slavným kapitolám z její minulosti. V tomto směru Bareš ostře odsoudil jednostranně modernistické úvahy o budoucnosti Prahy, které ztotožnil s negativními „západními“ vlivy: *„Byly nám předkládány různé plány k přestavbě města. Byli lidé, kteří hlásali bezohledné bourání a nahrazení ulic americkými betonovými škatulemi. Ale my si vážíme toho, co naši předkové vybudovali, všech památek, a všeho, co je možné použít.*“²³² Jako důkaz péče státu v této oblasti uvedl probíhající rekonstrukce Karolina, malostranských palácových zahrad a dále obnovu letohrádku Hvězda a Pražského hradu, zaštitěné autoritou prezidenta Klementa Gottwalda.

Obecný poukaz na nutnost udržování „všech památek“ (na pružný obsah tohoto pojmu jsme už narazili) neměl na druhé straně rozhodně znamenat, že by socialistická verze modernity ve vztahu k dochovanému městu zcela rezignovala na vlastní sebevědomý projev. Bareš tuto ambici vyjádřil poukazem na pomýlenost úvah o možném přesunutí centrálních funkcí mimo stávající historické jádro: *„Jsme přesvědčeni, že je možné vybudovat nynější střed města tak, aby byl důstojný naší Prahy. Postavíme velké ústřední budovy, architektonické památky naší epochy a vybudujeme novou socialistickou Prahu.*“²³³ Stejně jako předchozí režimy, i ten poúnorový deklaroval Barešovými ústy potřebu manifestovat se konkrétním způsobem v prostoru „starého města“ a i on se vztahoval ke konkrétnímu vzoru: *„Chceme stavět velké, nové, prostorné domy a široké ulice. Tento úkol předkládáme našim*

²³¹ Dtto, s. 20. Bareš aktivizoval i některé další tradiční přívlastky: *„Očistíme naši Vltavu výstavbou čistící stanice tak, že se stane zase Vltavou stříbropěnnou.“* Dtto, s. 23.

²³² Dtto, s. 20-21.

²³³ Dtto, s. 22.

*architektům, aby se učili od sovětských architektů a aby nám vytvořili nový styl socialistického života v hlavním městě.*²³⁴

Výčet konkrétních zamýšlených akcí zahájil Bareš poukazem na probíhající stavbu nového Švermova mostu v ose Revoluční třídy a plány úpravy předmostí v blízkosti kláštera Na Františku, pokračoval dopravními stavbami (rozšíření Palackého a Hlávkova mostu, zřízení východozápadní a severojižní magistrály). Těžiště budoucích aktivit situoval na letenskou pláň: zde měly vyrůst nové objekty ÚV KSČ (o parlamentu už nebyla řeč), národní galerie, nástupní plocha pro vojenské přehlídky a dominantní pomník J. V. Stalina.²³⁵ Opačná strana centra pod Vítkovem byla vyhrazena prostoru pro lidové manifestace, „*náměstí Budovatelů*“ obklopenému administrativními budovami. Razantní přestavbu měly podstoupit tradiční průmyslové a dělnické čtvrti, „*postavené za bývalého režimu*“, Žižkov, Libeň a Vysočany; na pankrácké pláni byla zamýšlena čtvrť zcela nová. Velká pozornost se měla věnovat (po sovětském vzoru) také „*parkům kultury a oddechu*“, zbudování Ústředního domu pionýrů a objektů vysoké školy politických a hospodářských věd (zal. 1949). Zásadní roli hrálo zřízení pomníků „*všem těm, kteří ukazovali našemu lidu cestu a vedli jej vpřed*“.²³⁶ V tomto směru Bareš s uspokojením poukázal na čerstvě odhalenou sochu Jana Žižky na Vítkově a za splátku dluhu minulosti označil budované pomníky Jana Nerudy, Josefa Mánesa a Vítězslava Nováka.

Lákavost velkorysé vize „nové“ Prahy umocňoval Bareš opakovaným důrazem na její uskutečnitelnost – podmíněnou ovšem důsledným stranickým vedením a aktivní spoluúčastí nejširších vrstev pražského obyvatelstva. „*Když nám ještě všichni lidé přispějí svými nápady, fantasií a iniciativou, když budou snít o Praze tak krásné, jaká se může zdát jenom ve snu, my spolu s lidem tento sen přeneseme na zemi, my jej uskutečníme.*“²³⁷ Proklamovaný program měl vytvořit závazný ideový koncept, který může a také začne být v nejbližší době realizován. Obecnou, časově vzdálenou perspektivu odborných urbanistických návrhů sugestivně nahrazoval dojmem bezprostřední blízkosti šťastné budoucnosti, k níž vývoj města (díky přináležitosti Prahy a Československa k „táboru socialismu“) nevyhnutelně směřuje.

V závěru svého projevu pak Bareš v naléhavě patetickém tónu vyklenul nad budováním „nové“ Prahy řečnický oblouk mezi slavnou minulostí, optimistickým dneškem a zářnou budoucností: „*Toto všechno není fantasie. I když dnes žijeme v mnohých směrech ještě*

²³⁴ Dtto, s. 21.

²³⁵ Dtto, s. 22.

²³⁶ Dtto, s. 21.

²³⁷ Dtto, s. 23 (tato a následující citace).

v obtížných poměrech a teprve postupně rozvíjíme tento plán výstavby, takový plán, který uskutečnili bolševici v Moskvě, uskutečníme v souvislosti s výstavbou socialismu i my. Teprve komunisté uskuteční Libušino proroctví: „Vidím město veliké, jehož sláva hvězd se dotýká!“

I když odvolání se komunistického ideologa na mytickou kněžnu může na první pohled působit bizarně, v kontextu poválečné a poúnorové sebe prezentace KSČ jako strany dbalé domácích tradic mělo svou hlubší logiku. Jestliže prostřednictvím bezmála kanonického textu Zdeňka Nejedlyho *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa* (1946) byli představitelé strany obratně vřazeni do (v jádru obrozeneckého) příběhu českých národních dějin, Barešem užitý přírůbek měl naznačit obdobně zásadní roli KSČ ve vývoji Prahy. Cílený efekt byl přitom tentýž: teprve nástup komunistů do rozhodujících pozic umožnil skutečně pozitivní změnu a stal se logickým a nevyhnutelným završením staletého vývoje (státu, resp. města).²³⁸

Jakkoli se domnívám, že Barešův referát měl na další utváření obrazu „nové“ (už de facto ve smyslu „socialistické“) Prahy zásadní dopad, je potřeba dodat, že s podobnou vizí nepřišel jako první, a že určité snahy propojit úvahy o budoucnosti města těsněji s komunistickou ideologií můžeme pozorovat i v předchozích letech. Už nedlouho po únorovém převratu hovořil např. náměstek primátora Adolf Roštlapil o Praze jako o „nejvysunutější hlídce nového socialistického řádu“.²³⁹ Prostor pro „budovatelskou“ rétoriku se pak naplno otevřel rokem 1949, který Praze přinesl několik zásadních událostí: zahájení prvního pětiletého plánu²⁴⁰, reorganizaci pražského ÚNV v rámci celostátní reformy veřejné správy (k 1. 4.)²⁴¹ a IX. sjezd KSČ v hale Průmyslového paláce na bubenečském Výstavišti (25.-29. 5.).²⁴²

V souvislosti s těmito (výsostně politickými) akcemi byla budoucnost města opakovaně položena do kontextu *československé cesty* intenzivní výstavby socialismu. Redakce pražského věstníku zavedla od července 1949 nepravidelnou rubriku *Budujeme socialistickou*

²³⁸ Tento obraz upevňovala pražská marxistická historiografie i v pozdějších letech, viz např. V. Hlavsa: *Za novou a lepší Prahu. Dokumenty o činnosti komunistického klubu na pražské radnici 1923-1938*. Praha 1957. Vybrané zápisy ze schůzí meziválečného zastupitelstva měly ukázat, „jak správně, statečně a obětavě si vedli komunisté, jak těžké byly zápasy o socialistickou Prahu za vlády Baxy, Zenkla, Štůly, Kellnera a ostatních nepřátel lidu“ (s. 3).

²³⁹ Sen, který se stane skutečností. *Věstník*, roč. 51, 1948, č. 22, 5. 6., s. 508.

²⁴⁰ První pětiletý plán byl schválen zákonem č. 241/1948 Sb. a stanovil ekonomické cíle pro léta 1949-1953.

²⁴¹ Reforma (de facto postátnění) veřejné správy vstoupila v Praze v platnost 1. 4. 1949 (zákon č. 76/1949 Sb. o krajském zřízení a organizaci správy v Praze, vládní nařízení č. 79/1949 Sb. o územním rozdělení Prahy). Předcházela jí reorganizace magistrátu 8. 7. 1948. Důsledkem byly pokles Prahy z pozice samosprávné jednotky na úroveň kraje, podřízeného centrálním úřadům, a nové administrativní rozdělení na 16 obvodů (spravovaných obvodními národními výbory), nerespektující tradiční katastrální hranice. Členové rady ÚNV se stali zároveň vedoucími jednotlivých referátů. První volby do národních výborů proběhly až r. 1954; do té doby jmenoval členy ministr vnitra. Srov. V. Ledvinka – J. Pešek: *Praha*, s. 659-660.

²⁴² IX. sjezd Komunistické strany Československa ve fotografii. Praha 1949.

Prahu, v níž čtenáře seznamovala s aktuálním děním v oblasti výstavby.²⁴³ U příležitosti IX. sjezdu uspořádal ÚNV na Václavském náměstí okázalou „výstavu socialistického budování ČSR“, kde mezi jednotlivými ministerstvy a celonárodními organizacemi prezentovala své výsledky a závazky do budoucna i Praha.²⁴⁴ Na závěry sjezdu, shrnuté K. Gottwaldem do deseti bodů „generální linie budování socialismu“, reagoval národní výbor přijetím akčního programu, který 28. června 1949 předložil náměstek primátora Josef Krosnář. Základní úkol městské správy jasně naznačovalo znění prvního programového bodu: „Vytvořit z Prahy město pracujících lidu, jehož celý ráz a náplň by byly dány tou skutečností, že je Praha hlavním městem lidově demokratické republiky spějící k socialismu.“²⁴⁵ „Odbyrokratisovaná“ a „zlidovělá“ správa se měla zapojit do plnění vytčených celostátních úkolů, zejména pětiletým plánem zdůrazněné výstavby průmyslového sektoru a řešení bytové otázky.

Vyhraněná politická rétorika začala v letech 1949-50 ve stále větší míře pronikat i do tvorby pro rozvoj města klíčového dokumentu, směrného územního plánu, spadající po roce 1945 do kompetence Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí.²⁴⁶ Už v politickém zadání vlády na nový směrný plán z dubna 1948 se objevila potřeba distancovat se od dosavadního způsobu výstavby města, zvl. zavedením jednotného centrálního plánování. „To, co v dřívější kapitalistické společnosti bylo běžným zjevem, že si každý stavěl, kde chtěl a jak chtěl, nesmí býti do budoucna trpěno,“ sdělil v červnu 1948 novinářům národohospodářský referent ÚNV ing. arch. Václav Kolátor.²⁴⁷ Rámcový návrh směrného plánu, vypracovaný členy Komise v rekordním čase k výročí 28. října 1948, mj. oživil (protektorátní) projekt velkého náměstí (Budovatelů) pod Vítkovem, navázaný na předpokládanou severojižní magistrálu, včetně přemostění Nuselského údolí.²⁴⁸

²⁴³ Poprvé Praha, roč. 52, 1949, č. 27, 4. 7., s. 9. Do kontextu pětiletého plánu zařadila obnovu Prahy např. šéfredaktorka tiskového odboru ÚNV Nina Bonhardová: „V pětiletce napravíme škody napáchané okupací. A víc. Pod vedením Sovětského svazu, který nás osvobodil, půjdeme pevně spojeni s nesmírnou mírovou armádou dělníků ducha i rukou hájit mír, budovat štěstí a blahobyt všech pracujících dobré vůle.“ Rány zacelené. Praha, roč. 52, 1949, č. 19, 6. 5., s. 7.

²⁴⁴ Velkolepý projekt se stal i součástí poválečného symbolického překódování jednoho z nejvýznamnějších veřejných prostorů Prahy. „Václavské náměstí, jež bývalo v minulých dobách svědkem nenávisti pracujících, rozháněných šavlemi a pendreků buržoasních náhončích, se stalo arénou, na níž jsme si zhodnotili svůj pracovní přínos pro výstavbu lepšího, sociálně spravedlivějšího světa,“ naznačila tuto proměnu N. Bonhardová. Výstava socialistického budování ČSR. Praha, roč. 52, 1949, č. 23, 3. 6., s. 6. V podobném duchu též F. Kaucký: Výstava budovatelského úsilí Prahy. Praha, roč. 52, 1949, č. 20, 13. 5., s. 3.

²⁴⁵ Akční program pražské lidové správy. Praha, roč. 52, 1949, č. 27, 4. 7., s. 1.

²⁴⁶ Instituci (zal. 1940) vedl po válce arch. Adolf Benš, jehož při poúnorové reorganizaci, resp. znovuoustavení Komise 7. 4. 1948 (vládním nařízením č. 36/1948) nahradil komunistický náměstek primátora Adolf Roštlapil.

²⁴⁷ Sen, který se stane skutečností. Věstník, roč. 51, 1948, č. 22, 5. 6., s. 508 a 509.

²⁴⁸ Praha budoucnosti. Architekt, roč. 1949, č. 1, s. 1-11. Viz též: Směrný plán – Praha budoucnosti. Architektura ČSR, roč. 1949, č. 3-4, s. 98-104. K Nuselskému mostu viz: Uskutečňujeme plány staré desítky let. Věstník, roč. 51, 1948, č. 24, 18. 6., s. 558.

Události roku 1949 požadavek na důraznější manifestování „nové doby“ ve fyzickém prostoru města dále posílily; vedle náměstí Budovatelů začala být promyšlena a prezentována i staronová idea dořešení letenské pláně.²⁴⁹ Zároveň byla v rámci reorganizace pražské správy zrušena Plánovací komise a její pravomoci převzal plánovací referát při stavebním odboru ÚNV, zpočátku vedený arch. Karlem Kuthanem. Pro Letnou nakonec rada ÚNV schválila 21. 6. 1949 generální upravovací plán. Ten počítal vedle prostoru pro vojenské přehlídky s budovami národní galerie, ministerstva vnitra a (spíše výhledově) parlamentu, a s monumentálním pomníkem J. V. Stalina, na jehož řešení vyhlásil ÚNV u příležitosti oslav generalissimových 70. narozenin již v dubnu 1949 soutěž.²⁵⁰ Otázka pomníku byla následně z politických důvodů (pod tlakem vládní komise pro koordinaci oslav v čele s ministrem informací V. Kopeckým) řešena urychleným tempem, takže již 21. 12. byly na Letné za účasti předních politiků položeny základní kameny.²⁵¹

Jak je vidět, význam projevu Gustava Bareše z prosince 1950 nespočívá v tom, že by se svou vizí Prahy jako „socialistického“ města budoucnosti přicházel jako první. V atmosféře zvyšující se potřeby nového režimu jasně demonstrovat vlastní pozici v symbolickém i fyzickém prostoru města se mu ale podařilo vytvořit dostatečně „úderný“ koncept, využitelný (a následně skutečně využitý) v rámci širší agitace. Do jednotného ideového rámce v něm spojil dílčí, již probíhající projekty i (staro)nové, do budoucna směřované vize. Tím, že v „příběhu města“ vyhradil klíčovou pozici opatrovatelů slavných tradic a zároveň budovatelů ještě slavnější budoucnosti komunistům, Bareš jasně demonstroval, že právě strana bude v procesu plánování a výstavby Prahy napříště nejvyšším a rozhodujícím činitelem.²⁵² Silně politizovaný obraz „nové“ Prahy byl zapojen do vypjaté budovatelské rétoriky uvědomělého *boje za mír*, šířené ve všech oblastech soudobého veřejného života.²⁵³

²⁴⁹ Letná se ocitla v centru širší pozornosti už záhy po válce. Poté, co zmíněná soutěž na parlament r. 1947 nepřinesla definitivní řešení, jednal ÚNV s Úřadem předsednictva vlády o možnosti upravit alespoň část pláně na park s tím, že pro parlament bude nadále rezervován konkrétní pozemek. NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 140, sg. 245/32. Po Únoru a přijetí nové ústavy (9. 5. 1948) ztrácela potřeba nové budovy Národního shromáždění rychle na aktuálnosti i prestižnosti a byla postupně odsunuta do pozadí.

²⁵⁰ Autorem plánu byl arch. Běluš Arnold z plánovacího referátu. Viz F. Vomastek: Velkorysá úprava letenské pláně. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 29, 18. 7., s. 1-2. Možnost umístit na Letné Státní galerii zohledňovaly už úvahy vlády a Státní regulační komise ve 20.-30. letech. *Letná: historie a vývoj prostoru*. Praha 2007, s. 84-85.

²⁵¹ Praha bude mít pomník generalissima J. V. Stalina. *Praha*, roč. 53, 1950, č. 1., 2. 1., s. 6-7.

²⁵² „S pracujícím lidem, vedeným Kounistickou stranou Československa, půjdeme směle vpřed a vybudujeme si novou, krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu!“ V. Chamrád: Začali jsme budovat novou Prahu. In: *Letná – první staveniště socialistické Prahy*. Praha 1951, s. 12.

²⁵³ Šťastná budoucnost Prahy byla Barešovou perspektivou nedílně spojena se zostřeným bojem proti vnějšímu i vnitřnímu nepříteli: v projevu se vedle nedávno skončeného procesu s církevními řády výstražně zmínil rovněž o případu na podzim 1950 zatčeného krajského tajemníka brněnského KV KSČ Otto Šlinga.

Pro reálný dosah Barešova projevu bylo zásadní, že jeho agitační potenciál a praktické cíle záhy akceptovali další činitelé, kteří byli ochotni jeho motivy převzít, rozvíjet a převádět do praxe jako součást vlastního politického programu. Tímto způsobem se k vizi „nové“ Prahy aktivně přihlásili funkcionáři nového městského výboru KSČ (předseda B. Kozelka, zástupce tajemníka V. Krutina)²⁵⁴ i představitelé městské správy. Primátor Vacek 11. ledna 1951 v závěrečném projevu na schůzi pléna ÚNV parafrázoval barešovskou rétoriku, když zdůraznil, že hlavní úkoly pražské správy na následující čtvrtletí jsou projednávány v době korejské války a stupňující se krize kapitalistického systému, jehož imperialistická politika „v gigantickém mírovém zápase národů“ nevyhnutelně prohrává. „Začínáme plnit smělé plány výstavby hlavního města Prahy, plány, které jsou součástí výstavby socialismu v naší vlasti a o kterých mohl náš pracující lid v minulých dobách jenom snít. Práce při plnění těchto plánů jsou naší odpovědí na řinčení imperialistických zbraní, které mají bořit, ničit a v troskách nejkrásnějších měst světa pohřbít miliony lidí.“²⁵⁵

Zásadní měrou se Barešova programová výzva odrazila na stránkách městského věstníku *Praha*, od 1. 1. 1951 příznačně přejmenovaného na časopis *Nová Praha*.²⁵⁶ Jeho redaktoři začali v článcích a reportážích v souvislosti s Prahou standardně a téměř automaticky opakovat přívlastky „nová“, „krásná“, „šťastná“ a „socialistická“, zásadní prostor věnovali vytváření jejího obrazu jako města „ve výstavbě“ a příběhům jeho „budovatelů“ z řad členů početných pracovních brigád.²⁵⁷ Silnou trichotomii „dneška“, „včerejška“ a „zítfka“ (s poměrně jasně rozdělenými konotacemi) podpořily i nové rubriky *Praha včera a dnes*, popř. *Praha dnes a zítra*, v nichž byly pomocí dvojic srovnávacích fotografií ilustrovány pozitivní změny, které politický obrat roku 1948 přinesl nebo do budoucna přinese v oblasti architektury, bydlení, výroby a služeb. Závazný vzor Sovětského svazu podtrhla rubrika *Učíme se ze zkušeností SSSR*, zaměřená na otázky správy a výstavby měst.²⁵⁸ Realizované projekty (včetně probíhajících obnovy některých památek) byly opakovaně prezentovány jako „odpověď válečným paličům“ a tím zapojovány do zmíněného kontextu mírového úsilí československého lidu, v němž motiv poctivé a tvrdé práce na vlastní šťastné budoucnosti vytvářel protipól představě hrozící nové války (masivně posilované státní propagandou).

²⁵⁴ Viz např. V. Krutina: K některým úkolům organizací KSČ v Praze. *Nová Praha. Časopis pražské lidové správy* (dále jen *Nová Praha*), roč. 54, 1951, č. 4, 23. 2., s. 63.

²⁵⁵ Odpověď válečným paličům – plány na výstavbu nové Prahy! *Nová Praha*, roč. 52, 1951, č. 2, 26. 1., s. 24.

²⁵⁶ K této změně viz redakční poznámku: *Praha*, roč. 53, 1950, č. 29-30, 19. 12., s. 11. Slovník redaktorů se začal výrazněji proměňovat už od sklonku roku 1949, kdy nad neutrálně věcnými informacemi začaly převládat více „mobilizující“ obraty („budujeme“, „boj“, „za...“) i důraz na dodržování a překračování stanovených úkolů.

²⁵⁷ Srov. např. Brigádníci-budovatelé socialistické Prahy. *Nová Praha*, roč. 52, 1951, č. 1, 12. 1., s. 19.

²⁵⁸ Rubrika byla nepravidelně střídána obdobně koncipovaným oddílem *Zkušenosti z lidových demokracií*, reflektujícím výstavbu v dalších městech socialistického bloku (Polsko, NDR, Bulharsko ad.).

Zásadním obhájcem vize „nové“ Prahy v Barešově podání se od počátku roku 1951 stal inženýr architekt Vladimír Chamrád (1903-1969), zvolený na zmíněném ustavujícím sjezdu roku 1950 do městského výboru KSČ (Obr. 6).²⁵⁹ Tento rodák z moravského Brušperku nastoupil po studiích na Fakultě architektury Vysokého učení technického v Brně (1927-1937) jako projektant do brněnského ateliéru renomovaného architekta a urbanisty Jindřicha Kumpošta (1937-1939). K 1. 1. 1929 se stal členem KSČ, ve 30. letech působil mj. jako vedoucí krajského agitačně propagačního oddělení v Brně. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava byl zatčen a od října 1939 do listopadu 1941 vězněn (Špilberk, Vratislav, Benthau, Görlitz, Dietz). Po propuštění si otevřel vlastní projekční kancelář v Místku a posléze se zapojil do regionálního partyzánského hnutí. V revolučních událostech roku 1945 byl nejprve zvolen předsedou ONV v Místku; po volbách (1946) se stal za KSČ předsedou ostravské expozitury Zemského národního výboru. Energicky prosazoval územně správní reformu, nahrazující dosavadní zemské zřízení krajským, a po jejím provedení (1949) zaujal post předsedy ostravského Krajského národního výboru. Odtud přešel roku 1950 na pražskou radnici, kde se stal vedoucím plánovacího referátu a jedním z náměstků primátora Vacka.

Od počátku svého působení na ÚNV se Chamrád aktivně zapojil do procesu ideového plánování „socialistické Prahy“ a hledání jejího architektonického výrazu. Radě ÚNV záhy předložil „*zásady přestavby a výstavby hlavního města v město socialistické*“ a dlouhodobě se zaměřil zejména na otázku Letné. Obhajobu a prosazování vlastních návrhů mu nepochybně usnadňovala pozice referenta, vybavená v důsledku správní reformy z roku 1949 silnou rozhodovací pravomocí, do značné míry nezávislou na sborových usneseních rady.

Z širší aktivity, kterými Chamrád od roku 1951 začal obhajovat a popularizovat Barešovu vizi a podnikat v rámci své funkce konkrétní kroky k jejímu naplnění, je patrné, že se s ní zásadní měrou identifikoval. Jestliže Bareš vytvořil pro další úvahy o „nové Praze“ určitý základní rejstřík řečnických figur a atributů, Chamrád jej prohloubil a dal představám o budoucnosti města konkrétnější obrysy. Tento postoj souhrnně vyjádřil 11. ledna 1951 na plenární schůzi ÚNV. Jeho projev strukturou víceméně kopíroval Barešův referát (ocenění historické krásy města, odsouzení jeho výstavby v období kapitalismu a naznačení budoucí velkorysé perspektivy, umožněné soudobými politickými poměry), na několika místech z něj přímo citoval, zároveň ale motivy „nové Prahy“ dále rozvíjel představením konkrétních plánů

²⁵⁹ Nejucelenějším dostupným zdrojem údajů k jeho osobě je heslo v *Encyklopedii dějin města Brna* [online; cit. 5. 4. 2015]. Dostupné z: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=21737. Viz dále J. Mariánková: *Žili a pracovali v Brně*. Brno 1977, s. 47-48. V. Plaček: Změny v územně správní organizaci na Ostravsku v letech 1945-1960. I. *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy*, roč. 16, 1990, č. 2, s. 7-13.

v oblasti výstavby, dopravy, služeb atd. Důležitost, která byla projevu přikládána, dokládá zásadní míra jeho publicity: úryvek otisklo následujícího dne *Rudé právo*, v plném znění se současně objevil na první straně věstníku *Nová Praha* a rovněž v Barešem řízeném kritickém týdeníku *Tvorba*.²⁶⁰

Už od 27. 6. 1950 se Chamrád stal členem nově ustaveného vládního výboru pro postavení pomníku J. V. Stalina pod vedením předsedy vlády A. Zápotockého (vedle některých ministrů a zástupců ÚNV v něm zasedl i G. Bareš).²⁶¹ Úkolem výboru bylo dovést k realizaci vítězný návrh sochaře Otakara Švece a architektů Jiřího a Vlasty Štursových, vzešlý ze soutěže roku 1949. Chamrád tento návrh, zejména jeho architektonickou část zahrnující i širší úpravu letenské pláně, velmi oceňoval a na první výborové schůzi 11. 7. 1950 jej ostatním členům prezentoval jako nezbytný krok k přeměně Letné v centrální shromažďovací prostor Prahy, obklopený reprezentativními budovami národní galerie, ÚV KSČ a Ústřední rady odborů.²⁶² Plánované úpravy by navíc navázaly na právě budovaný Švermův most a tunel pod Letnou. Přestože Zápotocký se vůči této koncepci ohradil a výbor následně rozhodl další přípravy úprav Letné zastavit, už koncem roku ji s novou razancí oživil svým projevem právě Bareš. Na jeho základě se k projektu na počátku roku 1951 přihlásili vedoucí činitelé městského výboru KSČ i ÚNV, kteří z něj učinili vlajkovou loď rozbíhající se budovatelské kampaně „za novou Prahu“.²⁶³ Chamrád se s velkým nasazením ujal zajištění praktické stránky celé akce.

„První velkou stavbou nové Prahy“ se tak od 1. února 1951 stala úprava Letné, realizovaná za pomoci organizovaných pracovních brigád, jejichž členové z řad zaměstnanců pražských závodů, úředníků i mládeže během několika měsíců provedli úklid a terénní úpravu tohoto dosud zanedbaného území (Obr. 10). Celá akce, symbolicky zakončená k 1. květnu téhož roku, přinesla nejen ryze praktický užitek v podobě třicetihektarové manifestační plochy, využitá už 6. 5. pro vojenskou přehlídku jednotek československé armády, Sboru národní bezpečnosti a Lidových milicí k výročí osvobození.²⁶⁴ Z propagandistického hlediska se proměna letenské pláně stala také (slovy V. Chamráda) „význačným mobilisujícím

²⁶⁰ Za přebudování Prahy v socialistické město. *Rudé právo*, roč. 1951, č. 9, 12. 1., s. 6. V. Chamrád: Za novou krásnou Prahu. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 1, 12. 1., s. 3-5. Týž: Za krásnou socialistickou Prahu. *Tvorba: týdeník pro kulturu a politiku*, roč. 1951, č. 1, s. 15-16.

²⁶¹ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1578, sg. 12/0.61.1, Zápis o 1. schůzi vládního výboru 11. 7. 1950.

²⁶² Dtto. K tomuto návrhu se blíže vrátíme v následující kapitole.

²⁶³ Srov.: V únoru začnou Pražané s výstavbou Letenské pláně. *Rudé právo*, roč. 1951, č. 17, 21. 1., s. 8.

²⁶⁴ Slavnostní zakončení první etapy úpravy letenské pláně. *Rudé právo*, roč. 1951, č. 101, 1. 5., s. 8. K vojenské přehlídce, zakládající tradici i do dalších let: *Rudé právo*, roč. 1951, č. 107, 7. 5., s. 1-2. Druhá etapa brigádnických úprav začala na Letné už v létě 1951 a pokračovala v následujícím roce. Srov. V. Chamrád: Začali jsme budovat novou Prahu. In: *Letná – první staveniště socialistické Prahy*. Praha 1951, s. 10. AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV), kart. 83, inv. č. 545 (popis prací v r. 1952).

*prostředkem všeho pražského obyvatelstva k zvýšení pracovního úsilí při budování socialismu v naší zemi“.*²⁶⁵ Denní tisk pečlivě sledoval každodenní úsilí střídajících se směn, uzavírání nových pracovních závazků, soutěž o čestný odznak „*Za výstavbu socialistické Prahy*“, podmíněný odpracováním více než 100 hodin (Obr. 8) i pohyb putovní rudé standarty městského výboru KSČ, každodenně předávané nejlepšímu z pracovních kolektivů. Fotoreportáže zdůrazňovaly masovou účast občanů napříč profesními a věkovými kategoriemi i významných osobností (primátor Vacek, Gusta Fučíková).²⁶⁶

Navozovaná atmosféra intenzivního kolektivního budování (dokumentovaná fotografie i výtvarníky) bezesporu splnila svou mobilizační a manifestační funkci, kterou projektům „nové Prahy“ přikládal Gustav Bareš v prosinci 1950: „*Úkolem městského výboru a okresních výborů při této výstavbě je roznítit iniciativu lidu jak při vypracování plánu, tak zajistit brigádami masy dobrovolných pracovníků, dát lidem znát a pochopit, že tento plán myslíme vážně a že mohou jeho začátky už ohmatat vlastníma rukama.*“²⁶⁷ Teprve na Letné roku 1951 došlo ke skutečně zásadnímu prolnutí ideálu „nové Prahy“ do reality. „Iniciační“ charakter tohoto momentu podtrhl architekt Chamrád: „*Bylo vykonáno dílo, které je začátkem uskutečňování velkorysých plánů, o nichž celé generace v minulosti jenom snily. Tento slavný začátek bude navždy nesmazatelnou kapitolou dějin nové Prahy.*“²⁶⁸ První brigádníci, kteří v mlhavém ránu 1. února za zvuků „*radostných budovatelských písní*“ z amplionů, instalovaných na pláni zaměstnanci Československého rozhlasu, procházeli slavobránou s nápisem „*Budujeme novou krásnou socialistickou Prahu*“ na připravené stavenišťě, mohli skutečně získat sugestivní pocit aktivních spolutvůrců šťastného „města budoucnosti“ (Obr. 7). Stranickým ideologem nastíněný obraz „nové Prahy“ získával pracovním zapojením tisíců Pražanů na významu i popularitě.

Vedle všestranné propagace celé akce v tisku, rozhlasu a filmových týdenících vydal ÚNV po jejím skončení v květnu 1951 také pamětní fotografickou brožuru *Letná – první stavenišťě socialistické Prahy*, uvozenou pětící citátů z projevu G. Bareše a zevrubným bilančním textem Vladimíra Chamráda (Obr. 9).²⁶⁹ Redaktor pražského věstníku poznamenával, že

²⁶⁵ *Letná – první stavenišťě socialistické Prahy*. Praha 1951, s. 8-9.

²⁶⁶ Podle údajů technického referenta ÚNV V. Kolátora, jenž celou akci koordinoval, měly brigády pracovat ve všední dny ve dvou směnách (8-17 a 17-21 hod.) a v neděli společně. V prvních jarních měsících, umožňujících zintenzivnění pracovního tempa, byl plánován nárůst počtu osob v jedné směně z 800 na 1100. Srov.: J. Fleissg: Vzhůru na první stavenišťě nové socialistické Prahy! *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 3, 4. 2., s. 52.

²⁶⁷ G. Bareš – V. Krutina: *Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*, s. 23.

²⁶⁸ V. Chamrád: *Letná – první stavenišťě socialistické Prahy*, obrazová část (nečísl.).

²⁶⁹ Dtto. Autorem dalších textů a popisů byl tiskový tajemník primátora a šéfredaktor věstníku *Nová Praha* Josef Fleissg.

publikace je „určena především budovatelům nové socialistické Prahy“, ale vzhledem ke zvolenému nákladu (20 tisíc výtisků) i ceně (20 Kčs) „jistě se stane součástí knihovny každého pražského občana“.²⁷⁰ I když byla brožura zamýšlena zároveň jako první svazek edice *Za novou Prahu*, zůstala v tomto směru nakonec osamocena.

Vladimír Chamrád se v roce 1951 vedle úprav Letné aktivně podílel i na chodu nadále fungujícího výboru pro výstavbu Stalinova pomníku a od 13. 7. 1951 zasedl v novém *Vládním výboru pro výstavbu hl. m. Prahy*.²⁷¹ Tento orgán začal v jistém smyslu koordinovat formování fyzického a symbolického obrazu „nové“ Prahy, neboť do jeho kompetence měly spadat všechny důležité otázky stavebního rozvoje města, které „nemohou vyřešit jenom odborníci, nýbrž je třeba při jejich řešení i politického rozhodování“ (zvláštní důraz byl položen na dokončení Stalinova pomníku a Národního památníku na Vítkově). Pražský ÚNV měl (Chamrádovým prostřednictvím) až do doby schválení směrného územního plánu předkládat výboru k posouzení všechny své významnější záměry. Závažnou roli výboru odráželo i jeho reprezentativní složení: vedle předsedy Antonína Zápotockého a místopředsedy ministra informací Václava Kopeckého se jeho členy stali Jaromír Dolanský (ministr-předseda Státního úřadu plánovacího), Alexej Čepička (ministr národní obrany), Ladislav Kopřiva (min. národní bezpečnosti), Alois Petr (min. dopravy), Emanuel Šlechta (min. stavebního průmyslu), Gustav Bareš (zástupce generálního tajemníka ÚV KSČ), Josef Krosnář (předseda pražského KV KSČ), Antonín Novotný (vedoucí tajemník KV KSČ), Vladimír Chamrád (náměstek primátora), Ludvík Frejka (přednosta národohospodářského odboru Kanceláře prezidenta republiky) a Vratislav Krutina (zástupce tajemníka KV KSČ).²⁷²

Chamrádovo jméno figuruje rovněž v souvislosti s pokračováním prací na novém směrném územním plánu města. V polovině roku 1951 byla při plánovacím referátu ÚNV, tedy pod jeho přímým dozorem, zřízena (zčásti i jako výkonný orgán vládního výboru) Kancelář pro územní plán hl. města Prahy v čele s arch. Jiřím Novotným.²⁷³ Jejím úkolem bylo vypracovat definitivní podobu plánu, neboť stávající návrh (podle Chamráda) „nejen neodpovídá svým ideovým pojetím a způsobem zpracování současné teorii a metodice výstavby socialistických

²⁷⁰ *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 14, 13. 7., s. 259. Podle informací věstníku byla kniha rychle rozebrána už záhy po vydání.

²⁷¹ Založení výboru bylo předjednáno v prosinci 1950 na schůzce zástupců ÚNV s předsedou vlády Zápotockým; k vydání příslušného vládního nařízení, které měl připravit Státní úřad plánovací, ale došlo až po opakovaných (především Chamrádových) urgencích. Výbor vznikl de facto rozšířením dosavadní *Komise pro výstavbu hl. města Prahy* o nové členy a převzal rovněž některé kompetence výboru pro stavbu Stalinova pomníku. Srov. *Rudé právo*, roč. 1951, č. 164, 14. 7., s. 1.

²⁷² NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1574, sg. 12/061.1, Návrh na zřízení vládního výboru pro výstavbu města Prahy. Viz též: NA Praha, ÚPV – běžná spisovna, kart. 140, sg. 245/66.

²⁷³ Srov. Nový plán výstavby Prahy. *Lidová demokracie*, roč. 1951, č. 194, s. 3.

měst, ale postrádá i veškeré dispozice pro prvou etapu výstavby“, a proto „*se nemůže stát spolehlivým podkladem pro příští výstavbu a přestavbu Prahy v „krásné a šťastné město socialistické“*“.²⁷⁴ Chamrád přikládal velký význam nejen samotnému důkladnému zpracování plánu, ale i jeho odpovídající prezentaci navenek. Od května 1951 byla proto v podkroví Staroměstské radnice instalována pravidelně aktualizovaná výstava *Budování socialistické Prahy*, kde Kancelář prezentovala veřejnosti výsledky své činnosti.²⁷⁵

Druhým zásadním výstavním projektem se roku 1951 stala expozice Ústředního národního výboru v rámci Pražských vzorkových veletrhů v pavilonu U-Z na tzv. Novém výstavišti v Holešovicích.²⁷⁶ Také tuto akci navrhl (na schůzi 2. 5.) Vladimír Chamrád, s cílem seznámit návštěvníky veletrhu „*s budovatelskými úkoly, které ve výstavbě Prahy připravuje na nejbližší dobu ÚNV*“.²⁷⁷ Podobu výstavy, uspořádané pod (takřka obligátním) názvem *Budujeme krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*, naznačuje dochované libreto.²⁷⁸ Centrální pozici v ní uprostřed podélné stěny sálu zaujímal velký sádrový model Stalinova pomníku od O. Švece, vedle něhož byly instalovány nákresy budoucí podoby Letné, včetně modelu národní galerie a snímků z jarních pracovních brigád. Velká pozornost byla věnována zamýšlenému rekreačnímu území na jihu Prahy (Podolí, Braník) a mostům (rozestavěný Švermův most, model Nuselského mostu, schéma úpravy holešovického předmostí Hlávkova mostu). Péči o kulturní dědictví Prahy reprezentovaly model budoucí Betlémské kaple a fotografie z probíhající obnovy Karolina. V rozích sálu byly rozmístěny modely tří aktuálně řešených pomníků: Boženy Němcové, Aloise Jiráska a Jiřího Wolkeru.

Jak jsme viděli, nabyla snaha o vybudování „nové“ Prahy od roku 1951 podoby cílené a intenzivně vedené politické kampaně. Paralelně s ní zesílil v tomto roce také politický tlak na prosazení tzv. socialistického realismu do oblasti architektury. Na jaře 1951 vyšlo péčí umělecké sekce Československo-sovětského institutu ČSAV první číslo časopisu *Sovětská architektura*, který měl na sovětských příkladech propagovat socialistický realismus jako jedinou správnou tvůrčí metodu.²⁷⁹ Ostřejší kurz se projevil i ve druhém domácím odborném

²⁷⁴ Podle J. Hrůzy: *Město: Praha*. Praha 1987, s. 331.

²⁷⁵ Výstava o budování socialistické Prahy. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 10, 21. 5., s. 161.

²⁷⁶ Nové výstaviště vzniklo v 2. pol. 20. let v místech dnešního Parkhotelu na Veletržní třídě, poblíž současně stavěného Veletržního paláce. K podrobnostem pořádání veletrhu v r. 1951 M. Moutvic: *Pražské vzorkové veletrhy 1920-1951*. Praha 2000.

²⁷⁷ *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 9, 18. 5., s. 178. Viz též: AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV), kart. 86, i. č. 559, Zpráva plánovacího referátu pro schůzi rady ÚNV 2. 5. 1951.

²⁷⁸ AHMP, cit. v předch. pozn. Srov. též: *Budujeme krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 10-11, 1. 6., s. [194].

²⁷⁹ Náš nový časopis „Sovětská architektura“. *Architektura ČSR*, roč. 1951, č. 5-6, s. 196. Podle zprávy o činnosti redakční rady z 12. 4. 1954 časopis „pomáhá překonávání buržoasních přežitků formalismu ve vědomí

periodiku *Architektura ČSR*, jehož šéfredaktorem se v polovině roku 1951 stal přední zastánce soc-realistického přístupu ke stavbě měst, teoretik Zdeněk Lakomý, což prohloubilo v předchozím roce nastoupený trend zvýšeného publikování domácích i sovětských článků a konkrétních projektů k této problematice.²⁸⁰ Současně začaly vycházet i první překlady textů předních sovětských urbanistů a teoretiků.²⁸¹ Očekávaný vzhled budoucí „socialistické Prahy“ tak byl od roku 1951 oficiálně propojen s intenzivní popularizací sovětských, popř. vybraných obecně historických vzorů.²⁸²

3.3 Rok 1954 – „Bod vrcholu“

Rok po smrti *architekta socialismu* Josifa Vissarionoviče Stalina se v pražském prostředí zdála být sovětským vzorem zaštitěná doktrína *socialistické stavby měst* v zenitu svého vlivu. Její neotřesenou pozici dokládá – přinejmenším v očích běžného Pražana – vysoký počet vyhlášených i dokončovaných projektů. Od dubna do listopadu 1954 probíhala soutěž na dosud nejgrandióznější projekt „nové“ poválečné Prahy: Vysokou školu stranickou při ÚV KSČ na pankráckém předpolí budoucího Nuselského mostu, která byla zamýšlena (podobně jako svého času prvorepublikový parlament na Letné) coby optická i symbolická protiváha Pražského hradu. Vyzvané týmy architektů usilovaly velkoryse dimenzovanými, vesměs neoklasicistními návrhy naplnit ducha soutěžních podmínek a „*vhodným způsobem připravit a důstojně vyjádřit úlohu vítězných idejí marxismu-leninismu v boji našeho lidu v čele s Komunistickou stranou Československa za vybudování základů socialismu v naší vlasti*“.²⁸³

Nákladná, vládními a stranickými orgány preferovaná akce nezůstávala ovšem v Praze v roce 1954 zdaleka osamocena. Z hlediska prestiže jí sekundovaly v únoru vyhodnocovaná soutěž na Ústřední dům armády (vypsána již 9. 5. 1953), zamýšlenou věžovou dominantu Vítězného náměstí v Dejvicích (viz kapitulu 5), stejně jako slavnostní otevření znovupostavené Betlémské kaple (5. července), jejíž projekt, ideově zaštitěný ministrem Zdeňkem Nejedlým a realizovaný arch. Jaroslavem Fragnerem, se stal třetí největší investicí

architektů, obohacuje jejich znalosti a tím pozvedává úroveň naší architektury na cestě k socialistickému realismu“. Archiv Akademie věd ČR, fond Československo-sovětský institut, kart. 13, i. č. 170, sg. 431.

²⁸⁰ Srov. zejm. programovou stať K. Stráník – Z. Lakomý – M. Podzemný: Na cestu k socialistické architektuře. *Architektura ČSR*, roč. 1951, č. 7-8, s. 202-206.

²⁸¹ *Sovětská stavba měst: soubor theoretických studií*. Praha 1951. A. G. Mordvinov et al.: *Sovětská architektura*. Praha 1951. *Navrhování dělnických sídlišť*. Praha 1951.

²⁸² K problematice socialistického realismu se podrobněji vrátíme v oddílu 4.1.2.

²⁸³ Architektonická soutěž na ideový návrh Vysoké stranické školy při Ústředním výboru Komunistické strany Československa. *Architektura ČSR*, roč. 1955, č. 1-2, s. 7.

poválečného státu v oblasti pražských památkových rekonstrukcí.²⁸⁴ Na podzim 1954 byl hotov také Stalinův pomník na okraji Letenské pláně, i když nutné terénní úpravy jeho okolí a přístupových cest nakonec posunuly plánované oficiální odhalení z prosincového data Stalinových nedožitých 75. narozenin až na květen 1955. Další monumentální řešení přinesl koncem roku vítězný návrh architektů B. Kozáka a J. Rösslera v soutěži na podobu nového ústředního náměstí právě budovaného velkého sídliště ve Vršovicích.²⁸⁵ Mezi bytovými novostavbami, důsledně aplikujícími soc-realistické tvarosloví, vynikl na podzim dostavěný areál studentských kolejí v Podolí, esteticky čerpající z renesančních vzorů.²⁸⁶

Stavebně dokončen byl ve stejné době (kromě interiérů) i vojenský hotel ministerstva národní obrany v Podbabě, architektonicky poučený ze vzorů sovětských výškových staveb. Na přelomu května a června se na základě usnesení Vládního výboru pro výstavbu města rozběhla zástavba tří proluk na Václavském náměstí, které měly zaplnit hotel, obchodní dům a velkoprodejna potravin, tzv. gastronom, inspirovaný obdobnými zařízeními v Sovětském svazu.²⁸⁷ Ze sovětských idejí vycházel také nový Park kultury a oddechu Julia Fučíka na ploše někdejšího výstaviště v Bubenči, v němž ministr kultury Václav Kopecký 26. června slavnostně předal veřejnosti centrální Sjezdový (dříve Průmyslový) palác, upravený v duchu socialistického realismu arch. Pavlem Smetanou.²⁸⁸ V den 58. výročí narození „prvního dělnického prezidenta“ 23. listopadu 1954 bylo za účasti vrcholných členů vlády v objektu bývalé Městské spořitelny ve staroměstské Rytiřské ulici zpřístupněno Muzeum Klementa Gottwalda.²⁸⁹ Mauzoleum s jeho nabalzamovaným tělem na vrchu Vítkově (otevřené 6. 12. 1953) dosáhlo již koncem ledna 1954 návštěvnosti 100 tisíc lidí.²⁹⁰

V dubnu a květnu 1954 byla na Staroměstské radnici pod záštitou Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, Fakulty architektury a pozemního stavitelství ČVUT a Galerie hl. města Prahy uspořádána výstava *Fakulta architektury nové Praze* doprovázená

²⁸⁴ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, inv. č. 4567, kart. 1574, sg. 12/0.61.1, Zpráva o investiční politice na území Ú.N.V. hl. m. Prahy, s. 11. Oproti obnově Karolina a Klementina byla ovšem „obnova“ Betlémské kaple coby památky zaniklé již koncem 18. století specifickým, i v evropském kontextu ojedinělým projektem.

²⁸⁵ Východní náměstí na vršovickém sídlišti. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 25-26, 20. 12., s. 404.

²⁸⁶ *Svobodné slovo*, roč. X., 1954, č. 221, 14. 9., s. 1.

²⁸⁷ Nové budovy na Václavském náměstí. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, 12. 17. 6., s. 198-199.

²⁸⁸ Viz např. M. Macháček – M. Ruchař: Za krásnější a bohatší život našich pracujících. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, 13. 30. 6., s. [216-217]. Též: ÚV KSČ odevzdal Sjezdový palác pracujícím. *Rudé právo*, roč. 1954, č. 176, 27. 6., s. 1. K otevření samotného parku došlo již r. 1953 – viz President republiky Antonín Zápotocký na slavnostním otevření Parku kultury a oddechu Julia Fučíka. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 18, 9. 9.

²⁸⁹ *Rudé právo*, roč. 1954, č. 325, 24. 11., s. 1-2. Též: V Museu Klementa Gottwalda. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 25-26, 20. 12., s. [406].

²⁹⁰ Sto tisíc občanů v mausoleu Klementa Gottwalda. *Rudé právo*, roč. 1954, č. 27, 28. 1., s. 3.

cyklem přednášek.²⁹¹ Profesori a žáci představili veřejnosti vlastní, zpravidla sovětskou tvorbou inspirované návrhy budoucí výstavby hlavního města, které tisk s povděkem kvitoval jako „velký kus práce“ v „úsilí za uskutečnění socialistického realismu v naší novodobé architektuře“.²⁹²

Uvedený obšírný výčet neilustruje pouze vyvrcholení stalinistického budování Prahy v průběhu jediného roku. Zároveň dokládá, že vize „nové“ („socialistické“) Prahy dokázala zastřešit typově velmi rozmanité projekty, a nepřímým způsobem tak vybízí k otázce po bližším určení jejich iniciátorů a realizátorů. Koho tedy můžeme označit za tvůrce obrazu „nové Prahy“ 50. let? Právě zodpovězení této otázky bych v následujících odstavcích rád věnoval pozornost a dostal se přitom poněkud hlouběji za zdánlivě samozřejmé, ale velmi paušalizující odpovědi typu „vládnoucí režim“ či „komunistická strana“.

Jak jsem už naznačil, pokládám za počátek snah o koordinovanější řízení procesu výstavby „nové Prahy“ rok 1951. Zřízením *Vládního výboru pro výstavbu města* vzniká instituce, nepokrytě usilující o převzetí ústřední role v procesu vytyčování ideových směrnic i reálných harmonogramů rozvoje Prahy – praxe však zůstává i nadále spíše nejednoznačná. Utváření fyzického i symbolického obrazu „nové Prahy“ představovalo velmi prestižní a lákavou arénu, kterou sice na nejvyšší úrovni vymezila a kontrolovala (v duchu Barešova projevu) „strana a vláda“. Spíše než o striktně centrálně řízené „sovětizaci“ Prahy do podoby socialistické metropole je ale v rovině praxe vhodnější hovořit o řadě paralelně probíhajících projektů, jež si navzájem nemusely (ale mohly) konkurovat, a které svou autoritou zaštiťovali nejčastěji jednotliví představitelé vládních a stranických struktur. Ideologická rétorika, odvozovaná z Barešova projevu z prosince 1950, zůstávala pojátkem jen na nejobecnější proklamativní úrovni. Přestože komunistická diktatura 50. let nevystupovala vůči dochovanému obrazu města zdaleka vždy jednotně a důsledně, étos „nové Prahy“ tím navenek, tj. ve vztahu k obyvatelům města nebyl zásadněji oslabován. Jednotlivé akce (jakkoli rozdílné z hlediska účelu a iniciátorů) totiž byly stále schopny vytvořit na nejvyšší, symbolické úrovni jednotný celek, přesvědčivě demonstrující úsilí a odhodlání komunistické vlády vybudovat z Prahy „nové socialistické město“.

Z hlediska aktérů je pro sledované poúnorové období charakteristická převažující iniciativa na straně představitelů vlády a KSČ oproti pražskému Ústřednímu národnímu výboru, jehož

²⁹¹ Viz např. Pohled do budoucnosti hlavního města. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 11, 2. 6., s. 179. Velkolepé plány na výstavbu nové Prahy. *Lidová demokracie*, roč. 1954, 27. 5., s. 3.

²⁹² V. Andrš: Mladí o novou Prahu. *Technické noviny*, 2. 6. 1954.

zástupci se k vytyčeným plánům, vyhlašovaným zpravidla formou vládních usnesení, spíše dodatečně přihlašovali, popř. rozpracovávali jejich konkrétní podobu (v jejich pravomoci zůstávaly ze symbolicky významných akcí především rozhodnutí o přejmenování ulic a umístění pomníků). Jednoznačnou iniciativní výjimku představoval zmíněný Vladimír Chamrád (zároveň ovšem člen městského výboru KSČ). Centrální orgány státní a městské správy přebíraly po roce 1948 i vedení a financování řady rekonstrukčních akcí, do té doby prováděných zvláštními spolky (např. obnovu Emauzského a Anežského kláštera).²⁹³

Vedle zmíněných klíčových figur G. Bareše a V. Chamráda vyvíjela aktivitu i řada dalších předních funkcionářů. Principy a rétorika kampaně „za novou Prahu“ se ostatně ukázaly jako životaschopné i po politickém pádu svého iniciátora. Koncem roku 1952 byl Gustav Bareš odvolán ze všech stranických funkcí a jeho jméno přestalo být v souvislosti s budováním Prahy uváděno.²⁹⁴ Ještě roku 1957 nicméně např. primátor Adolf Svoboda v rozhovoru s novináři odkazoval „na proroctví, které u nás všichni dobře známe – na Libušino vidění města, jehož sláva hvězd se bude dotýkat“ a dodával: „Je hrdostí naší doby, že toto proroctví uskuteční.“²⁹⁵

Možnou konkurenci, vyplývající ze vzájemné nekoordinovanosti jednotlivých prestižních projektů a neinformovanosti jejich iniciátorů, může názorně ilustrovat střet, k němuž došlo na první schůzi Vládního výboru pro postavení pomníku J. V. Stalina 11. 7. 1950 mezi arch. Chamrádem a dalším silným hráčem na poli utváření „nové Prahy“, předsedou vlády Antonínem Zápotockým. Chamrád jako zástupce plánovacího referátu ÚNV předložil členům výboru ke schválení návrh na „veliké davové náměstí“ na Letné, s nímž ve vítězném soutěžním návrhu na Stalinův pomník z předchozího roku počítali architekti Jiří a Vlasta Štursovi, a s nímž se po vzájemných debatách ztotožnili i zástupci ÚNV. Praha měla jeho realizací získat potřebné centrální shromaždiště pro manifestace, oslavy a vojenské přehlídky, neboť doposud využívané Václavské náměstí plnilo zároveň i funkci dopravní a obchodní a

²⁹³ Financování obnovy bombardováním poničených Emauz převzal namísto r. 1946 založené *Společnosti pro nové vybudování Emauz* po r. 1950 Státní úřad pro věci církevní. Rekonstrukci Anežského kláštera převzala r. 1951 namísto *Jednoty pro obnovení kláštera blahoslavené Anežky* (zal. 1893) Státní památková správa. Oba spolky se r. 1951 po vzájemné dohodě sloučily s Klubem za starou Prahu. Svou činnost ukončila po Únoru také *Jednota pro dostavění chrámu sv. Víta* (zal. 1844, zanikla 1954).

²⁹⁴ Na stránkách pražského věstníku se Barešovo jméno objevilo znovu až roku 1962, kdy – jako pracovník Ústavu dějin KSČ – obdržel cenu Národního výboru hlavního města Prahy za knihu *Tři pře Jana Ziky*, podávající „obraz hrdinského zápasu komunistů v boji proti buržoazii a fašismu“. Ceny hlavního města Prahy. *Nová Praha*, roč. 1962, č. 6, březen, s. 10-12.

²⁹⁵ A. Svoboda – A. Tučková: *Prahou od jara do jara*. Praha 1957, s. 524. Kněžninou věštbou uvedl svůj bilanční článek o pouťovém rozvoji Prahy i redaktor Rudého práva v prosinci 1953 – viz J. Doležal: *Staroslavná Praha roste do nové krásy. Rudé právo*, roč. 1953, č. 358, 25. 12., s. 4. „Barešovský“ patetické formulace nalezneme rovněž v o rok mladším obsáhlém článku: Vidím město veliké, jehož sláva hvězd se dotýká. Praha roste do nové slávy. *Mladá fronta*, roč. 1954, 10. 2., s. 3.

jeho přestavba do plně vyhovující podoby by vyžadovala značné náklady. Naopak letenské náměstí „je možno vytvořiti bez velikých potíží asanačních“ a „bez velkých investic v nejkratším čase za pomoci tisíců brigádníků“. ²⁹⁶ Chamrád zároveň podotkl, že projekt má zajištěn předběžný souhlas ze strany zástupců ministerstva národní obrany.

Ideový význam podélně orientovaného, 80 metrů širokého prostoru zdůrazňovaly jeho rozměry i vymezení: na jižní straně mu měla dominovat zadní strana Stalinova pomníku, dekorovaná rozměrným reliéfem srpů a kladiva, na východě (v této době stále ještě zvažovaná) budova Národního shromáždění, na severu pak „řada monumentálních budov, vyjadřujících sílu československé socialistické myšlenky“ v podobě ÚV KSČ, Ústřední rady odborů, popř. i ústřední budovy masových organizací. Na západě představovala dálkovou dominantu zelení rámovaná silueta prezidentského sídla, Pražského hradu. Nezbytnou výbavou shromaždiště byla řada tribun, dimenzovaná pro řádově desetitisíce diváků.

Přednesený návrh však okamžitě podrobil kritice předseda výboru Zápotocký, který vytkl, že „se tu rozvíjí bez jakéhokoliv rozhovoru s ním návrh [...], který je v podstatě totéž, jako návrh na náměstí budovatelů u Pražské brány, jehož patronem je on sám“. Celý plán, o němž nebyl dopředu informován, označil „přímo za netaktnost“ vůči své osobě a se zjevnou trpkostí zdůraznil, že „při návrhu na Náměstí budovatelů se vyrojilo mnoho argumentů proti, zejména se uvádělo, že je nutno soustředit se na otázky průmyslových investic a také raději na stavby bytů, a když věc Náměstí budovatelů byla odložena právě pro tyto argumenty [...] najednou se vyrojila v podstatě táž otázka, jaká byla u Náměstí budovatelů, a problém se tu znovu zkoumá, ačkoli by zde měly platit tytéž argumenty proti řešení, jaké byly uplatňovány proti Náměstí budovatelů“ – vyjádřil proto mínění, „že tu je něco podivného a nejasného“. ²⁹⁷

V projektu Náměstí Budovatelů, monumentálního manifestačního bulváru, který měl (v koridoru mezi ulicemi Na Poříčí a Hybernskou) spojit přestavěné náměstí Republiky s úpatím Vítkova, se Zápotocký angažoval už jako předseda Ústřední rady odborů od roku 1947. ²⁹⁸ V říjnu toho roku rozvířil veřejnou debatu výstavou svých za války rozpracovaných funkcionalistických návrhů avantgardní sochař a průkopník kinetických plastik Zdeněk Pešánek. Počítal s plošnou demolicí staré zástavby a výstavbou komplexu, zahrnujícího velké

²⁹⁶ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1578, sg. 12/0.61.1, Zpráva o návrhu náměstí na letenské pláni, s. 4.

²⁹⁷ Dtto, Zápis o 1. schůzi vládního výboru pro postavení pomníku generalissimu J. V. Stalinovi v Praze 11. 7. 1950, s. 6-7.

²⁹⁸ Kořeny myšlenky ovšem sahaly až do meziválečného období, kdy řada architektů opakovaně promýšlela možnost zrušení Masarykova nádraží a urbanistického přeformování jeho okolí do reprezentativnější podoby. Srov. např. Ideová soutěž na umístění a náčrtky Nového českého divadla v Praze. Styl III (VIII), roč. 1922-1923, s. 118-128 a 134-140. J. Chochol: Dopravní potřeby a možnosti Velké Prahy. Věstník Inženýrské komory, roč. 1927, s. 7-9. K řešení tohoto prostoru v době okupace M. Hořejš: Protektorátní Praha, s. 185 an.

divadlo, hotelový mrakodrap a dvě řady deskových objektů – sídel odborových rad a generálních ředitelství znárodněných podniků. V následných ostrých polemikách odborníků i zástupců komunistického a nekomunistického tisku se nejhlasitějším Pešánkovým zastáncem stal právě Zápotocký. Projekt byl nejprve po všeobecné kritice dočasně stažen, na podzim 1948 v „příhodnějším“ politickém klimatu oživen a od jara 1949 pak rozpracováván ateliérem arch. Jiřího Krohy za Pešánkovy spoluúčasti a za stálé pozornosti Zápotockého, ovšem již v neoklasicistních formách, vyhovujících duchu socialistického realismu.²⁹⁹

Během roku 1950 ale přípravné práce kolem Náměstí Budovatelů zesláblly a Chamrádem představený, ideově i funkčně podobný koncept náměstí na Letné vnímal Zápotocký právem jako nežádoucí konkurenci vlastního preferovaného projektu. Na schůzi vládního výboru se mu nakonec podařilo celou věc vahou své autority zablokovat s poukazem, že je třeba se nadále soustředit pouze na výstavbu Stalinova pomníku a úpravu jeho nejbližšího okolí.³⁰⁰ Jak už bylo řečeno, návrh úpravy Letné nicméně záhy „zvedl“ další člen vládního výboru, Gustav Bareš, a podporu mu zachovalo i ministerstvo národní obrany, od dubna 1950 reprezentované vlivným Alexejem Čepičkou. Právě Chamrád nakonec od jara 1951 dohlížel na jeho realizaci.

Zápotocký se své letité myšlenky nevzdával a ještě na první schůzi nového Vládního výboru pro výstavbu hl. m. Prahy 25. září 1951, jehož se stal předsedou, při diskuzi o východiscích pro zpracování definitivního směrného plánu města důrazně podotýkal, že v tomto směru „už jsme měli náběhy na řešení“: „*To, co dělal arch. Pešánek, to nelze jen tak hodit stranou. Má fantasii a odvahu. My se v tom nimráme. Začínáme od maličkostí, od bytů a zatím máme v archivu tolik plánů, z nichž by možná laik vybral řešení.*“³⁰¹ Jeho vytrvalá snaha o realizaci Náměstí Budovatelů se promítla ještě do návrhu směrného plánu města z roku 1953, který s ním počítal. S pozvolným odezníváním doktríny socialistického realismu však idea náměstí pod Vítkovem vzala v polovině 50. let definitivně za své.

Vedle Antonína Zápotockého, který v 1. polovině 50. let předsedal vládním výborům pro postavení Stalinova pomníku a pro výstavbu města (čestné posty si uchoval i po nástupu do

²⁹⁹ K projektu Náměstí Budovatelů a mediální kampani kolem něj r. 1947 podrobně R. Švácha: Zdeněk Pešánek jako architekt. *Umění*, roč. XLIV, 1996, č. 5, s. 432-435. Pešánkovy plány a dobové novinové výstřižky jsou uloženy v Archivu architektury Národního technického muzea, fond č. 136 (Zdeněk Pešánek).

³⁰⁰ Cit. v pozn. 296, s. 8. Zápotockého argumentace byla do značné míry účelová, neboť Chamrád i arch. Štursová na schůzi výboru prokázali, že už soutěžní podmínky pomníku (1949) obsahovaly požadavek architektonického řešení celé letenské pláně (to dokládá i J. Novotný: Kurbanistickému řešení úkolu. *Architektura ČSR*, roč. 1950, č. 3-4, s. 70). Sám Zápotocký pronesl u příležitosti položení základních kamenů pomníku 21. 12. 1949 na Letné slavnostní projev – *Svému osvoboditeli československý lid*. Praha 1955, s. 7-9).

³⁰¹ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1574, sg. 12/0.61.1, Zápis o 1. schůzi vládního výboru pro výstavbu hlavního města 25. září 1951, s. 7.

prezidentské funkce), zasahovali do formování obrazu „nové Prahy“ neaktivněji ministři, jejichž resorty úzce souvisely se sférou kultury: Václav Kopecký (1945-1953 ministr informací a osvěty, 1953-1954 ministr kultury) a Zdeněk Nejedlý (1948-1953 ministr školství, věd a umění, násl. ministr bez portfeje).³⁰²

Kopeckého aktivity se koncentrovaly zejména kolem výstavby Stalinova pomníku, do níž po celou dobu zásadním způsobem vstupoval (Obr. 15). Zasadil se o konečné umístění pomníku na Letné v ose Čechova mostu; na jeho návrh se vláda 27. 6. 1950 usnesla na založení výboru pro koordinaci celé akce, jehož se stal následně místopředsedou.³⁰³ Spolu se Zápotockým pak rozhodující měrou určoval ideový rámec i tempo prováděných prací a pronesl také slavnostní projev při odhalení pomníku 1. 5. 1955.³⁰⁴ Od roku 1951 převzalo ministerstvo informací do správy památník na Vítkově a Kopecký ve vládním výboru pro výstavbu města pravidelně referoval o postupu prací při dokončování jeho vnitřní výzdoby.³⁰⁵ Velkolepě prezentovanou propagandistickou akcí se stala rekonstrukce pětice malostranských paláců a zahrad (Valdštejnského, Pálffyovského, Kolovratského, Ledeburského a Malého Fürstenberského), které ministerstvo informací v letech 1949-1950 převzalo do správy a na základě vládního usnesení realizovalo jejich velkorysou obnovu pro vlastní potřeby.³⁰⁶

Ještě zásadnější byly pro konstruování obrazu „socialistické“ Prahy aktivity ministra Zdeňka Nejedlého. Právě jeho přesvědčivé pojetí představitelů KSČ jako přirozených „*dědiců velikých tradic českého národa*“ sehrávalo klíčovou úlohu v komunistické instrumentalizaci dějin a v prostředí hlavního města umožňovalo zásadní měrou propojit budovatelskou ideu „nové Prahy“ s (alespoň některými) prvky Prahy „staré“, tj. zapojit do ideového rámce socialistického města také nemalý počet historických památek. Protože Nejedlý se stal v 1. polovině 50. let oficiálním garantem výkladu českých dějin, v nichž sám vyzdvihl jako klíčové epochy husitství a národní obrození, vycházely jím iniciované akce z tohoto myšlenkového zázemí (viz též oddíl 4.2.6.). Šlo zejména o specifický, výsostně politický akt obnovy Betlémské kaple, kterou vláda schválila 30. 7. 1948 na základě jeho návrhu. Ministr

³⁰² V případě V. Kopeckého nabízí nejucelenější životopisný souhrn J. Pávová: *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. Praha 2008. Ke Z. Nejedlému synteticky vyčerpávajícím způsobem J. Křesťan: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl 2012.

³⁰³ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1578, sg. 12/0.61.1, Zápis z 1. Schůze výboru pro postavení pomníku generalissimu J. V. Stalinovi v Praze z 11. 7. 1950.

³⁰⁴ Text projevu: NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945-1989 – Václav Kopecký, sv. 3, arch. j. 138.

³⁰⁵ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1574, sg. 12/0.61.1, zápis ze schůze výboru 20. 11. 1951. Srov. též Kopeckého předmluvu v: *Národní památník na hoře Vítkově*. Praha 1951, s. 7-8. Převodem na stát skončilo dosavadní vlastnictví budovy Sborem pro zbudování Památníku národního osvobození a pomníku Jana Žižky z Trocnova, fungujícího od r. 1926 (výstavba památníku začala r. 1928/1929). I po r. 1951 nicméně Sbor fungoval jako řídicí orgán dokončovacích prací, nově pod vedením primátora V. Vacka.

³⁰⁶ C. Merhout: *Paláce a zahrady pod Pražským hradem*. Praha 1954.

pak stanul v čele *Komitétu pro obnovení Betlémské kaple*, který akci mezi lety 1949-1954 řídil, a u příležitosti jejího předání veřejnosti (5. 7. 1954) pronesl slavnostní projev, úzce propojující Husův odkaz se socialistickou současností.³⁰⁷

Nejedlým dlouhodobě propagovaný „kult klasiků“ 19. století se projevil v jeho autoritativních vstupech do diskuzí o podobě a umístění nových pomníků (1950-1951).³⁰⁸ V případě Bedřicha Smetany šlo o pokračování jeho celoživotního badatelského zájmu a osobních snah o postavení pomníku z 20. let.³⁰⁹ Rozhodování o podobě sochy Aloise Jiráska si Nejedlý osoboval z pozice „největšího znalce Jiráskova díla“, bdělého strážce jeho literárního odkazu a člena organizačního výboru r. 1948 vyhlášené jiráskovské akce.³¹⁰ Zájem a podporu projevil i v případě pomníků Jana Nerudy, Boženy Němcové a Josefa Mánesa.

Názornou syntézou nejedlovského pojetí českých dějin se pak stala expozice Muzea Aloise Jiráska, otevřeného 2. září 1951 v interiérech zrekonstruovaného letohrádku Hvězda (Obr. 11). Stejně jako u Betlémské kaple šlo o projekt ve výhradní Nejedlého režii.³¹¹ Založení muzea inicioval v rámci Gottwaldem vyhlášené jiráskovské akce (1948), vytvořil jeho celkovou koncepci a osobně dohlížel na průběh rekonstrukčních i instalačních prací.³¹² Zcela v duchu významu, který přikládal Jiráskovu dílu, se nová instituce neměla stát primárně literárněvědnou záležitostí, nýbrž „museem národních dějin“, v němž jednotlivé povídky a romány získávaly ve vztahu k popisovaným epochám závazný „dokumentární“ status takřka historiografických děl.³¹³ Vstupní síň letohrádku vytvářela ucelený pantheon figur, jimž Nejedlý přikládal ve své interpretaci dějin rozhodující roli. Pozadí ústřední Jiráskově soše od Karla Pokorného vytvářeli Jan Žižka, selský rebel 18. století a obrozenecký kovář,

³⁰⁷ Z. Nejedlý: *Husův Betlem a náš dnešek*. Praha 1954. Ještě jako ministr Gottwaldových vlád se Nejedlý od r. 1946 zásadním způsobem angažoval také při započatí rekonstrukčních prací v areálu s Husem spjatého Karolina.

³⁰⁸ AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV), kart. 144, i. č. 850, Dopis člena Kulturní rady Huška V. Vackovi ze 14. 2. 1951. K Nejedlého vztahu k domácím historickým tradicím např. V. Macura: *Šťastný věk*, s. 58-64.

³⁰⁹ Srov. J. Javůrková: Soutěž na pomník Bedřicha Smetany. *Výtvarné umění*, roč. 1961, č. 8, s. 367-378.

³¹⁰ Na podzim 1950 nechal Nejedlý anulovat výsledky soutěže, kterou na pomník vyhlásila Společnost Aloise Jiráska, s tím, že veškeré kroky v této věci bude nadále podnikat pouze vládní Jiráskův výbor, jehož byl členem.

³¹¹ Je třeba připomenout, že myšlenkou založení muzea se od svého založení r. 1930 zabývala Společnost Aloise Jiráska, která však po Únoru 1948 rychle ztratila vliv a iniciativu a celou věc převzal do své kompetence Nejedlý. Srov. M. Pokorný: K počátkům Jiráskova muzea. *Společnost Aloise Jiráska v letech 1945-1960*. In: *Sborník Společnosti Aloise Jiráska* 4, 2001, s. 49-69.

³¹² Jak naznačil po dokončení rekonstrukce její projektant arch. Pavel Janák, měl Nejedlý poslední slovo mj. při volbě mezi tradiční dřevěnou a moderní betonovou konstrukcí, určenou pro nový krov letohrádku: „*Rozhodující slovo padlo ve velké poradě, která byla svolána na místo samé, pod stojící tehdy ještě starý dřevěný strop a krov, podepřený pomocnými podpěrami. Ministr Nejedlý, když mu byla předložena otázka beton – či dřevo? rozhlédl se kolem tím lesem dříví a řekl: „Jak to tak vidím, dřevo.“*“ P. Janák: Úprava letohrádku Hvězda pro Jiráskovo museum, *Architektura ČSR*, roč. 1953, č. 7-9, s. 210.

³¹³ P. Šámal: Znázorňovaný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády. In: R. Novotný – P. Šámal a kol.: *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtům Petra Čorneje*. Praha – Litomyšl 2011, s. 462.

reprezentující historickou kontinuitu českých „pokrokových tradic“ (Obr. 14). Na zbylých stěnách byly rozmístěny busty osobností 19. století, které Nejedlý dokázal přivlastnit potřebám komunistické ideologie: Bedřicha Smetany, Mikoláše Alše, Boženy Němcové a Františka Palackého.³¹⁴

Betlémská kaple i Hvězda se nakonec navzdory svému deklarovanému „zasvěcení“ Husovi, resp. Jiráskovi, staly spíše svébytnými pomníky samotného Nejedlého. V interiéru kaple nechala vláda již rok po otevření (1955) osadit pamětní desku, připomínající ministrovu zásluhu (Obr. 12).³¹⁵ Závěrečný sál Jiráskova muzea prezentoval návštěvníkům „*dílo Z. Nejedlého o A. Jiráskovi*“ a jak si povšiml literární historik Petr Šámal, muzejní katalog z roku 1952 dával při popisu expozice před spisovatelem již zcela přednost jeho interpretovi, když namísto z Jiráskových knih citoval pouze z Nejedlého doslovů k nim.³¹⁶ Ve vztahu k historii tak ministr vědomě a aktivně posiloval interpretační hegemonii vlastních názorů.

Podobně zásadně se Nejedlého výklad dějin promítl i do prestižního projektu Památníku národního písemnictví, vytvořeného v letech 1950-1953 ve Strahovském klášteře. Iniciátorem původní širší idey Památníku národní kultury a předsedou Akčního komitétu pro jeho vybudování byl náměstek předsedy vlády Zdeněk Fierlinger (od roku 1951 předseda Státního úřadu pro věci církevní), po následném tematickém zúžení bylo nicméně ideové ladění expozice vědomě koncipováno „*v duchu velikého díla Zdeňka Nejedlého, hodnotícího naši národní kulturu v celém jejím vývoji i šíři, a ukazujícího jí správnou cestu do budoucnosti*“.³¹⁷

Principy komunistické ideologie pomáhal Nejedlý v prostoru města manifestovat vedle obratného využití historických tradic i v méně zastřených formách. Na schůzi vlády 15. 1. 1952 podal spolu s V. Kopeckým návrh na založení Muzea V. I. Lenina a po jeho schválení stanul (z titulu předsedy Svazu Československo-sovětského přátelství, jímž byl od roku 1948) v čele jeho ideové rady.³¹⁸ Jako člen Vládního výboru pro postavení pomníku J. V. Stalina se

³¹⁴ *Museum Aloise Jiráska na Bílé hoře*. Praha 1952, s. 6 a 9.

³¹⁵ Srov. např. A. Kubiček: *Betlémská kaple*. Praha 1960 (2. vyd.), s. 82. Vůči pojetí kaple jako Nejedlého osobního památníku se v uvolněnějších poměrech konce 60. let kriticky vymezil J. Vávra: *Betlémská kaple. Národní kulturní památka*. Praha 1968, s. 15.

³¹⁶ P. Šámal: *Znárodněný klasik*, s. 468. Srov. *Museum Aloise Jiráska na Bílé hoře*. Praha 1952.

³¹⁷ *Památník národního písemnictví na Strahově. Katalog*. Praha 1953, s. 19 (projev předsedy výstavní komise Vojtěcha Pavlásky). K vládnímu usnesení z 22. 1. 1952 o vybudování Památníku viz: Zpráva ze zasedání vlády. *Rudé právo*, roč. 1952, č. 19, 23. 1., s. 1.

³¹⁸ Zpráva ze zasedání vlády. *Rudé právo*, roč. 1952, č. 13, 16. 1., s. 1. Rekonstrukce bývalého Lidového domu v Hybernské ulici pro účely muzea pak probíhala pod dozorem Nejedlého ministerstva, k jeho otevření došlo 21. 1. 1953. Srov.: O. Nouza – J. Čech: O museu V. I. Lenina v Praze. *Naše vlast*, roč. 1953, č. 8, s. 225-228.

významnou měrou podílel na stanovení jeho místa a podoby.³¹⁹ V roce 1954 pronesl, již jako ministr bez portfeje, slavnostní projev při otevření Muzea Klementa Gottwalda.³²⁰

Podíl Klementa Gottwalda na utváření obrazu „nové Prahy“ se ve světle dostupných pramenů zdá být poměrně nevelký. Na rozdíl od státníků sousedních lidově demokratických států, zvl. B. Bieruta a W. Ulbrichta, si „první dělnický prezident“ nebudoval „stalinskou“ image iniciativního spolutvůrce architektonické tváře měst a k otázkám soudobé architektury se nevyjadřoval.³²¹ S jeho jménem je v pražském prostředí spojeno zejména vyhlášení a symbolické zaštitění jiráskovské akce (10. 12. 1948), jejímž duchovním otcem byl nicméně Zdeněk Nejedlý. Zamýšlenému klasikovu muzeu Gottwald věnoval letohrádek Hvězda, spadající od roku 1919 pod správu Pražského hradu (na jeho následnou rekonstrukci přispěla prezidentská kancelář 8 miliony korun).³²² Ve většině dalších případů figuroval prezident z titulu své funkce spíše v roli slavnostního řečníka (uložení ostatků Neznámého vojína z dukelského bojiště v památníku na Vítkově 9. 10. 1949, otevření Leninova muzea 21. 1. 1953).³²³ Iniciativní úlohu si uchoval zejména v rámci stavebních úprav, rekonstrukcí a výzkumů přímo v areálu Pražského hradu, při nichž byla řada objektů nákladně rekonstruována pro potřeby výstavních síní a hradního muzea (Královský letohrádek, Míčovna, Jízdárna, Tereziánské křídlo Starého královského paláce).³²⁴

Právě na úpravách Pražského hradu lze znovu poukázat na nedůslednost, s jakou komunističtí představitelé přistupovali k překódování řady dosavadních historických prostor. Na jedné straně se dostávalo hojné pozornosti rekonstrukcím, prováděným Pavlem Janákem (od roku 1936 zastávajícím čestný post hradního architekta), které fungovaly jako doklad péče socialistického státu a prezidenta o historické bohatství nejvýznamnější památky v

³¹⁹ Z. Nejedlý: *Národ vás volá...* Praha, roč. 52, 1949, č. 43, s. 3.

³²⁰ *Rudé právo*, roč. 1954, č. 325, 24. 11., s. 1-2.

³²¹ Srov. např. B. Bierut: *Sześćcioletni plan odbudowy Warszawy: szate graficznq, wykresy, plany i perspektywy*. Warszawa 1950. Dále W. Ulbricht: *Das nationale Aufbauwerk und die Aufgaben der deutschen Architektur*. Berlin 1952. K sebestylizaci politiků v oblasti výstavby měst A. Bartetzky: *Stadtplanung als Glücksverheißung. Die Propaganda für den Wiederaufbau Warschau und Ost-Berlins nach dem Zweiten Weltkrieg*. In: A. Bartetzky – M. Dmitrieva – A. Kliems (eds.): *Imaginationen des Urbanen*, s. 51-80.

³²² *Klement Gottwald o Jiráskovi*. Praha 1951.

³²³ Srov. *Národní památník na hoře Vítkově*. Praha 1951, s. 19-22. Dále *Leninovou cestou za Stalinem*. Praha 1953. Gottwald vykonal i poklep základních kamenů ke Stalinovu pomníku (21. 12. 1949); slavnostní projev však při této příležitosti pronesl premiér Zápotocký.

³²⁴ L. Khás: *Hradní museum. Svět práce*, roč. 1952, č. 25, 19. 6., s. 8. Význam památek (nejen) Pražského hradu interpretovali v ideologických souvislostech pravidelně zejm. pracovníci prezidentské kanceláře: přednosta kulturního a tiskového odboru František Nečásek a vedoucí výtvarného oddělení František Peřas, a to na stránkách denního tisku i v příležitostných publikacích.

zemi.³²⁵ Na straně druhé pracoval ve stejné době na Hradě také Otto Rothmayer, žák a spolupracovník někdejšího Masarykova architekta Josipa Plečnika. Přestože Plečnikovy meziválečné realizace se po Únoru ocitaly pod tlakem ideologické kritiky (diskutována byla mj. možnost odstranění obelisku z III. nádvoří), mohl Rothmayer v období nejtužšího stalinismu (1950-1956) dokončit (prakticky bez jakékoli veřejné publicity) řadu Plečnikem navržených monumentálních reprezentačních sálů v západním křídle Nového paláce mezi Matyášovou branou a Španělským sálem (Obr. 16).³²⁶ Došlo tím k paradoxní situaci, kdy navzdory vyostření ideologického tlaku na architekturu vznikala přímo v prezidentském sídle díla, které svým ušlechtilé nadčasovým tvaroslovím naprosto neodpovídala aktuálně propagovaným zásadám socialistického realismu. Prezident Gottwald ani jeho nástupce Zápotocký přitom tento velkorysý stavební program po stránce ekonomické ani ideové nijak nekorigovali.³²⁷

Velmi aktivní roli sehrával ve srovnání s Gottwaldem jeho zeť Alexej Čepička, od roku 1950 ministr národní obrany. Naprostá většina projektů, které inicioval či se k nim přihlásil, souvisela se zájmy jeho resortu, jehož pravomoci se mu během několika let podařilo díky pevné pozici ve straně nebývale rozšířit. Vedle podpory úprav letenské pláně pro vojenské přehlídky Čepička postupně přebíral pod patronát veškeré akce související s areálem vítkovského památníku (z nichž tak vytlačoval V. Kopeckého) – právě on byl hlavním řečníkem při odhalení Žižkova pomníku (14. 7. 1950) i otevření síně Rudé armády (7. 5. 1955).³²⁸ Po úmrtí svého tchána navíc iniciativně převzal dohled nad budováním Gottwaldova mauzolea.³²⁹ Zcela specifický charakter pak měly dejvické projekty vojenského hotelu a Ústředního domu armády, jimiž Čepička prakticky bez koordinace s jinými stranickými či městskými činiteli usiloval o ambiciózní vstup do stávajícího prostoru Prahy (viz kapitulu 5).

Na základě dosud uvedeného můžeme v odpovědi na otázku vytčenou na počátku této kapitoly konstatovat, že primárními poúnorovými „budovateli nové Prahy“ byli představitelé

³²⁵ Vedle Letohrádku, Míčovny a Jízdárny šlo i o památkovou obnovu Zlaté uličky do dnešní romantické podoby a její částečnou přeměnu v muzeální expozici. Celá akce (1952-55) se ovšem rozběhla až poté, co Kancelář prezidenta republiky vyvlastnila domky původním majitelům.

³²⁶ Jde zejm. o tzv. Rothmayerův sál s navazujícími prostory (v 60. letech přestavěnými na Obrazárnu Pražského hradu) a Klínovou chodbu. Srov. K. Hetteš: Otto Rothmayer – osobnost a dílo. *Tvar*, roč. 1962, č. 4, s. 100-124.

³²⁷ Přestože Rothmayer byl pro svůj umělecký „individualismus“ už r. 1951 zbaven postu profesora na pražské VŠUP, na Hradě působil (přes opakovanou kritiku ze strany přednosta prezidentské kanceláře Bohumila Červíčka) i v následujících letech. Až od 1. 1. 1956 byl nucen i zde rozvázat pracovní poměr a odešel do penze. Srov. J. Horneková – D. Karasová – P. Krajčí – V. Malá: *Otto Rothmayer 1892-1966*. Praha 1997, s. 41 a 108.

³²⁸ Hlásíme se hrdě k Žižkovu odkazu. *Lidové noviny*, roč. 58, 1950, č. 157, 15. 7., s. 1-3. Projev soudruha Alexeje Čepičky k otevření síně Sovětské armády na Vítkově. *Rudé právo*, roč. 1955, č. 126, 8. 5., s. 2.

³²⁹ Vítkovský památník včetně mauzolea byl ale nakonec 17. 11. 1953 rozhodnutím politbyra ÚV KSČ převeden pod správu ministerstva vnitra, řízeného Rudolfem Barákem, čímž Čepičkův přímý vliv razantně poklesl.

politických, resp. stranických elit. Právě jim náležela role iniciátorů a zadavatelů jednotlivých projektů, jimiž do konstruovaného obrazu města dodávali rozhodující ideové podněty. Probíhající akce pak zaštiťovali svým jménem i projevy. Ne vždy zajištěné vzájemné sladění projektů nicméně svědčí o nemalé diferencovanosti zájmů, která se značně odchyluje od obvyklé představy stalinizované KSČ jako mocenského monolitu.

O stupeň nižší, avšak neméně zásadní pozici zaujali v pomyslné hierarchii „budovatelů“ architekti, kteří se vytčeným vizím snažili (více či méně úspěšně) vtisknout konkrétní, realizovatelnou podobu. Již jsme zmínili odvěkou politickou dimenzi architektury a její klíčovou roli při formování (nejen) městského prostoru. V kontextu stalinistického budovatelství se profese architekta, ze své podstaty spojená s aktivním (re)formováním životního prostředí společnosti, stávala nepostradatelnou a potenciálně vysoce oceňovanou. Pokud architekt vyšel vstříc požadavkům zadavatele a dodržel stanovené tvůrčí mantinely (zvl. záměrně nejasně formulované zásady socialistického realismu), získával i on nezastupitelný podíl na tvorbě „nové Prahy“. V případě nejprestižnějších projektů se mohl dočkat nemalé popularity i konkrétních ocenění. Roku 1952 byly např. architektům Jaroslavu Fragnerovi a Pavlu Janákovi uděleny státní ceny Klementa Gottwalda I. stupně: první jmenovaný byl vyznamenán za návrh „rekonstrukce“ Betlémské kaple, druhý za úpravu letohrádku Hvězda na Jiráskovo muzeum a Míčovny Pražského hradu na výstavní síň.³³⁰

Oficiální pozici architektů a techniků jako odborných koordinátorů budovatelského úsilí mohou dobře ilustrovat některé obálky věstníku *Nová Praha*, zachycující v inscenovaných výjevech členy technického a plánovacího referátu ÚNV soustředěně skloněné nad plány a rýsovacími prkny.³³¹ Veřejnou prezentaci vznikajících návrhů zajišťovali jednak příležitostně výstavy, jednak sami autoři, vřazující pomocí (alespoň navenek) osvojené oficiální rétoriky vlastní projekty do obecného rámce socialistického budování města.

Pomyslnou třetí příčku mezi „budovateli nové Prahy“ můžeme přiřadit samotným Pražanům. Už příklad úprav Letné roku 1951 naznačil zásadní roli, jakou při vytváření

³³⁰ *Svět v obrazech*, roč. 1952, č. 20, s. 12. Roku 1954 obdržel tutéž cenu projektant památníku na Vítkově arch. Jan Zázvorka. *Svět v obrazech*, roč. 1954, č. 20. Státní cenou byli pravidelně odměňováni i další umělci, realizující politicky preferované zakázky v prostoru hlavního města. R. 1952 ji vedle Janáka a Fragnera získali malíř Adolf Zábranský za sgrafito *Příjezd Rudé armády* v Hrzánském paláci na Hradčanech a sochař Karel Pokorný za návrh Jiráskova pomníku (jehož první odlitek byl umístěn právě v ústřední síni muzea ve Hvězdě). Pokorný obdržel ocenění i tři roky nato za pomník Boženy Němcové, tentokrát společně se sochařem Karlem Lidickým (cena II. stupně za pomník Jana Husa) a malířem Vladimírem Sychrou (mozaiková výzdoba Síně Rudé armády na Vítkově). *Svět v obrazech*, roč. 1955, č. 21.

³³¹ Srov. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 5 a č. 18. V tisku se příležitostně objevovaly také rozhovory s vybranými tvůrci o aktuálních plánech a projektech.

prostředí „nového“, „krásného“ města se hrávali brigádníci a úderníci ze všech věkových a profesních skupin obyvatelstva, soustavně prezentovaní fotografiemi i krátkými rozhovory v tisku.³³² „*Nepoznáme novou Prahu a nepochopíme velikost jejích dnešních dnů, neprohlédneme-li si trvalé pomníky brigádnické práce,*“ konstatoval novinář Josef Fleissig, podle jehož údajů odpracovali Pražané během první pětiletky celkem 8 milionů brigádnických hodin a vytvořili hodnoty přesahující částku 100 milionů korun.³³³

Brigádnické a svépomocné aktivity začaly hrát ve výstavbě Prahy roli už při odstraňování válečných škod; do roku 1949 nicméně probíhaly bez jednotného řízení. Od 1. 1. 1949 byla v rámci první pětiletky vyhlášena *Akce 5M*. Vláda při ní poskytla celkem 5 miliard korun na zvelebení měst a obcí, jejichž představitelé mohli předkládat státu ke zpětnému proplacení své realizované investiční projekty. V Praze probíhalo tímto způsobem zejména zřizování dětských hřišť, nových zelených ploch a oprava některých ulic. Zdá se však, že až od roku 1951 začal režim brigády soustavněji instrumentalizovat v rámci vizí „nové Prahy“, neboť – slovy V. Chamráda – dosavadní (tiskem sledované) akce „*nevyčerpaly zdaleka iniciativu pražských pracujících, a třeba měly značný místní význam, nezasáhly hluboko do struktury města*“ a „*nestaly se také význačným mobilisujícím prostředkem všeho pražského obyvatelstva k zvýšení pracovního úsilí při budování socialismu v naší zemi*“.³³⁴ *Akce 5M* tak byla v průběhu 50. let rozšířena do podoby plošně organizovaných a ideologicky jednotně zaštitěných *akcí Z* (zvelebování), dozorovaných technickými referáty jednotlivých obvodních národních výborů. Občané při nich dobrovolnickou pracovní činností „vypomáhali“ při dílčích projektech lokálního významu, které nebylo možné zahrnout do celostátního plánu.³³⁵

Důraz kladený při propagaci vznikající „nové Prahy“ na svépomocné aktivity obyvatel pomáhal zvyšovat mobilizační náboj celého procesu. Pražané byli utvrzováni v dojmu, že mají historickou možnost vybudovat si své „nové město“ *sami, vlastními silami* (ovšem pod vedením komunistických politiků a dohledem architektů-odborníků). Svým pracovním úsilím a závazky přispívali k výstavbě nejen města, ale i lepší, socialistické budoucnosti; participací na projevech komunistické diktatury přitom pomáhali legitimizovat její ideové základy.

³³² Arch. Chamrád po dokončení první etapy úprav Letné podotýkal: „*V příštím roce chceme na Letné vystavět dlouhou kolonádu, v jejíchž prostorách budou vystavovány sochy, fotografie úderníků a podobně.*“ V. Chamrád: *Začali jsme budovat novou Prahu*, s. 10. Jménem *Brigádníků* byla r. 1952 nazvána jedna z hlavních ulic strašnického, svépomocí stavěného sídliště Solidarita. M. Lašťovka a kol.: *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství. 1. díl (A-N)*. Praha 1997, s. 94.

³³³ J. Chyský: *Průvodce Prahou*. Praha 1955, s. 62.

³³⁴ V. Chamrád: *Začali jsme budovat novou Prahu*, s. 8-9.

³³⁵ V. Cihlár: *Za Prahu krásnější*. Praha 1962, nestr. Už počátkem 60. let byly *akce Z* podchyceny státními vyhláškami a zůstaly (nejen v Praze) charakteristickou součástí socialistického plánování až do r. 1989.

V propagandistické řeči dobových textů se tak primárním budovatelem Prahy stával sám *lid*, neboť vedoucí složky, koordinující výstavbu a jednotlivé projekty, jednaly výhradně z jeho popudu a v jeho zájmu. Opakující se řečnické figury stylizovaly KSČ i orgány městské (*lidové*) správy do role „pouhých“ vrcholných reprezentantů *lidu*, který je nejvyšším pánem města, tvůrcem jeho budoucnosti a – v odkazu na Barešův projev – realizátorem bájného Libušina proroctví.³³⁶

3.4 Hledání „Bodu zlomu“

Předešlé kapitoly poměrně jasně ukázaly, že ideologické rétorice a projektům, které počátkem 50. let prezentovaly „novou Prahu“ jako „*krásné, velkolepé a šťastné město pracujících, památník socialistické epochy, nádherné, zdravé a čisté město, výraz štěstí a síly národa, budujícího socialismus*“, nechyběly ambice ani sugestivnost.³³⁷ V kontextu dlouhodobějšího vývoje poválečné Prahy nicméně popisovaná praxe stalinského budovatelství zaujímá pozici sice intenzivní, ale časově dosti krátké epizody. V následujících odstavcích se proto pokusím blíže vymezit faktory jejího postupného odeznívání.

Snahu komunistického režimu o přetvoření Prahy v „socialistické město“ od počátku omezovaly zřetelné mantinely, vyplývající především z jejího správního postavení v rámci státu a z celostátních priorit, vytyčených prvním pětiletým plánem. Už v bezprostředně poválečných úvahách prezidenta Edvarda Beneše neměla mít Praha v rámci obnoveného Československa jednostranně dominantní pozici, ale spíše být součástí systému několika velkých, rovnoměrně rozložených center.³³⁸ Zásadní změnu nicméně Praze přinesla až správní reforma roku 1949, která z ní učinila podřízenou součást nově vytvořeného Pražského kraje.³³⁹ Po většinu sledovaného období se tak Praha navzdory nezpochybnitelné pozici hlavního města nacházela na správní úrovni pouhého okresu. K opětovnému osamostatnění

³³⁶ Tak byl např. Sjezdový palác na bubenečském Výstavišti odevzdán r. 1954 do užívání „*pražskému pracujícímu lidu*“ (cit. v pozn. 288). Srov. i Brigádnická výstavba Prahy v roce 1954. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 5, 10, 3., s. 68.

³³⁷ V. Chamrád: Zapojení vědeckých pracovníků do výstavby socialistické Prahy. *Za socialistickou vědu a techniku*, roč. 1951, č. 6, 15, 6., s. 252.

³³⁸ „*Zdá se mi, že velikost hlavního města musí zůstat v určitém poměru k velikosti národa a státu. Rozloha území města Prahy je velká, a kdyby celé toto území, jak si to lidé často představují, mělo být zastavěno, porušil by se, podle mého soudu, zdravý poměr mezi velikostí hlavního města, národa a státu. [...] Praha s jedním milionem obyvatel nám stačí. Musíme záměrně hledět vytvořit několik větších center po republice, rozdělit lidi i hmotné statky stejnoměrně do několika míst.*“ *Československo*, roč. II., 1947, č. 7, s. 401. Zásadu nepřekročitelnosti hranice 1 milionu obyvatel respektoval i první návrh pražského směrného územního plánu z roku 1948.

³³⁹ V. Ledvinka – J. Pešek: *Praha*, s. 659-660.

metropole a povýšení pražského ÚNV na úroveň krajského národního výboru došlo až roku 1954.³⁴⁰

Pozice Prahy v rámci socialistického budování byla ale limitována i jinak než na úrovni těchto administrativních změn. Jestliže stalinské budování mělo vytvořit nové, lepší životní prostředí *socialistického člověka*, předpokládalo to v případě stávajících měst (včetně Prahy) postupnou přestavbu a překódování. Mnohem vyšší symbolický a propagandistický potenciál v rámci formování socialistické společnosti nicméně nabízel zakládání sídel zcela *nových*, „na zeleném drnu“, bez nutnosti přizpůsobovat se kontextu dochované zástavby a tradic. Takto plánovaná města a sídliště pak mohla v kontextu komunistické ideologie – oproti válkou jen lehce poškozené a tradiční symbolikou silně „nasycené“ Praze – přebírat roli skutečných „majáků velkých převratných idejí“.³⁴¹

Přestože proměna Prahy v „socialistickou metropoli“ nepostrádala (přinejmenším na proklamativní úrovni) promyšlenost a razanci, skutečný socialistický „svět zítřka“ měl být primárně manifestován jinde. „[V]edle velkých průmyslových staveb vyrůstají nejen moderní obytné čtvrtě v Košicích, Bratislavě, v Praze a celé řadě dalších měst, ale podle sovětského vzoru úplně nová města již ryze socialistického rázu“, psal v roce 1952 redaktor *Lidové demokracie* a dodával: „a tak je to Ostravsko se svými velkými úkoly, kde zahajujeme prvou velkou stavbu socialistických měst“.³⁴² Když v roce 1950 vyšla u příležitosti IX. sjezdu KSČ reprezentativní publikace ministerstva informací *10.000 km budujícím Československem*, soustředili její autoři pozornost výhradně na proměny průmyslových center českých zemí a Slovenska (Most, Litvínov, Ostrava-Vítkovice, Gottwaldov ad.); Praha v propagovaném výčtu údernických aktivit chyběla.³⁴³ Za „první československou stavbu socialismu“ označil týdeník *Svět v obrazech* průmyslový komplex Nové huti Klementa Gottwalda v Ostravě-Kunčicích, uváděný do provozu od roku 1951.³⁴⁴ „Prvním socialistickým městem“ ČSR se pak měla stát (na základě vládních usnesení z let 1951 a 1952) *Nová Ostrava*, město pro 175 tisíc obyvatel, v sousedství stávajícího hornického centra.³⁴⁵ Její plány, vytvářené od května 1951

³⁴⁰ P. Bělina et al.: *Dějiny Prahy II.* Praha – Litomyšl 1998, s. 452. V. Ledvinka: Praha – etapy vývoje po roce 1945. Formování, reformování, deformování a neformování města. In: O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek (eds.): *Evropská velkoměsta mezi koncem války světové a války studené (1945-1989)*. Praha 2011, s. 171.

³⁴¹ J. Kroha: Architektura zájmem a majetkem pracujícího lidu. *Architektura ČSR*, roč. 1951, č. 215. Sousloví použil J. Vybíral: Majáky převratných idejí. In: *Sorela. Česká architektura padesátých let*. Praha 1994, s. 63.

³⁴² Před výstavbou nových socialistických měst. *Lidová demokracie*, roč. 1952, 26. 1.

³⁴³ B. Václavík a kol.: *10.000 km budujícím Československem*. Praha 1950.

³⁴⁴ První československá stavba socialismu. *Svět v obrazech*, roč. VIII., 1952, č. 1, 5. 1., s. 12-13.

³⁴⁵ Postavíme první socialistické město u nás. *Rudé právo*, roč. 1952, č. 171, 3. 7., s. 3.

kolektivem architektů pod vedením Vladimíra Meduny, se v kontextu československých budovatelských vizí zařadily k těm nejmonumentálnějším.³⁴⁶

Privilegované postavení „nových socialistických měst“ upevňoval jejich průmyslový charakter. Nová Ostrava (dnešní Ostrava-Poruba), Havířov či slovenská Nová Dubnica byly zamýšleny jako reprezentativní zázemí klíčových továren a výrobních závodů. Jejich velkorysé projektování i výstavbu umožňovalo především prioritní zaměření prvního pětiletého plánu (vyhlášen 1949) na intenzivní, sovětským vzorem určenou industrializaci, zvl. hutnictví, chemii a těžké strojírenství.³⁴⁷ Tytéž priority však zároveň podvazovaly možnosti velkorysejšího rozvoje Prahy. „*Postavení Prahy jako hlavního města je sice významné, ale v porovnání k potřebám ostatních krajů musí mít úměrné zařazení v rámci výstavby celého státu a jeho hospodářského plánování,*“ konstatoval roku 1949 technický referent ÚNV Václav Kolátor.³⁴⁸ Limity budování „nové Prahy“ nezamlčoval ve svém projevu roku 1950 ani Gustav Bareš.³⁴⁹ Pregnantně je na téže schůzi vyjádřil tajemník městského výboru KSČ Vratislav Krutina: „*Samozřejmě, že tyto [Barešem nastíněné] výstavbové úkoly hlavního města Prahy nás nesmějí odvádět od důležitých úkolů budování socialismu, na kterých má Praha velký podíl. Jedná se především o těžký průmysl, přesné strojírenství, [...] protože hospodářství je a zůstane vždy naším hlavním a prvním úkolem.*“³⁵⁰ Tato omezení bral při svém založení (1951) v potaz i Vládní výbor pro výstavbu města.³⁵¹

Vedle finančních zdrojů chyběl pro manifestaci nastupující „nové doby“ v dosavadním obrazu Prahy do značné míry i efektivně fungující výkonný aparát. Pomalé tempo výstavby ovlivňoval značně nepružný systém řízení, koncentrovaný na úrovni státních orgánů. Faktické zestátnění pražské samosprávy roku 1949 připravilo ÚNV o řadu rozhodovacích pravomocí –

³⁴⁶ Srov. např. V. Meduna: Nová Ostrava. *Architektura ČSR*, roč. 1951, č. 7-9, s. 259-264. K souvislostem výstavby M. Strakoš: Nová Ostrava a její satelity. *Stavba*, roč. 10, 2003, č. 3, s. 58-63 a č. 4, s. 59-64. Předstupněm poválečného budování Ostravy se stalo od r. 1947 realizované vzorné sídliště U Bělského lesa (r. 1950 přejmenováno na Stalingrad), jehož původně funkcionalistické zásady a estetika byly po Únoru přeformulovány v duchu socialistického realismu. Není bez významu, že předsedou *Spolku pro postavení vzorného sídliště Bělský les*, založeného v listopadu 1946, se stal tehdejší předseda ostravské expozitury Zemského národního výboru Vladimír Chamrád, který v dobovém tisku propagoval možnosti zprůmyslněné stavební výroby, umožňující rychle a efektivně vytvářet zdravější prostředí měst v tradičně průmyslovém regionu. Srov. V. Chamrád: Budoucnost Ostravska a Slezska. *Nová Svoboda*, roč. 1947, č. 102, 1. 5., s. 4.

³⁴⁷ „*Těžký průmysl je základ naší budoucnosti a základ našeho hospodářství.*“ L. Hašková – J. Mašín: Zítřek našeho ocelového srdce. *Rudé právo*, roč. 1952, č. 1, 1. 1., s. 6. Jak uvádějí J. Pešek a V. Ledvinka, zůstala nicméně Praha i v 50. letech největším průmyslovým centrem státu, byť vybavení zdejších továren vzhledem k nedostatečným investicím postupně zastarávalo. Srov. V. Ledvinka – J. Pešek: *Praha*, s. 665.

³⁴⁸ V. Kolátor: O socialistické město radostného lidu. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 43, 24. 10., s. 6.

³⁴⁹ „*Nejsme [v rozvoji Prahy] ještě tak daleko, ještě se musíme soustředit na ty nejnutnější investice – na výstavbu továren.*“ G. Bareš – V. Krutina: *Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*, s. 19-20.

³⁵⁰ *Dtto*, s. 25-26.

³⁵¹ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1574, SG. 12/0.61.1, Základní směrnice dlouhodobé přestavby a výstavby hlav. města Prahy, s. 2.

většinu zásadních projektů schvalovalo na svých zasedáních předsednictvo vlády. K výraznější decentralizaci začalo v tomto směru docházet až od roku 1957.³⁵²

Proti velkorysým plánům stála navíc v Praze také naléhavost jiných, vesměs prozaičtějších úkolů, především výstavba infrastruktury a nových, tolik potřebných bytů. Už během dvouletky se v Praze nepodařilo ve vytčeném termínu splnit ani základní cíle, tím méně šancí na realizaci měly reprezentativní (a tedy i nákladnější) projekty.³⁵³ Václav Kolátor roku 1949 v bilanci výsledků dvouletky tyto nedostatky nezastíral: „*Chceme z Prahy vytvořit město pracujícího lidu. Přitom tane na mysli otázka, jak lidová správa tuto snahu dokumentovala a jaké vytvořila dílo, které by bylo i po letech dokladem snažení na počátku první československé pětiletky. Na tuto otázku nelze odpovědět přímo, nýbrž dialektickým rozbořem. Praha nebyla rozbořena jako Varšava, nebo vnitřní Brno a není Ostravou ani Gottwaldovem. Praha je živým organismem, kde pro pronikavé zásahy je zapotřebí napřed zajistit předpoklady. Nebylo proto možno soustředit budovatelské úsilí v Praze na jedno místo a vytvořit okamžitě jedno velkolepé dílo jako dokument doby.*“³⁵⁴ Realizace nového parlamentu na Letné či náměstí Budovatelů se Kolátorovi v době kritického nedostatku bytů zdála „vývojově předčasná“.

V předešlé kapitole jsem naznačil mobilizační a propagandistický potenciál organizovaných i dobrovolných pracovních brigád. Také fakt, že se „nová Praha“ v 1. polovině 50. let rodila v zásadní míře díky *svépomocným* aktivitám svých obyvatel, můžeme na druhé straně vnímat i jako nepřímý důkaz, že vedení města nemělo na skutečně intenzivní výstavbu podle vytčených ideových směrnic dostatek prostředků. Oficiální interpretace ovšem umožňovala tato reálná omezení rétoricky překlenout tak, aby si vize „nové Prahy“ uchovala svou přitažlivost. Z širšího ideologického hlediska byl nevelký rozsah prováděné výstavby interpretován jako pouhá počáteční, „přípravná“ fáze budování, v němž je aktivizace obyvatel naopak velmi žádoucí. Arch. Chamrád roku 1951 uváděl, že „*takto započatá přestavba Prahy [...] nejen neohrozí plnění výrobních úkolů 5LP, ale naopak ovlivní jejich plnění v dobrém*

³⁵² K 1. 1. 1957 vznikl jednotný útvar generálního investora komplexní bytové a občanské výstavby ÚNV, nahrazující dosavadní situaci několika set menších investorů. R. 1958 přešly pod ÚNV také tři dosavadní projektové ústavy (Státní ústav pro projektování výstavby hlavního města Prahy, Státní projektový ústav pro speciální stavby a Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů). R. 1959 převzal ÚNV i řízení stavebních podniků.

³⁵³ Během dvouletky (1947-48) bylo v Praze rozestavěno 8 tisíc bytů, jejich plné dokončení se ale protáhlo až do r. 1950. V. Ledvinka – J. Pešek: *Praha*, s. 667-668. V oblasti veřejných investic byly v tomtéž období prováděny nejnutnější udržovací práce, z nebytových objektů vzniklo jen minimum projektů, vesměs prezentovaných během r. 1948 ve *Věstníku hl. m. Prahy* v rubrice *Co dala dvouletka Praze* (lávka na Slovanský ostrov, výstavní pavilon na Klárově, několik jeslí a mateřských škol). V. Kolátor: *O socialistické město radostného lidu*, s. 6.

³⁵⁴ V. Kolátor: *O socialistické město radostného lidu*, s. 6.

*slova smyslu. Každý takový počín povzbudí u všech pracujících chuť k práci a ještě větší odhodlání plnit dobře 5LP, protože každý pochopí, že tím rychleji budeme moci Prahu přestavovat v město pracujících a pro pracující, čím dříve splníme pětiletý plán.*³⁵⁵

Zprvu skromné budování Prahy mělo během dalších let postupovat stále intenzivněji, stejně nezadržitelným tempem, jakým sílil socialismus v celém Československu: „V letech 2. pětiletky a v dalších pětiletkách budeme už moci daleko náročněji než dosud měnit materiální technickou základnu života našich pracujících. [...] Nebudeme tedy pouze o nové socialistické Praze snít, ale budeme ji budovat.“³⁵⁶ Momentální limity podle Chamráda budoucnost „nové Prahy“ neohrožovaly, spíše poskytovaly čas k důkladnému rozplánování její realizace, zamýšlené v horizontu nejbližších let.

Architekt Otakar Nový roku 1978 při hodnocení poválečného vývoje hlavního města lapidárně konstatoval: „Zatímco Polsko rekonstruovalo svou varšavskou ‚stolicu‘, zatímco prudce rostla Moskva a měnila se v moderní velkoměsto s nejvelkorysejší dopravní sítí, budovalo se u nás Ostravsko, průmysl v Pováží a košické HUKO, otvíraly nové velkodoly a energetické zdroje v severočeské hnědouhelné pánvi, stavěly kaskády na Vltavě a usplavňoval Váh; Praha plných patnáct let stagnovala.“³⁵⁷ Toto tvrzení lze korigovat konstatováním, že navzdory odlišným investičním prioritám mladého socialistického státu Praha z kontextu stalinského budování a překódování měst rozhodně zcela nevypadla. V řadě ohledů byly naopak její historické dědictví a symbolický potenciál velmi obratně instrumentalizovány. I když jednotlivé vize zůstaly velmi často pouze na úrovni diskuzí a návrhů, neměli bychom je automaticky přehlížet, neboť i ony mají pro naše téma nezanedbatelnou výpovědní hodnotu.

Kde tedy ve světle doposud řečeného hledat onen v názvu kapitoly vágně avizovaný *bod zlomu*? Nepovažuji za smysluplné snažit se o jeho fixní stanovení. Chtěl bych naznačit spíše několik momentů, které mohou ilustrovat slábnutí ideálu „nové socialistické Prahy“ jako *pozvolný proces*. Ten byl po Únoru 1948 principiálně propojen s osobou J. V. Stalina a jím vytyčenými směrnici socialistického realismu, a po diktátorově smrti v březnu 1953 proto začal ztrácet ekonomickou i ideologickou oporu. Změna v moskevském centru se v Praze (stejně jako ve městech dalších států socialistického bloku) projevila s nevyhnutelným mírným opožděním, posíleným nejistotou domácích politických elit, jejich neochotou k prudší

³⁵⁵ V. Chamrád: Začali jsme budovat novou Prahu. In: *Letná – první staveniště socialistické Prahy*, s. 8.

³⁵⁶ Dto, s. 6-7.

³⁵⁷ E. Poche (ed.): *Praha našeho věku*. Praha 1978, s. 120.

změně kurzu i dokončováním řady již rozběhnutých projektů. Přestože samotný pojem „nové Prahy“ zcela nezmizel ani z pozdější oficiální rétoriky, podstatně změnil svůj obsah.

3.4.1 Rok 1954

V předcházející kapitole jsem pomyslný vrchol stalinského budování Prahy vzhledem k množství realizovaných prestižních projektů umístil do roku 1954. V téže době, ve stínu zmíněných hojně propagovaných, a proto v obecném povědomí dominujících akcí, můžeme ale zachytit i předzvěsti postupné redefinice (dosud navenek přesvědčivého) stalinského obrazu Prahy: první pokusy s panelovou technologií, projev N. S. Chruščova na konferenci stavbařů v Moskvě a kritické diskuze kolem návrhu pražského směrného územního plánu.

Velmi nenápadně proběhla roku 1954 montáž prvního pražského panelového domu.³⁵⁸ Třípatrový objekt v Ďáblicích (ulice U Prefy 25/771) s železobetonovým skeletem si navenek udržoval střídmou dekorativnost sorely (sedlovou střechu doplňovaly plastické římsy, obloučková atika, samotné panely pokrývala ornamentální omítka). Jeho konstrukční řešení, vypracované už roku 1948 Miloslavem Wimmerem, nicméně otevíralo jednu z cest k masovému zprůmyslnění stavební výroby, o němž snili již meziváleční avantgardisté, a které se v konečném důsledku ukázalo jako neslučitelné s úsilím stalinské dogmatiky po dekorativním, uměleckém výrazu nových staveb a měst.³⁵⁹ V letech 1954-1955 navázalo na tento pokus první, konstrukčně již plně panelové sídliště na pankrácké Zelené lišce, rovněž ale stále ještě s „povinnou“ dekorací pilastrů a reliéfů.³⁶⁰

Dne 7. 12. 1954 pronesl Nikita Sergejevič Chruščov na moskevské Všesvazové poradě stavitelů, architektů a pracovníků stavebního průmyslu referát *O širokém zavádění průmyslových metod, zlepšení kvality a snižování nákladů ve stavebnictví*, v němž se kriticky vymezil vůči dosavadní praxi sovětské architektury a stavební výroby. Ostře *pokáral*

³⁵⁸ E. Pýchová: První panelový dům v Praze. *Průzkumy památek*, roč. 13, 2006, s. 106-109. První nájemníci se do dvanácti bytů 3+1 nastěhovali 1. 7. 1955. Nejstarší panelový dům v Československu byl dokončen r. 1953 v tehdejším Gottwaldově (typ G40) podle projektu Bohumíra Kuly a Hynka Adamce, kteří se testováním technologie nosných panelů zabývali už od počátku 40. let v rámci výzkumných pracovišť firmy Baťa. Srov. K. E. Zarecor: *Utváření socialistické modernity*, s. 355-361.

³⁵⁹ Je potřeba dodat, že Wimmerem navržený typ montovaného železobetonového skeletu s výplňovými panely se nakonec v hromadné výstavbě neuplatnil a byl zatlačen systémy plně panelovými.

³⁶⁰ Stavíme v Praze první montované domy. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 25-26, 20. 12., s. 405. Domy ze stavebnice. *Večerní Praha*, roč. I., 1955, č. 19, 23. 4., s. 1. Panelové domy na Pankráci. *Dtto*, roč. I., 1955, č. 22, 27. 4., s. 1. Panelové domy na Pankráci: nová éra našeho stavebnictví? *Dtto*, roč. I., 1955, č. 36, 13. 5., s. 1. Srov. též historizující návrhy fasád prvních paneláků od K. Honzíka, in: K. E. Zarecor: *Utváření socialistické modernity*, s. 358.

architekty, kteří „se nadchli nepotřebným okrašlovatelstvím fasád a dopustili se mnoha zbytečností“.³⁶¹ Vnější okázalost projektovaných staveb označil za příčinu ne hospodárného vynakládání státních prostředků a brzdu technického pokroku. V zájmu urychlení a zlevnění výstavby se mělo přikročit k důkladnějšímu zprůmyslnění stavebnictví, zavedení montovatelných železobetonových konstrukcí a důsledné typizaci veškerých projektů.³⁶² Chruščovovy instrukce se následně odrazily v reorganizačním usnesení ÚV KSSS a Rady ministrů SSSR ze 4. 11. 1955 *O odstranění zbytečností při projektování a ve výstavbě*, tlumočeném i do sovětských satelitů. „Ničím neopodstatněné věžové nástavby, četné dekorativní kolonády a portiky a jiné architektonické zbytečnosti, převzaté z minulosti“ měly napříště z architektonické praxe vymizet.³⁶³

Projev nového sovětského vůdce znamenal zásadní odklon od dosud protěžovaných zásad „socialistické stavby měst“, především zvýšeného důrazu na historické vzory a estetickou kvalitu, ve prospěch praktických parametrů rychlosti, efektivity a úspornosti. V návaznosti na tuto centrální změnu začala být, zprvu opatrně, redefinována také budoucnost Prahy. V atmosféře, kdy nejvyšší představitel SSSR zkritizoval ne hospodárnost dosavadní výstavby, se již připravené projekty, které o pompéznost naopak programově usilovaly (zvl. stranická škola a Ústřední dům armády), stávaly ekonomicky i ideově nežádoucími a práce na jejich realizaci byla postupně v tichosti zastavena. Dne 12. 10. 1955 naopak ÚV KSČ přijal navenek propagované usnesení *O opatřeních ke zprůmyslnění a dalšímu rozvoji stavebnictví*, které zdůraznilo nutnost typizace novostaveb a zavedení proudové výstavby jako hlavní výrobní metody ve stavebnictví.³⁶⁴ Z již rozběhnutých akcí (Stalinův pomník, vojenský hotel v

³⁶¹ V ČSR vydal překlady projevů z moskevské konference již v lednu 1955 Výzkumný ústav výstavby a architektury: *Diskuze o otázkách soudobé výstavby a architektury v SSSR. Díl I. a II.* Praha 1955. Chruščovův projev: *Díl II.*, s. 225-285, zde s. 247.

³⁶² *Diskuze o otázkách, Díl II.*, s. 244-247.

³⁶³ Už 11. 11. referovalo o obsahu usnesení *Rudé právo*: O odstranění zbytečností při projektování a provádění staveb. *Rudé právo*, roč. 1954, č. 312, 11. 11., s. 4. V plném znění byl text reprodukován v obnoveném časopise *Československý architekt*: Usnesení Ústředního výboru KSSS a Rady ministrů SSSR. O odstranění zbytečností při projektování a ve výstavbě. *Československý architekt*, roč. 1955, č. 1, 3. 12., s. 2-3. Redakce ústředního periodika *Architektura ČSR* zmínila Chruščovovu kritiku jen velmi opatrně v úvodu k prvnímu číslu roku 1955, jinak plně věnovanému zmíněné soutěži na Vysokou školu stranickou, tj. projektu, který naopak důsledně reprezentoval stalinské pojetí architektury. Srov. Do nového ročníku v desátém výročí republiky. *Architektura ČSR*, roč. 1955, č. 1-2, s. 2.

³⁶⁴ J. Pechar: *Československá architektura 1945-1977*. Praha 1979, s. 52. Realizaci stranického usnesení následně projednala Celostátní technická konference pracovníků ve stavebnictví (26.-28. 10. 1955). Srov. *Československý architekt*, roč. 1955, č. 1, 3. 12., s. 3. Komunistický režim zprvu masové zprůmyslnění stavebnictví otevřeně propagoval jako jeden z výdobytků Února 1948 (usnesení ÚV KSČ z 28. 3. 1949). Závazné normy pro hromadnou bytovou výstavbu začal od r. 1950 vytvářet Studijní a typizační ústav pomocí *Typizačních sborníků*. Vyhlášení doktríny socialistického realismu nicméně přesunulo priority k estetické stránce nové architektury a prefabrikace oproti původním předpokladům během 1. pol. 50. let spíše stagnovala. Srov. L. Zadražilová: *Když se utopie stane skutečností. Panelová sídliště v Československu 1953-1989*. Praha 2013, s. 62-66.

Dejvicích) se pro stranické funkcionáře nečekaně stávala ideologická přítěž. Zároveň nebylo zcela jasné, čím nevyhovující metodu socrealismu nahradit. Funkcionalismus a soudobé západní vzory zůstávaly i po Chruščovově projevu ideologicky závadné a otevřený návrat k nim nebyl možný – přesto byla řada jejich zásad fakticky, byť nepřiznaně rehabilitována.

K přehodnocování dosavadních priorit přispěl i faktický krach prvního pětiletého plánu, jehož cíle (opakovaně upravené v letech 1950 a 1951) se ukázaly jako nespelnitelné. Začátek druhé pětiletky musel být odložen ve prospěch dvou konsolidačních ročních plánů (1954 a 1955) až na rok 1956. Stejně jako v SSSR po Stalinově smrti začala také československá ekonomická politika usilovat o zvýšení stagnující životní úrovně obyvatel.³⁶⁵ Velkorysé vize byly odsunuty do pozadí naléhavějšími úkoly bytové výstavby a rozvoje služeb. Komunističtí představitelé sice *budovatelskou* rétoriku zcela neopustili, začali v ní však více zdůrazňovat kvantitativní ukazatele. Pozvolnou rezignací na zdobnou („krásnou“) architekturu tak nepřímo přiznávali ekonomické obtíže centrálně plánovaného hospodářství.

Zpochybnění doktríny socialistického realismu bylo v roce 1954 vedeno primárně z ekonomických pozic – autorita Stalinova jména zůstávala nedotčena a za hlavní viníky neuspokojivé situace označil Chruščov alibisticky samotné architekty. Až jeho další, tajný referát *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*, pronesený 25. 2. 1956 na XX. sjezdu KSSS, zbavil sorelu definitivně i opory v rovině ideologické a symbolické. V Praze reflektoval novou situaci ustavující sjezd Svazu architektů v dubnu téhož roku, na němž jeho předseda arch. Jaroslav Fragner v úvodním projevu opatrně naznačil, že „i my se napřimujeme a hledáme čestná a moudrá východiska z bludiště zlých omylů a chyb“ a upozornil, že „ideová práce na theorii i na výstavbě musí být zaměřena k budoucnosti, že pro obdiv minulosti nemůžeme zůstat stát ani se vracet“.³⁶⁶

Sami tvůrci se s novou situací vyrovnávali různým způsobem. Někteří se snažili i nadále využívat historizujícího tvarosloví a spíše redukovat jeho zdobnost (např. Jiří Gočár v soutěži na novou budovu Realistického divadla Z. Nejedlého na Smíchově roku 1957).³⁶⁷ Jiní (zvl. mladá generace) úspěšně změnili svůj výrazový rejstřík ve prospěch progresivního modernismu: např. tým P. Bareše, J. Kadeřábka, J. Kándla a K. Pragera, který ještě roku 1954 vyhrál soutěž na sovětskými vzory inspirovaný Ústřední dům armády v Dejvicích, zaujal v

³⁶⁵ V. Průcha a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl. Období 1945-1992*. Brno 2009, s. 290-291 a s. 300.

³⁶⁶ O. Starý: Ustavující konference Svazu architektů ČSR nástupem k vyšší etapě socialistické architektury. *Architektura ČSR*, roč. 1956, č. 3, s. 129.

³⁶⁷ B. Schráníl: Pražská komorní scéna. *Architektura ČSR*, roč. 1957, č. 6, s. 301-309. *Nová Praha*, roč. 1959 [sic], č. 10, titulní strana.

roce 1958 třetí místo v soutěži na zástavbu pankrácké pláně s návrhem série věžových panelových domů.³⁶⁸

Pozvolné změny ideových východisek i omezená přijatelnost socrealistických zásad mezi domácí odbornou a laickou veřejností se přiléhavě odrazily i v kritické diskuzi o zásadách směrného územního plánu Prahy, dokončeného za iniciativního řízení a dozoru arch. Vladimíra Chamráda roku 1953 (Obr. 18). Návrh plánu, v hlavních rysech odpovídající stalinské doktríně stavby měst, umisťoval do stávající struktury města sérii nových, velkoryse dimenzovaných náměstí, spojených širokými magistrálami. Vedle „staronového“ náměstí Budovatelů pod Vítkovem, upravené letenské pláně a dostavěného náměstí Říjnové revoluce v Dejvicích počítal s náměstím v místech nádraží Holešovice-Bubny a na pankráckém předpolí budoucího nuselského mostu. „*Ústředním shromažďovacím prostorem Prahy*“ se pak mělo stát náměstí Krasnoarmějců (dnešní Palachovo), které by vybouráním většiny původní zástavby (kromě ceněného Zítkova Rudolfiny) získalo až čtyřnásobnou velikost a bylo opatřeno stupňovitou věžovou dominantou. Takto upravený prostor měla s náměstím Budovatelů spojit tzv. „*staroměstská transversála*“, bulvár křížící severně od Staroměstského náměstí Pařížskou třídu a poté pokračující napříč dochovanými historickými bloky až pod Vítkov. Vybourání staré zástavby, kterou by nahradily „*mohutné ensembly*“, se měl dočkat úsek staroměstského nábřeží mezi Mánesovým a Čechovým mostem a potenciálně i sama Pařížská, v jejíž pohledové ose se již rozbíhala výstavba Stalinova pomníku.

Návrh směrného plánu z roku 1953, protěžovaný V. Chamrádem a rozpracovaný v několika alternativách vyzvanými týmy architektů, představoval určité shrnutí principů, na nichž se měla „nová Praha“ doby stalinismu utvářet, a to v okázale razantním gestu vůči Praze „staré“. Stalinova smrt a následná nejistota ohledně pokračování zavedených tvůrčích principů však značně zkomplikovaly proces jeho schvalování a posílily pozici aktivizujících se obránců historického obrazu města. Během roku 1954 tak proběhly četné diskuze a silná vlna kritiky ze strany památkářů i řady architektů (mj. O. Nového či A. Engela). Negativní odezvu odborníků i laiků zaznamenala zejména ze sovětských vzorů odvozovaná idea výškových staveb v centru města, diskutovaná v rámci hojně navštěvovaných přednášek cyklu *Fakulta architektury nové Praze* během dubna a května 1954.³⁶⁹

³⁶⁸ *Nová Praha*, roč. 1958, č. 7, titulní strana.

³⁶⁹ Tuto skutečnost s povděkem kvitoval Klub Za starou Prahu: „*Je zajímavé, že mezi přítomnými nebylo nikoho, kdo by byl souhlasil se stavbou vysokých, věžových domů, zejména ve vnitřní Praze, ba že několik k diskusi přihlášených velmi příkře odsoudilo a zavrhl tento způsob staveb pro stověžatou Prahu...*“ J. V.: Výstava

Kritické memorandum ke směrnému plánu předložili z hlediska ochrany památek v dubnu 1954 členové Klubu Za starou Prahu.³⁷⁰ Vyslovili v něm důrazný protest proti navrhovaným zásahům na území Starého Města a teze V. Chamráda o nutnosti „oživit *reservační oblast dopravou procházející nově proraženými komunikacemi*“ označili za „*osudný omyl*“.³⁷¹ Velmi ostře vystoupil rovněž člen Klubu architekt Bohumil Hypšman. Ochránci památek se přitom ve své polemice se záměry politických elit poměrně obratně odvolávali na úctu k dochovaným památkám, kterou komunističtí politici v předchozích letech sami opakovaně deklarovali jako jeden z pokrokových znaků „socialistické Prahy“. Memorandum Klubu bylo proto zakončeno přesvědčením, že „*k nejdokonalejší přeměně Prahy v Prahu socialistickou*“ patří – oproti kapitalistickému řádu meziválečné republiky – i „*zachování jejích kulturních hodnot a zvýšení její krásy*“. Se stejným cílem arch. Hypšman ve své kritice poničení staleté urbanistické struktury města zdůraznil: „*Něčeho takového se neodvážila ani doba všeovládajícího podnikatelství, nedopustí se toho éra socialistická tím méně, když stále prokazuje úctu k památkám! Representace socialistické Prahy je především v uplatňování její památné krásy, nová díla odkáže na nová staveniště, získaná nikoliv na útraty podstatných krás Prahy.*“³⁷² S odkazem na desítky let trvající aktivity Klubu při záchraně pražských památek pak poznamenal: „*je neuvěřitelné, že by boj proti podobnému ohrožení panoramatu Starého Města měl být znovu bojován, když již je za námi podnikatelská chamtivost a v době pochopení pro památnost jak u nejširších vrstev, tak u představitelů státu*“.³⁷³

Nečekanou posilou pro zastánce „staré Prahy“ se stala návštěva sovětského architekta a teoretika Alexeje Alexejeviče Galaktionova, který přicestoval do Československa na jaře 1954 na dvouměsíční studijní pobyt, během něhož navštívil centra nové výstavby i některé vědecké a projektové ústavy. Hlavní pozornost ovšem věnoval Praze. Při slavnostním zakončení své návštěvy 19. května 1954 se ve vládním Hrzánském paláci na Hradčanech setkal se zástupci Svazu architektů a v proneseném referátu shrnul své dojmy, názory a doporučení ohledně další výstavby hlavního města. Jeho střídme hodnocení, následně

fakulty architektury na Staroměstské radnici. *Ochrana památek. Věstník Klubu Za starou Prahu a jeho odborů*, roč. XXIX., 1954, č. 1, 30. 4., s. 32.

³⁷⁰ Tvůrci nového plánu zjevně pokládali za vhodné seznámit s jeho zásadami vedle jiných zainteresovaných stran také Klub, jenž si i po Únoru 1948 udržoval poměrně respektovanou pozici. 30. 10. 1953 tak zástupci Klubu vyslechli přednášku arch. V. Chamráda a prohlédli si hotový návrh plánu.

³⁷¹ Memorandum Klubu Za starou Prahu o směrném územním plánu hlavního města Prahy 1953. *Ochrana památek*, roč. XXIX., 1954, č. 1, 30. 4., s. 1-2 (tato a násl. citace).

³⁷² B. Hypšman: Líc Starého Města ve směrném plánu. *Dto*, s. 3. V architektově argumentaci můžeme vysledovat ozvuky již kolem r. 1900 vyslovovaného přání L. Jeřábka, F. X. Harlase a dalších ochránců „staré Prahy“, aby případná nová výstavba byla z území historického centra napříště pokud možno vyloučena.

³⁷³ *Dto*, s. 4.

publikované i v několika domácích periodikách, muselo na zastánce radikálních vizí „nové Prahy“ typu architekta Chamráda zapůsobit jako studená sprcha.

Galaktionov vyjádřil především obdiv vůči hodnotě dochované „staré Prahy“ a jejího památkového bohatství: *„Jako hlavní bojové heslo pro architekty, které je nutno vytyčit, je zachovat neporušené historické jádro“*.³⁷⁴ Obecně sice podotkl, že *„je nutno zasáhnout tam, kde staré stavby překáží novému životu“*, ale otevřeně pochyboval o nutnosti takových zásahů právě v Praze.³⁷⁵ Uvažované rozšíření náměstí Krasnoarmějců vybouráním neváhal označit za samoučelné a nihilistické vůči historickému dědictví Starého Města, které by naopak mělo být uchováno jako celek. Negativně se vyjádřil rovněž vůči uvažované výstavbě výškových budov v centrální části města – v této souvislosti dokonce *„přímo varoval před neuváženým opakováním nebo kopírováním moskevského příkladu, který je specifický právě tak, jako je specifické řešení Prahy“*, vyznačující se přirozenými dominantami Hradu, Vítkova a Vyšehradu.³⁷⁶ Ohledně řešení Letné, které označil za *„ústřední architektonický problém soudobé epochy“*, nadhodil Galaktionov řečnickou otázku, *„komu by měl poděkovat a stisknout ruku za to, že Letná nebyla ještě zastavěna“* a doporučil věnovat propracování koncepce její budoucí zástavby dostatek času, aby nedošlo k ukvapeným rozhodnutím.

Zdrženlivý či přímo kritický postoj sovětského experta měl pro další práci na směrném plánu dosti zásadní vliv. Ve dnech 3. a 4. 6. 1954 byla presidiální komisí Československé akademie věd pro výstavbu Velké Prahy uspořádána v Liblicích u Mělníka konference, která za účasti předních odborníků znovu projednala zásady plánu, a to se zvláštním zřetelem k historickému jádru města. Obsáhlé diskuze vyústily v závěrečné usnesení, v němž stály na prvním místě požadavky *„zajistit historický odkaz Hradčan, Malé Strany a Starého Města a všechny historické a umělecké památky na území města“* a *„stanovit za opěrné body architektonické kompozice města dominanty Hradčan, Vyšehradu a vrchu Vítkova s památníkem revoluce“*. Především ale členové konference důrazně doporučili, aby *„bylo upuštěno od vytváření velkého shromaždiště na místě domovních bloků v okolí býv.*

³⁷⁴ M. Benešová: Sovětský architekt Alexej Alexejevič Galaktionov v Praze. *Architektura ČSR*, roč. 1954, č. 6, s. 146.

³⁷⁵ O. Nový: Sovětský architekt o problémech naší architektury. *Výtvarná práce*, roč. 1954, č. 12, s. 4.

³⁷⁶ M. Benešová: Sovětský architekt Alexej Alexejevič Galaktionov v Praze. *Architektura ČSR*, roč. 1954, č. 6, s. 146 (tato a následující citace).

*Rudolfína“, a „od tzv. staroměstské transversály, vedoucí napříč Starým Městem od nám. Budovatelů k nám. Krasnoarmějců“.*³⁷⁷

Radikální vize „nového města“ začaly být tedy již v roce 1954 pod tlakem většiny odborné veřejnosti pozvolna utlumovány. S novou situací se musel vyrovnat i arch. Vladimír Chamrád. Ten na podzim 1953 skončil v dosavadní funkci náměstka primátora a stal se náměstkem ministra místního hospodářství Jozefa Kyselého. Otázky výstavby Prahy ani na novém postu neztrácel ze zřetele a udržoval si v nich významné slovo; nadále zůstal i členem Vládního výboru pro výstavbu města.³⁷⁸ Právě ministerstvo místního hospodářství bylo nakonec Vládním výborem (29. 10. 1954) pověřeno přepracováním směrného plánu, a to do 31. května 1955.³⁷⁹ Projekční práce dostali na starost pracovníci Státního ústavu pro projektování výstavby hlavního města Prahy v čele s arch. Jiřím Novotným.³⁸⁰ Vrchním dohledem pověřil ministr Kyselý zvláštní ideovou radu pod Chamrádovým vedením.³⁸¹ Pod jeho dozorem byl směrný plán ve stanovené lhůtě skutečně dokončen a předložen k posouzení ÚNV a jednotlivým ministerstvům. Z textu průvodní zprávy je již patrné vymezení se vůči některým zásadám předcházející verze z roku 1953. Novotný a jeho spolupracovníci zdůraznili zejména nedotknutelnost historického jádra a nezbytnost citlivého přístupu při umisťování novostaveb: *„Nutno si zde uvědomovat, že pražská půdorysná i prostorová kompozice je skutečnost, že měřítkem tu byl vždy člověk, a že nedodržení této zákonnosti [sic] by mohlo mít v půdoryse i obraze města nejosudnější následky. Pathos nového života nemůže být vyjádřen velkým měřítkem, ale především výrazem humanismu nové společnosti se všemi důsledky v architektuře města.“*³⁸²

Dokončení návrhu směrného územního plánu znamenalo patrně zároveň i ukončení činnosti Vládního výboru pro výstavbu Prahy; archivní doklady jeho aktivity končí ve druhé

³⁷⁷ NA Praha, ÚPV – běžná spisovna, kart. 2375, sg. 12/0.61, Pracovní konference o směrném územním plánu hlavního města Prahy se zvláštním zřetelem k jeho historickému jádru, s. 178-179. Závěry konference byly publikovány i v tisku: Srov. Nová Praha vyroste z tisícileté tradice. *Lidová demokracie*, roč. 1954, 3. 9., s. 3.

³⁷⁸ Nepochybně z Chamrádovy iniciativy ministerstvo ve spolupráci s ÚNV vypracovalo a v únoru 1954 předložilo vládě „plán akcí ku zlepšení vzhledu centra hlavního města do jubilejního roku 1955“, zahrnující opravy četných domů a komunikací v historickém centru a projekt zástavby tří proluk na Václavském náměstí. NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1577, sg. 12/0.61.1, Návrh vládního usnesení k zabezpečení komplexního plánu akcí ku zlepšení vzhledu centra hlavního města Prahy.

³⁷⁹ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1579, sg. 12/0.61.1, dopis V. Chamráda sekretáři Vládního výboru pro výstavbu Prahy J. Krásnému z 1. 6. 1955.

³⁸⁰ Novotný pracoval do té doby na variantách plánu jako vedoucí Kanceláře pro územní plán při ÚNV (zal. 1951), která r. 1954 přešla pod názvem Ateliér územního plánu hlavního města Prahy pod Státní ústav pro projektování výstavby Prahy a r. 1961 se nakonec stala součástí nového Útvaru hlavního architekta města Prahy.

³⁸¹ AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV), kart. 159, i. č. 1052, Průvodní zpráva k návrhu směrného územního plánu Prahy z r. 1955.

³⁸² AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV), kart. 159, i. č. 1052, Směrný územní plán hl. m. Prahy – průvodní zpráva, s. 50.

polovině roku 1955. V tomtéž roce opustil arch. Chamrád post ministerského náměstka; roku 1956 přešel do funkce ústředního ředitele Agroprojektu (Státního ústavu pro typizaci a vývoj zemědělských a lesnických staveb) a do otázek budování Prahy už dále nezasáhl.³⁸³ Upravený návrh směrného plánu sice rada ÚNV na mimořádném zasedání 17. 5. 1956 schválila, ke konečnému posvěcení ze strany vlády ale nedošlo, neboť vzhledem k proměňující se politické situaci vyvstala nutnost další revize jeho ideových východisek. Dokument tak nakonec prošel ještě dalším přepracováním, dokončen byl roku 1961 (již v nově založeném Útvaru hlavního architekta hlavního města Prahy) a vláda jej definitivně schválila až v roce 1964. To už ale jeho podoba a konkrétní zásady, oživující řadu někdejších funkcionalistických principů, neměly s ideály stalinského „socialistického města“ prakticky nic společného.

3.4.2 Rok 1958

Rok 1958 získal především v dějinách československé architektury pozici ustáleného mezníku díky mimořádně úspěšné účasti Československa na Světové výstavě EXPO v Bruselu. Výstavní pavilon, projektovaný architekty F. Cubrem, J. Hrubým a Z. Pokorným, poctěný hlavní cenou, přinesl ve své době „velkou naději a novou ideovou inspiraci celé české a slovenské architektonické obci“.³⁸⁴ Svou technologickou i výtvarnou nápaditostí a kultivovaností se stal „gestem přihlašujícím se k trendům světové architektury i gestem konečného odvratu od socialistického realismu“.³⁸⁵ Estetika „bruselu“, vyznačující se výraznou barevností, dominantním užitím skla, kovu a abstraktního umění, se stala zásadní inspirací pro domácí tvůrce dalších let.

I v pražském prostředí symbolizovalo obrat roku 1958, tak zásadní pro konec stalinských vizí „nové Prahy“, několik „ikonických“ projektů. Hlavním z nich byl esteticky i technicky novátorský Ústav makromolekulární chemie na Petřinách (realizován 1960-1965), uplatňující mj. poprvé v ČSR princip fasádních závěsných stěn.³⁸⁶ Autorem budovy, důsledně reagující na západní trendy, byl navíc Karel Prager, architekt, který ještě roku 1955 se svými kolegy intenzivně rozpracovával vítězný návrh na Ústřední dům armády v Dejvicích. Tři roky nato byla však už tato „vlajková loď“ pražské sorely zcela opuštěna a pro tytéž parcely na

³⁸³ V čele Agroprojektu stál Chamrád do r. 1959. Od konce 50. let začal vyučovat na brněnském Vysokém učení technickém, kde dosáhl titulu profesora a působil zde až do své smrti (1969). *Encyklopedie dějin města Brna* [cit. 15. 5. 2015] Dostupné z: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=21737.

³⁸⁴ O. Nový (ed.): *Architektonická bilance. KPÚ 25. 1948-1973*. Praha 1973, nestr.

³⁸⁵ O. Ševčík – O. Beneš: *Architektura 60. let: „zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století*. Praha 2009, s. 40.

³⁸⁶ O. Ševčík – O. Beneš: *Architektura 60. let*, s. 130 an.

nedokončeném (dnešním Vítězném) náměstí proběhla nová soutěž, počítající s dostavbou areálu ČVUT. Vítězný návrh F. Čermáka a G. Paula, prezentovaný na titulní straně pražského věstníku, se dříve proklamovaným sovětským vzorům už v ničem nepodobal.³⁸⁷ Důsledně modernistické tvarosloví manifestoval ve stejné době také návrh areálu plaveckého stadionu v Podolí arch. R. F. Podzemného (realizován 1962-1966).³⁸⁸

Téměř nezměněna zůstávala rétorika, která tyto vize provázela. Redaktoři *Nové Prahy* nadále hovořili o projektech určených pro „*socialistické velkoměsto*“, o dílech, „*kteřá nyní, v naší době, stávají se reálným úkolem, jehož uskutečnění bude součástí velkolepé přestavby Prahy*“, a nepochybovali, že „*včerejšek je u nás pravidelně překonáván zítřkem*“.³⁸⁹ Konkrétní podoba návrhů roku 1958, vesměs prezentovaných na stránkách městského věstníku (vedle výše jmenovaných např. nová sídliště na Pankráci a v Malešicích či Nuselský most), se však již pronikavě odkláněla od dosud protěžovaného estetického kánonu a odkazy k historickým vzorům nahradil důraz na technologickou progresivnost a úspornost.³⁹⁰

Rétorická figura „nové Prahy“ tak navenek zůstávala zachována, ztrácela však původní stalinistický ideový obsah, který dozníval spíše v dílčích projektech, dokončovaných z předchozích let. Jedním z nich byla bronzová vrata, osazená koncem roku 1958 ve vstupu do mauzolea Klementa Gottwalda na Vítkově. Dílo sochaře Josefa Malejovského, který na něm pracoval od vítězství v soutěži roku 1953, ilustrovalo v řadě dvanácti figurálních reliéfů ideovou spřízněnost postav husitské doby (Hus, Želivský, Žižka) s hrdiny dělnického hnutí. Sled historických scén uzavíral „soudobý“ výjev s příznačným názvem *Budování*: kompozice čtyř figur průmyslových dělníků a plánovačů na pozadí vysokých pecí (Obr. 24) plně odpovídala oficiálnímu způsobu zobrazování reality raných 50. let.³⁹¹ Jakkoli bylo toto dílo ještě v době svého dokončení oficiálně oceněno (autor za něj roku 1959 obdržel státní cenu), jeho „ideový náboj“ se už ve světle nových estetických možností, které otevíral „brusel“, mohl mnohým jevit poněkud archaický.

³⁸⁷ V. Kolátor: Vysoké školy na náměstí Říjnové revoluce. *Nová Praha*, roč. 1958, č. 9, s. 5. K soutěži a jednotlivým návrhům viz též sérii článků v časopise *Architektura ČSR*, roč. 1958, č. 5-6.

³⁸⁸ O. Ševčík – O. Beneš: *Architektura 60. let*, s. 149 an.

³⁸⁹ E. Kriseová: Budoucí architekti o budoucí Praze. *Nová Praha*, roč. 1958, č. 19, s. 10-11. J. Fischer: první dílo velkolepé přestavby Prahy. *Nová Praha*, roč. 1958, č. 4, s. 7. Co budeme letos stavět v Praze 1. *Dtto*.

³⁹⁰ Srov. např. Konec jedné pražské periferie. *Nová Praha*, roč. 1958, č. 3, s. 10-11. Most přes nuselské údolí. *Dtto*, roč. 1958, č. 20. Sídliště na pankrácké pláni. *Dtto*, č. 11, s. 10-11.

³⁹¹ Nový reliéf na památníku na Vítkově. *Svět v obrazech*, roč. XIV, 1958, č. 49, 6. 12., s. 16.

3.4.3 Rok 1960

Koncem června 1960 byla u příležitosti II. celostátní spartakiády (konané v hlavním městě od 23. 6. do 3. 7.) otevřena na okraji letenské pláně restaurace *Praha*, původně součást československého pavilonu z bruselské Světové výstavy. Prosklený objekt s ocelovou konstrukcí nabídl návštěvníkům vedle plzeňské restaurace v přízemí a exkluzivní francouzské restaurace v prvním patře i možnost posezení na venkovní terase s výhledem na město. V kontextu našeho tématu je ovšem významný zvláště symbolický aspekt celého aktu.

Přestože československý úspěch v Bruselu byl pro představitele komunistického režimu nemalým překvapením, rozhodli se k němu nakonec aktivně přihlásit a jeho výsledky nejen využít v exportní politice domácích výrobků, ale manifestovat je rovněž zachováním samotného výstavního pavilonu. Roli v tomto rozhodnutí jistě sehrála i série neúspěšných jednání o jeho případném prodeji belgické vládě či soukromým zahraničním zájemcům; už v průběhu výstavy nicméně o objekt projevíli zájem zástupci několika domácích měst, a to Liberce, Gottwaldova, Plzně, Bratislavy, Brna a Prahy. Po delším jednání nakonec politické byro ÚV KSČ na návrh předsedy vládní komise československé účasti na Světové výstavě K. Poláčka 10. 2. 1959 schválilo převezení stavby zpět do ČSR a její přidělení Ústřednímu národnímu výboru města Prahy.³⁹² Zatímco vlastní pavilon měl být znovu postaven v Parku kultury a oddechu Julia Fučíka a využíván k výstavním účelům, pro drobnější restauraci, předanou do správy národního podniku Restaurace a jídelny, byla vyhrazena poloha v letenských sadech.³⁹³ Usnesením vlády z 27. 5. 1959 bylo ministru stavebnictví uloženo zrealizovat výstavbu obou budov na určených místech nejpozději do 31. 5. 1960 tak, aby mohly být k dispozici již návštěvníkům spartakiády.³⁹⁴

Pražský tisk sledoval výstavbu nových objektů s uspokojením. Od svého otevření se restaurace těšila stálé pozornosti Pražanů. „*Již zdaleka obdivujeme lehkou, moderní stavbu, nesenou osmi štíhlými sloupy, stavěnou do půlkruhu a zakončenou skleněnou rotundou, která dodává stavbě neobyčejně vznešený ráz,*“ napsal okouzleně redaktor *Nové Prahy*.³⁹⁵

³⁹² NA Praha, KSČ – ÚV 1945-1989 – politické byro ÚV KSČ 1954-1962, sv. 203, a. j. 280, bod 4. Využití čs. pavilónu ze Světové výstavy v Bruselu. O pozitivním přínosu, který by přenesení restaurace do Prahy mělo, psal již koncem roku 1958 vedoucí odboru obchodu rady ÚNV Jindřich Rež: O čem jsme se poučili v Bruselu. *Nová Praha*, roč. 1958, č. 20, s. 12.

³⁹³ E. Benešová – K. Šimůnková: *Expo '58. Příběh československé účasti na Světové výstavě v Bruselu*. Praha 2008, s. 156.

³⁹⁴ NA Praha, ÚPV – běžná spisovna, kart. 2964, sg. 17/1.21. Návrh na usnesení vlády ve věci zajištění výstavby čs. pavilonu a restaurace „Praha“ ze Světové výstavy v Bruselu 1958 v Praze.

³⁹⁵ Šálek kávy s pěknou vyhlídkou na Prahu. *Nová Praha*, roč. 1960, č. 14, červenec, s. 8 a zadní strana obálky.

Restaurace na Letné, „*kteřá si v Bruselu získala obdiv celého světa*“, byla prezentována jako další výdobytek v procesu modernizace a zkrášlování hlavního města, které provádí socialistický stát, a jemuž nyní navíc dodává lesk mezinárodní ocenění.³⁹⁶ Z pochvalných dobových textů zároveň znovu vystupuje už naznačený posun obsahu pojmu „nové Prahy“, probíhající od poloviny 50. let. V symbolickém i fyzickém obrazu města, v exponované poloze na východním konci letenské pláně a na dohled monumentálního Stalinova pomníku, se roku 1960 objevila stavba, která by vzhledem k použitému tvarosloví a materiálům byla ještě před několika lety tvrdě odsouzena jako typický produkt úpadkové „kosmopolitní“ architektury Západu. Nyní byly tytéž architektonické vlastnosti – technicistní řešení, absence ornamentu – naopak oceňovány jako přednost a trojice projektantů byla vyznamenána státní cenou (1959).

Panorama letenské pláně, ohraničené v rozmezí pouhých pěti let dvěma diametrálně odlišnými prvky – Stalinovým pomníkem a restaurací *Praha* – se tak stalo jedním z nejvýmluvnějších signálů zásadního ideového obratu, který pražská, potažmo československá architektura prodělala. Zřetelná kontradikce obou objektů, ona *současnost nesoučasného*, kterou zde mohli Pražané po několik let názorně pozorovat, zůstala ovšem ze strany dobového tisku i oficiálních představitelů bez komentáře.

Pomník i restauraci můžeme ve vztahu k fyzickému a symbolickému obrazu města interpretovat jako pokus o manifestaci konkrétních hodnot. U obou, jakkoli měřítkově nesrovnatelných, byla podtrhována jejich opticky výrazná poloha nad řekou a těsný vztah k historickému centru města, které doplňují a obohacují. Jestliže obří socha generalissima měla být umístěna (řečeno patetickými slovy ministra Václava Kopeckého) „*tak vysoko, tak viditelně, aby čněla do výšin a aby ji široko daleko měli před očima všichni lidé v Praze*“, také v případě nové vyhlídkové restaurace neopomněl člen rady ÚNV Jindřich Rež zdůraznit, že je „*viditelná z dalekého okolí ve dne i v noci*“.³⁹⁷ Z hlediska ideových východisek ovšem obě stavby příznačně ilustrují zásadní proměnu. Zatímco vztyčení Stalinova pomníku mělo doložit přináležitost Prahy k sovětskému modelu „socialistického velkoměsta“, transfer a znovupostavení restaurace z bruselského EXPO již dosavadní obraz metropole opatrně posouvaly do méně izolované polohy města sice stále „socialistického“, nicméně udržujícího kontakt a krok i se západními vývojovými trendy.

³⁹⁶ V moderním prostředí. *Nová Praha*, roč. 1959, č. 8, zadní strana obálky. Nedlouho poté přinesl městský věstník na titulní straně i skicu budoucí restaurace po přenesení na Letnou: *Nová Praha*, roč. 1959, č. 19, září. K instalaci pavilonu v Parku kultury a oddechu: *Nová Praha*, roč. 1960, únor, č. 4, titulní a zadní strana obálky.

³⁹⁷ V. Kopecký: Dílo největší cti. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 43, 24. 10., s. 2. J. Rež: Restaurace Praha otevřena. *Československé pohostinství*, roč. VI, 1960, č. 13, 22. 6., s. 197.

Přihlášení se k československému úspěchu v Bruselu a jeho propagandistickým zužitkováním, včetně výstavby původního pavilonu a restaurace v prostoru hlavního města, zpochybnily domácí komunistické elity jedno z dosud platných nepsaných stalinských dogmat, totiž principiálně odmítavý postoj vůči jakýmkoli podnětům ze Západu. Luxusní „bruselská restaurace“ se zařadila mezi stabilní symboly, jimiž se soudobá „nová“ Praha měla a chtěla nadále veřejně prezentovat, a které napříště vedle historických památek nechyběly ve většině vydávaných pragensí.³⁹⁸ Naopak stavby z 1. poloviny 50. let, spojené s estetikou sorely, začaly z oficiálních publikací pozvolna mizet.³⁹⁹

3.4.4 Rok 1962

Od roku 1962 začalo být v blízkosti barokní karlínské Invalidovny realizováno podle projektu kolektivu architektů kolem J. Poláka a V. Šaldy experimentální panelové sídliště stejného jména (dokončeno 1967). Jeho hojná propagace jasně prokázala, že stranické a vládní priority v oblasti nové výstavby leží již zcela v oblasti progresivních stavebních metod a nových materiálů, jejichž možnosti měl projekt (rozpracovávaný již od r. 1959) prověřit.⁴⁰⁰

Za symbolickou a definitivní tečku snů o „nové Praze“ v duchu poválečného budovatelského étosu pak můžeme označit dvojici aktů, jimiž byly z obrazu města vymazány nejvýraznější upomínky na dvojici vrcholných politiků, jejichž jména svého času poskytovala pražským budovatelským vizím ideovou i hmotnou záštitu. V reakci na veřejnou kritiku principů stalinismu v závěrech XXII. sjezdu KSSS (17. 10. – 1. 11. 1961) a navazující odstranění Stalinovy mumie z mauzolea na Rudém náměstí (1. 11.) bylo v listopadu téhož roku na plénu ÚV KSČ uloženo členům politbyra „*odstranit pomník J. V. Stalina v Praze a jmenovat politicko-odbornou komisi s úkolem, aby předložila návrh na využití místa, kde pomník stojí*“, dále „*zabezpečit, aby byly přezkoumány názvy ulic, podniků atd., které nesou Stalinovo jméno, a naše družba se sovětským lidem byla vyjádřena jiným způsobem*“ a „*ve*

³⁹⁸ Srov. např. K. Plicka: *Žijeme v Praze*. Praha 1964. O. Růžička (ed.): *Praha – město svého lidu 1945-1965*. Praha 1965. K. Plicka – E. Poche: *7 procházek Prahou*. Praha 1966. J. Doležal – I. Doležal: *Praha*. Praha 1983.

³⁹⁹ Tuto proměnu může ilustrovat např. jubilejní publikace ÚNV *Praha, město svého lidu 1945-1965*, v níž pozici symbolů „nové Prahy“ zaujímala rozestavěná panelová sídliště (Invalidovna, Malešice, Červený Vrch), projekt nuselského mostu a právě „bruselská“ restaurace; naopak ze stavební činnosti 1. poloviny 50. let byla zpětně oceněna pouze esteticky „neutrální“ technická díla (Švermův most a letenský tunel).

⁴⁰⁰ Experimentální výstavba na Invalidovně. *Architektura ČSR*, roč. 1960, č. 7, s. 455-468. Též: L. Zikmund-Lender (ed.): *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové – Praha 2014.

vhodnou dobu řešit také uložení K. Gottwalda na Vítkově, aby to bylo v souladu s leninským chápáním úlohy osobnosti a kolektivního vedení“.⁴⁰¹

V návaznosti na tyto úkoly politbyro na schůzi 17. 3. 1962 rozhodlo nejprve o „přemístění“ Gottwaldových ostatků z proskleného sarkofágu ve vítkovském památníku a následně (22. 5.) o jejich zpopelnění, k němuž došlo 12. června ve strašnickém krematoriu.⁴⁰² Veřejnosti bylo zrušení mauzolea prezentováno jen jako dočasné uzavření „z *technických důvodů*“, posléze doplněné zprávou o neveřejném pietním „*přemístění ostatků* [tj. již pouze urny] *Klementa Gottwalda do sarkofágu v ústřední síni Národního památníku*“ za účasti členů politbyra.⁴⁰³ I když pozdější lidové podání vytvořilo kolem celé události hustou síť mýtů tragikomického ladění (údajný nezadržitelný rozklad těla v důsledku nekvalitně provedené balzamizace), jedinými příčinami zrušení mauzolea byly jeho ideologicky nevyhovující symbolika, příliš svázaná se stalinským typem kultu osobnosti, a ekonomicky náročný provoz – obojí kritizoval v listopadu 1961 na plénu ÚV KSČ prezident a první tajemník strany Antonín Novotný.⁴⁰⁴

K optimálnímu vyřešení otázky Stalinova pomníku ustavilo politbyro ÚV KSČ na své schůzi 19. 12. 1961 zvláštní komisi pod vedením Jiřího Hendrycha.⁴⁰⁵ Po většinu roku 1962 zpracovávali její členové jednotlivé varianty řešení, z nichž nakonec jako technicky i ekonomicky neoptimálnější vystoupilo úplné zbourání masivní konstrukce a využití získané plochy pro stavbu budovy, „*kteřá by vhodně sloužila společenskému a kulturnímu životu Prahy a svou náplní i uměleckou výzdobou vyjadřovala myšlenku věčného československo-sovětského přátelství*“.⁴⁰⁶ Přes dílčí negativní ohlas avizovaného záměru mezi jednotlivci a základními organizacemi KSČ, jimž byl záměr komise předložen k vyjádření, probíhaly v urychleném tempu přípravné technické práce tak, aby byla likvidace pomníku dokončena ještě před začátkem chystaného XII. sjezdu KSČ 4. prosince.⁴⁰⁷ Trojice odstřelů nakonec

⁴⁰¹ Usnesení Ústředního výboru KSČ ke zprávě z XXII. sjezdu KSSS a závěrům pro práci strany. *Rudé právo*, roč. 1961, č. 324, 21. 11., s. 1.

⁴⁰² Přemístění ostatků Klementa Gottwalda v Národním památníku na Vítkově. NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945-1989 – politické byro ÚV KSČ 1954-1962 (dále KSČ-ÚV-02/2), sv. 342, a. j. 433, bod 19. Architektonické úpravy a organizační opatření související se zpopelněním a přemístěním ostatků Klementa Gottwalda. Dto, sv. 350, a. j. 441, bod 9.

⁴⁰³ Upozornění návštěvníkům Národního památníku na Vítkově. *Rudé právo*, roč. 1962, č. 88, 30. 3., s. 2. Uložení ostatků Klementa Gottwalda v Národním památníku na Vítkově. *Dto*, roč. 1962, č. 280, 10. 10., s. 1.

⁴⁰⁴ Luděk Vacín: Náš pracující lid nedal setlíti tělu Klementa Gottwalda. Příspěvek k dějinám pražského mauzolea. In: *Securitas imperii. Sborník k problematice bezpečnostních služeb*, sv. 21, 2012, č. 2, s. 90-117.

⁴⁰⁵ Ustavení politicko-odborné komise k přípravě návrhu na využití místa, kde nyní stojí pomník J. V. Stalina v Praze. NA Praha, KSČ-ÚV-02/2, sv. 331, a. j. 422, bod 18.

⁴⁰⁶ Sdělení Ústředního výboru Komunistické strany Československa. *Rudé právo*, roč. 1962, č. 218, 9. 8., s. 1. Průběh jednání podrobně zachycují archivní materiály: NA Praha, KSČ-ÚV-02/2, sv. 343, a. j. 434, bod 9; sv. 354, a. j. 444, bod 15; sv. 359, a. j. 450, bod 9.

⁴⁰⁷ NA Praha, KSČ-ÚV-02/2, sv. 359, a. j. 450, bod 9. Viz též Z. Hojda – J. Pokorný: *Pomníky a zapomínky*. Praha – Litomyšl 1996, s. 215-217.

úspěšně proběhla během října a listopadu 1962. Stavební suť a zbytky konstrukce pomníku byly odvezeny, popř. uskladněny v podzemních prostorech.⁴⁰⁸ Paralelně s odstraněním letenského pomníku došlo z rozhodnutí ÚNV k přejmenování dnešní Vinohradské třídy, nesoucí od roku 1946 Stalinovo jméno.⁴⁰⁹

Komplikovaná likvidace upomínek na osobnosti Stalina a Gottwalda probíhala z politických důvodů ve vysokém stupni utajení a na stránkách většiny dobových periodik, včetně věstníku *Nová Praha*, bychom zmínky o nich hledali marně.⁴¹⁰ Na symbolické rovině nicméně jejich důsledky zůstávají zásadní: lze říci, že zpopelněním vítkovské mumie a odstřelem žulového kolosu v ose Čechova mostu ztratil poválečný, od roku 1951 stalinismem podmíněný obraz „nové Prahy“ své poslední symbolické opory.

4 „Nová Praha“ stalinismu jako „socialistické město“

„Proto je nezbytně třeba, aby staré kapitalistické město bylo postupně přebudováno a dobudováno v město socialistického charakteru...“

Základní směrnice dlouhodobé přestavby a výstavby hlav. města Prahy, 1951⁴¹¹

„Přebudovat a vybudovat Prahu v město socialistické, v hlavní město socialistického státu, znamená především přetvořit strukturu města tak, aby odpovídala [...] životu nového socialistického člověka, budujícího s nadšením svobodný, radostný a vysoce kulturní společenský řád.“

V. Chamrád: Za novou krásnou Prahu, 1951⁴¹²

⁴⁰⁸ Výstavba zamýšlené nové budovy se již neuskutečnila. Část desek z tmavočerveného granitu ze severní terasy pomníku byla v letech 1965-1967 využita při novém vydláždění II. nádvoří Pražského hradu podle projektu arch. J. Fragnera. D. Březinová et al.: *Praha kamenná. Přírodní kameny v pražských stavbách a uměleckých dílech*. Praha 1996, s. 20.

⁴⁰⁹ M. Lašťovka a kol.: *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. Praha 1998, s. 405. Srov.: Slavnostní potvrzení revolučního aktu – lidem pojmenované Stalinovy třídy. *Věstník*, roč. III, 1947, č. 27, 5. 7., s. 629-630.

⁴¹⁰ V dobové literární tvorbě reflektoval odstřel „sochy“ např. spisovatel Bohumil Hrabal v povídce *Zrada zrcadel* ze sbírky *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet*, poprvé vydané r. 1965.

⁴¹¹ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1574, sg. 12/0.61.1.

⁴¹² *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 1, 12. 1., s. 3.

Jak jsem naznačil v kapitole 2, opakované pokusy o konstruování obrazu „nové Prahy“ můžeme v novodobých dějinách města spojit s jednotlivými dobově podmíněnými formami modernity, v nichž se vedle myšlenek technického a výtvarného pokroku mohly prosazovat i konkrétní politické záměry. Po roce 1945 se frekvence užívání pojmu „nová Praha“ v dobovém diskursu výrazně zvyšuje a nejpozději od roku 1951 získává toto sousloví silný ideologický náboj. Je proto na místě pokusit se konečně o jeho bližší obsahovou charakteristiku.

Proměny obrazu Prahy v období tzv. třetí republiky jsem v hlavních rysech popsal již v kapitole 3.1.: přívlastek „nová“ v bezprostředně poválečných letech převážně splývá se zájmemem „naše“, tj. vyznačuje se silným motivem přivlastnění ve smyslu *odgermanizování*, ale i *zlidovění* stávajícího města. V následujících kapitolách proto zaměřím hlavní pozornost na období po Únoru 1948, v němž začala být „nová Praha“ jednoznačně definována jako „socialistické město“ a v návaznosti na to byl pro konstruování jejího oficiálního obrazu stanoven ucelenější okruh zásad a znaků. Zároveň byl dosud převažující nacionální způsob kódování městského prostoru vystřídán kódováním primárně politickým. Propagandisticky využita při něm byla naprostá většina zásahů do stávající topografie: do společného ideologického rámce byly zapojovány nejen pomníky a názvy ulic, ale také (jen zdánlivě apolitické) nové bytové domy, zakládané parky či rekonstruované památky.

Následující analýza dobového obsahu pojmu „nová Praha“ v 50. letech, je rozdělena do dvou částí. Vlastní katalog „socialistických“ atributů (Oddíl 4.2.), jimiž mělo být město opatřeno, uvozuje trojice předpokladů (Oddíl 4.1.), jež budování „nové Prahy“ zásadním způsobem podmiňovaly. Tím prvním je neustálá přítomnost negativního obrazu „kapitalistického“ („starého“) města, který charakteristikám „socialistického“ („nového“) města dodával nepostradatelný protipól. Druhým je socialistický realismus jako vágně definovaná, nicméně navenek neustále proklamovaná a vyžadovaná metoda umělecké a architektonické tvorby. Třetím pak vztahování se ke konkrétním zahraničním vzorům, které měly budování „nové Prahy“ poskytnout praktickou i symbolickou záštitu.

Zásadní roli při rozboru jednotlivých navenek proklamovaných zásad a znaků hraje otázka jejich (dis)kontinuity s předchozím vývojem. V čem měla spočívat ona *novost* modelu „socialistického města“, aplikovaného v našem případě na Prahu? Bližší kritický rozbor ukazuje, že mnohé principy, které poúnoroví budovatelé „nové Prahy“ prezentovali jako novinky a výdobytky socialistického řádu, diskutovali již příslušníci meziválečné avantgardy nebo teoretici 19. století – po roce 1948 došlo pouze k jejich ideologickému překódování a

přivlastnění novým režimem. Jak uvádí historička umění Michaela Marek: „*Myšlenka ‚socialistického města‘ jako nejpokrokovější organizační formy společenského soužití nebyla v žádném případě vynálezem komunistické éry na východě Evropy, tím méně pak socialistických států poválečné doby. Naopak čerpala ze svazku tradičních zdrojů, jejichž kořeny lze vysledovat až do období antiky.*“⁴¹³ V pražském prostředí počátku 50. let (stejně jako v metropolích jiných socialistických států) pochopitelně nebyly podobné historické paralely zmiňovány, naopak – zdůrazňovaná kvalitativní i ideová originalita „socialistických měst“ měla plně odpovídat výjimečnosti dějinné epochy, v níž byla tato sídla vytvářena. Jejich jedinečnost pomáhalo umocnit i neustálé kladení do dramatického kontrastu s poměry nepřátelského Západu. Více než s realitou soudobé západní stavební kultury pracovala ovšem dobová propaganda s jejím ideologicky zabarveným negativním stereotypem.

4.1 Stalinský obraz „nové Prahy“ – předpoklady formování

4.1.1 Přítomnost negativního protipólu – obraz „kapitalistického města“

Již v úvodních kapitolách jsem konstatoval přirozený fakt, že nezbytným předpokladem formulování jakékoli vize *nového* je paralelní charakteristika *starého*, vůči němuž je třeba se vymezit. Podobně jako jsme viděli na starších příkladech (tzv. pražská asanace), ani v období stalinismu se tedy obraz „nové“ *socialistické* Prahy při své sebedefinici neobešel bez negativního protipólu Prahy „staré“, tj. v tomto případě *kapitalistické, buržoazní*.⁴¹⁴ Atributy prvorepublikového města byly zpětně interpretovány vypjatou ideologickou optikou *zostřování třídního boje* a posuzovány z hlediska naplnění či nenaplnění potřeb *dělnické třídy*. Vystřídání „staré Prahy“ kapitalismu „novou Prahou“ socialismu (resp. stalinismu) pak mohly komunistické elity směrem k občanům prezentovat jako zásadní vývojový krok kupředu, zvláště ve srovnání se situací západních měst, kde i nadále přetrvávaly (přinejmenším optikou dobové propagandy) veškeré nepříznivé důsledky třídního rozdělení společnosti. „*Před našimi zraky se rozevírá krásná perspektiva veliké socialistické budoucnosti, v níž se*

⁴¹³ „*Die Idee der ‚sozialistischen Stadt‘ als der fortschrittlichsten Organisationsform gemeinschaftlichen Zusammenlebens war keineswegs eine Erfindung der kommunistischen Ära im Osten Europas, umso weniger der sozialistischen Staaten der Nachkriegszeit. Vielmehr speiste sie sich aus einem Bündel von Traditionssträngen, deren Wurzeln sich bis in die Antike zurückverfolgen ließen.*“ M. Marek: Die Idealstadt im Realsozialismus. Versuch zu den Traditionen ihrer Notwendigkeit. In: Ch. Brenner – P. Heumos: *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948-1968*. München 2005, s. 433.

⁴¹⁴ Pojem „stará Praha“ využíval komunistický režim 50. let účelově i v jeho pozitivním významu historického, památkově cenného města – k tomu blíže oddíl 4.2.6.

uskuteční mohutná díla, o nichž snily celé generace pokrokových lidí a která nemohla být uskutečněna za kapitalismu. Nyní budou uskutečněna, protože dělnická třída a všichni pracující lid buduje svůj stát i svá města pro sebe podle svých požadavků a potřeb. Budou uskutečněna proto, že v čele socialistického budování stojí komunistická strana, vedená prezidentem Klementem Gottwaldem,“ napsal roku 1951 architekt Vladimír Chamrád.⁴¹⁵ Po osvobození a Únoru 1948 se začala psát „nová, nejslavnější kapitola v dějinách Prahy“.⁴¹⁶

Ve vyostřené atmosféře bipolárního světa představovaly oba obrazy města součást konstruované širší dichotomie, zástupné znaky dvou principiálně neslučitelných sociálních modelů. V duchu filologických analýz Petra Fidelia můžeme konstatovat, že tytéž pojmy (v našem případě *město* či *architektura*) byly v „řeči komunistické moci“ „rozštípnuty“ na dvě vzájemně se vylučující poloviny a mohly tak v kontextu „socialistického“ a „kapitalistického“ světa nabývat zcela protikladných kvalit.⁴¹⁷ Jakékoli vnější paralely mezi městy Západu a Východu byly nejen opomíjeny a zamlčovány, ale z pohledu propagandy nebyly nakonec ani důležité: i kdyby „kapitalistické město“ převzalo veškeré vnější znaky města „socialistického“, zůstávalo stále na nižší kvalitativní úrovni, neboť ona kvalita spočívala v konečném důsledku nikoli ve *formě*, nýbrž v *obsahu*, tj. faktu, že dané město (ať už jakékoli) existuje a rozvíjí se v rámci *socialistického* společenského řádu, který současně pomáhá spoluutvářet.⁴¹⁸

Obraz Prahy jako „socialistického města“ byl tedy stavěn na vyhocené polaritě (téměř každý jeho znak měl svůj negativní, „kapitalistický“ protipól) a zásadní měrou definován za pomoci vymezení se vůči dřívějšímu (reálnému i údajnému) stavu. Budování „nové Prahy“ prezentovali politici, ideologové, zainteresovaní architekti a redaktoři jako takřka evoluční proces neustálého zlepšování a nápravy chyb a nedostatků z doby předchozích (předúnorových) režimů. „V pětiletce se zacelily mnohé staré rány,“ bilancoval roku 1954 redaktor *Nové Prahy*. „Plánovitou prací národních výborů mizí truchlivé dědictví minulých desítiletí. Naše hlavní město je jiné než bylo dříve. Uzdravilo se z těžké nemoci kapitalismu. Probudilo se za vlády pracujícího lidu k novému životu. Je krásnější na pohled, ale také

⁴¹⁵ V. Chamrád: Za novou krásnou Prahu. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 1, 12. 1., s. 5.

⁴¹⁶ Vidím město veliké, jehož sláva hvězd se dotýká. Praha roste do nové slávy. *Mladá fronta*, roč. 1954, 10. 2., s. 3. Srov. i J. Chyský: *Průvodce Prahou*. Praha 1955, s. 3. V. Hlavsa: *Praha. Průvodce městem*. Praha 1960, s. 19.

⁴¹⁷ P. Fidelius: *Řeč komunistické moci*. Praha 1998, s. 172 an.

⁴¹⁸ „Architektura kosmopolitická [tj. západní] je majetkem kapitalistického řádu a jestliže sám řád kapitalistický nedovede, nemůže a konečně nemůže chtít vytvořit všeobecně svobodného člověka, nemůže ani architektura s tímto řádem spjatá, jakoukoliv úlohu v tomto smyslu splnit. Jen socialistický řád a jeho architektura může splnit tyto úkoly.“ J. Kroha: O socialistický realismus v naší architektuře. *Architektura ČSR*, roč. 1950, č. 1-2, s. 7.

*v jeho památných zdech se všechno změnilo k nepoznání. A současně statečný pražský lid buduje díla, za něž se nebude muset stydět ani Praha budoucí – socialistická.*⁴¹⁹

4.1.2 Socialistický realismus – tvůrčí metoda „nové Prahy“

Ideovým východiskem budování fyzického i symbolického obrazu stalinské „nové Prahy“ se měl stát tzv. socialistický realismus. Jestliže jsme tento ve své době velmi frekventovaný pojem ponechávali v textu práce až dosud bez přesnější definice, bylo to především proto, že už sám pokus o jeho konkrétní uchopení představuje nelehký problém. „*Poklonil bych se po pás, v úctě bych poklekl před tím, kdo by mně, než se dostaví konec mých dnů, přesně vysvětlil, co to je, ten socialistický realismus. Po půl života mi otloukali uši tou formulí, a dosud nevím, co znamená, a nevím to nikdo, nejméně ze všech její teoretici a propagandisté,*“ napsal ironicky v 60. letech ve svých pamětech literární historik Václav Černý.⁴²⁰ Jakkoli byl socialistický realismus po Únoru 1948 povýšen na ústřední a z vedoucích míst vyžadovanou metodu umělecké tvorby, jeho pojmoslovná nevyhraněnost byla od počátku zřetelná a po celé období stalinismu zásadně ovlivňovala vztah politiků, resp. ideologů a tvůrců. Těm prvním dávala do ruky silnou zbraň s možností postihu libovolného umělce za nedodržení (oficiálně nestanovených) pravidel. Druhým poskytovala jistý manévrovací prostor pro lavírování a „úniky“, umožňující (zvláště někdejším příslušníkům avantgardy) nerezignovat zcela na své původní přesvědčení. Výsledná, dosti neprůhledná atmosféra tápání, alibismu a manipulací značně ztěžuje jakékoli snahy o zpětnou rekonstrukci pohnutek jednotlivých aktérů.

Hlubší analýza kořenů socialistického realismu a dynamiky jeho uplatňování v prostředí komunistického Československa dalece přesahuje rámec a cíl této práce. Pokusme se proto pouze krátce nastínit genezi samotného pojmu a na základě dobových textů rozklíčovat jeho nejpodstatnější znaky a principy. Soustředit se přitom budeme na (pro utváření města nejzásadnější) sféru architektury, přestože socialistický realismus byl oficiálně proklamován jako univerzální metoda, závazná pro všechna umělecká odvětví.⁴²¹

⁴¹⁹ Radostné proměny našeho hlavního města. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 1, 20. 1., s. 8.

⁴²⁰ V. Černý: *Paměti 1945-1972*. Brno 1992 (2. rozš. vyd.), s. 228.

⁴²¹ V domácím prostředí byly dosud nejvíce a nejpodnětněji zpracovávány projevy socialistického realismu v oblasti literatury, viz např. P. Šámal (ed.): *Literatura socialistického realismu: východiska, struktury a kontexty totalitního umění*. Praha 2009. Týž: *Soustružníci lidských duší: lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století*. Praha 2009. Zásadní roli z hlediska zpřístupňování dobových i sekundárních textů sehrává projekt *Sorela*, realizovaný r. 2006 v rámci Ústavu české literatury a literární vědy FF UK a trvale dostupný z: <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/index.htm> [cit. 18. 6. 2015]. K sorele v oblasti filmu např. K. Feigelson – P. Kopál (eds.): *Film a dějiny 3. Politická kamera – film a stalinismus*. Praha 2012. K sorele ve výtvarném umění

Zformování socialistického realismu je úzce spjato s prostředím sovětské literární tvorby stalinské éry. Termín poprvé použil roku 1932 v časopise *Literaturnaja gazeta* stranický funkcionář Ivan Michajlovič Gronsij v souvislosti s proklamovanou nutností reorganizace sovětské literatury pro nové, politické úkoly.⁴²² Sám Stalin adresoval v říjnu 1932 při rozhovoru v moskevském bytě Maxima Gorkého domácím literátům výzvu, jejíž znění bylo záhy bezmála kanonizováno: „*Potřebujeme inženýry, kteří konstruují vysoké pece, a potřebujeme inženýry, kteří sestavují automobily, traktory. Avšak ne méně potřebujeme také inženýry, kteří dovedou konstruovat lidské duše; vy, spisovatelé, vy jste inženýry, kteří konstruují lidské duše.*“⁴²³ Zaníceným propagátorem socialistického realismu jako „nového směru“ sovětské literatury a autorem jeho prvních konkrétnějších obrysů se v letech 1933 a 1934 stal spisovatel a básník Maxim Gorkij.⁴²⁴

Rozhodující význam měl První všesvazový sjezd sovětských spisovatelů v Moskvě v srpnu 1934, na němž Gorkij, Nikolaj Bucharin a propagandisticky nejúderněji stranický ideolog Andrej Alexandrovič Ždanov vytyčili socialistický realismus coby „základní [a jedinou oficiální] metodu sovětské krásné literatury a literární kritiky“. Zvláště Ždanovův referát *O nejpokrokovější literatuře světa* shrnul všechny jeho (napříště vyžadované) základní znaky. Patřily mezi ně zobrazování skutečnosti „v jejím revolučním vývoji“ (tj. umělci měli realitu nejen konkrétně popisovat, ale dodávat jí i patřičný *ideový náboj*), tendenčnost (tj. vědomě a uvědoměle *třídní* charakter uměleckých děl), výchovná role umění při působení na masy, optimismus (námětů vztahovaných ke *šťastné budoucnosti* i samotných tvůrců, sloužících svými díly *vítězné dělnické třídě*), žánrová volnost (ve smyslu využití *všeho nejlepšího* z tradic minulosti) a „*vysoké mistrovství*“ produkovaných děl.⁴²⁵

T. Petišková: Československý socialistický realismus 1948-1958. Praha 2002, též příslušné kapitoly v: M. Platovská – R. Švácha (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění. V. díl. 1939-1958. Praha 2005.*

⁴²² Srov. P. Fast: *Realizm socjalistyczny w literaturze rosyjskiej*. Kraków 2003, s. 160-178.

⁴²³ *Stalin o literatuře. Doba: časopis pro kulturní, sociální i politický život*, roč. 1, 1934-35, č. 11-12, s. 180.

⁴²⁴ „K tomu, aby jedovatá, strastiplná a ohavná minulost byla dobře osvětlena a pochopena, je třeba vyvinout v sobě umění dívati se na ni s výšky úspěchů současnosti a s výšky velikých cílů budoucnosti. Toto vysoké hledisko nutně vzbudí a vzbuzuje hrdý radostný pathos, který přidá naší literatuře nový tón, pomůže jí vytvořit nové formy, vytvoří nám nový směr – socialistický realismus, který, rozumí se samo sebou, může býti vytvořen toliko na faktech socialistické skutečnosti.“ M. Gorkij: O socialistickém realismu. In: *Čtení o socialistickém realismu*. Praha 1949, s. 11 (česky poprvé publikováno v časopisu *Var*, roč. I., 1948, č. 3, s. 8).

⁴²⁵ „Soudruh Stalin nazval naše spisovatele inženýry lidských duší. Co to znamená? Jaké povinnosti vám ukládá tento název? To znamená, předně, znát život, abyste jej dovedli pravdivě zobrazit v uměleckých dílech, ne jej zobrazovat scholasticky, mrtvě, pouze jako ‚objektivní realitu‘, nýbrž zobrazit skutečnost v jejím revolučním vývoji. Přitom pravdivost a historická konkrétnost uměleckého zobrazení se musí pojít s úkolem ideového přetvoření a výchovy pracujících lidí v duchu socialismu. Taková metoda krásné literatury je tím, co nazýváme metodou socialistického realismu.“ A. A. Ždanov: O nejpokrokovější literatuře světa. Řeč na I. všesvazovém sjezdu spisovatelů r. 1934. In: Týž: *O umění*. Praha 1949, s. 18.

Právě Ždanovův text se o více než deset let později stal klíčovým pro zformulování socrealistické doktríny v poúnorovém Československu.⁴²⁶ Ještě projevy a diskuze na Sjezdu národní kultury (10.-11. 4. 1948) operovaly se socialistickým realismem jen velmi obecně, byť už zdaleka ne pouze v souvislosti s literaturou. Mnohohlavně, avšak stále spíše v duchu proklamované československé „národní cesty k socialismu“, se pojem pokusil definovat Zdeněk Nejedlý ve stati *O realismu pravém a nepravém* (1948). Socialistický realismus, k němuž by Únorem „obrozené“ domácí umění mělo směřovat jako k ideálu, označil za syntézu a završení dosavadních pozitivních tradic, zvl. dvou typů realismu, které přineslo 19. století. Nejedlý je charakterizoval jako „národní realismus“ (tj. tvorba českých *klasiků*, kam řadil zejm. Jiráska, Smetanu a Alše) a „morální realismus“ (tj. tvorba ruských *klasiků*, zvl. románových autorů typu Tolstého).⁴²⁷

Až IX. sjezd KSČ v květnu 1949 přinesl rozhodující obrat, když ministr informací a osvěty Václav Kopecký ve svém referátu, s odvoláním na Ždanovovy teze, vytyčil socialistický realismus jako závaznou metodu pro *všechny* oblasti kultury a umění: „*Kritérium umělecké tvorby, kritérium umění, kritérium postoje umělců, ať spisovatelů, hudebních tvůrců nebo výtvarníků [...] jest nyní poměr k vládnoucímu pracujícímu lidu, poměr k dělnictvu, poměr k socialismu.*“ „*Methoda socialistického realismu znamená: realisticky umělecky tvořit v duchu socialistickém.*“⁴²⁸ Počátkem roku 1949 zároveň v Praze proběhla velká výstava *Architektura národů SSSR*, na níž byla československé odborné i laické veřejnosti poprvé uceleně prezentována soudobá sovětská tvorba a její inspirace historickými vzory.⁴²⁹ Od roku 1949/1950 se výklad a aplikace zásad socialistického realismu v Československu začaly odvíjet výhradně od klíčových sovětských textů – a narážely přitom na tytéž obtíže.

Apelativní poučky Gorkého a Ždanova byly samy o sobě značně vágní; jejich problematičnost se však ještě zvýšila poté, co začaly být (sovětským vedením po roce 1934 a v ČSR po roce 1949) aplikovány i na další umělecká odvětví, zvláště architekturu a potažmo

⁴²⁶ Je příznačné, že podstatu a možnosti socialistického realismu diskutovali již od r. 1934 členové meziválečné československé avantgardy (moskevského sjezdu spisovatelů se z levicové literární obce ČSR zúčastnili V. Nezval, A. Hoffmeister, L. Novomeský, V. Borin a F. C. Weiskopf); dělo se tak ovšem z výrazně méně dogmatických pozic. Jak připomíná literární historik Pavel Janáček, domácí teoretici v čele s Bedřichem Václavkem a Kurtem Konradem obhajovali socrealismus ne jako popření, nýbrž syntézu s avantgardním pojetím *nové, socialistické* literatury. Z projevů na moskevském sjezdu byl reflektován a do češtiny přeložen intelektuálně náročnější příspěvek N. I. Bucharina, zatímco Ždanovův referát se překladu dočkal až r. 1949. Srov. P. Janáček: Socialistický realismus: co s ním? *Týdeník A2*, roč. 2007, č. 22, s. 1 a 16-17. Dále viz: N. I. Bucharin – K. Konrad – K. Teige: *Socialistický realismus: sborník*. Praha 1935.

⁴²⁷ Z. Nejedlý: *O realismu pravém a nepravém*. In: Týž: *O umění a politice*. Praha 1978, s. 173-182.

⁴²⁸ V. Kopecký: Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: *Protokol IX. řádného sjezdu komunistické strany Československa*. Praha 1949, s. 362 a 376.

⁴²⁹ *Architektura národů SSSR: z dávné minulosti k výstavbě socialistického dneška*. Praha 1949.

stavbu měst. Zásady primárně určené pro oblast literární tvorby se zde střetly se zcela jiným typem média: protože architektura se na rozdíl od literatury či malířství nevěnuje *zobrazování* skutečnosti, nelze ji ani posuzovat z hlediska míry její *realističnosti*. Principiální problém spočívající v nemožnosti definovat *realismus* v architektuře vedl k tomu, že na tuto tvůrčí oblast začala být nakonec vztahována (v SSSR a po válce i v jeho satelitech) o něco lépe aplikovatelná Stalinova teze z května 1925 o proletářské kultuře, která má být „*socialistická svým obsahem [...] a národní svou formou*“.⁴³⁰

Základním kritériem „použitelnosti“ sovětských textů se stávala osobnost autora (vedle Stalina, Lenina a Ždanova patřili k nejcitovanějším prominentní architekti Arkadij Grigorjevič Mordvinov a Michail Petrovič Capenko), méně už tematické zaměření. Klopotná snaha některých domácích architektů o adaptaci Stalinových pouček, pronášených v kontextu zcela jiných oborů, přinášela někdy bizarní výsledky.⁴³¹ Kolem textů sovětských autorit pak domácí teoretici vytvářeli kánon závazných formulací, sice (často záměrně) neurčitých, ale o to bojovněji traktovaných. Historik architektury Pavel Halík hovoří o „*vytvoření husté, neprůhledné ideologické rétoriky, jíž se každý zaštiťoval, která však nedokázala ustavit takový systém ideových znaků, které by vytvořily koherentní architektonickou řeč*“.⁴³² Důsledky této situace byly však ambivalentní. Projektující architekti byli vystaveni (často i přes projevenou ochotu podřídit se požadavkům socrealismu) stálému a nevyzpytatelnému tlaku ideologů a hrozbě obvinění z nedodržení (ne)stanovených „pravidel“.⁴³³ Na druhé straně mohli sami (byť omezeně) využívat vzniklý prostor pro vyjednávání a obhajobu vlastních projektů.

Architektura jako klíčový nástroj pro utváření města *metodou socialistického realismu* měla v duchu zmíněné Stalinovy teze splňovat dvě základní kritéria. První představovala „*národní forma*“, tj. využití vybraných *pokrokových* (tj. ideologicky vyhovujících) domácích tradic k vytvoření „nových“, de facto ovšem historizujících výrazových forem (vyzdvíženy

⁴³⁰ „[P]roletářská kultura, socialistická svým obsahem, nabývá u různých národů, začleněných do socialistické výstavby, různých forem a způsobů výrazu v souvislosti s rozdílností jazyka, s rozdílným způsobem života atd. Proletářská svým obsahem, národní svou formou – taková je všelidská kultura, k níž směřuje socialismus. Proletářská kultura neruší národní kulturu, nýbrž dává jí obsah. A naopak, národní kultura neruší proletářskou kulturu, nýbrž dává jí formu.“ J. V. Stalin: *Spisy. Svazek 7. 1925*. Praha 1952, s. 140.

⁴³¹ „Jde o to, aby naši architekti, navrhující pro pětiletku, a víc: pro socialistickou budoucnost, [...] nebyli jen inženýry-techniky, ale stali se, jak řekl J. V. Stalin [o spisovatelích!], skutečnými „inženýry lidských duší“.“ A. Černý – J. Hlavsa – J. Klen: K situaci v naší architektuře. *Tvorba*, roč. 1950, č. 24, s. 583. Patrně nejnázornější příklad představuje článek architekta a šéfredaktora *Architektury ČSR* Oldřicha Starého *Poučení architektů z článku J. V. Stalina „Marxismus v jazykovědě“*. Někdejší meziválečný funkcionalista se v něm pracně snažil ze Stalinova obšírného výkladu proti vulgarizaci Marxových tezí o roli jazyka (!) v socialistické společnosti vyvodit závěry pro tvorbu domácích architektů. *Architektura ČSR*, roč. 1950, č. 11-12, s. 299-310.

⁴³² P. Halík: Ideologická architektura. *Umění*, roč. 444, 1996, č. 5, s. 451.

⁴³³ Mocnou pozici odborných kritiků zaujali zejm. arch. Zdeněk Lakomý z pražského Výzkumného ústavu výstavby a architektury a členové redakce časopisu *Sovětská architektura* architekti Julius Šif a Jan Svoboda.

byly památky renesance a lidového umění). „Socialistické město“ mělo zásadním způsobem zdůraznit uměleckou stránku architektury, být *krásným a reprezentativním* prostředím. Druhým kritériem byl onen „*socialistický obsah*“, který v praxi zahrnoval několik aspektů. Architektura města se měla vyznačovat „*vysokou ideovostí*“ a „*stranickostí*“ (tj. reprezentovat a propagovat svými vlastnostmi – výrazem, měřítkem, výzdobou – ideály komunistického režimu), stejně jako „*lidovostí*“ (tj. být *srozumitelná* nejširším vrstvám obyvatelstva). Jako hlavní uživatel „socialistického města“ byl zároveň deklarován *pracující lid*, jehož zájmům a potřebám muselo být svým vzhledem, strukturou a funkcemi všestranně podřízeno.

Pro celé krátké období socialistického realismu v pražské architektuře je charakteristická značná míra uchované kontinuity s předchozí funkcionalistickou érou. Nahrávaly jí nejen osobní přesvědčení a meziválečné školení velké části architektů, ale i nejasněná pravidla nového stylu a nedůslednost politických představitelů při jejich vymáhání. Prakticky žádný z vrcholných představitelů KSČ (Gottwald, Slánský, Nejedlý, Kopecký) se o otázky architektury blíže nezajímal a neměl zájem stát se ideovým „arbitrem“ nové tvorby (výjimku představoval úzký okruh nejprestižnějších projektů a armádní stavby iniciované ministrem obrany Čepičkou). *Ideové otázky* architektury (tj. zvl. prosazování metody socrealismu) spadaly kompetenčně pod umělecký odbor Nejedlého ministerstva školství, věd a umění; jak ve zprávě předsednictvu vlády přiznávali jeho pracovníci, „*plnění tohoto úkolu je však ministerstvu [...] znemožňováno vedle nepochopení hospodářských činitelů, kteří se na architekturu dívají pouze z utilitárního stanoviska, hlavně dnešní organizační strukturou projekční architektonické služby a naprostým nedostatkem centrálního místa, ze kterého by ideové úkoly mohly být hájeny*“.⁴³⁴ Přímý vliv ministerstva, popř. Svazu československých výtvarných umělců na podobu „nové“ architektury zůstával – ve srovnání s technokraticky orientovanými architekty z centrálního projektového ústavu Stavoprojekt – zanedbatelný.⁴³⁵

Jak doložila ve své studii historička architektury Kimberly Zarecor, situace v poúnorovém Československu byla ve srovnání s většinou států východního bloku výjimečná, „*neboť povědomí o meziválečné praxi a oddanost vědeckému chápání architektury tu [mezi tvůrci] nikdy zcela nevymizely*“.⁴³⁶ Přední reprezentanti meziválečné avantgardy (J. Fragner, O. Starý, J. Voženílek, J. Havlíček, K. Janů ad.) byli sice v červenci 1953 na I. celostátní konferenci

⁴³⁴ NA Praha, ÚPV – běžná spisovna, kart. 140, sg. 245/73, Situační zpráva o stávajících poměrech v čsl. architektuře. Příl. 1., 20. 7. 1951.

⁴³⁵ Ministerstvem podpořenou žádost Svazu umělců, aby předsednictvo vlády zřídilo pro důsledné zavádění socrealistických metod zvláštní Výbor pro záležitosti architektury, předseda vlády Zápotocký odmítl s poukazem, že „*jde v daném případě jasně o kompetenci ministerstva školství, věd a umění*“. Odpověď Úřadu předsednictva vlády z 23. 11. 1951, cit. v pozn. 434.

⁴³⁶ K. E. Zarecor: *Utváření socialistické modernity*, s. 155.

architektů nucení provést obsáhlou veřejnou *sebekritiku*, v níž se distancovali od své meziválečné tvorby; v jejich aktuálních projektech a zásadách se však tyto deklarace příliš neodrazily. Redaktoři *Sovětské architektury* v komentáři ke konferenci a při pohledu na dosavadní domácí architektonickou produkci nespokojeně konstatovali, že „*stále ještě* [sorela byla v ČSR prosazována již od roku 1949/1950] *prodléváme v jakémisi již skoro chronickém stavu, nástupu k socialistickému realismu*“.⁴³⁷

Pojetí architektury jako ryze technické disciplíny, rychle a efektivně naplňující vytčené požadavky, nalézalo vzhledem k poválečné bytové nouzi pochopení i u řady politických činitelů. Jak jsme již zčásti naznačili (str. 100, pozn. 364), probíhala po celá 50. léta paralelně s uplatňováním doktríny socialistického realismu s vědomím a pod dohledem stranických orgánů i tendence přesně opačná – výzkumná činnost, prověřující možnosti zprůměrnění a standardizace stavebnictví (zprvu tajně, od poloviny 50. let s oslabením pozice socrealismu již zcela otevřeně). Ideologickými argumenty bylo totiž možné zaštitit jak požadavek na ideovou a uměleckou bohatost architektury, tak zároveň i nutnost její racionalizace a urychlení nové výstavby.⁴³⁸ Tento rétoricky překlenutelný, ale v rovině stavební praxe dlouhodobě neřešitelný konflikt ústil do situace, kdy „[v]ětšina staveb ve stylu sorely byla pouhou adaptací standardizovaných plánů vypracovaných ve Stavoprojektu, které architekti zaměstnaní v jeho regionálních kancelářích opatřili na povrchu dekorem“.⁴³⁹ Teze K. Zarecor o jen povrchním naplňování ideologicky stanovených schémat dokládá i velká část pražské stavební produkce 50. let. Zejména v bytové výstavbě se výzdoba (sgrafita, reliéfy, pilastry a drobnější plastiky) stávala spíše „povinným“ doplňkem jinak střídmých projektů, nezřídka jen dodatečně přepracovávaných.

Příkladem aplikace socrealistických pravidel na hotový projekt může být zástavba dnešní Patočkovy ulice na Břevnově (Obr. 22). Výstavbu malobytového sídliště, realizovaného pražskou obcí od roku 1937 v rámci péče o chudé, přerušilo vypuknutí války. Po jejím skončení se projekt architektů Václava Hilského, Rudolfa Jasenského, Františka Jecha a Karla Koželky, důsledně aplikující funkcionalistický řádkový systém zástavby s jednotnou výškou a železobetonovou konstrukcí, dočkal – v odlišných ideových podmínkách – pokračování. Na domy, projektované v letech 1937-1939 arch. Koželkou v lapidárním funkcionalistickém stylu

⁴³⁷ K I. celostátní konferenci čsl. architektů. *Sovětská architektura*, roč. III., 1953, č. 4, s. 461-462. Sebekritická prohlášení architektů: *Dokumenty I. celostátní konference delegátů čs. architektů*. Praha 1955.

⁴³⁸ Příkladem spojení protikladných aspektů uměleckosti a ekonomičnosti pod společnou „budovatelskou“ hlavičkou socialistického realismu je dvojice hlavních referátů zmíněné (sebe)kritické konference architektů r. 1953: zatímco J. Fragner se zabýval otázkami *socialistické ideovosti a estetiky*, J. Voženílek tematizoval vyšší *ekonomii socialistické výstavby*. Srov. *Dokumenty I. celostátní konference*, cit. v předch. pozn.

⁴³⁹ K. E. Zarecor: *Utváření socialistické modernity*, s. 161.

tak za křižovatkou Patočkovy s ulicí Pod Drinopolem navázala v 1. polovině 50. let trojice o poznání „monumentálnějších“ domů, patrně od arch. Antonína Černého, vybavená na fasádách historizujícími prvky pilastrů, balustrád a plastickou dekorací vchodů. Půdorysem, výškou i dispozicí nicméně i tyto objekty plně respektovaly meziválečný návrh.

Negativní vztah velké části architektonické obce (zvláště starší generace) k doktríně socialistického realismu odráží i jeho specificky česká, dnes již vžitá, ve své době však oficiálně neužívaná posměšná přezdívka *sorela*. Historička architektury Radomíra Sedláková spojuje její vznik s osobou předního reprezentanta meziválečné funkcionalistické avantgardy (spoluautora Všeobecného penzijního ústavu na Žižkově) arch. Josefa Havlíčka, působícího od roku 1948 na postu ředitele pražského Stavoprojektu. Havlíček měl tuto zkratku vytvořit složením počátečních slabik slov Socialistický Realismus a příjmení předního ideologického teoretika Zdeňka Lakomého.⁴⁴⁰ Jindřich Vybíral podotýká, že pojem *sorela* se objevuje již v meziválečném období coby označení „typu pomády či leštidla na boty“.⁴⁴¹ V dobovém tisku jsou mezi lety 1933 a 1937 skutečně dohledatelná pravidelně se objevující reklamní sdělení, obsáhle propagující „jemný, vonný šamponový krém k mytí vlasů“, resp. „vlasovou pěnící pastu v tubě Sorela“.⁴⁴² Snad i všudypřítomnost až vlezlost této reklamy mohla způsobit poválečné neoficiální spojení tohoto pojmu s (neméně intenzivně propagovanou) novou metodou architektonické tvorby.

Přestože *socialistický realismus* coby ideologická doktrína, vztažená k oblasti umění, byl svébytným produktem stalinismu, zůstal nakonec součástí oficiální komunistické rétoriky – alespoň formálně – až do rozpadu východního bloku. Po Stalinově smrti a odhalení kultu osobnosti ovšem zásadně změnil svůj původní obsah, resp. byl (jak upozornil teoretik umění Boris Groys) s pomocí nemalé slovní ekvilibristiky označen za *starší*, stalinismem deformovanou metodu umělecké tvorby, která se nyní pouze navrácí ke svým „původním“ principům.⁴⁴³ Socialistický realismus 60.-80. let lze všeobecně označit za mnohem méně rigidní co do škály stylů a žánrů, které mohly být pod jeho hlavičku zařazovány.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ R. Sedláková: Česká architektura padesátých let. In: *Sorela – česká architektura padesátých let*, s. 11.

⁴⁴¹ J. Vybíral: The Beacons of Revolutionary Ideas. Sorela as Historicism and Rhetoric. *Centropa*, roč. 2001, č. 2, s. 95. Kimberly Zarecor dodává, že dobový reklamní plakát zmiňovaného leštidla je uložen ve sbírce pražského Uměleckoprůmyslového muzea. K. E. Zarecor: *Utváření socialistické modernity*, s. 154, pozn. 369.

⁴⁴² *Národní politika*, roč. 1934, č. 138, 20. 5., s. 5. *Dtto*, roč. 1935, č. 97, 7. 4., s. 7. Za upozornění na tuto skutečnost děkuji Mgr. Lukáši Beranovi z Ústavu dějin teorie a architektury ČVUT.

⁴⁴³ B. Groys: *Gesamtkunstwerk Stalin: rozpolcená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postskriptum*. Praha 2010, s. 34.

⁴⁴⁴ Viz např. často abstraktní sochařská a malířská díla, jimiž byl v období tzv. normalizace v rámci oficiálních zakázek vybavován veřejný prostor měst, a která by v období 50. let právě pro svou vnější formu neměla šanci

Výjimku si v tomto kontextu uchovala oblast architektury a výstavby měst, v níž se pojem *socialistický realismus* od konce 50. let již ani formálně neobjevuje.⁴⁴⁵ Opuštěním stalinského historismu padl jeden z klíčových znaků, kterým se „socialistické město“ mělo odlišovat od města „kapitalistického“. Poté, co i stavebnictví zemí východního bloku přešlo koncem 50. let k důslednému zprůmyslnění a výrazovým prostředkům (neo)funkcionalismu (všeobecně označovaného jako tzv. mezinárodní sloh), musely být rozdíly mezi oběma modely nadále konstruovány primárně na mimoestetické, tj. méně zřetelné ideové bázi. Socialistická architektura panelových sídlišť a administrativních budov s prosklenými pláštěmi sice vypadala navenek stejně jako soudobá architektura západní, její „socialističnost“ a z ní apriorně odvozovaná vyšší kvalitativní úroveň měly ovšem podle dobové propagandy napříště spočívat především v jejím *obsahu* a úkolech, jimž sloužila, tj. z existence v rámci (ze své podstaty *lepšího*) socialistického společenského řádu. Úzké spojení architektury a jazyka a fideliovské „rozštípnutí“ téhož pojmu na dvě protikladné části si tak i po odeznění stalinismu uchovaly při definování ideálu „socialistického města“ zásadní význam.

4.1.3 Záštitu zahraničních vzorů

Již v úvodu práce jsem konstatoval, že kolektivně sdílené obrazy města jsou coby specifické reprezentace reality podmíněny záměry svých tvůrců a dochovaným prostředím a tradicemi daného sídla. V různé míře mohou tedy být inspirovány i více či méně přiznávanými vzory. V novodobém vývoji Prahy a procesu její modernizace hrály *předobrazy* jiných měst vždy důležitou (praktickou i symbolickou) úlohu. Ani „nová Praha“ doby stalinismu rozhodně ne(s)měla vznikat ve vzduchoprázdnu či s využitím pouze domácích tradic. Naopak přihlášení se ke konkrétním vzorům zahraničí dodávalo vizím komunistických elit zásadní míru legitimacy a důležitosti tím, že pražské dění vřazovalo do velkolepého civilizačního procesu budování nové socialistické společnosti, probíhajícího nikoli pouze v Československu, nýbrž (podle jednotných zásad) v celé *pokrokové* části soudobého světa. Tuto spojitost předestřel na jaře 1951 čtenářům pražského věstníku sugestivně ministr vnitra Václav Nosek při popisu pokračujících pracovních brigád na Letné: „*Díváš se s rozzářenýma očima na to radostné lidské hemžení na Letenské pláni. Díváš se a mimoděk klouže tvůj zrak dál, přes bílý nápis na tribuně Sparty ‚Za novou, krásnou, socialistickou Prahu‘. Představuješ*

na uplatnění. Srov. P. Karous – S. Jankovičová (eds.): *Vetřelci a volavky: atlas výtvarného umění ve veřejném prostoru v Československu v období normalizace (1968-1989)*. Řevnice – Praha 2013.

⁴⁴⁵ I v pozdějších bilančních publikacích byla éra stalinismu spíše diskrétně přecházena. Srov. J. Pechar: *Československá architektura 1945-1977*. Praha 1979. J. Vebr: *Soudobá architektura ČSSR*. Praha 1980.

*si v duchu lid Polska, jak buduje svou Varšavu, lid Maďarska svou Budapešť, hrdinský sovětský lid svůj Stalingrad a svoje stavby komunismu a dále houževnatý lid Nové Číny uprostřed rekonstrukce své země.*⁴⁴⁶

Okruh žádoucích a propagovaných vzorů, k nimž se Praha měla ve svém rozvoji vztahovat, se po Únoru 1948 razantně zúžil na země socialistického bloku; města Západu (resp. jejich ideologické stereotypy) byla odsunuta do role kontrastního protipólu. V kontextu dosavadního vývoje šlo o výrazný obrat. Jak jsme poznali v kapitole 2, navzdory opakovaně oživované rétorice „slovanské Prahy“ se pražská politická reprezentace v oblasti modernizačních trendů (velko)měst orientovala až do roku 1945 jednoznačně na západní Evropu. Až příslušníci meziválečné avantgardy vnesli do těchto diskuzí i příklady bouřlivě se rozvíjejícího Sovětského svazu a tvorby tamních konstruktivistů (zejm. problematiku sociálního bydlení); stejně inspirativní pro ně ovšem zároveň byla i technologicky progresivní prostředí Spojených států amerických. Po roce 1945 byla sice oživena symbolická pozice Prahy v rámci „slovanského světa“, zvláště zástupci nekomunistických stran ale o Praze uvažovali „benešovsky“ jako o mostu či centru, jež by napříště mělo rozvíjet svou středovou pozici, programově otevřenou vlivům celé Evropy.⁴⁴⁷ Také v architektuře a urbanismu diskutovali domácí odborníci o soudobé výstavbě Skandinávie, Francie a Británie či USA, zatímco válkou poničená středovýchodní Evropa pro stavební praxi Prahy mnoho inspirace neskýtala. Ve vztahu k SSSR pak většinu architektů odrazoval od 30. let aplikovaný historismus sorely, zcela odlišný od v ČSR dominujícího funkcionalistického stylu.

Až do Února 1948 byla města SSSR a zvláště Moskva v pražském prostředí uváděna spíše v souvislosti s projevy vděčnosti za sovětský podíl na osvobození a ukončení války.⁴⁴⁸ Moskva byla sice obdivována jako moderní velkoměsto se širokými bulváry, výškovými stavbami a metrem, nikoli ale jako závazný příklad pro rozvoj Prahy.⁴⁴⁹ To se s razantním nástupem budovatelské rétoriky počátkem 50. let změnilo. Hlavní projektant *Nové Ostravy* arch. Vladimír Meduna roku 1951 rezolutně prohlásil: „Zkušenosti je třeba hledati tam, kde dnes jedině jsou, totiž v zemi socialismu – SSSR. Jedině tam jsou budována a přestavována

⁴⁴⁶ V. Nosek: Přestavba Prahy začala... *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 5, 9. 3., s. 84.

⁴⁴⁷ „[Ch]ceme býti nejen ohniskem snášenlivosti, víry a bratrství mezi Slovy, ale i mezi státy od nás na východ a na západ, na jih a na sever. At' jsme opravdu srdcem Evropy, bijícím pro svobodu a rovnost všech.“ R. Pelantová: Praha a svět. *Československo*, roč. II., 1947, č. 7, s. 433.

⁴⁴⁸ Svěbytným výrazem tohoto trendu se stalo rozhodnutí ÚNV o pojmenování ulic v obvodu nově rozšiřovaných Vršovic jmény odkazujícími na topografii SSSR včetně dějišť významných bitev 2. světové války: Moskevská, Leningradská, Stalingradská, Sevastopolská, Krymská, Černomořská, Ukrajinská, Smolenská, Kavkazská. *Věstník*, roč. 51, 1948, č. 6, 14. 2., s. 121.

⁴⁴⁹ Viz např. M. Koťátková: Oslavíme 800 let Moskvy. *Věstník*, roč. 1947, č. 13, 29. 3., s. 293.

celá města sloužící krásnému, mírovému životu socialistického člověka, kdežto na západě návrhy architektů zůstávají zatím utopistickými, papírovými sny.“⁴⁵⁰ V podobném duchu hovořil jeho pražský kolega František Fiala, pro něhož „[p]ro vývoj měst, jejich tvářnost i samu podstatu není od počátku jejich vzniku osudovější události nad velkou Říjnovou revolucí“ a „skutečnou výhní, ve které se rodí smělé plány na přebudování celého systému města, výhní, v jejíž záři se přetváří dosavadní jeho struktura a výraz, zůstává Moskva“.⁴⁵¹ Jako „vrchol teorie a praxe socialistické stavby měst“ a vzor pro novou podobu Prahy i dalších sídel ČSR začal být opakovaně uváděn „generální plán rekonstrukce Moskvy“.⁴⁵²

Tento dokument, který se záhy stal vzorovým programem přestavby, výstavby a obnovy sovětských a po 2. světové válce také řady východoevropských měst, byl přijat usnesením Rady lidových komisařů a ÚV KSSS 10. 7. 1935.⁴⁵³ Svými zásadami potvrdil zásadní obrat do té doby konstruktivisticky orientované sovětské architektury, která se již na XVI. sjezdu KSSS (1930) dočkala tvrdé Stalinovy kritiky. Sovětský vůdce odmítl technicistní sny avantgardy o racionalizovaných „nových městech socialismu“ s funkčně oddělenými zónami a typizovanou zástavbou, volně rozmístěnou v zeleni parků. Naopak zdůraznil *umělecký* (historizující) výraz novostaveb, čerpající z tradic minulosti a kompaktní (blokovou) urbanistickou strukturu, tj. prvky lépe odpovídající ideologickým požadavkům upevňujícího se režimu.⁴⁵⁴ Ideál „socialistického města“ napříště spojil s přísně hierarchickým prostorovým uspořádáním (nepřiznaně odkazujícím k vizím ideálních měst evropského raného novověku i velkoměstským asanacím konce 19. století): jasně vymezený střed města doplňovala síť soustředných okružních tříd, přímých magistrál, parků a manifestačních ploch. Praktické aspekty výstavby byly zcela podřízeny ideologickým požadavkům: město se mělo stát symbolickým ztvárněním a legitimizací soudobého společenskopolitického uspořádání.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ V. Meduna: Nová Ostrava. *Tvorba*, roč. 1951, č. 37, s. 884.

⁴⁵¹ J. Hruza (ed.): *Výstavba socialistické Moskvy*. Praha 1952, nečís. doslov F. Fialy.

⁴⁵² N. Kolli: Stalinovy ideje ve stavbě měst. In: *Usnesení VKS(b). Lenin a Stalin o stavbě měst*. Praha 1952, s. 51 an. Srov. V. Chamrád: Začali jsme budovat novou Prahu. In: *Letná – první staveniště socialistické Prahy*, s. 7.

⁴⁵³ Srov. Usnesení Rady lidových komisařů SSSR a ÚV VKS(b) ze dne 10. července 1935. In: *Usnesení VKS(b). Lenin a Stalin o stavbě měst*, s. 89-102.

⁴⁵⁴ W. Durth – J. Düwel – N. Gutschow: *Architektur und Städtebau der DDR. Bd. 2: Städte, Themen, Dokumente*. Frankfurt/Main – New York 1999, s. 48 an. Příklon sovětské architektury k historismu odvozují autoři ze Stalinova konceptu „socialismu v jedné zemi“, upřednostňujícího před sny o „světové revoluci“ obrat „do sebe“ a hledání vlastních, vůči trendům Západu se vymezujících výrazových forem. Tyto tendence se poprvé projevíly v mezinárodně oblesané soutěži na moskevský Palác sovětů (1931-1932), kde porota pod Stalinovým vlivem upřednostnila historizující návrhy. Srov. E. Pistorius: Der Wettbewerb um den Sowjetpalast. In: G. Gorzka (ed.): *Kultur im Stalinismus. Sowjetische Kultur und Kunst der 1930er bis 50er Jahre*. Bremen 1994, s. 153-167.

⁴⁵⁵ Srov. Irina W. Tschepkunowa: Eine neue Stadt auf einem alten Platz. Die Neugestaltung von Moskau. In: J. Tabor (ed.): *Kunst und Diktatur. Architektur, Bildhauerei und Malerei in Österreich, Deutschland, Italien und der Sowjetunion 1922-1956. Bd. 2*. Baden bei Wien 1994, s. 818-825.

Nad intenzivním procesem budování Moskvy si Stalin po celou dobu své vlády udržel zcela zásadní vliv. U příležitosti 800. výročí jejího založení roku 1947 ji sebevědomě označil za „vzor pro všechna hlavní města světa“.⁴⁵⁶ Zásady generálního plánu z 30. let byly i po válce respektovány (r. 1949 vznikl na jejich základě nový plán s výhledem na dalších 25 let); roku 1947 je navíc doplnilo Stalinem iniciované vládní usnesení o výstavbě osmi výškových budov, jež měly opticky i symbolicky vymezit panorama rekonstruované Moskvy.⁴⁵⁷

V pražském prostředí se odkaz na sovětské vzory stal zvláště po rozběhnutí kampaně „za novou Prahu“ v roce 1951 nedílnou součástí oficiálních projevů a statí. Věstník *Nová Praha* zavedl v tomto roce stálou rubriku *Učíme se ze zkušeností SSSR*, která čtenáře seznamovala s pokrokovými metodami v oblasti řízení a výstavby tamních měst (Moskvy, Kyjeva ad.). Příklad Sovětského svazu, „jemuž vděčíme nejen za svobodu a šťastný život, ale i za možnost stavět města po vzoru bratrské Moskvy“, provázal většinu nově prováděných akcí.⁴⁵⁸ Na jeho pevnou záštitu se odvolával mj. primátor Vacek v projevu při zahájení prací na úpravách Letné 1. 2. 1951 a rovněž navazující prohlášení ÚNV bylo zakončeno přáním, „abychom po vzoru sovětských lidí budovali Prahu tak, jak byla budována Moskva!“⁴⁵⁹ Symbolicky i opticky nejvýraznějším projevem těchto tendencí se stal třicetimetrový Stalinův pomník na Letné, vyjadřující dle přání svých iniciátorů „na věčné časy [...] vděčnost a lásku československého lidu k Sovětskému svazu i nerozborné přátelství národů obou zemí“.⁴⁶⁰ Vzájemné paralely byly vytvářeny na mnoha úrovních. Redaktor František Raven odkazoval (v souvislosti s výstavbou žulového Stalinova sousoší) na staletou kamenickou tradici, které vděčí za svůj přívlastek „kamenná krása Prahy“ i „bělokamenná Moskva“.⁴⁶¹ Podobně Ladislav Khás popisoval prezidentem Gottwaldem iniciované rekonstrukce objektů Pražského hradu, „které nepochybně inspirovala velká péče sovětské vlády o staroslavný Kreml“.⁴⁶²

Význam sovětských zkušeností byl zdůrazněn také v případě dvou technicky výjimečných akcí. Pod titulkem *Budeme v Praze přemísťovat domy?* referoval v lednu 1950 redaktor

⁴⁵⁶ J. V. Stalin: Zdravice k 800. výročí založení Moskvy. In: *Usnesení VKS(b). Lenin a Stalin o stavbě měst*, s. 12.

⁴⁵⁷ Srov. Vysoké stavby hlavního města. In: J. Hruža (ed.): *Výstavba socialistické Moskvy*, s. 191-212. Výstavba sedmi tzv. *Stalinových sester* proběhla v letech 1948-1957; osmá v podobě Paláce sovětů zůstala nerealizována.

⁴⁵⁸ Libušino proroctví přeměňujeme ve skutečnost. *Mladá fronta*, roč. 1951, č. 225, 23. 9., s. 9.

⁴⁵⁹ Co říkají o výstavbě nové Prahy... *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 4, 23. 2., s. 69. Prohlášení ÚNV hl. města Prahy k úpravě Letenské pláně. Dtto. Podobně se dle reportáže věstníku vyjádřil i mladý úředník referátu pro vnitřní obchod ÚNV Jaroslav Popek při zdůvodnění svého pracovního závazku na Letné: „Vždyť jde o to, aby Praha vzkvétala tak, jak stavěli v Sovětském svazu Moskvu!“ Svazák Jaroslav Popek odpracuje 120 hodin. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 3, 4. 2., s. 52.

⁴⁶⁰ *Svému osvoboditeli československý lid*. Praha 1955, s. 7.

⁴⁶¹ Práce vtesaná do kamene. *Svět práce*, roč. 1954, č. 23, 3. 6., s. 5.

⁴⁶² L. Khás: Hradní museum. *Svět práce*, roč. 1952, č. 25, 19. 6., s. 8.

věstníku o záměru přesunout budovu někdejšího břevnovského hostince U Kaštanu, stojící v cestě nezbytnému rozšíření Bělohorské ulice.⁴⁶³ Důvody, proč se plánovací referát ÚNV z popudu Úřadu předsednictva vlády zabýval možnostmi záchrany nenápadného, klasicistně přestavěného objektu, spočívaly v jeho symbolické roli coby dějiště ustavujícího sjezdu Sociálně demokratické strany československé (7. 4. 1878), k jejíž tradici se KSČ hlásila jako k „*první revoluční straně českého dělnictva*“.⁴⁶⁴ Z předběžného propočtu nákladů vyplynul jako nejvýhodnější varianta (6,5 mil Kčs) posun stavby o 16 metrů „*působem, s nímž jsme u nás dosud neměli žádné zkušenosti*“ – „*za to však mají hodně zkušeností sovětsí technici, kteří již provedli celou řadu podobných operací, a kteří nám jistě rádi poradí*“.⁴⁶⁵ Vládní představitelé však nakonec upřednostnili pragmatictější a levnější variantu, kterou na schůzi vládního výboru pro výstavbu Prahy předložil 20. 11. 1951 arch. Vladimír Chamrád: na přelomu let 1952 a 1953 tak bylo levé křídlo budovy, stojící v cestě komunikaci, odbouráno a zbylá část rekonstruována pro potřeby Muzea počátků dělnického hnutí.⁴⁶⁶

Ve stejné době (počátkem roku 1953) se nicméně na stránkách věstníku objevila na téma přesunu objektů další, dobovým technooptimismem prosycená reportáž Jindřicha Liona: „*V Sovětském svazu se posunují celé budovy a dokonce se přemísťují i tak velké objekty, jako nemocnice, aniž by se vystěhovali pacienti, aniž by se přerušilo operování a jiné lékařské práce. Poučení sovětskými zkušenostmi, přemístíme letos na jaře jednu stavbu – zatím malou – i v Praze.*“⁴⁶⁷ Záměr se tentokrát týkal drobné raně barokní kaple sv. Máří Magdaleny na předmostí Čechova mostu, která měla být vzhledem k rozšiřování nábřeží pod letenskou strání a výstavbě Stalinova pomníku posunuta o necelých 31 metrů západněji. Přestože i zde uplynulo od záměru k realizaci několik let, první přesun objektu v Praze (i celé ČSR), vypracovaný konstruktérem prof. Stanislavem Bechyně, nakonec mezi 3. a 4. únorem 1956 úspěšně proběhl.⁴⁶⁸ Přestože J. Lion neopomněl zdůraznit, že „*ve směrném plánu [...] se*

⁴⁶³ B. K.: Budeme v Praze přemísťovat domy? *Praha*, roč. 53, 1950, č. 5, 30. 1., s. 7. Též: Historický dům „U Kaštanu“ v Břevnově bude přemístěn o 16 metrů. *Praha*, roč. 53, 1950, č. 17, 23. 6., s. 14.

⁴⁶⁴ Sama sociálně demokratická strana byla s KSČ v roce 1948 nuceně sloučena.

⁴⁶⁵ J. Fleissg: Noví stavitelé krásné Prahy. *Praha*, roč. 53, 1950, č. 19-20, 4. 8., s. 12. Konkrétně uváděny byly přesuny domů a nemocnice při rozšiřování Gorkého ulice v Moskvě.

⁴⁶⁶ I tato zvolená varianta byla přitom na stránkách věstníku prezentována jako doklad péče vlády o stavební památky hlavního města. Srov.: Prohlubujeme péči o vzácné památky. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 5, s. 76. Srov. dále: 2. schůze vládního výboru pro výstavbu hl. m. Prahy 20. listopadu 1951, bod 5. NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1574, sg. 12/0.61.1.

⁴⁶⁷ J. Lion: Posuneme památný kostelík. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 3, 11. 2., s. 44.

⁴⁶⁸ M. Josef: Stěhujeme kapli o 31 metrů. *Nová Praha*, roč. 1956, č. 1, s. 8. Přípravy a přesun kaple zpodobnily také dvě z vitráží Aleny Novotné-Gutfreundové, které po skončení akce doplnily její interiér.

počítá s několika podobnými přesuny“ zejména památkově cenných objektů stojících v cestě novým komunikacím, zůstala akce nakonec osamocena.⁴⁶⁹

Vedle dominujících příkladů Sovětského svazu se vize stalinské „nové Prahy“ vztahovaly (byť se zřetelně nižší frekvencí) zvláště ke dvěma sousedním metropolím: Varšavě a (Východnímu) Berlínu. Hlavní město Polska navštívila pražská delegace vedená primátorem Vackem již koncem září 1947. V období tzv. třetí republiky byla Varšava opakovaně připomínána především jako Němci zpustošené město, jehož osudu Praha – zásluhou Rudé armády – unikla.⁴⁷⁰ Počátkem 50. let se stala mobilizace širokých mas obyvatelstva k intenzivnímu budovatelskému úsilí, které zároveň využívá po stránce technické i architektonické sovětských příkladů (ulice Marszalkowska, Palác kultury a vědy).⁴⁷¹ Ministr stavebního průmyslu Emanuel Šlechta Varšavu vyzdvihl jako město, které „je budováno celým národem“ a podotkl, že i když Praha nebyla válkou poničena zdaleka takovou měrou, při vypořádání se s dědictvím kapitalismu „bude vyžadovat zásahů stejně zásadních“.⁴⁷² Obdiv architektů a části památkářů vzbuzovaly i téměř neomezené možnosti při znovuvýstavbě varšavského *Starého města*.⁴⁷³ Pozitivní vztah Prahy k Berlínu se začal formovat až po roce 1949, tj. vzniku NDR; do té doby jeho obraz zcela ovládaly traumatizující zkušenost války a na ni navázané tradiční negativní stereotypy.⁴⁷⁴ Od roku 1951 realizovaná výstavba monumentálních obytných bloků na Stalinallee (dnešní Karl-Marx-Allee) byla v Praze reflektována jako doklad vzorové péče východoněmecké vlády o krásné a pohodlné prostředí pro pracující.⁴⁷⁵

Není jednoduché posoudit, nakolik propagování zahraničních vzorů překročilo formální rovinu ideologické rétoriky. I největší optimisté museli uznat, že podmínky pro budování Prahy jsou od těch sovětských značně odlišné. Obdiv k tempu a rozsahu nové výstavby v sousedních metropolích se u části novinářů, architektů a patrně i politiků spojoval s pocitem

⁴⁶⁹ S. Bechyně se o několik desítek let později (1975) podílel na ideologicky mnohem intenzivněji využitím přesunu děkanského kostela Nanebevzetí P. Marie v Mostě.

⁴⁷⁰ „Vidět Varšavu, žalující na bezcitnost a krutost svých teutonských dobyvatelů, znamená pro nás Čechy vidět zhmotněný osud, jaký chystal týž běs naší zlaté matičce Praze.“ V. Slavík: Odbudowa Warszawy. *Věstník*, roč. III., 1947, č. 42, 18. 10., s. 989.

⁴⁷¹ „Rychle za sovětské pomoci rostou zdi nového socialistického hlavního města Polska. Rychle rostou i ti, kteří je staví. Při stavbě socialistického města se rodí socialistický člověk.“ P. Tvaroh: Rychlým tempem vyrůstá nová, krásná Varšava. *Rudé právo*, roč. 31, 1951, č. 111, 11. 5., s. 2.

⁴⁷² Co říkají o výstavbě nové Prahy... *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 4, 23. 2., s. 68.

⁴⁷³ K. Marek: Deset let od osvobození Varšavy sovětskou armádou. *Svět v obrazech*, roč. 1955, č. 3, 15. 1., s. 10-11.

⁴⁷⁴ K poválečným stereotypům Němců v ČSR viz B. Soukupová: Juden und tschechische Deutsche in den böhmischen Ländern in der „posteuropäischen Zeit“. In: J. Pilvousek – E. Preuss (eds.): *Aufnahme – Integration – Beheimatung*. Berlin 2009, s. 43-59.

⁴⁷⁵ Z. Gronský: Berlín povstává z trosek. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 4, 20. 2., s. 71.

nespokojenosti s domácí situací. „Nová Praha“ socialismu vznikala v symbolické konkurenci *starších* znaků, které bylo vesměs potřeba (z důvodů praktických i symbolických) respektovat, a svou příslušnost k okruhu „socialistických měst“ musela proto spíše než *plošnou* přestavbou (jako Moskva či Berlín) deklarovat za pomoci většího počtu *jednotlivých*, ideologicky o to důležitějších a prestižnějších projektů, „strategicky“ rozmisťovaných do dochované urbanistické struktury. Právě při jejich projednávání bylo z vedoucích míst dosti důrazně vyžadováno zohlednění postupů a zásad z jiných, zvláště sovětských měst.

Na schůzích vládního výboru pro výstavbu hlavního města argumentoval zkušenostmi SSSR (zvl. z oblasti dopravy, bytové výstavby a zdravotní péče) pravidelně jeho předseda Antonín Zápotocký.⁴⁷⁶ Nejdůraznějším obhájcem sovětských vzorů se pak záhy po svém nástupu do funkce náměstka primátora stal arch. Vladimír Chamrád. Už v létě 1952 předložil ve vládním výboru a následně v radě ÚNV návrh žádosti k vládě SSSR o vyslání skupiny expertů, která by posoudila dokončovaný návrh směrného plánu.⁴⁷⁷ Jak uvedl v důvodové zprávě ministru informací Václavu Kopeckému, byly do té doby se sovětskými poradci průběžně konzultovány pouze dílčí odborné otázky rozvoje Prahy.⁴⁷⁸

Právě Chamrád se jako jeden z pěti československých architektů zúčastnil oficiální návštěvy Sovětského svazu, uskutečněné na pozvání Svazu sovětských architektů 25. 10. – 20. 11. 1952.⁴⁷⁹ Během necelého měsíce si v doprovodu domácích odborníků prohlédli památky a soudobou výstavbu Moskvy, Leningradu a Stalingradu, čerstvě dokončený volžsko-donský průplav, gruzínská centra Tbilisi a Gori (Stalinovo rodiště), rekreační středisko (a Stalinovo letní sídlo) Soči a Minsk (Obr. 19). Podobné „studijní pobyty“

⁴⁷⁶ Již na první schůzi výboru 25. 9. 1951 doporučil Zápotocký vycházet při tvorbě směrného plánu Prahy ze situace Moskvy, tj. důsledně vyřešit otázku dopravy v podobě nových okružních komunikací a v návaznosti na ně projektovat novou výstavbu. Jako příklad měst, která si již směrný plán nechala s pomocí sovětských odborníků vypracovat, uvedl Varšavu a Budapešť. NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1574, sg. 12/0.61.1, zápis o 1. schůzi vládního výboru pro výstavbu hlavního města 25. září 1951, s. 5-6.

⁴⁷⁷ Vůbec první, jedenáctičlenná delegace sovětských architektů pod vedením profesora leningradské Akademie výtvarných umění Igora Ivanoviče Fomina, navštívila ČSR a Prahu – v odlišném politickém kontextu a ještě bez „poradní“ role – počátkem roku 1947. Sovětští architekti zdraví Prahu. *Věstník*, roč. III., 1947, č. 11, 15. 3., s. 250.

⁴⁷⁸ AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV), kart. 43, i. č. 340, zdůvodnění žádosti primátora a rady ÚNV o vyslání expertů Moskevského městského sovětu k posouzení a zhodnocení návrhu směrného plánu výstavby hlavního města Prahy. Roku 1952 bylo např. s hygienikem Litvinovem diskutováno zásobování Prahy vodou a s architektem Remezovem vybudování metra. V této otázce pak sám Chamrád vedl v létě 1953 z pověření ministerstva vnitra studijní delegaci architektů a inženýrů do Budapešti, kde podobná výstavba – za účasti početné skupiny sovětských expertů – již probíhala. Viz NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1577, sg. 12/0.61.1, zpráva o zájezdu na výstavbu budapešťského metra, 1. října 1953.

⁴⁷⁹ Členy delegace byli kromě něj zkušení tvůrci Jaroslav Fragner (v té době již laureát státní ceny) a Oldřich Starý (šéfredaktor časopisu *Architektura ČSR*) a mladí architekti Jozef Lacko (pedagog fakulty architektury v Bratislavě) a František Zounek (vedoucí projektant „nového města“ Šaca, stavěného v duchu socrealismu v sousedství hutního závodu HUKO Košice). Jako překladatel byl delegaci po vzájemné dohodě československé a sovětské strany přidělen aspirant architektury Jiří Ulman.

vybraných („prověřených“) architektů v SSSR se stávaly součástí propagace a importu doktríny socialistického realismu a konkrétních příkladů sovětských měst do zemí východního bloku. V případě Prahy, potažmo ČSR byla cesta o to zásadnější, že českoslovenští projektanti byli v té době již poslední ze socialistických států, kteří Sovětský svaz dosud nenavštívili.⁴⁸⁰

Pobyt v SSSR zanechal v Chamrádovi hluboký dojem (své zážitky shrnul v několika obdivných člancích), posílil jeho přesvědčení o správnosti a závaznosti tamních architektonických vzorů a zásadním způsobem jej motivoval v dalších krocích, podnikaných po návratu do Prahy. Za zásadní nedostatek dalšího rozvoje hlavního města označil ve světle sovětských metod absenci specializovaného státního orgánu pro řízení záležitostí architektury a výstavby a chybějící centralizaci územního plánování města, řízeného v Praze namísto jediné instituce řadou jednotlivých odborů ÚNV (plánovacím, technickým, ekonomickým).⁴⁸¹ Již na schůzi rady ÚNV 12. 5. 1953 proto navrhl zřídit při odboru výstavby (který sám vedl) poradní sbor pro architekturu a územní plánování, který by (pod jeho předsednictvím) vypracovával dobrozdání k projektům nových bytových i reprezentačních staveb, dohlížel při jejich výstavbě na „důsledné uplatnění metod socialistické architektury“ a „zvýšení umělecké a ideové úrovně architektonické tvorby na území hlavního města Prahy“.⁴⁸² Sbor, složený z renomovaných architektů a techniků, sice nakonec skutečně vznikl (a fungoval až do konce 50. let), rozsahem pravomocí však nenaplnil původní očekávání.

Poté, co měl v Moskvě možnost vidět, „*jak nový organismus socialistického velkoměsta proniká do starých čtvrtí a vynucuje si tam rozsáhlou asanaci*“, usiloval Chamrád o aplikaci klíčových prvků sovětského urbanismu – centrálního shromažďovacího prostoru a dominantní výškové stavby – také v centru Prahy. Roku 1953 proto inicioval již zmíněnou ambiciózní soutěž na „*ústřední shromažďovací prostor Prahy*“, v níž vyzvané týmy architektů dostaly za úkol zpracovat návrhy na razantní proměnu Starého Města, počítající s dvojicí velkých náměstí (dnešní Palachovo a Curieových, zvětšené demolicemi většiny okolní zástavby), nábrežním bulvárem a průlomem, vedoucím od Mánesova mostu širokým obloukem severně

⁴⁸⁰ V. Chamrád: Ze zájezdu československých architektů do SSSR. *Architektura ČSR*, roč. 1952, č. 10-12, s. 280. Např. v NDR proběhla podobná cesta architektů již 12. 4. – 25. 5. 1950. Chamrád z této skutečnosti i dosavadních nedostatků ve výstavbě Prahy vinil „*zhoubný vliv Slánského a jeho společníků, kteří se stavěli proti sblížení našich umělců se sovětskými a hlavně proti tomu, aby se u nás zaváděly sovětské zkušenosti*“. Pružně tím zareagoval na změnu domácí politické scény, kde shodou okolností bezprostředně po návratu architektů ze SSSR začal zinscenovaný proces s bývalým generálním tajemníkem KSČ (20. – 27. 11. 1952).

⁴⁸¹ V. Chamrád: Zájezd československých architektů do SSSR. *Sovětská architektura*, roč. III., 1953, č. 1, s. 6-8.

⁴⁸² AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV), kart. 88, i. č. 584.

od Staroměstského náměstí až pod Vítkov.⁴⁸³ Vizi soustavy monumentálních městských prostorů, obklopených novou výstavbou, se Chamrádovi podařilo prosadit i přes odpor vedoucího Kanceláře pro územní plán Jiřího Novotného, který byl – poté, co navržené změny odmítl do dosavadního návrhu plánu zanést – odvolán ze své funkce.⁴⁸⁴

Dokončený návrh směrného plánu, včetně přestavby většiny Starého Města, posoudil již v květnu 1953 do Prahy dorazivší sovětský architekt Sergej Andrejev. V diskuzi zdůraznil zejména možnosti budoucí zástavby Letné a dokonce navrhl umístit na jejím východním konci architektonicky dominantní budovu, která by spolu s již rozestavěným Stalinovým pomníkem doplnila optický trojúhelník Hradu a Staroměstské radnice.⁴⁸⁵ Ve dnech 11. – 25. 8. 1953 pak Prahu navštívila vyžádaná sedmičlenná delegace, kterou vedl člen Akademie architektury SSSR a náměstek hlavního architekta Moskvy V. J. Svetličnyj. Její členové podrobně prostudovali vyhotovené podklady, prohlédli si jednotlivé části města, dosavadní stav výstavby a 18. srpna přednesli zástupcům plánovacích orgánů ÚNV a ministerstev vnitra a zahraničí svá vesměs pochvalná stanoviska. V názoru na ideu ústředního náměstí na staroměstském nábreží se však názorově odlišovali: zatímco V. Dolganov ji označil za správnou a pouze doporučil propracovat její architektonické ztvárnění, arch. Izvěkov zdůraznil výtvarnou hodnotu stávající zástavby náměstí Krasnoarmějců. Prof. M. J. Sinjavský podotkl, že „zachování Starého Města je správné“ a „není nutno ho nějak prorážet“, zároveň však uznával zvolenou lokalitu z důvodu blízkosti řeky a pohledové dominanty Hradu jako vhodnou pro umístění centrálního shromaždiště.⁴⁸⁶

Bez vyžádání sovětských expertiz a studijních cest projektantů do SSSR se neobešly ani prestižní projekty „nové Prahy“, iniciované z úrovně státních a stranických orgánů. V březnu

⁴⁸³ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1578, sg. 12/0.61.1, technická zpráva ke směrnému plánu socialistické výstavby a přestavby Prahy, červenec 1953, s. 93-94. Reprodukce některých návrhů: *Praha v plánech a projektech*. Praha 1999, s. 81-83.

⁴⁸⁴ Novotný tento profesní střet s odstupem popsal ve svých pamětech: „Nevím, kde se ve mně vzalo tolik neúcty k moudrým hlavám a neposlušnosti k nadřízeným. Odmítl jsem vyhovět příkazu. Hned nato mě rada ÚNV zprostila vedení kanceláře (důvody byly náhražkové: velká spotřeba mapových podkladů, nedostatečně střežený archiv, malá pracovní kázeň, nepřesná docházka a podobně). O pomoc jsem se obrátil všude možně, když jsem vyvrátil uvedené důvody a formuloval ty pravé. Ani primátor Vacek, ministři Nosek a Taufer, ani tajemník ÚV Nečásek, nikdo nic. Jen Svaz architektů, šéf referátu na magistrátu Václav Kolář a většina spolupracovníků, jen ti stáli za mnou (ti druzí byli s Chamrádem). Dal jsem výpověď, město ji nepřijalo. Novým šéfem jmenovalo Karla Kuthana, dosavadního vedoucího plánovacího referátu. Ten bulvárovou žížalu nakreslil a Staré Město tím na plánu nad mým podpisem přelepil. Zfalšoval tak pravost dokumentu a porušil autorské právo. [...] Uplynul rok a Václav [sic] Chamrád se mi za svůj unfair zákrok omluvil. Primátor mě povolal zpátky. Přelepku, která půlila bulvárem Staré Město, jsme odlepili a směrný plán odevzdali s neporušeným jádrem. Za pět let nato jsem dostal za směrný plán Cenu hl. města Prahy.“ J. Novotný: *Prahou posedlý*. Praha 2002, s. 57.

⁴⁸⁵ AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV), kart. 43, i. č. 340.

⁴⁸⁶ Dtto, záznam posouzení směrného plánu hlavního města Prahy delegací sovětských architektů, provedeném ve dnech 13. a 18. srpna 1953.

a dubnu 1954 tak navštívili Moskvu a Leningrad autoři vítězného návrhu Ústředního domu armády v Dejvicích, architekti Pavel Bareš a Jaroslav Kándl, doprovázení zástupci Vojenského projektového ústavu a Hlavní politické správy. Pobyt, zajišťovaný sovětským ministerstvem obrany, jim poskytl informace a materiály o v Československu dosud nerealizovaném typu vojenské kulturní stavby.⁴⁸⁷ V prosinci 1954 je na dvoutýdenní pobyt v týchž městech následovali jejich profesní kolegové Jiří Gočár a Jiří Albrecht, stojící za projektem Vysoké školy stranické na Pankráci.⁴⁸⁸ Pouze kolektiv Vojenského projektového ústavu pod vedením arch. Františka Jeřábka, zodpovídající za výstavbu armádního hotelu v Dejvicích (dnešní International), se z důvodu razantně zkrácené délky projektové přípravy musel v letech 1951-1952 spokojit s intenzivním studiem sovětské literatury.⁴⁸⁹

Parametry stalinistického obrazu „nové Prahy“ podmiňovala tedy od počátku trojice předpokladů: negativní protipól „kapitalistického“ města, socialistický realismus jako závazná tvůrčí metoda architektů a vzory zahraničních (zejména sovětských) měst. Tato východiska můžeme, navzdory často direktivně znějící rétorice ideologů, označit za značně ambivalentní. Vágní, a proto „pružné“ zásady socrealismu poskytovaly tvůrcům i jejich kritikům poměrně široký manévrovací prostor, dosti vzdálený představě jednosměrného, „shora“ realizovaného prosazování ustálených dogmat. Podobně i využívání historizujících vzorů SSSR bylo z vedoucích míst důsledně vyžadováno zvláště v případě nejprestižnějších projektů (soutěže na Ústřední prostor Prahy, Ústřední dům armády a Stalinův pomník). V běžné výstavbě fungovala „sorelová“ dekorace většinou pouze jako doplněk racionálních konstrukčních a dispozičních řešení, vycházejících z principů (oficiální ideologií zavrženého) funkcionalismu, a to aniž by za to byli konkrétní projektanti reálně (tj. jinak než slovní kritikou) postihováni.

4.2 Stalinický obraz „nové Prahy“ – základní atributy

Roku 1955 vydalo Státní tělovýchovné nakladatelství u příležitosti I. celostátní spartakiády nákladem 25 300 kusů nového *Průvodce Prahou*. Brožura Jiřího Chyského seznamovala

⁴⁸⁷ Vojenský historický archiv Praha, fond ministerstvo národní obrany – rok 1954, kart. 584, sg. 62/1/196, návrh na vyslání delegace pracovníků vojenského stavebnictví do SSSR a Základní plán studijní cesty pracovníků Vojenského stavebnictví do SSSR a Varšavy.

⁴⁸⁸ Cesta byla schválena na základě usnesení politbyra ÚV KSČ z 22. 11. 1954. NA Praha, KSČ-ÚV-02/2, sv. 22, a. j. 31/1. Zpráva o výsledku soutěže a stavu příprav výstavby Vysoké školy stranické při ÚV KSČ, 16. 11. 1954. Dtto, sv. 49, a. j. 66/6. Zpráva o stavu projektových prací pro výstavbu Vysoké školy stranické při ÚV KSČ a o jejich přerušení.

⁴⁸⁹ Národní galerie Praha – Sbírka architektury, Projekt hotelu Družba (Juliska).

návštěvníky v osmi procházkách s památkami historického centra a v deváté je vedla místy „*bojů dělnické třídy*“. Poslední trasa pak nabízela „*procházku novou Prahou*“, vzletně uvozenou slovy redaktora městského věstníku Josefa Fleissiga: „*Ne nadarmo mluví náš lid s hrdostí o nové Praze. Nemá tím na mysli nějakou novou čtvrť nebo nějakou novou stavbu, ale celou Prahu se vším všudy. Jako by ten zdobný přívlastek vyjadřoval všechno, čeho bylo dosaženo za vlády lidu, čím čarokrásné a básníky opěvované město zmohutnělo.*“⁴⁹⁰ Komunisty vytvářený obraz města měl být skutečně co nejkomplexnější a provázat fyzický prostor, jeho proměny i symbolické konotace společným jmenovatelem. Tím byla na nejvyšší úrovni KSČ coby iniciátor, realizátor a garant lepší budoucnosti Prahy a Pražanů.

Následující katalog atributů „nové Prahy“ doby stalinismu je sestaven na základě údajů z reprezentativně zvoleného korpusu dobových textů. Představuje tedy sám o sobě druhotnou rekonstrukci; přímo ve sledovaném období v Československu žádný ucelený a všeobecně sdílený „manuál“ pro výstavbu „socialistických měst“ neexistoval.⁴⁹¹ Široký záběr zvolených textů (zahrnující příslušné ročníky pražského věstníku a architektonických periodik, turistické průvodce a namátkově též denní tisk) záměrně reprezentuje jak odborný, tak z něj vycházející laický diskurs, tedy dvě základní, vzájemně propojené roviny, na kterých byl silně ideologizovaný obraz „nové Prahy“ ve sledovaném období formulován a propagován. Odborný diskurs určovala po celou dobu oficiální sovětská teorie stavby měst, dostupná prostřednictvím početných překladů, a následně konkretizovaná a aplikovaná v domácích odborných časopisech. Diskurs laický se pak utvářel na základě dílčích, na Prahu zacílených informativních a popularizačních textů, určených pro široký okruh recipientů z řad veřejnosti (průvodce, obrazové publikace, tisk). V rámci analýzy každého atributu se pokusím zohlednit vždy oba tyto kontexty.

4.2.1 Reprezentativnost, „ideovost“ a krása

KSČ usilovala počátkem 50. let o získání monopolního vlivu ve všech oblastech společenského života; výstavba nových a přetváření stávajících měst pro ni měly v tomto kontextu zásadní význam. Také komunistický režim (vzhledem ke svému nedemokratickému

⁴⁹⁰ J. Chyský: *Průvodce Prahou*. Praha 1955, s. 56-57.

⁴⁹¹ V tomto směru se situace v ČSR podobala většině ostatních států socialistického bloku. Výjimku představovala NDR, jejíž vláda přijala v červenci 1950 tzv. *Šestnáct zásad urbanismu* (*Sechzehn Grundsätze des Städtebaues*). Text, sestavený Německou stavební akademií na základě poznatků ze studijní cesty východoněmeckých architektů do SSSR, obsahoval závazné principy výstavby a rekonstrukce měst podle sovětských vzorů. Srov. W. Durth – J. Düwel – N. Gutschow: *Architektur und Städtebau der DDR. Bd. 2*, s. 62 a 84-87 (doslovné znění).

charakteru ještě více než jeho předchůdci) využíval prostorový rámec hlavního města jako „výkladní skříň“ vlastních ideálů, vizí a úspěchů. „Nová Praha“ měla na nejvyšší symbolické úrovni důstojně reprezentovat socialistický společenský řád s jeho optimistickou vizí šťastné, mírové budoucnosti.⁴⁹² Už stalinské zásady zmíněného generálního plánu Moskvy z roku 1935 obsahovaly požadavek, aby nové stavby a architektura města „*plně odrážely velikost a krásu socialistické epochy*“.⁴⁹³ Opření o sovětské autority vyslovovali tentýž názor také domácí autoři. Vladimír Chamrád při popisu směrného plánu v roce 1953 předpovídal, že v „*celé výstavbě hlavního města se bude zračit [...] překrásná perspektiva komunistického zítřka*“, a Josef Fleissig (s odkazem na Gustava Bareše) nepochyboval, že „*socialistická Praha bude důstojným obrazem Libušina proroctví a důstojným pomníkem veliké budovatelské epochy*“.⁴⁹⁴ Ve stejném duchu byly formulovány také ideové směrnice nejvýznamnějších projektů – např. podmínky soutěže na Vysokou školu stranickou na Pankráci obsahovaly zásadu: „*Výsledný dojem z celého prostředí musí působit v duchu radosti z nového života, v duchu bojovného optimismu*“.⁴⁹⁵

Za podobně vzletnými slovy se skrýval tlak komunistických elit na důsledné využití média (městské) architektury a umění vůbec pro vlastní ideologické cíle.⁴⁹⁶ Fyzické prostředí města muselo být – alespoň v jednotlivých bodech – přeformováno tak, aby svým vzhledem dokázalo názorně a srozumitelně vyjádřit mocenské nároky a symboliku vládnoucího režimu. Náležitá *reprezentativnost* prostoru „nové Prahy“ měla být zajištěna především aplikací tradičních, z baroka a klasicismu odvozených kompozic. S těmi sice v pražském prostředí do značné míry pracovali už tradicionalističtí architekti první republiky (Engel, Hübschmann); v 50. letech byl však tento inspirační zdroj mnohem více ideologicky zatížen a provázán s příkladem sovětské architektury. Po vzoru SSSR měla nová výstavba „socialistických měst“ vytvářet *ansámby*, tj. jednotně řešené, umělecky ztvárněné a symetricky komponované bloky.

⁴⁹² „*Výstavba socialistické Prahy je živým projektem mírových snah*“, uvedl např. roku 1951 ministr zdravotnictví Josef Plojhar. Co říkají o výstavbě nové Prahy... *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 5, 9. 3., s. 89.

⁴⁹³ L. Rudněv: Zákon sovětské architektury. In: *Usnesení VKS(b). Lenin a Stalin o stavbě měst*, s. 42. Přesvědčení, že „*architektura může [...] nejbezprostředněji odrazit takový objektivně existující jev, jako je velikost epochy*“, traktoval v sovětském prostředí např. G. Minervin: Leninská teorie odrazu a otázky teorie sovětské architektury. In: J. Šif (ed.): *Otázky teorie a tradice v sovětské architektuře*. Praha 1954, s. 20.

⁴⁹⁴ V. Chamrád: Praha zítřka. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 18, 9. 9., s. 279.

⁴⁹⁵ Architektonická soutěž na ideový návrh Vysoké stranické školy při Ústředním výboru Komunistické strany Československa. *Architektura ČSR*, roč. 1955, č. 1-2, s. 7.

⁴⁹⁶ „*Umění není svébytné, jeho pramenem je živost společnosti, třídní boj*.“ O. Starý: Poučení architektů z článku J. V. Stalina ‚*Marxismus v jazykovědě*‘, s. 301. „*Architektura jest umění a jako umění jest stranická, třídní. Musí tedy jasně zaujmout bojové postavení ve světovém zápase o mír*.“ K. Stráník – Z. Lakomý – M. Podzemný: Na cestu k socialistické architektuře. *Architektura ČSR*, roč. 1951, č. 7-8, s. 202.

Ty měly doplňovat široké magistrály, centrální shromažďovací prostory pro pravidelné veřejné manifestace a výškové dominanty věžového charakteru.⁴⁹⁷

Spojení ideální „socialistické Prahy“ se široce definovanou kategorií *krásy* a estetická nalezneme už v projevu Gustava Bareše z prosince 1950. V bezprostředně poválečných letech měla krása Prahy vyplynout především z postupného úklidu a zahlazení nejpálčivějších válečných škod (viz též oddíl 4.2.4. *Hygiena a čistota*). *Krásná a zkrášlovaná* Praha současnosti měla překrýt dědictví zanedbávaného, stavební uzávěrou sevřeného města protektorátní éry. V květnu 1948 tak např. náměstek primátora Adolf Roštlapil přednesl radě ÚNV návrh, „aby bylo všemi vhodnými způsoby připomenuto majitelům domů v Praze, že mají při nových nátěrech uličních průčelí užívat jen světlých barev, pastelových tónů, aby se tak dosáhlo příjemného a veselého rázu města“. Reagoval tak na přetrvávající „zohyzdění“ řady pražských fasád krycím šedozeleným nátěrem, provedeným někdejší německou správou v rámci protiletecké ochrany. Rada města návrh schválila a stanovila povinnost předkládat napříště vzorky nových nátěrů k posouzení městskému referátu pro povolování reklam.⁴⁹⁸

Během 50. let už bylo možné začít krásu města spojovat i s tvůrčí činností: novou výstavbou a památkovými rekonstrukcemi. „*Praha je krásná, ale musí se stát ještě krásnější*,“ vyzýval roku 1951 ministr vnitra Václav Nosek a s uspokojením dodával: „*K splnění tohoto cíle si Pražáci vykasali rukávy*.“⁴⁹⁹ Krása se stala synonymem všestranného pokroku, jedním z cílů a produktů intenzivního budování, na němž se (prostřednictvím pravidelně organizovaných brigád) podílely nejširší vrstvy Pražanů.⁵⁰⁰ Úklid ulic a parků, opravy fasád a další, zdánlivě všední činnosti byly líčeny jako zásadní příspěvky k celostátnímu a potažmo celosvětovému *boji za mír*, jako výraz touhy a úsilí *socialistické společnosti* po všeobecné harmonii.⁵⁰¹ „*Nová, krásná Praha bude jen zevním projevem toho, co dříme v lidských srdcích, bude odrazem míru a projevem našeho snažení, aby celý svět byl tak krásný, jak bude naše milovaná Praha*,“ uváděl např. ministr zdravotnictví Josef Plojhar.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Srov. např. N. J. Kolli: Za vytvoření celistvých ansamblů. *Sovětská architektura*, roč. II., 1952, č. 1, s. 81-83. Též S. Nanušjan: Umění vytvářet architektonické ansamblly. Dtto, s. 141 an. Příkladem důsledné aplikace ansamblů mimo SSSR může být berlínská Stalinallee (dnes Karl-Marx-Allee). Věžovou dominantu v Praze nakonec uplatnil pouze dnešní hotel International v Dejvicích.

⁴⁹⁸ Praha bude mít veselejší vzhled. *Věstník*, roč. 51, 1948, č. 23, s. 538.

⁴⁹⁹ V. Nosek: Přestavba Prahy začala... *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 5, 9. 3., s. 83.

⁵⁰⁰ „Všichni chceme mít hlavní město co nejkrásnější, a proto pomáháme při jeho výstavbě. [...] Její krása je v našich rukách.“ Brigádníci-budovatelé socialistické Prahy. *Nová Praha*, roč. 52, 1951, č. 1, 12. 1., s. 19. Srov. též: Brigádnickou prací roste Praha do krásy. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 7, 8. 4., s. 98-99.

⁵⁰¹ Boj za krásnější Prahu je bojem za mír. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 9, 30. 4., s. 144-145. Proč pracujeme na výstavbě Prahy. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 7, 13. 4., s. 136.

⁵⁰² Co říkají o výstavbě nové Prahy... *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 5, 9. 3., s. 89.

Všestranný, až mechanicky opakovaný důraz na estetické parametry nebyl samoučelný. Právě *krása* představovala jeden z hlavních rysů, odlišujících „novou socialistickou Prahu“ od měst Západu, jejichž vzhled byl v řeči propagandy ztotožněn s *šedivou a uniformní* funkcionalistickou architekturou, popř. přímo s „*amerikánskými betonovými škatulemi*“, o nichž v prosinci 1950 hovořil Gustav Bareš.⁵⁰³ Z této pozice začali domácí kritici (s oporou v textech sovětských teoretiků) ostře napadat i dosavadní modernistické zásady domácí architektury. Pro funkcionalisty byla krása kategorií, které není nutné věnovat specifickou pozornost, neboť automaticky vyplýne ze součtu ostatních, klíčových vlastností novostaveb: účelnosti, funkčnosti, vyřešení zdravotních a sociálních aspektů. „*Architektura není výtvarné umění, není stavitelské řemeslo – je věda*,“ napsal ještě roku 1947 vůdčí teoretik československé avantgardy Karel Teige.⁵⁰⁴ Stalinský socialistický realismus sice architekturu do sféry umění cíleně navrátil (a překonal tak technokratický přístup modernistů); stalo se tak ale za cenu její tvrdé ideologizace a bezvýhradného podřízení zájmům politické moci.

Stalinismus (který i nadále uvažujeme jako specifický modernizační projekt, jehož byla „nová Praha“ 50. let součástí) je možné na obecnější rovině vnímat i jako polemiku s celým důsledně racionalistickým konceptem, který do stavby měst vnesl ve 20. letech funkcionalismus. I když se teoretici a tvůrci „socialistických měst“ nevzdávali výdobytků soudobé techniky, odmítali pojímat proces modernizace ryze technokraticky. Zdůrazněním estetických kvalit vytvářeného prostředí se přiznaně i nepřiznaně navraceli k ideálu města jako celistvého uměleckého díla, *Gesamtkunstwerku*, typickému pro tvorbu 19. století.⁵⁰⁵

Na rozdíl od liberální společnosti doby romantismu a historismu nešlo ale v případě stalinismu jen o prostou touhu po kráse tváří v tvář negativním důsledkům pokroku či o nostalgický návrat ke vzorům minulosti. Příklon ke *krásné* historizující architektuře zde byl primárně výsledkem pragmatické politické volby. Funkcionalismus se svým naprostým popřením ornamentu nemohl stalinskému (a obecně jakémukoli totalitnímu režimu) posloužit při formování *nového člověka* zdaleka tak názorně, jako tradiční, po staletí rozvíjená *mluvící architektura*, využívající ve svých „sděleních“ divákovi široký rejstřík ozdob, reliéfů, soch apod.⁵⁰⁶ Za požadavkem *krásy a reprezentativnosti* „nové Prahy“ stál tedy především

⁵⁰³ G. Bareš – V. Krutina: *Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*, s. 20-21.

⁵⁰⁴ K. Teige: Moderní architektura v Československu. In: Týž: *Výbor z díla. III. Osvobozování života a poezie: studie ze čtyřicátých let*. Praha 1994, s. 220.

⁵⁰⁵ Srov. D. J. Olsen: *The City as a Work of Art: London, Paris, Vienna*. New Haven 1986. Zájmem o umělecké ztvárnění novostaveb se tak „nová Praha“ 50. let přibližuje např. „asanační“ Praze přelomu 19. a 20. století (i když právě vůči její *buržoazní* architektuře se ideologicky vymezuje).

⁵⁰⁶ Např. arch. J. Klen ostře kritizoval „*dožívající postuláty funkcionalismu, jehož chudičský výrazový arsenál jim neposkytl ani zlomek z bohatství výrazových prostředků a tvůrčích možností, které sovětským architektům dává*

politický záměr: umělecky ztvárněné a vjemově bohaté prostředí města bylo pro své obyvatele snáze *čitelné* a mohlo na ně tedy i tím intenzivněji působit. Protože „socialistické město“ vycházelo (stejně jako všechny urbánní utopie) z předpokladu, že ideální společnost lze zformovat vytvořením ideálního prostředí, musely v něm umění a krása plnit především *výchovnou* (resp. propagandistickou) funkci.⁵⁰⁷

V rovině každodenní praxe se požadavek *krásného* města odrážel v systematickém vybavování městského prostoru řadou uměleckých děl, zahrnujících vedle pomníků (u nichž hrála ideologická objednávka rozhodující roli) i námětově „neutrálnější“ kašny a plastiky.⁵⁰⁸ Fasády nových domů byly zdobeny glazovanými keramickými reliéfy, odkazujícími k tradici domovních znamení, kamennými sochami či sgrafity. Mezi jejich optimisticky laděnými náměty převažovaly výjevy ze života pracujících, postavy dětí a zvířat.⁵⁰⁹ Samotným architektům využití těchto uměleckých prvků často pomáhalo v řešení nelehkého problému, jak dodat svým projektům dostatečně „sorealistický“ výraz.

S odeznáním doktríny socialistického realismu ve 2. polovině 50. let (v návaznosti na Chruščovovu kritiku z roku 1954 a usnesení KSČ o typizaci z podzimu 1955) byl aspekt krásy v dosavadním obrazu „socialistické Prahy“ razantně oslaben ve prospěch účelnosti a ekonomičnosti. Už počátkem roku 1956 redaktor *Nové Prahy* Stanislav Herman pod titulkem *Nejsme v Orientě, nýbrž v Praze* tvrdě zkritizoval čerstvě dokončený obytný dům podniku Armabeton v Anglické ulici na Vinohradech. Projektu architektů Jaroslava Vaculíka, Miroslava Skály a Jiřího Brusnického vyčetl „*výstřední fasádu s červeným orámováním oken a se spoustou mřížoví*“. „*Bůhví, co je to za sloh nebo za směr. Žádný ‚ismus‘ to neospravedlní,*“ pokračoval a zároveň podtrhl, že i na jiných místech Prahy je možné vidět „*tak nákladné fasády a ornamenty, že by se za ně dala postavit bytová jednotka navíc*“.⁵¹⁰ Sami architekti sice tento názor odmítli s tím, že chtěli pouze „*vytvořit příjemný vzhled domu*

metoda socialistického realismu“. Naopak zdůraznil: „*Myšlenku, kterou architektura vyjadřuje, dokresluje a dopovídá socha a obraz jako nedílná organická součást architektonického díla.*“ A. Černý – J. Hlavsa – J. Klen: K situaci v naší architektuře. *Tvorba*, roč. 1950, č. 23, s. 559.

⁵⁰⁷ „[A]rchitektura musí vychovávat typické ctnosti nového, socialistického člověka: mužnost, vážnost, odvahu, sebevědomí, prostotu, skromnost, pravdivost a čestnost“. O. Starý: Poučení architektů z článku J. V. Stalina „*Marxismus v jazykovědě*“, s. 300. „[Architektura slouží jako] prostředek humanistické obrody, měnící člověka ve vyšší typ socialisty, s krásnějšími vlastnostmi, vyššími schopnostmi a tužbami“. J. Kroha: Stavby socialismu a výtvarné umění. *Výtvarné umění*, roč. II., 1951-1952, s. 266.

⁵⁰⁸ Např. kašna se sousoším hrajících si chlapců v rekonstruované Seminářské zahradě (Karel Pokorný, 1949) nebo soubor později zaniklých fontán se zvířecími plastikami před Průmyslovým palácem na Výstavišti (studenti sochařského ateliéru prof. Jana Kavana z VŠUP, 1954).

⁵⁰⁹ V. Purkar: Otázky letošní bytové výstavby. *Nová Praha*, roč. 1956, č. 24, s. 4-5 + obálka.

⁵¹⁰ S. Herman: Nejsme v Orientě, nýbrž v Praze. *Nová Praha*, roč. 1956, č. 8, s. 7.

a zlepšit prostředí celé ulice“.⁵¹¹ O měnící se celostátní atmosféře nicméně svědčí už sám fakt, že takto otevřená kritika mohla na stránkách tisku vůbec zaznít – navíc v souvislosti s projektem, který se jako jeden z mála snažil skutečně důsledně vyjádřit požadovanou socrealistickou zdobnost (červené keramické obklady a tepané mříže oken a dveří doplňoval dekorativně řešený vchodový portál s pásovým reliéfem tančících dětí – Obr. 23).

Tuto „změnu kurzu“ vyjádřily v průběhu roku 1956 názorně i další články a reportáže *Nové Prahy*. Kritika dosavadního zbytečného *dekorativismu*, prodražujícího úspěšné řešení bytové krize a naopak důraz na nově rozvíjené technologie (montované skelety, panely) jasně ukazovaly, že krása bude v obraze „nové Prahy“ poststalinské doby zaujímat podstatně okrajovější pozici a ze sféry architektury ji postupně takřka vyloučí požadavek typizace a standardizace.⁵¹² Pro většinu domácích architektů neznamenal tyto změny výraznější problém, naopak (podle Kimberly Zarecor) „krátká socialisticko-realistická mezihra načas odložila, avšak nezastavila jejich toužebný návrat k funkcionalistickým formám a metodám“.⁵¹³ Jen málokdo proto sdílel pochybnosti redaktora *Nové Prahy* Josefa Fleissiga ohledně nové montované výstavby, vznikající např. na Petřínách, a byl by ochoten označit je za „krabice bez fantazie“.⁵¹⁴

4.2.2 Plánovitost a přehledná struktura

V únoru 1948 konstatoval architekt Jaroslav Kříž: „Dnes jsme na rozcestí. Buď bude Praha městem se socialistickou koncepcí vývoje, nebo bude velkým městem neladu a prostřednosti. [...] Stavět nový vývoj na změní starých stavebních ráďů a regulačních předpisů je marné zakládání na písku. Praha musí mít novou koncepci vývoje výstavby, musí mít v době co nejkratší svůj nový urbanistický generelní plán.“⁵¹⁵ Snaha postavit rozvoj hlavního města na jednotně řízený a koncipovaný základ, v němž bude soukromý zájem jednotlivce podřízen vyššímu cíli „obecného blaha“, se projevovala už od vzniku československého státu; ústřední

⁵¹¹ Jsme v Praze, ne v Orientě. *Nová Praha*, roč. 1956, č. 12, s. 14.

⁵¹² Zásada vybavování veřejných budov a prostranství uměleckými díly zůstala nicméně zachována i v éře dominující panelové technologie, neboť každý státní projekt měl od r. 1965 zákonem danou povinnost věnovat 1–4% ze svého celkového rozpočtu na uměleckou výzdobu. Viz *Vetřelci a volavky*, cit. v pozn. 444.

⁵¹³ K. E. Zarecor: *Utváření socialistické modernity*, s. 289.

⁵¹⁴ J. Fleissg [flg]: Líbí se vám nové domy? *Nová Praha*, roč. 1960, č. 21, s. 7.

⁵¹⁵ J. Kříž: O novou Prahu. *Architekt*, roč. 1948, č. 2, s. 18.

místo pak zaujala v myšlení modernistických architektů.⁵¹⁶ V podmínkách protektorátního nacistického a poválečného komunistického režimu význam centralizovaného plánování dále narůstal. Až stalinská teorie stavby měst mu ale přisoudila zásadní ideologický význam, když jej povýšila na jeden ze zásadních znaků odlišujících ideál „socialistické Prahy“ od metropolí Západu i dosavadního domácího vývoje, neboť pouze „v podmínkách plánovaného hospodářství neprobíhá rozvoj měst živelně, nýbrž přesně podle plánu“.⁵¹⁷ Pod slupkou tohoto atributu však snadno nalezneme starší jádro: využití protikladu „starého“ *chaotického* města, které musí být nahrazeno „novým“ *přehledným*, jsme v kapitole 2 sledovali už v kontextu asanace židovského ghetta či prvorepublikových úvah avantgardy.

Podřízení růstu a výstavby Prahy jasné, centrálně určované perspektivě bylo v 50. letech prezentováno v opozici vůči chaotickému rozvoji „kapitalistických měst“, způsobenému spleťtí sítí soukromoprávních vztahů a jednotlivých soupeřících investorů.⁵¹⁸ Dominantním investorem ve městech východního bloku se naopak staly (vzhledem k postupné likvidaci soukromého podnikání) instituce veřejné správy, což spolu se zásadní proměnou vlastnické struktury domů a centralizací rozhodovacích pravomocí na vládní a stranickou úroveň otvíralo prostor k realizaci i velkorysejších (resp. megalomanštějších) projektů. Jakkoli byla deklarovaným cílem socialistického plánování důsledná *péče o potřeby pracujících*, stávalo se fakticky i nezanedbatelným nástrojem, usnadňujícím komunistickému vedení kontrolu nad prostorem města.

„Praha, která po staletí neustále měnila svou tvář, mění ji nyní důkladněji, uvědoměle a plánovitě,“ konstatoval roku 1955 v *Průvodci Prahou* vedoucí odboru kultury ÚNV Miroslav Macháček.⁵¹⁹ *Plán* jako ústřední a závazný dokument, vytyčený politiky, rozpracovaný architekty a inženýry a (spolu)realizovaný samotnými občany města, představoval v kontextu budovatelské rétoriky zásadní prvek. Stával se symbolem trvale rostoucích možností člověka při přetváření stávajícího prostředí i přehledem vytčených úkolů, které je třeba realizovat. Reportáže městského věstníku soustavně pracovaly – jako ostatně takřka veškerý dobový tisk

⁵¹⁶ „Rozšiřování města neřeší se již jako nedisciplinované rozrůstání půdorysu a neorganické hromadění prvků; nýbrž jako vytváření správně fungujícího organismu, v němž zájem soukromopodnikatelský podřizuje se zájmům veškerenstva.“ L. Kysela: Krise velkoměst a návrhy na její řešení. *Stavba*, roč. 1930-1931, s. 1-6.

⁵¹⁷ S. Černyšev: Architektura stalinské epochy. In: J. Šif (ed.): *Otázky teorie a tradice v sovětské architektuře*, s. 27. Viz též V. Chamrád: Zapojení vědeckých pracovníků do výstavby socialistické Prahy. *Za socialistickou vědu a techniku*, s. 247.

⁵¹⁸ „Zásada plánu je nejdůležitějším principem sovětského urbanismu a není možná v kapitalistických zemích, kde stavba úplně závisí na obchodních zájmech soukromého podnikatele, na rozmaru náhodného majitele části pozemku atd.“ N. Kolli: Stalinovy ideje ve stavbě měst. In: *Usnesení VKS(b). Lenin a Stalin o stavbě měst*, s. 50. „[S]tavebné podujatia za kapitalizmu boli otázkou ľubovôle stavebníkov. Socializmus ľubovôľu nahradzuje plánom“. E. Belluš: Desat' rokov vývoja architektúry na Slovensku. *Naša veda*, roč. 2, 1955, č. 5, s. 243.

⁵¹⁹ J. Chyský: *Průvodce Prahou*, s. 8.

– se souslovími *plnění a překračování plánu*, informovaly o produktivitě práce a vykazovaných výsledcích. Každý z čtenářů tak byl obeznámen s úspěšností budování „nové Prahy“, měřenou počtem hodin odpracovaných na brigádách, kubíků přemístěné zeminy, tun použitého betonu, počtem k užívání odevzdaných bytů.⁵²⁰ Postavy skutečných i archetypálních plánovačů v bílých pláštích a s výkresy v rukou figurovaly na obálkách věstníků i ve výzdobě konkrétních budov, kde spolureprezentovaly „*rychle pulsující současný život, plný práce a lidského snažení*“ (Obr. 17).⁵²¹

Klíčovou vlastností plánu bylo právě jeho neustále deklarované úzké propojení s realitou, často kladené do kontrastu se *zdlouhavými, planými* diskuzemi meziválečné republiky. Teprve nastolení lidově demokratického zřízení umožnilo přejít od slov k činům a začít realizovat mnohé, *za kapitalismu* nedořešené projekty (např. v letech 1949-1953 tunel pod Letnou).⁵²² „*Plán přestává být pouhou směrnicí, ale stává se v rukou pracujících lidu, vedeného Komunistickou stranou Československa, živou skutečností*“, konstatoval roku 1953 architekt Chamrád.⁵²³ I seberozmáčnější vize mohly být v socialistické společnosti prezentovány jako programově *ne-utopické*, uskutečnitelné – což začaly postupně demonstrovat propagované výsledky vypisovaných soutěží i některé dílčí realizace, zejména výstavba gigantického Stalinova pomníku na Letné.

Jak jsme již opakovaně zmínili, ústředním dokumentem *socialistického budování Prahy* se měl stát nový, poválečným a poúnorovým podmínkám odpovídající směrný plán. Už tvůrci jeho první verze, dokončené v říjnu 1948, zdůraznili: „*V kapitalistickém systému by seriosní plán výstavby zdravého a krásného města byl prohlášen za utopistický, neproveditelný a byl by pro politiku držitelů moci jako revoluční element i nežádoucí*.“⁵²⁴ Plánovitost „nové Prahy“ znamenala v praxi především prostorové i funkční zpřehlednění její urbanistické struktury a vyrovnání rozdílů v úrovni vybavenosti jednotlivých čtvrtí. Varianty plánu, zpracovávané

⁵²⁰ Srov. např. Duben – rozhodující měsíc v plnění plánu výstavby. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 8, 16. 4., s. 128-129. O. Holan: Bytová výstavba v Praze. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 15, 29. 7., s. 229.

⁵²¹ J. Hofmeisterová: Sgraffito Richarda Wiesnera pro hlavní halu nového nádraží na Smíchově. *Výtvarné umění*, roč. 1954, č. 7, s. 323. Tyto figury nalezneme jako námět např. na monumentálním sgrafitu R. Wiesnera v hale smíchovského nádraží (1953-54) nebo na čelních vratech vítkovského památníku od J. Malejovského (1953-58).

⁵²² „*Smělé perspektivy výstavby a přestavby Prahy začal pražský pracující lid uskutečňovat na letenské pláni. Generace před námi nemohly o takových plánech ani snít. Pokud za první republiky plány byly, zůstaly jen na papíře*.“ Celá Praha bude krásnější... *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 8, 27. 4., s. 150. Srov. též: Letenský tunel – další kus nové Prahy. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 19, 20. 9., s. 296-297.

⁵²³ V. Chamrád: Praha zítřka. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 18, 9. 9., s. 279.

⁵²⁴ Praha budoucnosti. *Architekt*, roč. 1949, č. 1, s. 1.

v průběhu 50. let, proto zamýšlely opatřit každý ze správních obvodů centrálním, velkoryse komponovaným prostorem.⁵²⁵

Většina ze stávajících i nově navrhovaných náměstí měla získat specifickou funkci. Václavské mělo zůstat obchodním bulvárem a Staroměstské (s přestavěnou severní stranou) centrem historické Prahy. Náměstí na Letné a Budovatelů (obě plánovaná do jisté míry nekoncepčně, ve vzájemné konkurenci) by vytvořila prostory pro masová shromáždění a sídla státních úřadů. Pankrácké náměstí na předpolí zamýšleného Nuselského mostu by posloužilo školským účelům, náměstí na místě nádraží Holešovice-Bubny institucím zahraničního obchodu a dostavěné náměstí Velké říjnové revoluce (dnešní Vítězné) armádě. Další, na symetrickém půdorysu koncipovaná prostranství měla vytvořit potřebné centrální prostory Kobylis, Proseku, Vysočan, Vršovic a Žižkova.⁵²⁶

Stavební realizace těchto záměrů zůstala nicméně pouze torzovitá, neboť už koncem 50. let se zásady směrného plánu začaly znovu přepracovávat v souvislosti s odklonem od monumentality socrealismu k panelové technologii. Z těchto důvodů byl např. na novém vršovickém náměstí (dnešní Kubánské) namísto klasicizující zástavby s věžovou dominantou podle návrhu Bohumíra Kozáka a Jaroslava Rösslera (1954) realizován po roce 1956 mnohem úspornější projekt horizontálních typových obytných domů od Karla Janů a Jana Petráka.⁵²⁷ Podobný obrat nastal v případě sídliště Petřiny, kde bylo původně uvažované klasicizující urbanistické schéma polouzavřených bloků se sedlovými střechami (1954-1956) ještě před započítím realizace architekty Evženem Bendou a Vojtěchem Mixou upraveno pro možnosti panelové technologie do podoby rozvolněného systému deskových domů (1959-1965).⁵²⁸

4.2.3 „Lidovost“, humanismus a nivelizovaná sociální skladba

*„Vytvořit z Prahy město pracujícího lidu, jehož celý ráz a náplň by byly dány tou skutečností, že je Praha hlavním městem lidově demokratické republiky spějící k socialismu.“*⁵²⁹ Již jednou citovaná hlavní zásada akčního programu pražského ÚNV z 28. 6.

⁵²⁵ V. Chamrád: Praha zítřka. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 18, 9. 9., s. 279.

⁵²⁶ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1578, sg. 12/0.61.1, technická zpráva ke směrnému plánu socialistické výstavby a přestavby Prahy, červenec 1953, s. 86 a 92an. AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV) 1946-1986, kart. 41, i. č. 329, Hlavní město Praha. Směrný plán z roku 1953 (fotografická reprodukce).

⁵²⁷ V. Sak: Nové domy na Východním náměstí. *Nová Praha*, roč. 1959, č. 3, s. 4. Kozákův projekt byl naposledy prezentován, již v upravené „střídmější“ podobě, roku 1956: B. Kozák: Východní náměstí na vršovickém sídlišti. *Nová Praha*, roč. 1956, č. 4, s. 8-9.

⁵²⁸ *Praha v plánech a projektech*, s. 86-87 (reprodukce návrhů).

⁵²⁹ Akční program pražské lidové správy. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 27, 4. 7., s. 1.

1949 naznačuje další hojně opakovaný atribut „nové Prahy“ 50. let, totiž její po všech stránkách *lidový* charakter.

Zásadní předpoklady ke *zlidovění* Prahy přinesl už konec války a odlišné základy, na nichž měl být postaven obnovený československý stát. Neurčitě optimistické naděje ohledně pozice Prahy v kontextu tzv. třetí republiky vyjádřil roku 1948 historik umění a odborný referent ministerstva zahraničních věcí Vojtěch Volavka: „*Návratem presidenta dra. Edvarda Beneše na pražský hrad [začíná] nová epocha, na jejímž prahu Pražané stanuli. Praha Lidová a demokratická se v ní chce stát ještě lidovější a demokratičtější.*“⁵³⁰ Po komunistickém převratu nabral nicméně tento proces podstatně dynamičtější tempo. Právě květen 1945 a Únor 1948 byly zpětně pasovány do role milníků, které umožnily i v Praze důsledné nastolení „vlády lidu“.⁵³¹

Zlidovění Prahy znamenalo v představách komunistického vedení především důslednou nivelizaci její stávající sociální skladby, tj. záměrný „*přesun složení obyvatelstva ve prospěch pokrokového dělnictva*“ a podporu „*pronikání dělnického živlu do středu města*“.⁵³² Likvidace sociálních rozdílů v duchu budování beztřídní společnosti šla ruku v ruce s odstraňováním rozdílů mezi centrem a periferií. Propastný rozdíl mezi výstavným, elitami obývaným středem města a jeho chudými, zanedbanými okraji, byl propagandou líčen jako přirozená a neodstranitelná součást výstavby „kapitalistických měst“, podmíněná jejich třídní nerovností: stavebníky motivuje pouze touha po dosažení co největšího zisku a své zájmy nadřazují obecným hygienickým i sociálním normám.⁵³³ Naopak v „socialistickém městě“, kde je zákonem zrušeno soukromé pozemkové vlastnictví a cíleně budována beztřídní společnost, získává stát rozhodující nástroje k výstavbě plně podřízené potřebám *lidu* (fakticky však spíše zájmům jeho politických reprezentantů).⁵³⁴ Výstavba města se stává plánovitou a jednotlivé čtvrti jsou budovány a vybavovány *rovnoměrně*.⁵³⁵ „*Socialistický slovník urbanismu nezná slovo ,periferie*“,“ prohlásil v roce 1953 kategoricky architekt Jiří Novotný.⁵³⁶

Takto deklarované cíle nastoupivšího komunistického režimu konvenovaly řadě pražských architektů a urbanistů, kteří se již v meziválečném období zabývali možnostmi zmírnění

⁵³⁰ V. Volavka: *Praha*. Praha 1948, s. 145.

⁵³¹ V. Vacek: Osm let rozkvětu Prahy. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 9, 6. 5., s. 131.

⁵³² Akční plán ÚNV měníme v čin. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 41, 10. 10., s. 6.

⁵³³ K. Honzík: *Architektura všem*. Praha 1956, s. 8-10.

⁵³⁴ Srov. L. Kulaga: Demokratické základy sovětské stavby měst. *Architekt*, roč. 1950, č. 1-2, s. 27-30. V Sovětském svazu byl klíčový *zákon o výstavbě*, rušící soukromé vlastnictví pozemků, přijat v r. 1933.

⁵³⁵ Srov. S. Černyšev: *Architektura stalinské epochy*. In: *Usnesení VKS(b). Lenin a Stalin o stavbě měst a architektuře*, s. 27.

⁵³⁶ J. Novotný: *Praha – matka měst. Literární noviny*, roč. 1953, č. 9, s. 5.

sociálních rozdílů v její struktuře, vyhocených hospodářskou krizí na počátku 30. let. „*Praha pro pokrokové architekty není jen ‚zlatou Prahou‘ krásných pohledů na Hradčany a tvarovou pýchu baroka Malé Strany,*“ podotýkal roku 1948 arch. Jaroslav Kříž. „*Je také Praha jiná, a té je neskonale větší kus. Praha s nekonečnou bídou bydlení Žižkova, Starého Města, Holešovic a všech temných koutů Prahy i nouzových baráků na nejzazší periferii [...]* A to je Praha, která bolí, která dráždí a která burcuje k odporu.“⁵³⁷ Už autoři první poválečné koncepce směrného plánu z roku 1948 si proto kladli za cíl „*proměnit postupně hlavní město Prahu ve zdravé a krásné prostředí šťastnějších lidí, na město socialistické společnosti, bez třídního rozlišení na stísněné čtvrti vydeděných a čtvrti majetných*“.⁵³⁸ Na počátku 50. let tentýž požadavek v ideologicky vyhocené formě („*vymýtit třídní charakter kapitalistické vykořisťovatelské epochy*“ ze struktury Prahy) zopakovali Gustav Bareš a zástupci ÚNV (V. Chamrád, V. Krutina ad.), takže pevně zakotvil mezi atributy „nové Prahy“.⁵³⁹

Proměnu dosavadní socioekonomické struktury města zahájilo přijetí směrnic IX. sjezdu KSČ v květnu 1949. Vzhledem k tomu, že *lid* byl v rámci oficiální ideologie deklarován jako nositel veškeré moci ve státě a KSČ jako jediný oprávněný reprezentant jeho zájmů, mohly být prováděné kroky prezentovány jako pouhá součást probíhajícího *historického přelomu* v dosavadních dějinách města. Ovládnutí pražské městské správy komunisty se v této logice stávalo jejím „*zlidověním*“.⁵⁴⁰ Podobně vyvlastňování domů původním majitelům i postupná likvidace zhruba 43 tisíc soukromých řemeslnických a živnostenských provozoven znárodněním, popř. začleněním do komunálních podniků či družstev, pouze směřovaly k naplnění vytčeného cíle, který roku 1955 postihl vedoucí odboru kultury rady ÚNV Miroslav Macháček: „*Všechno v Praze patří těm, kdož ji budují*.“⁵⁴¹ V patetičtějším duchu vyjádřil nové poměry „socialistického města“ architekt Jiří Novotný: „*V Praze již nevládne panovník nad poddanými, vládne si sám lid. Hospodářství není v rukou jednotlivců, řídí a spravuje je sám lid. Kultura není výsadou privilegovaných, užívá a tvoří ji sám lid. A tento lid si staví i své město. Prahu, hlavu království, ale království pracujícího lidu*.“⁵⁴²

V roce 1949 byly rovněž podniknuty první kroky k likvidaci *třídních rozdílů* v metropoli. V projevu na V. krajské konferenci KSČ, konané 6.-8. května, vytkl tento cíl generální tajemník strany Rudolf Slánský: „*Praha se musí stát městem pracujícího lidu, musí se jím stát*

⁵³⁷ J. Kříž: O novou Prahu. *Architekt*, roč. 1948, č. 2, s. 18.

⁵³⁸ Praha budoucnosti. *Architekt*, roč. 1949, č. 1, s. 11.

⁵³⁹ V. Chamrád: Za novou krásnou Prahu. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 1, 12. 1., s. 3. V. Krutina: K některým úkolům organizací KSČ v Praze. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 4, 23. 2., s. 64.

⁵⁴⁰ V. Kolátor: O socialistické město radostného lidu. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 43, 24. 10., s. 6-7.

⁵⁴¹ J. Chyský: *Průvodce Prahou*, s. 10. Srov. V. Ledvinka – J. Pešek: *Praha*, s. 640.

⁵⁴² J. Novotný: Praha – matka měst. *Literární noviny*, roč. 1953, č. 9, s. 5.

*svým sociálním složením, svým vnějším charakterem, a to nejen na periferiích, ale i ve svém středu. [...] Vytvoříme plán, jak soustavně posilovat podíl dělnické třídy na obyvatelstvu Prahy, a budeme houževnatě a rychleji než dosud vytlačovat z Prahy všechny příživnické a reakční živly.*⁵⁴³ Dosavadní, zhruba třicetiprocentní podíl dělnictva na celkovém počtu obyvatel označil Slánský za nedostatečný, neboť „vládnoucí dělnická třída“ „musí dávat ráz a udávat tón hlavnímu městu“. Přednostní právo na nejlepší byty měli proto napříště získávat zaměstnanci pražských továren a především úderníci. Stranické direktivy se následně promítly do akčního programu pražského ÚNV, vyhlášeného 28. 6. 1949 náměstkem primátora Josefem Krosnářem: „Měníme a změníme především ráz a charakter Prahy, protože její sociální složení neodpovídá, ba je v přímém rozporu s celkovým sociálním složením naší republiky. Procento příslušníků pracujícího lidu je v Praze podstatně nižší než činí průměr v celé republice, a naopak počet těch, kteří se jen malou měrou nebo vůbec nepodílejí na plnění pětiletého plánu, je v poměru k pracujícímu lidu neodůvodněně vysoký.“⁵⁴⁴

Naplnování těchto spojitých cílů zajistily soustavné revize a přerozdělování bytů, jejichž výhradním vlastníkem a přidělovatelům se v 50. letech stal stát a majoritním správcem Bytový podnik hl. města Prahy.⁵⁴⁵ Další nástroje představovala likvidace tzv. nadměrných bytů, do nichž byli nuceně nastěhováváni další nájemníci, rušení živnostenských provozoven v domech a jejich úprava na bytové jednotky, ale rovněž perzekuce režimu nepohodlných osob. Již 4. 10. 1949 byla orgány Státní bezpečnosti spuštěna *akce T-43*, předpokládající vystěhování až 200 tisíc lidí z Prahy do táborů nucené práce. Logisticky nedostatečně zajištěný plán však vyvolal odpor a chaos mezi obyvateli i na nižších úrovních komunistické správy a byl záhy zastaven.⁵⁴⁶ Výraznější dopady měla v letech 1952-1953 obdobně motivovaná *Akce B*, cílená na „státně nespolehlivé osoby“ v Praze, Brně a Bratislavě, jež postihla celkem 1851 rodin, vystěhovaných vesměs do periferních regionů v pohraničí.

Záměr smazat rozdíly mezi někdejšími rezidenčními a dělnickými čtvrtěmi stál také v pozadí vládního nařízení č. 79/1949 Sb., které Prahu nově rozdělilo do 16ti obvodů, vymezených napříč dosavadními historickými katastrálními hranicemi.⁵⁴⁷ Už počátkem roku

⁵⁴³ Krajská konference KSČ o lidové správě. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 21, 20. 5., s. 3 (tato a násl. citace).

⁵⁴⁴ Generální linie pražské lidové správy. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 28, 11. 7., s. 1.

⁵⁴⁵ J. Fleissg: Na Vinohradech zahájena revize bytů. *Praha*, roč. 53, 1950, č. 25, 15. 10., s. 9. Třídní kritérium se zřetelně odrazilo v počtech uvolněných bytů, přidělených dělnickým rodinám: r. 1948 to bylo 10 339 z celkových 16 745 (62%), r. 1949 pak 11 525 (61%) z 18 844 a v r. 1950 (do 1. 9.) 7 577 (57%) z 13 136. Přidělování nových bytů. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 9, 18. 5., s. 173.

⁵⁴⁶ Akce nakonec postihla 778 osob, navrhovaných a vyhledávaných stranickými komisemi v jednotlivých pražských obvodech. Blíže viz Z. Jirásek – R. Žáček: Příprava masových represí v ČSR roku 1949. *Akce T-43. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, roč. 1991, č. 4, s. 38-41.

⁵⁴⁷ V. Ledvinka: *Praha – etapy vývoje po roce 1945*, s. 171.

1960 reflektoval např. M. J. Pulec změny v sociální struktuře Vinohrad, „*této kdysi typické měšťácké části Prahy*“, kde nyní dominují *uvědomělí* příslušníci lidových vrstev.⁵⁴⁸

Lid, popř. *pracující člověk* byl v průběhu 50. let opakovaně prezentován jako výhradní vlastník, uživatel a budovatel *svého* města, jako rozhodující hybná síla pražské minulosti i současnosti.⁵⁴⁹ Novinář Josef Fleissig počátkem roku 1951 napsal, že „*nová socialistická Praha bude městem, v němž bude všechno účelně sloužit zájmům pracujícího člověka, jeho tvořivé práci, poučení, zábavě a odpočinku*“.⁵⁵⁰ V kapitole 3.3. jsme již zmínili aktivní brigádnickou spoluúčast občanů na budování Prahy a její zásadní ideologický význam. *Zájem lidu* byla na druhé straně zaštitěna a motivována i stavební aktivita městské správy. Výstavba nových bytů, škol, hřišť či zdravotnických zařízení znamenala v řadě pražských čtvrtí (přes svůj většinou nevelký rozsah a příval propagandistických frází, jimiž byla provázena) objektivní zlepšení životních podmínek, vnímané místními obyvateli po letech válečného nedostatku o to intenzivněji.⁵⁵¹

Ideologicky zvláště akcentovány byly projekty, směřované k péči o děti a mládež, tedy o novou „*šťastnou generaci našich pokračovatelů – generaci budovatelů socialismu*“.⁵⁵² Vedle výstavby početných hřišť, pavilonů jeslí a mateřských škol (odrážející mj. i sílící zapojování žen-matek do výroby) věnovala městská správa pozornost i zakládání sítě *domů pionýrů a mládeže*.⁵⁵³ První z nich na území Prahy byl otevřen 1. 9. 1950 v budově někdejší radnice na Karlínském náměstí, zrenovované podle projektu arch. Pavla Smetany.⁵⁵⁴ Tři roky nato byl po nákladné rekonstrukci od téhož architekta předán do užívání *Ústřední dům pionýrů a mládeže Julia Fučíka*, umístěný do honosné neorenesanční Gröbeho vily na Vinohradech.⁵⁵⁵

Figury dětí jako ztělesnění nadějí a optimismu, vkládaných upevňujícím se režimem do budoucnosti, se stávaly také obvyklým námětem umělecké výzdoby veřejných prostor a nových obytných domů. Lizény na fasádách bytovek v Jakutské a Tulské ulici ve Vršovicích

⁵⁴⁸ M. J. Pulec: Jak se změnily Vinohrady za 15 let. *Nová Praha*, roč. 1960, únor, č. 3, s. 13.

⁵⁴⁹ „*Tato kamenná pohádka, budovaná po tisíc let prací, krví a pevnou vírou, uhnětená bezpočtem lidských rukou, vypráví, jak její lid přikládal kámen ke kameni, jak stavěl domy, paláce, kostely, jak klenul mosty přes řeku, jak budoval ulice a náměstí, jak zakládal továrny, školy a nemocnice. Vše, co vykonal pražský lid, čím trpěl a čím vítězil, to čteme v její tváři.*“ V. Hlavsa: *Praha – průvodce ulicemi*, s. 7-8.

⁵⁵⁰ J. Fleissig: Vzhůru na první staveniště nové socialistické Prahy! *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 3, 4. 2., s. 50.

⁵⁵¹ Viz např. Nový ústav národního zdraví v Praze 9. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 11, 2. 6., zadní strana obálky.

⁵⁵² Měníme tvář Prahy. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 26, 24. 6., zadní strana obálky.

⁵⁵³ Mezi lety 1948 a 1953 bylo v Praze postaveno celkem 23 nových školních budov a 21 pavilonů jeslí. Podle: J. Doležal: Staroslavná Praha roste do nové krásy. *Rudé právo*, roč. 1953, č. 358, 25. 12., s. 4. Srov. též: Děláme to pro naše děti. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 4, 23. 2., s. 72. V. Vacek: Osm let rozkvětu Prahy. *Dotto*, roč. 56, 1953, č. 9, 6. 5., s. 131. Chystáme plány pro stavbu nových škol. *Dotto*, roč. 57, 1954, č. 18, 9. 9., s. 293 + obálka.

⁵⁵⁴ Z. Míka a kol.: *Dějiny Prahy v datech*. Praha 1986, s. 305.

⁵⁵⁵ Dům radosti pražských pionýrů. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 20, 7. 10., s. 309. Vila byla těžce poškozena při spojeneckém náletu na Prahu 14.-15. 2. 1945.

tak v letech 1952-1954 doplnily kamenné reliéfy sochařů Luboše Moravce a Jany Modlové, znázorňující sedící dětské postavičky s hračkami (Obr. 20). Zhruba ve stejné době vytvořil Miroslav Vajchr trojici reliéfů nad vchody do stavěných domů v dnešní břevnovské Patočkově ulici, v nichž znázornil tři fáze dětství a mládí: na prvním děvčátko a chlapce radostně mávající praporem s mírovou holubicí, na druhém dospívajícího hochy a dívku sestavující model letadélka, na třetím pak pionýra s pionýrkou sklízějící úrodu ovoce (Obr. 21).⁵⁵⁶ Pionýři se stali námětem i pro mozaikový pás Vojtěcha Tittelbacha, osazený roku 1952 v barokních interiérech Hrzánského paláce na Hradčanech, nákladně rekonstruovaného pro potřeby předsednictva vlády.

Vedle nové výstavby se deklarovaný *lidový charakter* města odrazil také v plánovitém otevírání řady dosud nepřístupných (často památkových) objektů a zahrad a jejich využití pro veřejné účely (viz oddíly 4.2.5. a 4.2.6.). Výrazný nárůst ploch veřejného prostoru na úkor soukromého odpovídal snaze komunistického režimu přenést do kolektivně sdílených (a lépe kontrolovatelných) prostor náměstí, parků a brigádnických stavenišť rozhodující část života *nové společnosti*.⁵⁵⁷ Deklarovaný *humanismus* „socialistického města“ měl pracujícího člověka nejen opečovávat, ale i poučovat a vychovávat ve státem určeném duchu.

Nezbytné kontrastní pozadí vytvářel soudobý *lidový* Praze po celé období stalinismu negativní obraz Prahy prvorepublikové, představující „*neblahé dědictví nehostinných činžáků se zapadlými dvorečky, špinavými pavlačemi a nezdravými, suterénními byty*“, „*centrum monopolů a bank, sídlo vykořisťovatelů*“, stavěné „*chaoticky v honbě za ziskem a maximálním obchodním využitím každé prostory*“.⁵⁵⁸ Redaktoři městského věstníku zvláště v 1. polovině 50. let intenzivně prezentovali „*obrovský rozdíl mezi kapitalistickým včerejškem a socialistickým dneškem*“ a meziválečné město sugestivně líčili jako součet dlouhé řady nepříznivých faktorů: nezaměstnanosti, špíny dělnických čtvrtí, bezohlednosti a arogance mocných a nezájmu magistrátu o potřeby běžných občanů.⁵⁵⁹ Symbolem tehdejší bídy a propastných sociálních rozdílů se vedle nuzných domků Břevnova či Podolí stalo prostředí historických dělnických předměstí, zejména Vršovic a Žižkova.

⁵⁵⁶ Roku 1952 byla názvem *Pionýrů* označena celá ulice, v jejíž nejstarší budově – usedlosti Kajetánka – byl zřízen dům pionýrů a mládeže. Srov. M. Lašťovka a kol: *Pražský uličník. 2. díl (O-Ž)*. Praha 1998, s. 51.

⁵⁵⁷ Téma „otevírání“ soukromého prostoru domova vnějšímu světu „budovatelských zápasů“ reflektuje prostřednictvím sémiotické analýzy stalinistické poezie V. Macura: *Šťastný věk*, s. 34-38.

⁵⁵⁸ V. Nosek: Přestavba Prahy začala... *Nová Praha*. roč. 54, 1951, č. 5, 9. 3., s. 83. Libušino proroctví přeměňujeme ve skutečnost. *Mladá fronta*, roč. 1951, č. 225, 23. 9., s. 9.

⁵⁵⁹ V. Olivová-Páková: *Praha v revolučních tradicích*. Praha 1952, s. 5-7 (úvod primátora V. Vacka). J. Chyský: *Průvodce Prahou*, s. 2-3 (předmluva primátora A. Svobody).

Okolí vršovického Edenu, kde během 20. let vyrostla kromě zábavního parku (za války zchátralého a uzavřeného roku 1946) také rozsáhlá nouzová kolonie, se stávalo pravidelným námětem reportáží, poukazujících na necitelnost dřívějšího režimu a zároveň prezentujících dynamický růst, který této oblasti přinesla „nová doba“.⁵⁶⁰ Od roku 1950 zde (zejména v prostoru mezi ulicemi Vršovická, Bělocerkevská a Ruská) v rámci jedné z nejrozsáhlejších investičních akcí pražské správy postupně vzniklo několik desítek bytových domů, doplněných mateřskou a základní školou, zdravotnickým střediskem a fotbalovým stadionem, otevřeným 27. 9. 1953 a pojmenovaným na počest primátora Václava Vacka.⁵⁶¹ Tvarosloví jednotlivých bloků a ulic, přecházející od funkcionalismu přes sorelu zpět k typizované výstavbě, názorně ilustruje proměny pražské architektury prvních patnácti poválečných let.

Pravidelné bloky činžovních domů Žižkova se již od dob první republiky stávaly vzhledem ke svým neuspokojivým hygienickým poměrům i architektonickému ztvárnění terčem tvrdé kritiky modernistických architektů. Představitelé komunistického režimu v této kritice pokračovali: omšelá zástavba se stala symbolem buržoazního nezájmu o řešení dělnické otázky. Vladimír Chamrád ve své vizi budoucí Prahy předpokládal, že „z dnešních žižkovských a jiných činžovních zatuchlých aglomerací [...] vyrostou nová krásná volná a zdravá sídliště, oplývající sluncem a zelení“.⁵⁶² Také předseda vládního výboru pro výstavbu města Antonín Zápotocký vyjádřil na první výborové schůzi pevné přesvědčení, „že zbouráme v dohledné budoucnosti Žižkov, a že to nebude problém, když Rakousko mohlo zbourat židovské gheto a první republika postavit Dejvice“.⁵⁶³ Plošnou demolici dochované zástavby a její nahrazení vyhovujícími bytovými domy ale nakonec v 50. letech zbrzdily technologické i ekonomické limity. Roku 1959 nařídil ÚNV z pověření vlády provést stavebně technický průzkum starých částí Žižkova, Karlína, Libně, Vysočan, Holešovic a Vršovic s cílem zjistit podmínky pro jejich budoucí *asanaci*, která se měla rozběhnout v roce 1965.⁵⁶⁴ Cestu k etapovité přestavbě většiny těchto čtvrtí otevřel naplno až masivní nástup panelové technologie a plně standardizovaného procesu stavební výroby v průběhu 60. let.⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ Vršovický Eden včera a dnes. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 3, 10. 2., s. 40-43.

⁵⁶¹ Moderní sídliště v Praze. *Lidová demokracie*, roč. 1954, č. 40, 17. 2., s. 1. F. Kaucký: Staví se nové město. *Večerní Praha*, roč. 1955, č. 6, 7. 4., s. 1. Stadion primátora dr. V. Vacka. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 20, 7. 10., s. 309. Zástavba Vršovické ulice zčásti navázala na regulační plán z 30. let, rozvíjený i v období dvouletky.

⁵⁶² V. Chamrád: Za novou krásnou Prahu. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 1, 12. 1., s. 4.

⁵⁶³ NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1574, sg. 12/0.61.1, zápis o 1. schůzi vládního výboru pro výstavbu hlavního města Prahy, konané dne 25. září 1951, s. 8.

⁵⁶⁴ Přípravy k asanaci starých pražských čtvrtí. *Nová Praha*, roč. 1959, č. 5, s. 17.

⁵⁶⁵ Na Žižkově došlo k prvním demolicím v okolí Olšan v letech 1967-1968; rozhodující fáze nové výstavby se zde rozběhla až po r. 1978. Srov. J. Kohout – J. Vančura: *Praha 19. a 20. století. Technické proměny*. Praha 1986, s. 229-230.

Spolu s odlišnostmi mezi centrem a periferií měly v „socialistickém městě“ zmizet také rozdíly „mezi unikátní a masovou stavbou“.⁵⁶⁶ Bytové i reprezentační objekty mělo navenek sjednotit esteticky bohaté provedení v dekorativním duchu socialistického realismu tak, aby celek města co nejlépe odrážel rovnostářskou, nivelizovanou (ale zároveň i unifikovanou) socialistickou společnost.⁵⁶⁷ Pomyslným *zlidověním* tak vlastně procházelo i používané historizující architektonické tvarosloví, po staletí vyhrazené především stavbám vládnoucích elit, které se nyní začalo objevovat i na fasádách „řadových“ obytných budov (v Praze např. pseudorenesanční areál studentských kolejí v Podolí). Jiným výrazem těchto tendencí se stalo hojné užívání termínu „palác“ v kontextu socialistického budování (obytné domy jako „paláce pro pracující“, kulturní střediska jako „paláce kultury“ apod.).⁵⁶⁸ Také toto pomyslné zbourání hranice mezi „vysokým“ a „nízkým“ uměním a „zpřístupnění“ architektonických forem minulosti *pracujícím* lze vnímat jako svébytnou vlastnost stalinských vizí lepší společnosti.

4.2.4 Hygiena a čistota

Součástí „*krásné a šťastné Prahy*“, jak o ní v prosinci 1950 hovořil Gustav Bareš, bylo i uspokojivé vyřešení otázek její čistoty a hygieny.⁵⁶⁹ V případě tohoto atributu je obzvláště patrná návaznost na program meziválečné avantgardy s její snahou razantně „ozdravit“ dochované prostředí města a za pomoci asanace uzavřených vnitrobloků a zřizování nových zelených ploch do něj přivést více světla a čerstvého vzduchu.⁵⁷⁰ Zatímco v meziválečné Praze zůstávaly tyto vize povětšinou v rovině teorií, po roce 1945 byly s novou naléhavostí oživeny (viz tezi arch. Josefa Havlíčka – s. 65) a jejich plošnější aplikaci v praxi umožnil paradoxně až nastoupivší komunistický režim odbouráním překážky soukromého vlastnictví. Likvidace bytů s nevyhovujícím standardem, uvolňování vnitrobloků od účelových přístaveb,

⁵⁶⁶ L. Rudněv: Zákon sovětské architektury. In: *Usnesení VKS(b). Lenin a Stalin o stavbě měst a architektury*, s. 40.

⁵⁶⁷ Nejdůsledněji byla tato zásada pochopitelně realizována v případě Moskvy. Srov. M. Rüthers: *Gebirge der Macht. Stalins steinerne Utopien*. In: M. Rüthers – C. Scheide (eds.): *Moskau. Menschen – Mythen – Orte*. Köln – Weimar 2003, s. 152.

⁵⁶⁸ „Mezi tím, co v třídní společnosti slovo ‚palác‘ bylo vždy spojováno s pojmem nepřístupnosti budovy pro lid, v našem sovětském státě se nazývají paláci veřejné budovy, sloužící lidovým masám: Paláce sovětů, paláce kultury, techniky, umění a vědy, paláce mládeže a pionýrů, paláce-musea atd. Podzemními paláci nazývá sovětský lid vynikající stanice moskevské podzemní dráhy.“ A. Michajlov: *Architektura socialistického realismu*. In: *Sovětská architektura. Soubor theoretických studií*. Praha 1951, s. 80-81. V prostředí NDR srov. H. Riecke: *Mietskasernen im Kapitalismus – Wohnpaläste im Sozialismus. Die Entwicklung der Städte im modernen Kapitalismus und die Grundsätze des sozialistischen Städtebaus*. Berlin 1954.

⁵⁶⁹ G. Bareš – V. Krutina: *Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*, s. 21.

⁵⁷⁰ Zejména německá meziválečná avantgarda razila při propagaci nových architektonických a urbanistických zásad heslo „světlo, vzduch, slunce“ („Licht, Luft, Sonne“), které v československých podmínkách propagovali přední architekti a teoretici (K. Teige, L. Žák, J. Havlíček ad.).

zřizování nových ploch zeleně, úpravy kanalizace i další kroky komunistické městské správy probíhaly de facto v duchu původních modernistických zásad.⁵⁷¹ Oficiálně byly ovšem prezentovány jako jeden z výdobytků poúnorové *socialistické stavby měst*.

Udržování čistoty veřejného prostoru se v Praze stalo naléhavým tématem záhy po skončení války. Příležitostí pro vyhlašování úklidových akcí orgány městské správy se stávaly každoroční oslavy 28. října a konce války i přípravy na všesokolský slet v roce 1948.⁵⁷² Už v říjnu 1945 byl z podnětu národně socialistické náměstkyně primátora Růženy Pelantové realizován *Týden čistoty města* s cílem napravit v součinnosti města a občanů dlouhodobě zanedbaný stav pražských ulic a náměstí; tatáž akce se s úspěchem opakovala ještě ve třech následujících letech.⁵⁷³ Na její principy navázalo i nové komunistické vedení a učinilo z nich pevnou součást mobilizace občanů k účasti na budování *socialistické budoucnosti* Prahy. V rámci ÚNV měl propagaci údržby veřejných prostranství na starosti referát pro informace a osvětu – jeho šéf Antonín Richter formuloval své cíle v akčním programu vyhlášeném v létě 1949: „Oživíme a prohloubíme akci pro čistotu města tím, že pod heslem: uděláme Prahu krásnou, budeme v pravidelných intervalech provádět také jednorázové akce pro zlepšení vzhledu města, jejich účelem bude pomocí brigád odstraňovat různá špinavá zákoutí, ploty, ohrady, skládky a p.“⁵⁷⁴ Potřebný materiál a nářadí pro realizaci těchto úkolů zajišťovaly jednotlivé obvodní národní výbory.

Cíleně posilován byl výchovný aspekt úklidových akcí, tj. zájem Pražanů o vzhled svého města a uvědomělost ve vztahu ke *společnému* majetku.⁵⁷⁵ Zvýšení intenzity prováděných prací mělo vedle důkladné propagace v médiích zajistit zavedení putovního „*poháru čistoty hlavního města*“, který byl od roku 1949 dvakrát ročně udělován nejčistším pražským obvodům, průběžně vyhodnocovaným úředníky městské správy a posléze zvláštními „*zpravodaji čistoty*“, které jmenovaly místní ONV.⁵⁷⁶ „*Ano, čistou a krásnou chceme Prahu mít! Nejen o slavnostních příležitostech, ale ustavičně, aby se nám v ní příjemně a zdravě*

⁵⁷¹ „Rozumíme-li pod slovem hygiena souhrn opatření, jimiž předcházíme epidemiím a nemocem, musíme především pracovat k tomu, aby zmizely jejich primární předpoklady, jako podvýživa, sklepní a nezdravé byty atd.“ J. Krejcar: Hygiena bytu. *Žijeme*, roč. II, 1932-1933, s. 134.

⁵⁷² Všeobecná mobilizace pražského lidu na vyčištění města. *Věstník*, roč. 1., 1945, č. 19, 13. 10., s. 362. A. Novák: Praha zahazuje stopy války. *Věstník*, roč. II., 1946, č. 26, 29. 6., s. 465. Praha je krásná. *Věstník*, roč. II., 1946, č. 43, 26. 10., s. 877.

⁵⁷³ Srov. *Věstník*, roč. III., 1947, č. 26, 28. 6., s. 612-613. Chceme Prahu nejen stověžatou, ale hlavně čistou, zdravou, krásnou! *Praha*, roč. 1948, č. 7, s. 2-3 + obálka.

⁵⁷⁴ A. Richter: Akční plán referátu pro informace, osvětu a tělesnou výchovu. *Věstník*, roč. 53, 1949, č. 31, 1. 8., s. 1.

⁵⁷⁵ „*Praha je naše a bude tím víc naše, čím víc času jí věnujeme.*“ V. Lacina: O velkých změnách. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 18, 19. 9., s. 302.

⁵⁷⁶ Karel Paul: Aby Praha byla krásnější... *Praha*, roč. 53, 1950, č. 8, 20. 2., s. 5.

žilo,“ vyzývala redakce věstníku občany k účasti na dalších brigádách v jednotlivých čtvrtích.⁵⁷⁷ Jak dosvědčují pravidelné zprávy a reportáže v městském věstníku, zůstal úklid ulic, náměstí a parků, realizovaný především v rámci dobrovolných *akcí Z*, stabilní součástí obrazu „nové Prahy“ po celá 50. léta.⁵⁷⁸ Ještě v letech 1959-1960 iniciovala správa města u příležitosti 15. výročí osvobození rozsáhlé pracovní hnutí pod heslem *Za Prahu krásnější*, následně zopakované na počet 40. výročí založení KSČ (1961) a XII. sjezdu KSČ (1962).⁵⁷⁹ *Zdraví, čistota a krása* se zařadily mezi základní atributy „socialistického města“ i lidí, kteří v něm vyrůstají a pracují.⁵⁸⁰

Zdravotní a hygienické požadavky městské správy a zainteresovaných architektů nebyly až na výjimky v protikladu ani s případnými požadavky památkové péče, neboť v obvodu historického centra mělo potřebné „ozdravení“ probíhat spíše formou „očištění“ památkových objektů od pozdějších degradujících přístavků a demolice omezeny na nezbytné minimum staveb, pokládaných i dobovou odbornou veřejností za umělecky a historicky „bezcné“. ⁵⁸¹ V tomto duchu probíhaly od roku 1950 např. etapovité demolice v okolí rekonstruovaného Anežského kláštera (zejm. v ulicích Malé Klášterní, U Milosrdných a tzv. Myší díře).⁵⁸² V létě 1948 nechala obvodní rada pro Prahu I-VI vystěhovat nájemníky z několika pitoreskních domků v Malé Klášterní uličce. Redaktor městského věstníku označil drobnou zástavbu bez jakéhokoli příslušenství a křivolaké uličky s povrchovou kanalizací za „*pražskou rezervaci krys a potkanů*“ a ostrými slovy (včetně výmluvného titulku *S krumpáči na František!*) nabádal k provedení jejich plošné demolice.⁵⁸³ Ani „hygienické“ argumenty ale nemusely být všemocné: např. návrh technického referátu ONV Prahy 1 z roku 1949, zbourat z důvodu „*provzdušnění*“ úzkých staroměstských uliček několika vytipovaných domů

⁵⁷⁷ Čistá a krásná. *Nová Praha*, roč. 1958, č. 10, zadní strana obálky.

⁵⁷⁸ Srov. např. Jen čistá Praha je krásná. *Nová Praha*, roč. 1956, č. 24, s. 9. Praha je krásná – ale kdy bude i čistá? *Nová Praha*, roč. 1959, č. 5, s. 10-11.

⁵⁷⁹ Nová Praha odpovídá. *Nová Praha*, roč. 1962, č. 9, duben, s. 18. Podrobně V. Cihla (ed.): *Za Prahu krásnější*. Praha 1962.

⁵⁸⁰ V. Chamrád popisoval budoucí Prahu jako „*město zdraví, slunce a radosti*“. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 1, 12. 1., s. 3. Ani v oblasti hygieny neváhali novináři poukazovat na sovětské vzory – srov. Aby Praha byla čistá a krásná jako Moskva. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 2, 23. 1., s. 35.

⁵⁸¹ K uvážlivému až pietnímu přístupu vůči dochované struktuře pražského jádra nabádal již v r. 1948 technický referent obvodní rady pro Prahu I-VI architekt Ladislav Machoň: Zbavíme staropražské čtvrti stavebního balastu. *Praha*, roč. 1948, č. 8, zadní strana obálky.

⁵⁸² Srov. K. Bečková: *Zmizelá Praha. Dodatky I. Historický střed města*. Praha 2003, obr. 16 an. Roku 1958 obhajoval odstraňování této *bezcné* a po všech stránkách *nevyhovující* zástavby i člen Klubu Za starou Prahu Vladimír Píša. Srov. *Ochrana památek. Sborník Klubu Za starou Prahu na rok 1958. Díl 1*. Praha 1958, s. 34.

⁵⁸³ Krumpáče na František! Pražská rezervace krys a potkanů. *Praha*, roč. 1948, č. 4, s. 6-7.

(nároží Husovy a Jilské, blok mezi Havelským tržištěm a ulicí V Kotcích) zůstal nerealizován.⁵⁸⁴

S péčí socialistického magistrátu o zdraví a hygienu pražského obyvatelstva souvisela i výstavba druhé (jižní) filtrační haly vodárny v Podolí. O možnostech rozšíření stávajícího provozu z let 1922-1929 se jednalo od roku 1952; výstavba robustní budovy s 45 vysokou věžovou nástavbou proběhla v letech 1956-1962.⁵⁸⁵ Projektantem této koncem 50. let nejrozsáhlejší novostavby v Praze se stal autor původního objektu, architekt Antonín Engel.⁵⁸⁶ Jeho zainteresování na tomto projektu je zajímavé zejména z hlediska již několikrát zmíněné nedůslednosti a nejednoty představitelů komunistického režimu při stanovování výtvarných principů budování „nové Prahy“. Engel jako prominentní architekt meziválečné republiky byl sice roku 1948 akčním výborem ČVUT zbaven titulu profesora, k 1. 4. 1949 dán rozhodnutím ministerstva školství do trvalé výslužby a v 50. letech byl nucen přihlížet státem dozorované soutěži na socrealistický Ústřední dům armády, která zcela zavrhl jeho meziválečný koncept dejvického Vítězného náměstí. Přesto však takřka ve stejném období získal od vedení města rozsáhlou zakázku, při jejíž realizaci směl zcela důsledně dodržet svou dosavadní (v případě Dejvic oficiálně odmítnutou) estetiku monumentálního neoklasicismu bez jakýchkoli „úliteb“ socrealistické doktríně.⁵⁸⁷

4.2.5 Dostatek zeleně

Se zdravotními a hygienickými aspekty souvisely v obrazu „nové Prahy“ velmi úzce také otázky zelených ploch, jejich rozsahu, kvality a estetického ztvárnění. Podobně jako v návrzích ideálních měst 19. století či vizích meziválečné avantgardy se i v zásadách *socialistického urbanismu* objevil požadavek na zřizování rozsáhlých veřejných parků, alejí, popř. využití řek a vodních prvků. V protikladu k nezdravému, stísněnému a zanedbanému prostředí měst „kapitalistického světa“, kde zeleň likviduje pragmaticky ekonomický přístup stavebníků, si socialistická správa jako monopolní vlastník pozemků mohla dovolit vyhradit jí

⁵⁸⁴ K. Rygal: Uchováme krásu historické Prahy. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 50, s. 4.

⁵⁸⁵ Víc vody pro Prahu. *Nová Praha*, roč. 1959, č. 1, s. 13 + obálka. Též: Praha roste. *Večerní Praha*, roč. 1957, č. 56, 7. 3., s. 1.

⁵⁸⁶ Spoluautory řešení byli arch. Maxmilián Koschin a Theodor Pisch. Základní údaje o stavbě: J. Jásek a kol.: *Podolská vodárna a Antonín Engel*. Praha 2014 (2., dopl. a rozš. vyd.).

⁵⁸⁷ Pojetí fasád je identické se starší budovou z 20. let; pouze jižní průčelí novostavby doplňují „apolitické“ ženské alegorie řeky Vltavy a jejích přítoků od sochařů Fojtíka, Matějů, Nováka a Vodičky. Vzhled podolské vodárny vyvolává zároveň i otázku, nakolik se vlastně architektura socialistického realismu chtěla a *mohla* odlišovat od tradicionalismu předchozích (ideologicky zavržených) režimů – vrátíme se k ní v závěrečné případové studii.

při svém systematickém plánování výstavby rozsáhlé prostory. Parky a sady měly fungovat jako místo pro rekreaci pracujících i významný estetický prvek, rámuující nové budovy, odrážet velkorysé proporce stavěných a přestavovaných měst.⁵⁸⁸

V Praze napomáhala zeleň k oživení a zkrášlení jejího válkou zanedbaného vzhledu již před Únorem 1948, ovšem v podstatně skromnějších formách. V lednu 1946 uspěl lidovecký redaktor František Vondráček-Habětínek v propagační komisi ÚNV s návrhem akce *Praha jeden květ*, která měla občany podnítit, aby za okny bytů, na balkonech, zahradách a dvorech pěstovali „tolik květin, popínavých rostlin, keřů a zeleně vůbec, pokud je jen možno“, čímž „celek Prahy nabude svěžího obrazu, vzhled se zlepší, pobyt v něm bude vlídnější a příjemnější pro každého, kdo v něm, ať stále nebo přechodně pobývá“.⁵⁸⁹ Vzhledem k naléhavějším úkolům byla akce, zaštitěná náměstkyní primátora Růženou Pelantovou, oficiálně vyhlášena až v květnu 1947 jako součást pražské dvouletky a spojena s přípravami města na všesokolský slet a oslavy několikanásobně jubilejního roku 1948.⁵⁹⁰ Sama městská správa, resp. odborníci pozemkového, zemědělského a sadového referátu se do ní zapojili provedením nejnutnější obnovy a nové výsadby v pražských parcích. Díky široké propagaci v tisku i vstřícnosti veřejnosti se akci podařilo naplnit; k jejímu zamýšlenému každoročnímu opakování ale vzhledem k politickým změnám roku 1948 už nedošlo.

Důsledky komunistického převratu poskytly pražské správě v navrhování a péči o městské parky nesrovnatelně velkorysejší možnosti. Technický referát ÚNV si ve svém akčním plánu z roku 1949 kladl za cíl „učiniti ihned opatření, aby zeleň pronikla do všech částí města a aby co největší počet zahrad a zelených ploch byl zpřístupněn veřejnosti“.⁵⁹¹ Na základě vládních usnesení z 15. 2. a 13. 7. 1949 převzala městská obec již na jaře tohoto roku do správy první soukromé zahrady v centru města.⁵⁹² Další impulzy dodala kampaň „za novou Prahu“ a rozsáhlé úpravy Letné v roce 1951. Do obrazu stalinské „nové Prahy“ začala zeleň pronikat prostřednictvím dvou paralelních aktivit, řízených orgány městské, popř. i státní správy: systematické zpřístupňování dochovaných zahrad provázelo zakládání nových zelených ploch ve stávajících i budovaných čtvrtích.

⁵⁸⁸ Rozlehlé parky, sady, aleje a promenády hrály klíčovou roli již ve směrném plánu Moskvy. Srov. Usnesení Rady lidových komisařů SSSR a ÚV VKS(b) ze dne 10. července 1935. In: *Usnesení VKS(b). Lenin a Stalin o stavbě měst*, s. 92 an. Srov. též: Stalinova péče o člověka – základ sovětské stavby měst. In: *Dtto*, s. 33.

⁵⁸⁹ F. Vondráček-Habětínek: Akce – „Praha jeden květ“. *Věstník*, roč. II., 1946, č. 29, 20. 7., s. 536.

⁵⁹⁰ Praha jeden květ. *Věstník*, roč. III., 1947, č. 19, 10. 5., s. 437 (výzva primátora Vacka). Zahájení akce: „Praha jeden květ“. *Věstník*, roč. III., 1947, č. 21, 24. 5., s. 485-486.

⁵⁹¹ Akční plán ÚNV měníme v čin. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 41, 10. 10., s. 8.

⁵⁹² Zveřejňují se pražské soukromé zahrady. *Nová Praha*, roč. 52, 1949, č. 17, 22. 4., s. 4. Udržováním těchto ploch byl pověřen komunální podnik Zahradnictví hlavního města Prahy. Srov. též: J. Kohout – J. Vančura: *Praha 19. a 20. století*, s. 173.

Od roku 1949 do léta 1951 bylo na území Prahy nově zpřístupněno celkem 16 zahrad o celkové rozloze téměř 430 000 m². Patřily mezi ně zahrady roku 1950 zrušených klášterů (Strahovská a Břevnovská), původně soukromých, po Únoru 1948 vyvlastněných usedlostí a rezidencí (břevnovská Kajetánka, nuselská Jezerka, zámek v Záběhlicích) i plochy využívané už od meziválečných dob státními úřady (Lobkovická zahrada na úpatí Petřína). Otevřena byla zahrada zestátněné Kramářovy vily i zeleň Kampy.⁵⁹³ V letech 1949-1954 proběhla z iniciativy ministra informací Václava Kopeckého a pod vedením arch. Josefa Čiháka rekonstrukce terasových zahrad malostranských paláců pod Pražským hradem a rozsáhlé zahrady Valdštejnského paláce.⁵⁹⁴ Dne 7. 6. 1951 byla (u příležitosti konání krajské konference KSČ) veřejnosti slavnostně předána novoměstská Františkánská zahrada, nově probouranými průchody spojená s Jungmannovým a Václavským náměstím.⁵⁹⁵

Postupné otevírání těchto historických lokalit, dominujících zejména levobřežní části historického centra, mělo v budovatelské atmosféře počátku 50. let velmi silný třídní podtón a stávalo se důležitou součástí již zmiňovaného zlidovění komunistické Prahy. „*Kapitalisté dovedli své zahrady dobře strážiti. Zůstaly však po nich jen vysoké zdi a masivní, železné brány. Krásné pražské sady, původně majetek několika buržoasních zbohatlíků, patří dnes lidu. Tam, kde se procházeli nadutí a povýšení vykořisťovatelé, je dnes celé dny slyšet radostný smích dětí. A tak je to správné!*“⁵⁹⁶ Čištění zarostlých zahrad, bourání jejich zdí a otevírání bran, prováděné nejčastěji s pomocí místních brigádníků, se na symbolické rovině stávalo zásadním gestem překódování jejich nevyhovující *feudální* či *buržoazní* minulosti. Obnovou a předáním nejširším vrstvám občanů tak mohly být i tyto dosud opomíjené prostory zapojeny do rámce soudobého, komunisty řízeného budování „nového“ města.⁵⁹⁷

Většina dobových autorů, zachycujících prováděné změny na stránkách novin a publikací, zdůrazňovala právě onen kontrast „starého“ s „novým“, v němž do tichého, zanedbaného, až nostalgicky do sebe uzavřeného mikrosvěta začaly intenzivně pronikat prvky dynamické současnosti. „*Tam, kde bývalo ticho, budou se nyní ozývatí radostné hlasy hrajících si dětí.*

⁵⁹³ Pražské zahrady se probouzejí ze staletého spánku. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, 13, 29. 6., zadní strana obálky.

⁵⁹⁴ C. Merhout: *Paláce a zahrady pod Pražským hradem*. Praha 1954.

⁵⁹⁵ Práce na úpravě bývalé Františkánské zahrady. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 1, 12. 1., s. 16. Průchody otevřou cestu do zelené oasy v centru Prahy. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 9, 18. 5., s. 173. K otevření zahrady: *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 13, 29. 6., s. 235 + obálka.

⁵⁹⁶ Pražské zahrady se probouzejí ze staletého spánku. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, 13, 29. 6., zadní strana obálky.

⁵⁹⁷ Např. otevření Františkánské zahrady popisovala tehdejší redaktorka slovy: „*Park, který dnes slouží všem, byl dříve uzavřenou zahradou františkánského kláštera. Jak to, že jsme o tom nevěděli? – řeknou snad mnozí. Ano, nevěděli. Nevěděli proto, že klášterní zahrada patřila jen někomu a byla uzavřena pevnou zdí. Dnes je ta zeď probourána a bývalá zahrada, proměněna v osvěžující park oddechu, je přístupna všem. Ne jen někomu. Nám všem, kteří máme ve své lidové správě dobrého hospodáře.*“ R. Svatá: Park kultury a oddechu uprostřed města. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 16-17, 24. 8., s. 294. Táž: Valdštejnská zahrada je naše. *Dotto*, s. 301.

Nestalo se nic – jenom smíte vstoupit i tam, kde kdysi směli přebývat pouze lidé urození. A smíte se podívat zblízka na domek, kde přebýval Dobrovský. Do včerejška nás od něho dělila studená zeď,“ popisoval již roku 1948 Edgar Theodor Havránek rozbíhající se úpravy Kampy, kde byly pod dohledem sadového referátu ÚNV demolovány zdi oddělující jednotlivé drobné zahrádky.⁵⁹⁸ Ještě „uvědomělejší“ tón volili počátkem 50. let redaktoři a dopisovatelé *Nové Prahy*. Ladislav Jelínek např. reflektoval zpřístupnění zahrady břevnovského kláštera, uskutečněné nedlouho po nuceném vystěhování benediktinského konventu v rámci tzv. *Akce K* v dubnu 1950: „14. V. 1950. Největší, nejkrásnější rezervace Břevnova otevřela svoji klausurní bránu, aby přijala do svého náručí mezinárodní hudební festival Pražské jaro. [...] Pracující se s úžasem dívají na všechnu tu krásu, která byla vyhrazena sedmi lidem, mnichům. [...] Příšeří středověku je navždy odstraněno tvrdou rukou pracujícího lidu. Zhluboka dýchá kvetoucí zahrada bývalého břevnovského kláštera. [...] Lid si vládne sám a provětrá všechny kouty reakce i zbytky feudální klášterní zatuchliny.“⁵⁹⁹

Důsledné přivlastnění historické zeleně pro komunistický obraz „nové Prahy“ mělo být upevněno i jejím odpovídajícím využitím. Zejména malostranské palácové zahrady byly (ve shodě s oborovým zaměřením svého správce, ministerstva informací a posléze kultury) vyhrazeny kulturní a osvětové činnosti. V Ledeburské zahradě byly konány pravidelné přednášky, hudebně literární pásma a divadelní představení, ve Valdštejnské (stejně jako v zahradě strahovského kláštera) koncerty vážné hudby.⁶⁰⁰ Ve většině parků a zahrad zajišťovaly organizaci kulturních akcí od roku 1950 zakládané místní osvětové besedy.⁶⁰¹ „V půvabném prostředí pražských zahrad a parků, které kdysi vybudoval porobený lid pro pohodlí malé hrstky boháčů a mnichů, travíme dnes příjemné večery po práci,“ mohl s uspokojením konstatovat kulturní zpravodaj *Nové Prahy*.⁶⁰² Podobně bylo ve čtyřhektarové, v květnu 1951 zpřístupněné zahradě břevnovské usedlosti Kajetánka (zabavené potomkům podnikatele a dlouholetého starosty Břevnova Jana Kolátora) zřízeno dětské hřiště a do barokního objektu umístěn obvodní dům pionýrů a mládeže.⁶⁰³

⁵⁹⁸ E. T. Havránek: *Kampa – pražské Benátky*. Praha 1948, s. 47.

⁵⁹⁹ L. Jelínek: Lid si vládne sám. *Praha*, roč. 53, 1950, č. 15, 26. 5., s. 2. V podobném duchu M. Bartáková: V bývalé klášterní zahradě... *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 11, 3. 7., s. 171.

⁶⁰⁰ Např. ve druhé polovině roku 1954 zde Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí ve spolupráci s Městskou knihovnou a Svazem čsl. spisovatelů připravila cyklus literárních večerů *Praha očima lásky*, prezentující umělecký obraz Prahy v jednotlivých vývojových obdobích české literatury a hudby od husitství po současnost. Kulturní pořady v Ledeburské zahradě. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 13, 30. 6., s. 219.

⁶⁰¹ Např. ve smíchovské Portheimce probíhaly jedenkrát týdně *Večery kultury a zábavy*. Nový park kultury a oddechu na Smíchově. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 23, 3. 6., s. 4.

⁶⁰² Kulturní pořady v zahradách. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 16, 11. 8., zadní strana obálky.

⁶⁰³ Celá Praha bude krásnější... *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 8, 27. 4., s. 151.

V mimořádných případech mohly nově rekonstruované prostory získat i ideově odpovídající uměleckou výzdobu. Nejvýznamnější příklad v tomto směru představovala úprava spodního parteru Ledeburské zahrady, na jehož opěrnou zeď bylo v letech 1955-1958 osazeno monumentální sgrafito Adolfa Zábranského (11,5 x 3,5 m), nazvané *Na paměť osvobození* (Obr. 25). Impozantní výjev jedenadvaceti tančících figur krojovaných mladíků a dívek veselících se po boku sovětských vojáků, napomáhal v kontextu kdysi uzavřené šlechtické zahrady manifestovat její nový, *lidový* charakter.⁶⁰⁴

Ani nově zřizované plochy veřejné zeleně by nebylo účelné interpretovat pouze v rovině zlepšování hygienických a estetických poměrů města (jak je nahlíželi např. meziváleční modernisté). V kontextu stalinského formování *nového člověka* totiž měly být koncipovány – podle sovětského vzoru – jako tzv. *parky kultury a oddechu*, tj. areály spojující svým všestranným vybavením funkci rekreační a výchovně osvětovou (prostor pro hudební, taneční a pěvecká vystoupení, sportovní akce a soutěže, přednášky, filmová promítání, výstavy apod.).⁶⁰⁵ Již 7. 12. 1948 přijala vláda usnesení o zřízení podobných zařízení v Praze. Směrný plán počítal s trojicí hlavních parků, které by položily základ velkého zeleného pásu kolem města: v Krčském lese (s návazností na rekreační areál v Podolí a Braníku, budovaný pracovními brigádami od roku 1951), v oboře Hvězda (odkud měly menší zelené plochy a promenády směřovat až k Petřínu) a s ústředním parkem v Troji (s napojením na Divokou Šárku i zoologickou a botanickou zahradu).⁶⁰⁶ Články v tisku přitom nenechávaly čtenáře na pochybách, jak zásadní ideje jsou zde realizovány: Nová Praha uvedla zprávu o započetí prací v krčském parku na podzim 1951 podtitulem *Po vzoru Moskvy a Leningradu*; v případě Hvězdy zdůraznila, že park „po vzoru sovětských měst“ „nebude pracujícím lidem nabízet bezduché atrakce, ale stane se zdrojem nových forem zábavy a poučení“.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ S. Sova: Dobré a velké umění je také velká a poctivá práce. *Svět v obrazech*, roč. 1958, č. 47, 22. 11., s. 18-19. Během 80. let sgrafito vlivem nedostatečné údržby zaniklo (srov. *Palácové zahrady pod Pražským hradem: zahrada Ledeburská a Malá Pálffyovská. Příspěvky k dějinám a obnově*. Praha 1997, s. 6 a 36).

⁶⁰⁵ Srov. *Parky kultury a oddechu. Několik pojednání o ideovém, provozním a architektonickém uspořádání parků kultury a oddechu v SSSR a předpisy o jejich správě*. Praha 1952, s. 60 an. Roli těchto institucí pro obraz „nové Prahy“ zdůraznil i G. Bareš – V. Krutina: *Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*, s. 23.

⁶⁰⁶ Srov. např. Jak pokračuje výstavba Prahy. *Lidová demokracie*, roč. 1951, č. 213, s. 4. Též: Stavba míru pokračuje rychlým tempem. Plány rekreačního střediska v Braníku. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 5, 9. 3., s. 90-92. V. Chamrád: První rok výstavby socialistické Prahy. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 1, 9. 1., s. 8.

⁶⁰⁷ První velký park kultury a oddechu v Krči. Po vzoru Moskvy, Leningradu... *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 21, 26. 10., zadní strana obálky. Park kultury a oddechu ve Hvězdě. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 19, 3. 10., zadní strana obálky.

Zvláště areál v oboře Hvězda, kterou roku 1952 převzalo do správy město, a kam ještě téhož roku nastoupili první brigádníci, byl koncipován velkorysým způsobem.⁶⁰⁸ Jeho ústředním bodem mělo zůstat čerstvě (2. 9. 1951) otevřené Jiráskovo muzeum v renesančním letohrádku; okolní obora pak měla být vybavena sítí hřišť, výstavních ploch a „osvětových koutků“, prodejnu knih či prostorem pro brannou výchovu. Na osu hlavní přístupové cesty k letohrádku, doplněnou o řadu soch, by pak před východní bránou do obory navázalo nové tělovýchovné středisko. Přestože byla ale Hvězda v 50. letech využívána ke konání příležitostných masových akcí i jako zázemí na Strahově konaných spartakiád, kromě dílčích úprav porostů v ní nakonec k rozsáhlejším změnám nedošlo.

Podobný scénář (tj. omezení prací na svépomocí zvládnutelné minimum) nastal i v případě Krče a Troje, takže architekt Chamrád byl ve své zprávě pro členy vládního výboru pro výstavbu města nucen v září 1952 konstatovat, že „*Praha je jediným hlavním městem lidově demokratických států, které dosud nemá vybudován park kultury a oddechu*“, neboť dosavadní vládní usnesení (ze 7. 12. 1948, 1. a 15. 2. 1949) stále nebyla realizována.⁶⁰⁹ Sovětskému ideálu se nakonec z plánované trojice nejvíce přiblížil čtyřicetihektarový *Ústřední park kultury a oddechu Julia Fučíka*, zřízený úpravou starého bubenečského Výstaviště a slavnostně otevřený 21. 9. 1953.⁶¹⁰ I když také zde byly původní plány značně redukovány, začal komplex pavilonů a někdejšího Průmyslového paláce (přestavěného roku 1949 pro potřeby IX. sjezdu KSČ a čtyři roky nato předaného do užívání městu), doplněný o letní kino, sloužit rozmanitým společenským a zábavním akcím (v 1. pol. 50. let mj. estrádám, matějským poutím či propagandisticky hojně využitým vánočním *Trhům Dědy Mráze*).⁶¹¹

Politickovýchovný podtext lze dobře sledovat také u jiné, ze strany města široce podpořené akce, iniciované roku 1949 a oživené v návaznosti na projev Gustava Bareše a výzvu městského výboru KSČ občanům roku 1951 pod heslem „*v každém bloku park oddechu*“. Jejím cílem, realizovaným ve spolupráci funkcionářů obvodních národních výborů s místními stranickými organizacemi a domovními důvěrníky, byla parková úprava vnitrobloků starých činžovních domů, často zaplněných objekty dílen, skladů a garáží. Úkol „*odbourat zdi mezi*

⁶⁰⁸ První úvahy a návrhy úprav obory na veřejný sad, doplněný hřišti či letním amfiteátre, se objevily již koncem 30. let a byly diskutovány v rámci Stavební správy Pražského hradu.

⁶⁰⁹ Zpráva o budování parku kultury a oddechu v Praze [24. 9. 1952], s. 1. NA Praha, ÚPV – tajná spisovna, kart. 1575, sg. 12/0.61.1.

⁶¹⁰ President republiky Antonín Zápotocký na slavnostním otevření Parku oddechu a kultury Julia Fučíka. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 18, 9. 9., s. 26.

⁶¹¹ Mládež se chystá na přivítání Dědy Mráze. *Rudé právo*, roč. 33, 1952, č. 337, 17. 12., s. 4. M. Macháček – M. Ruchař: Za krásnější a bohatší život našich pracujících. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, 13. 30. 6., s. [216-217]. Srov. též: B. Soukupová: Father Frost Welcomes You or the Myth of New Prague as a Beautiful City in a Socialist Way. *Lidé města – Urban People*, roč. 2009, č. 2, s. 263-290.

jednotlivými dvorky domů a vytvořit často ze špinavých a nevětraných dvorečků krásné travnaté plochy“ měl přitom vedle hygienické funkce opět i symbolický význam.⁶¹² Nahrazení *soukromých*, zídkami oddělených dvorků *společným* parkem s lavičkami a hřišti vytvářelo v dochované urbanistické struktuře města novou kvalitu a stávalo se jedním ze znaků jeho pozitivní *socialistické* proměny.⁶¹³ Doboví reportéři zdůrazňovali péči městské správy o prospěch *všech* občanů a zejména nejmladší generace, oproti bezútěšné situaci *za kapitalismu*. Menší počet obyvatel stavicích se proti úpravě dvorků pak označovali za sobce, hájící „staré pořádky“ a nadřazující vlastní zájmy obecnému blahu a „*zdraví našich dětí*“.⁶¹⁴

Upravené vnitrobloky měly vedle odpočinku sloužit také k aktivnímu, kolektivně organizovanému trávení volného času. Reportéři *Nové Prahy* připomínali, že tyto prostory „*je třeba daleko víc využívat k osvětovým účelům, k pořádání osvětových besed, k promítání filmů s přednáškami pod širým nebem atd.*“.⁶¹⁵ V řadě případů byly podobné akce (organizačně zajišťované osvětovými besedami) skutečně realizovány.⁶¹⁶ Během roku 1951 bylo na území Prahy otevřeno celkem 25 nových vnitroblokových parků a hřišť; do konce první pětiletky (1953) vzrostl tento počet na 76.⁶¹⁷

Podle oficiálně prezentovaných údajů vzrostla v Praze během první pětiletky plocha parků na dvojnásobek, tedy z cca 3 800 000 m² v roce 1948 na 6 586 000 m² v roce 1953.⁶¹⁸ Přes silné ideologické zatížení tak právě tato činnost městské správy vytvořila v 50. letech základ do současnosti existujícího bohatého fondu pražské veřejné zeleně.

4.2.6 Úcta k „pokrokovým“ tradicím minulosti a péče o památky

Německý filolog Victor Klemperer ve svém vynikajícím rozboru rétoriky nacistické Třetí říše napsal: „*V každé revoluci, ať už se týká politických a sociálních záležitostí nebo umění či*

⁶¹² V každém bloku park oddechu. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 6, 30. 3., s. 110.

⁶¹³ „*Nová krásná socialistická Praha – a úprava pražských dvorků na parky oddechu a dětská hřiště je jednou z cest, která k tomu vede – je věcí všech občanů, všech poctivých a mírumilovných Pražanů.*“ Parky a hřiště nebo smetiště? *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 6, 30. 3., s. 111. Srov. též: Zelené plochy a hřiště v pražských blocích. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 10-11, 1. 6., s. 188.

⁶¹⁴ Parky a hřiště nebo smetiště? Cit. v předchozí pozn. „*Pražské dvory jsou skutečným obrazem kapitalismu, obrazem chaosu v budování, třídní nenávisti k pracujícím, obrazem tvrdého vykořisťování!*“, prohlásil rezolutně V. Chamrád: V každém bloku park oddechu. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 19, 28. 9., s. 367.

⁶¹⁵ Další blokové hřiště pro vysočanské děti. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 13, 7. 7., s. 219.

⁶¹⁶ Parky oddechu v blocích domů se otevírají. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 16-17, 24. 8., s. 301-303.

⁶¹⁷ Cit. podle V. Chamrád: První rok výstavby socialistické Prahy. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 1, 9. 1., s. 8. Dále: Radostné proměny našeho hlavního města. *Nová Praha*, roč. 57, 1953, č. 1, 20. 1., s. 8.

⁶¹⁸ Radostné proměny našeho hlavního města. Cit. v předch. pozn.

*literatury, vždycky působí dvě tendence: jednak vůle ke zcela novému, přičemž se příkře zdůrazňuje protiklad k dosud platnému, ale také požadavek návaznosti, požadavek ospravedlňující tradice. Revoluce tedy není ve všem nová, navrácí se k tomu, proti čemu se dohasínající epocha prohřešovala“.*⁶¹⁹ Atributy, které jsme až dosud popsali, souvisely primárně s *budoucností* poúnorové Prahy. Viděli jsme však zároveň, že orientace na lepší zítřky nebyla zdaleka jednostranná: požadavek „nového“ se neobešel bez negativního či pozitivního poukazu na „staré“.

Minulost se do komunisty konstruovaného a propagovaného referenčního rámce „nové Prahy“ nepromítala jen ve formě odkazů na negativa „staré Prahy kapitalismu“. Bylo nutné vyrovnat se především s *tradičním* a vžitým obrazem *historické* „staré Prahy“, jejíž památková i symbolická hodnota byly přinejmenším od 19. století citlivě vnímány nezanedbatelnou částí veřejnosti. V přístupu k ní nakonec (přes již naznačené razantní plány) převážily spíše „jemnější“ formy překódování, vesměs čerpající z Nejedlého konceptu *pokrokových tradic českého národa*, které komunisté přebírají a rozvíjejí. Zásadní součást této poměrně obratné *politiky paměti* představovaly (zdánlivě apolitické) rekonstrukce a úpravy památek.

Není třeba široce obhajovat dnes již klasické teze Erica Hobsbawma o zdánlivě starobylé, ve skutečnosti však často uměle konstruované a selektivní povaze tradic. Jedna z jejich zásadních funkcí spočívá ve schopnosti ustavit a legitimizovat status nové autority (státu, režimu) tím, že zajistí iluzi její kontinuity s minulostí a zpřítomní hodnoty, které tato autorita pokládá za důležité.⁶²⁰ V tomto duchu pracoval s „odkazem minulosti“ také komunistický režim v období stalinismu: přes veškerou svou deklarovanou „revolučnost“ tradice zcela neodvrhl, ale účelově si z nich vybíral a modifikoval ty prvky, které mohly pomoci legitimizovat jeho mocenskou pozici. Selektivní přístup k domácím dějinám deklaroval jednoznačně už prezident Klement Gottwald, když při zahájení jiráskovské akce roku 1949 pronesl: „*Náš vztah k národní minulosti je velmi živý a chceme se z ní mnoho učit. Avšak jde o to, orientovat se na ta dějinná období, kdy náš národ šel vpřed, orientovat se na pokrokové, osvobozené tradice našeho národa a kultury.*“⁶²¹ Právě odkazy na vybrané a aktualizované tradice měly zásadním způsobem podepřít oprávněnost a dějinnou logiku komunistického směřování ke šťastné „nové Praze“ budoucnosti.

⁶¹⁹ V. Klemperer: *Jazyk Třetí říše – LTI: poznámky filologovy*. Jinočany 2003, s. 82-83.

⁶²⁰ E. Hobsbawm: Introduction: Inventing Traditions. In: E. Hobsbawm – T. O. Ranger (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge – New York 1983, s. 1-14 (zde s. 1 a 9).

⁶²¹ *Klement Gottwald o Jiráskovi*, s. 8.

Respekt k památkovému dědictví jako jeden z atributů *krásného* „socialistického města“ vyplýval z již zmíněných tvůrčích zásad socialistického realismu. Stalin odmítl avantgardní požadavek na vytvoření zcela nového, specificky proletářského umění, vyplývající z ortodoxně marxistického výkladu kultury jako *nadstavby*, vždy odrážející ekonomickou *základnu*. Naopak zdůraznil nutnost orientace komunistických umělců na historické vzory. Využil přitom Leninovu tezi o „*dvou kulturách v jedné kultuře národní*“, podle níž lze v rámci každé historické epochy rozlišit umění „*progresivní*“ (vyjadřující zájmy *utlačovaných tříd*) a „*reakční*“ (vyjadřující ideologii vládnoucích *vykořisťovatelů*).⁶²² S poukazem na tento princip mohl socialistický realismus využít i „staré“, *překonané* výrazové formy, aniž by tím popřel svou *revolučnost* a sklouzl na úroveň „měšťáckého“ historismu 19. století – z uměleckého dědictví minulosti si totiž vybíral pouze „progresivní“ prvky.⁶²³ Andrej Ždanov označil proletariát za „*jediného dědice všeho nejlepšího*“ ze světové kultury: „*Buržoasie rozházela kulturní dědictví, naší povinností je pečlivě je sebrat, prozkoumat, a až si je osvojíme, jít dále kupředu.*“⁶²⁴ Komunističtí představitelé tak mohli začít dosud opomíjené tradice využívat jako cennou součást své ideologické výzbroje. V poúnorovém Československu hájil tyto tendence důsledně zejména ministr školství Zdeněk Nejedlý.

Velkorysá podpora ochrany památek představovala další ze znaků, jimiž se „socialistické město“, resp. jeho politické elity mohly vymezovat vůči údajně *nekulturnímu* prostředí Západu, v němž úcta k hodnotám minulosti ustupuje momentálním ekonomickým zájmům, historické objekty podléhají bezhlavým demolicím a ideologie *kosmopolitismu* plíživě oslabuje národní cítění obyvatelstva. V československém kontextu šlo zároveň o významný vstřícný signál nového režimu směrem k profesionálním i laickým ochráncům památek: estetika meziválečného funkcionalismu, pokládaná velkou částí veřejnosti za kontroverzní či vyloženě *ošklivou*, byla nahrazena tradicionalistickým (tj. srozumitelnějším) tvaroslovím socrealismu. Po letech avantgardních experimentů se tak komunistický režim deklaroval v jistém smyslu jako obnovitel *tradičních hodnot* (byť naplňovaných vlastním ideologickým

⁶²² B. Groys: *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolcená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postskriptum*. Praha 2010, s. 66-67. Srov. též: V. I. Lenin: Kritické poznámky k národnostní otázce. In: Týž: *Vybrané spisy v pěti svazcích. Sv. 2. Leden 1905 – září 1912*. Praha 1976 (2. vyd.), s. 254.

⁶²³ Srov. M. I. Ržjanin: Historická architektura národů SSSR. In: *Architektura národů SSSR*, s. 5. Navíc, jak podotýká Boris Groys: „*Absolutní novost socialistického realismu nepotřebovala žádný vnější, formální důkaz, neboť ten vyplýval z absolutní novosti sovětského socialistického systému a z úkolů kladených stranou*“; *novost sovětského umění tudíž vyplývala z novosti jejího obsahu, nikoli z nějaké ‚buržoazní‘ formy*“. B. Groys: *Gesamtkunstwerk Stalin*, s. 63.

⁶²⁴ A. A. Ždanov: O nejpokrokovější literatuře světa, s. 18. V poúnorové ČSR tyto teze aplikovali např. K. Stráník – Z. Lakomý – M. Podzemný: Na cestu k socialistické architektuře. *Architektura ČSR*, roč. 1951, č. 7-8, s. 203.

obsahem) a obhájce *umění srozumitelného lidu*.⁶²⁵ Stalinistická doktrína umožňovala pokusit se (slovy arch. Karla Honzíka) „o překonání rozporu mezi minulostí a přítomností“, o jakési quasi-smíření (vybraných) tradic s nevyhnutelným tempem pokroku.⁶²⁶

Přelomovým bodem ve vztahu komunistického režimu k dědictví „staré Prahy“ se stalo vládní usnesení z 11. 7. 1950, prohlašující její historické jádro (Staré Město, Malou Stranu a Hradčany) spolu s dalšími 29ti městskými centry Československa za *městskou památkovou rezervaci*, jejíž objekty mají být *plošně* chráněny a do roku 1960 (tj. během dvou pětiletých plánů) kompletně obnoveny. Komunisté se tak jako vůbec první političtí představitelé Prahy (přinejmenším deklarativně) ztotožnili s definicí „staré Prahy“ jako *celku*, nikoli jako součtu několika vybraných památek. Realizací velkorysého, v dobovém mezinárodním kontextu ojedinělého gesta byla pověřena rezervační komise, zřízená v únoru 1951 v rámci ÚNV ze zástupců města, ministerstva školství, věd a umění, Státního památkového ústavu a odborných korporací (mezi nimi Klubu za starou Prahu).⁶²⁷ Konkrétní projekty zpracovávali a realizovali projektanti tzv. *Atelieru R (rekonstrukce)*, fungujícího v rámci Stavoprojektu.⁶²⁸

Docenění hodnoty historických památek Prahy a zahájení jejich důsledné obnovy prezentoval dobový tisk jako zásadní přelom po desetiletích „kapitalistické“ stagnace. „*Památková péče byla u nás za první republiky macešsky zanedbávána*,“ uváděla např. redakce časopisu *Naše vlast*. „*Buržoasní ‚vlastenecké‘ vlády nechávaly bezohledně chátrat a hynout poklady naší minulosti a neustále se vymlouvaly, že na to ‚nejsou peníze‘. Nadšená práce i hmotné oběti jednotlivců a spolků mohly uchránit před zkázou jen nepatrný zlomek našich památek. Teprve lidově demokratický stát zahájil účinnou památkovou péči*.“⁶²⁹ V textech nově vydávaných průvodců se osudovým završením staletých dějin popisovaných památek stávalo právě jejich „procitnutí“ v socialistické přítomnosti.⁶³⁰ „*Pomníky dovednosti našich předků teprve naše doba pozdvihuje do nové slávy, protože je obnovuje a zachraňuje*

⁶²⁵ Srov.: V. Kopecký: Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: *Protokol IX. řádného sjezdu komunistické strany Československa*, s. 378.

⁶²⁶ K. Honzík: *Architektura všem*, s. 118 an., zde s. 125.

⁶²⁷ V. Píša. Pražská rezervace v minulém roce. *Za starou Prahu*, roč. 1952, č. 1-2, 1. 5., s. 8-9

⁶²⁸ Vládním usnesením z 1. 5. 1954 byl ateliér přeměněn na Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO), který byl až r. 1989 ústředním projektantem památkových rekonstrukcí v rámci ČSR.

⁶²⁹ J. Nesvadbíkova: Jak náš stát pečuje o památky (úvod redakce). *Naše vlast*, roč. 1953, č. 6, s. 187.

⁶³⁰ Např. v průvodci Malou Stranou popisoval archivář Václav Hlavsa dějiny této čtvrti jako pohnutý proces postupného tvůrčího obohacování novými slohy, který od 90. let 19. st. vystřídal neplodná a destruktivní éra *kapitalistické spekulace* a necitlivých demolic, šťastně ukončená až nástupem lidově demokratického zřízení. V. Hlavsa: *Malá Strana*. Praha 1957.

před zubem času a protože je dává do služeb lidu,“ psal v reakci na početné rekonstrukce historických domů na Starém Městě a Malé Straně architekt Jan Mannsbarth.⁶³¹

Historické památky měly v „nové Praze“ socialismu plnit tři hlavní funkce: všestranně sloužit potřebám a výchově *lidu*, poskytovat tvůrčí inspiraci soudobým architektům a umělcům a důstojně reprezentovat či přímo *zhmotňovat* „pokrokové tradice“ společnosti (a zásadně tak přispívat k legitimizaci vládnoucího režimu). Právo na existenci tedy získávaly především ty z nich, které bylo možné produktivně zapojit do kontextu komunistického výkladu pražské (potažmo české) historie a prakticky či propagandisticky využít.

V rámci politické instrumentalizace byly pražské památky a tradice důsledně spojovány s *aktuálními* potřebami a úkoly společnosti tak, aby se i památková péče stala z dosud úzce odborné činnosti „*nedílnou součástí dnešního budování*“.⁶³² „*Staré historické památky nesmějí býti nadále jen ‚podívanou pro turisty‘ – musí sloužit plně současnému životu a být navíc dokladem národních tradic, z nichž čerpáme pro tvorbu současnou,*“ psal v roce 1955 archeolog a památkář Vladimír Píša.⁶³³ Péče režimu o vybrané pozůstatky minulosti byla prezentována jako tvůrčí činnost, přinášející nejširším vrstvám občanů zásadní materiální hodnoty (nové byty ve zrekonstruovaných domech, zázemí kulturních institucí) i symbolický kapitál, tj. hrdost a „*sílu k velkým činům přítomnosti i budoucnosti*“.⁶³⁴ Výstavba „nové“ a obnova „staré Prahy“ se tedy vzájemně nevylučovaly, ale naopak vytvářely dvě paralelní linie téhož velkolepého a uvědomělého procesu *budování*.⁶³⁵ Specifickým, z propagandistického hlediska takřka ideálním způsobem v sobě oba tyto motivy spojila „rekonstrukce“ Betlémské kaple (1948-1954), při níž byla tato starobylá, v minulosti zaniklá stavba téměř zcela znovupostavena a stala se tak nikoli „*mrtvou památkou*“, nýbrž „*výrazem síly naší nádherne přítomnosti a jejího vědomého sepjetí se slavnou historií*“, jak poznamenal redaktor *Nové Prahy* Vlastislav Vrkoč (Obr. 13).⁶³⁶

⁶³¹ J. Mannsbarth: Moderní byty ve staletých památkách. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 6, 24. 3., s. 96.

⁶³² Ing. Garol: Památkářství nedílnou součástí dnešního budování. *Za starou Prahu*, roč. 1951, č. 1, 1. 9., s. 4-5.

⁶³³ V. Píša: O staré Havelské bráně. *Večerní Praha*, roč. 1955, č. 7, 8. 4., s. 3. V. Píša: O staré Havelské bráně. *Večerní Praha*, roč. 1955, č. 7, 8. 4., s. 3.

⁶³⁴ A. Kubiček: *Stará Praha v nové kráse*. Praha 1957, s. 6. Obdobně popisoval J. Tichý výchovnou funkci rekonstruovaného a muzejní expozicí vybaveného letohrádku Hvězda, v němž „*návštěvník prochází tiše kolem slavných dějů z minulosti národa [...] a čerpá z dokladů o revolučním boji v minulosti sílu do nového díla výstavby své země*“. J. Tichý: Praha v pětiletce. Vstříc světlé budoucnosti. *Obrana lidu*, roč. 1954, č. 14, 17. 1., s. 3.

⁶³⁵ „*Pilné ruce našeho pracujícího lidu opravují staré historické památky, zachraňují poklady našich dějin a přitom budují Prahu novou, socialistickou.*“ J. Chyský: *Průvodce Prahou*, s. 4 (úvod primátora A. Svobody).

⁶³⁶ V. Vrkoč: Betlémská kaple vstává z trosek zapomnění. *Nová Praha*, roč. 55, 1952, č. 14, 22. 7., s. 137. Také redaktor Vojtěch Pavlásek popsal „novou“ památku jako „*krásný, ideově jednotný celek, který je zároveň*

Zejména v období první pětiletky bylo téma památek reflektováno s využitím takřka totožné „budovatelské“ rétoriky jako probíhající nová výstavba. Ze stránek *Nové Prahy* zmizely na počátku roku 1951 do té doby obvyklé vlastivědné články a o památkách se napříště psalo pouze z hlediska jejich přínosu pro soudobou společnost.⁶³⁷ Zdůrazňování „produktivní“ stránky prováděných rekonstrukcí (např. počtu nově získaných bytů) i zapojení do kontextu celosvětového *boje za mír* zajišťovaly péči o „starou Prahu“ potřebnou legitimitu v rámci celkového obrazu „nové Prahy“.⁶³⁸

Rekonstrukce, zpřístupňování a nové využití pražských památek se v 50. letech stávaly způsobem jejich více či méně důrazného *přivlastnění* pro soudobý, komunisty zaštitěný obraz města. Pokud bychom všechny takto „přivlastněné“ objekty zanesli na pomyslnou mapu, byla by představa o rozsahu tohoto ideologicky motivovaného zacházení s prostorem „staré Prahy“ ještě názornější.⁶³⁹ V úvodní kapitole jsem s odkazem na úvahy Maurice Halbwachse o *rekonstruování* křesťanské kolektivní paměti ve Svaté zemi konstatoval, že fyzický prostor a jeho jednotlivé prvky jsou schopny posloužit jako názorné opory při vzpomínání na minulost. Také komunističtí tvůrci „nové Prahy“ (podobně jako Halbwachsovi křížáci) hodlali prostor historického města interpretovat podle vlastních potřeb a s pomocí sítě „opěrných bodů“, představovaných z velké části právě obnovovanými domy, paláci, kostely či kláštery. Zatímco „řadové“ památky bez specifických historických konotací (zejm. měšťanské domy) mohly být do obrazu „nové Prahy“ vtaženy už jen poukazem na iniciátora jejich obnovy (tj. orgány *lidově demokratické* správy); při symbolickém i funkčním překódování známějších a významnějších objektů bylo obvykle nutné postupovat důkladněji. Ve všech případech však byla zdůrazněna pozitivnost změn, které danému objektu přinesla socialistická současnost. Uvedme dva výmluvné příklady.

V případě nezpochybnitelné dominanty „staré Prahy“, Pražského hradu, bylo jako zásadní předěl jeho dosavadní historie prezentováno zvolení Klementa Gottwalda 14. 6. 1948. Nástup „prvního dělnického prezidenta“ umožňoval (podobně jako po roce 1918 příchod T. G.

symbolem velké doby husitské i výrazným znamením doby přítomné“. V. Pavlásek: Betlemská kaple. *Literární noviny*, roč. 1953, č. 46, s. 3.

⁶³⁷ K obnovení pravidelné „historické“ rubriky přistoupila redakce *Nové Prahy* na přání čtenářů až v polovině roku 1954. Srov.: *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 16, 11. 8., s. 266.

⁶³⁸ „Západ připravuje atomové bomby na ničení kulturních hodnot v Evropě a my na tuto hrozbu odpovídáme tím, že kulturní památky ze slavné minulosti nejen chráníme, ale obnovujeme je i pro další generace“. Obnovujeme kulturní hodnoty minulosti. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 2, 26. 1., s. 28. Srov. též: Do nových úkolů státní památkové péče. *Zprávy památkové péče*, roč. 1954, č. 1, s. 1-2.

⁶³⁹ Orientační výpisy památek obnovených v Praze během 50. let shrnuje A. Kubiček: *Stará Praha v nové kráse. Obnovené památky pražské*. Praha 1957. Dále V. Píša: Pražská rezervace a její údržba. *Zprávy památkové péče*, roč. 1954, č. 4, s. 120-122.

Masaryka) uchovat starobylou památku i v nových společenskopolitických podmínkách jako silný, všeobecně srozumitelný a zároveň režimu vyhovující symbol. „*Skutečnost, že na starobylém pražském hradě sídlí dnes vůdce naší dělnické třídy, symbolisuje nejvýrazněji, že v nové naší republice se pracující lid po slavném únoru 1948 stal jediným svrchovaným pánem a hospodářem,*“ zdůrazňoval roku 1949 vedoucí výtvarného oddělení prezidentské kanceláře František Peřas.⁶⁴⁰ A stejnou proměnu glosoval o šest let později (tedy již v době, kdy na Hradě působil „*další žák Lenina a Stalina, učitel českého a slovenského lidu*“ Antonín Zápotocký) vedoucí odboru kultury rady ÚNV Miroslav Macháček: „*Na pražský hrad, kdysi sídlo panské moci a zvuče a kdysi tolik nenáviděné dělnickou třídou, přicházejí nyní denně zástupci pracujících. Stal se místem jejich lásky a důvěry.*“⁶⁴¹ Tradiční obraz Hradu jako sídla moudrého a laskavého „vládce“, který pečlivě dbá o jeho důstojnou podobu, získal v době stalinismu nové variace.⁶⁴²

Všestrannou proměnu prodělal z iniciativy ministra informací a osvěty Václava Kopeckého v letech 1949-1955 komplex malostranských paláců a zahrad.⁶⁴³ Budovy, zčásti vlastněné státem již v době první republiky a zčásti zkonfiskované na základě prezidentských dekretů roku 1945, byly během několikaleté nákladné rekonstrukce upraveny pro reprezentační účely ministerstva. Historicky cenné zahrady byly zpřístupněny veřejnosti a intenzivně propagovány jako důkaz pozitivního přístupu státu k uměleckým hodnotám.⁶⁴⁴ Stavební práce provázela i změna symbolických konotací. Ještě roku 1946 psal historik umění Emanuel Poche v úvodu ke knize *Pražské paláce* o těchto stavbách jako o památnících „*náročnosti i kladného citového a politického vztahu svých budovatelů k hlavnímu městu české země*“.⁶⁴⁵ Jeho oborový kolega Cyril Merhout již volil v knize *Paláce a zahrady pod Pražským hradem*, sepsané z podnětu ministra Kopeckého roku 1954, mnohem ostřejší tón, když hovořil o „*bohatých německých rodech*“, „*jejichž členové nijak podstatně nepřispěli k dobru našeho národa, ale mnohdy těžce mu škodili*“.⁶⁴⁶ Oč temněji přitom líčil starší historii objektů, o to radostnějších tónů nabývala jejich současnost: „*Dnes jsou tu namnoze úřady, které pečují o*

⁶⁴⁰ F. Peřas: Výstavy na Pražském hradě. *Architektura ČSR*, roč. 1949, č. 5-6, s. 146.

⁶⁴¹ J. Chyský: *Průvodce Prahou*, s. 11.

⁶⁴² K propagandistickým stylizacím Klementa Gottwalda podrobněji V. Macura: *Šťastný věk*, s. 48 an.

⁶⁴³ A. Vrána: Památkové úpravy malostranských paláců a zahrad. *Zprávy památkové péče*, roč. 1954, č. 9-10, s. 269-271.

⁶⁴⁴ *XX. století v Kolovratském a Valdštejnském paláci*. Praha 2003, s. 71.

⁶⁴⁵ A. Kubíček: *Pražské paláce*. Praha 1946, předmluva.

⁶⁴⁶ C. Merhout: *Paláce a zahrady pod Pražským hradem*. Praha 1955, s. 60.

*národní kulturu; jejich sídla našla zde prostředí důstojné. Sídlivali tu někdy krutí tyranové našeho lidu, nechť odtud vycházejí napříště již jen paprsky osvěty!*⁶⁴⁷

Také největší z paláců, Valdštejnský, byl sice důkladně restaurován (v jeho zahradě byl mj. obnoven od roku 1848 vypuštěný bazén a upravena jízdárna); zároveň však byl důsledně zbaven veškerých upomínek na svého stavebníka, vojevůdce a mecenáše Albrechta z Valdštejna. Václav Kopecký už při převzetí paláce roku 1949 jednoznačně odmítl návrhy dosavadního nájemce, předsedy Národní kulturní komise Zdeňka Wirtha, zřídit v prvním patře paláce reprezentativní valdštejnské muzeum a archiv.⁶⁴⁸ V paláci uložené rodové sbírky i památky na Valdštejnovu osobu (naposledy veřejně prezentované roku 1934 na výstavě *Albrecht z Valdštejna a doba bělohorská* k 300. výročí šlechticovy smrti) byly ponechány bez zájmu a péče. Původní mobiliář byl postupně předán na několik zestátněných zámků, portrétní galerie členů rodu odstraněna z interiérů na půdu a záměrně zlikvidována byla i původní podoba většiny salonů z 19. století.⁶⁴⁹

Jednotlivé, vhodně překódované *památné* objekty nezůstávaly však v prostoru města vzájemně izolovány; jejich význam byl posilován propojováním do ucelenějších tematických vrstev či sítí, sdružených na bázi konkrétní (režimem zvolené) tradice.⁶⁵⁰ Zkonstruované předivo vzájemných souvislostí pak do obecného povědomí místních i návštěvníků zprostředkovávali zejména autoři nově vydávaných průvodců.⁶⁵¹ Právě tyto ve velkých nákladech vydávané texty umožňovaly velmi názorně vyzdvihnout z prostoru města konkrétní *paměti-hodné* prvky, reprezentující ony pozitivní „pokrokové tradice“, zásadně podpírající a legitimizující celý obraz „nové Prahy“. Komunisté mezi ně zařazovali (v souladu s Nejedlého výkladem českých dějin) husitství, lidová hnutí 18. století, národní obrození – a samozřejmě i sebe samé. Vyjádření této dějinné kontinuity pak v rozmanitých variacích pronikalo i do kontextu budování stalinské „nové Prahy“.

V lednu 1951 mohli například čtenáři na stránkách městského věstníku nalézt článek, v němž byla „naše slavná socialistická Praha“ charakterizována jako „město Husovo a

⁶⁴⁷ Dtto, s. 15.

⁶⁴⁸ *XX. století v Kolovratském a Valdštejnském paláci*, s. 77-78.

⁶⁴⁹ I. Muchka – K. Křížová: *Valdštejnský palác*. Praha 1996, s. 128.

⁶⁵⁰ Srov. tezi M. Halbwachse, že „opakováním, násobením stop, které po nich zůstaly, se vzpomínky upevňují“. M. Halbwachs: *Legendární topografie míst ve Svaté zemi*, s. 21.

⁶⁵¹ Od roku 1953 až do počátku 60. let seznamovaly návštěvníky s tradičními i nově přibývajícími pamětihodnostmi Prahy zejména průvodce z edice Sportovního a turistického nakladatelství *Poznáváme starou a novou Prahu*. Problematikou průvodců ve vztahu k prostoru Prahy se v širší perspektivě 19. a 20. století zabýval J. Randák: *Paměť v prostoru a prostor v paměti – příklad moderní české společnosti*. In: M. Políaková – J. Raška – V. Smyčka (eds.): *Uzel na kapesníku: vzpomínka a narativní konstrukce dějin*. Praha 2014, zejm. s. 121-127.

Žižkovo, Boženy Němcové a Jana Nerudy, Aloise Jiráska a Julia Fučíka“.⁶⁵² Nejkomplexněji se *odvěké* „pokrokové“ tradice Prahy pokusila nastínit a na mapu města zanechat historička Věra Olivová-Páková v průvodci *Praha v revolučních tradicích*, vydaném roku 1952. A jejich svěbytným výtvarným zobrazením se vedle výzdoby památníku na Vítkově stala v polovině 50. let také sgrafitová výzdoba věže dejvického hotelu International (viz oddíl 5.4.).

V rámci obrazu „nové Prahy“ bychom tedy mohli sledovat i dílčí „trasy“ tradic „Prahy husitské“, „Prahy obrozenecké“ a „Prahy dělnického hnutí“. Každý z těchto tematických okruhů *zhmotňovaly* a manifestovaly ve fyzickém prostoru města konkrétní objekty a artefakty (stavby, pomníky, pamětní desky, názvy ulic). Spokojme se nicméně pouze s jejich stručnou, spíše výčtovou charakteristikou a zopakujme, že při konstruování naprosté většiny z nich sehrál rozhodující roli přímý či nepřímý vliv Zdeňka Nejedlého a jeho pohledu na českou historii (viz kapitolu 3.3.).

Husitství a jeho *re-konstruované* památky hrály během 50. let zcela dominantní roli pro výklad starších a legitimizaci nejnovějších pražských dějin.⁶⁵³ Výsadní postavení získala „staronová“ Betlémská kaple, patrně nejúčinnější pokus komunistického režimu o *zpřítomnění* ideologizované minulosti, realizovaný zcela v intencích Nejedlého představ.⁶⁵⁴ Z autentických objektů, spojených s husitskou érou, byly v člancích a průvodcích nejčastěji uváděny Týnský chrám (místo působení reformních kazatelů Milíče z Kroměříže a Konrada Waldhausera), Novoměstská radnice (dějiště Želivským vedené defenestrace roku 1419) a Husovo působiště Karolinum (obnovované z Nejedlého iniciativy od roku 1946).⁶⁵⁵ V symbolicky citlivých partiích městského prostoru byly osazovány pomníky hrdinů propagovaného husitského pantheonu: Jana Žižky (Vítkov, 1950), Jana Husa (Karolinum, 1954), Jana Želivského (Novoměstská radnice, 1960) i Jana Roháče z Dubé (Staroměstská radnice, 1960). Vojenský aspekt husitství se stal klíčovým prvkem budované historické legitimacy „nové“, lidově demokratické armády (zejm. výzdoba vítkovského památníku).

⁶⁵² Brigádníci – budovatelé socialistické Prahy. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 1, 12. 1., s. 19.

⁶⁵³ „Husitství je tedy vrcholným bodem středověké slávy Prahy a husitské období je nejskvělejší dobou pražské a české minulosti.“ T. Č. Zelinka: *Husitskou Prahou*, s. 9. „Po prvé v dějinách stala se Praha, město bohatých kupců a majitelů výnosných řemeslnických dílen, Prahou lidovou.“ J. Chyský: *Průvodce Prahou*, s. 6.

⁶⁵⁴ Historii kaple a proces její obnovy shrnul A. Kubiček: *Betlémská kaple*. Praha 1953 (1. vyd.) a 1960 (2. dopl. vyd.). K interpretaci její ideologické role zásadním způsobem J. Randák: *Betlémská kaple, revoluční tradice a vstup marx-leninské historiografie do prostoru*. In: *Proměny diskursu české marxistické historiografie. Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice 2008, s. 225-245.

⁶⁵⁵ Srov. zejm.: T. Č. Zelinka: *Husitskou Prahou*. Dále V. Olivová-Páková: *Praha v revolučních tradicích*, s. 13. V. Vojtíšek – D. Líbal: *Karolinum. Chlouba Karlovy university*. Praha 1948, s. 15 an.

Rovněž tradice „obrozenecké Prahy“ byla sestavována v podstatě na půdorysu Nejedlým vyzdvihovaného odkazu literárních a uměleckých *klasiků*, z nichž většina postupně získala svůj pomník (r. 1951 Josef Mánes, r. 1952 Jan Neruda, r. 1955 Božena Němcová, r. 1960 Alois Jirásek a Jaroslav Vrchlický), popř. muzeum (Hvězda, Památník národního písemnictví na Strahově). Texty tematických průvodců umožňovaly návštěvníkům putovat městem ve stopách Jakuba Arbesa či Mikoláše Alše (jehož jménem byla ostatně r. 1950 pojmenována i vysokoškolská kolej v Bubenči).⁶⁵⁶ Oceňovaným vzorem pro soudobou architekturu a uměleckou tvorbu se stalo Národní divadlo.⁶⁵⁷ Roku 1952 byl jako první objekt v rámci vyhlášené pražské památkové rezervace rekonstruován klasicistně přestavěný dům U censorů v ulici U Obecního dvora – nezanedbatelnou roli sehrála při tomto výběru skutečnost, že v jeho střešním altánu míval malířský ateliér otec oceňovaného Josefa Mánesa Antonín.⁶⁵⁸

Tradice „Prahy dělnického hnutí“, pevně opřené o vzor a záštitu Sovětského svazu, nejvýrazněji manifestovaly monumentální dominanta Stalinova pomníku na Letné (1949-1955) a opticky neméně výrazný, dostavěný a umělecky dotvořený Národní památník na Vítkově, doplněný od roku 1953 mauzoleem Klementa Gottwalda.⁶⁵⁹ Ve vlastním prostoru města vytvářely ucelený systém zejména pamětní desky osobností a událostí spjatých s historií KSČ a s „*boji dělnické třídy*“.⁶⁶⁰ Propagačně vzdělávací osu pak představovala trojice muzejních institucí: Muzeum počátků dělnického revolučního hnutí v břevnovském Kaštanu (1953), Muzeum V. I. Lenina v někdejší Lidovém domě (1953) a Muzeum Klementa Gottwalda v bývalé městské spořitelně na Starém Městě (1954).

Ambivalentním spolu- i protihráčem oficiálních komunistických vizí se v historickém jádru města stávaly orgány památkové péče, reprezentované vedle Státního památkového úřadu (od r. 1951 ústavu) především Klubem Za starou Prahu (mezi oběma institucemi existovala četná personální propojení). Komunističtí ideologové nacházeli s památkáři zásadní shodu především v kritickém pohledu na negativní důsledky, které „staré Praze“ přinesly stavební aktivity konce 19. a 1. poloviny 20. století. Mnozí příslušníci zejména meziválečné generace historiků umění a památkářů (Zdeněk Wirth, Cyril Merhout, Václav

⁶⁵⁶ K. Krejčí – B. Ludvík: *Dvě procházky Prahou Jakuba Arbesa*. Praha 1954. E. Svoboda: *Po stopách Mikoláše Alše v Praze*. Praha 1956.

⁶⁵⁷ E. Krtilová: *Architekt Josef Zítka*. Praha 1954.

⁶⁵⁸ J. Mannsbarth: Moderní byty ve staletých památkách. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 6, 24. 3., s. 96. Též: A. Kubiček: *Stará Praha v nové kráse*, s. 46.

⁶⁵⁹ *Národní památník na hoře Vítkově*. Praha 1951.

⁶⁶⁰ Památná místa bojů dělnické třídy. *Nová Praha*, roč. 54, 1951, č. 12, 15. 6., s. 213-214. Srov. též: V. Olivová-Pálová: *Praha v revolučních tradicích*, popř. J. Chyský: *Průvodce Prahou*, s. 48-55. Pamětní deska byla odhalena mj. spoluzakladateli sociální demokracie Ladislavu Zápotockému (1952), nacisty popravené komunistické novinářce Jožce Jabůrkové (1952) nebo Karlu Marxovi (1953).

Vilém Štech ad.) byli po desetiletích komplikovaných a zdaleka ne vždy úspěšných bojů o „starou Prahu“ ochotni věřit, že právě s novým režimem konečně naleznou společnou, bezkonfliktní řeč. Rétorika i konkrétní, velkoryse koncipované kroky komunistického vedení vycházely zejména v prvních poúnorových letech těmito nadějím vstříc.

Státní a straničtí funkcionáři (Gustav Bareš, Vladimír Chamrád, Antonín Zápotocký ad.) ve svých projevech opakovaně deklarovali zájem na uchování a důstojném využití památkového bohatství Prahy a širokou podporou těchto snah posilovali v očích veřejnosti svou pozici obhájců *národních tradic*.⁶⁶¹ Odborníci z řad památkové péče jejich aktivity s povděkem kvitovali a recipročně přijímali (přesvědčeně i ryze pragmaticky) svůj podíl na *budování* „nového“ města, potažmo společnosti.⁶⁶² Tuto oboustranně výhodnou symbiózu do značné míry vyjádřila výstava k 50. výročí založení Klubu za starou Prahu, zahájená 29. 9. 1950 za reprezentativní účasti ministra informací Václava Kopeckého a primátora Václava Vacka v Uměleckoprůmyslovém muzeu.⁶⁶³ Závěrečný oddíl expozice představil návštěvníkům za pomoci bohaté fotodokumentace aktuální, státem financované rekonstrukční projekty, zarámované citáty vrcholných politiků, především předsedy vlády Antonína Zápotockého. Ten sice musel svou přislíbenou účast na zahájení zrušit, přečten byl nicméně jeho pochvalný dopis, zdůrazňující roli státu v péči o kulturní památky země.⁶⁶⁴

Mnohé změny, k nimž v důsledku Února 1948 v centru Prahy došlo, mohli představitelé památkové péče – ve světle dosavadního vývoje – jistě vnímat pozitivně. Se zrušením soukromého sektoru zmizel „rizikový faktor“ v podobě stavebníků, jejichž vztah k historické zástavbě se v uplynulých desetiletích opakovaně ukázal jako negativní. Likvidace živností zbavovala historické fasády domů křiklavých reklam a obchodních portálů. Plány na zbourání *bezceenné* „asanační“ zástavby Josefova či některých funkcionalistických novostaveb slibovaly přinést nová, *citlivější* řešení. A zprvu štedrá politika státu umožňovala snáze prosadit či dokončit mnohé starší záměry (mj. obnovu Betlémské kaple, domu U Hybernů či jízďárny

⁶⁶¹ Např. prezident Gottwald věnoval r. 1949 ze svých prostředků finanční dar na podporu další činnosti Klubu za starou Prahu. *Za starou Prahu*, roč. 1949, č. 9-10, 25. 3., s. 53. Vladimír Chamrád v návaznosti na Gustava Bareše r. 1951 uváděl: „*Socialistický člověk miluje krásu a má pochopení pro tradici, z níž vyrůstal dnešek. Proto budeme usilovat o zachování pražských památek, o jejich případnou opravu, o uvolnění těchto klenotů naší národní kultury z balastu přístavků, nehodnotných a utilitárních staveb z doby kapitalistického kořistnictví, o jejich očištění a zasazení do vhodného prostředí.*“ V. Chamrád: *Za novou krásnou Prahu*, s. 4.

⁶⁶² V případě Klubu za starou Prahu nejspíše právě projevená loajalita, deklarovaná společenská „užitečnost“ a zastánci ve vysokých funkcích státního aparátu (zvl. mnohaleté přátelství předního člena Klubu a předsedy Národní kulturní komise Zdeňka Wirtha se Zdeňkem Nejedlým) přispěly k tomu, že si i v době poúnorové likvidace spolků uchoval samostatnou existenci.

⁶⁶³ K. Bečková: *Sto let Klubu za starou Prahu 1900-2000*, s. 72-73.

⁶⁶⁴ Projev předsedy vlády Antonína Zápotockého k zahájení výstavy *Za starou Prahu*. *Za starou Prahu*, roč. 1951, č. 6-10, s. 1. 2., s. 41.

Pražského hradu). I zmíněné vyhlášení památkové rezervace roku 1950 de facto naplňovalo letité snahy vedoucích členů Klubu za starou Prahu o *plošnou* ochranu historického centra (včetně skutečnosti, že za součást „staré Prahy“ nebyl uznán „asanační“ Josefov ani od konce 19. století dynamicky přestavované Nové Město).

Zdánlivě ideální koexistence vizí politických elit s představami a cíli ochránců „staré Prahy“ začala získávat trhliny především v letech 1953-1954 po zveřejnění návrhu směrného plánu a soutěži na dejvický Ústřední dům armády.⁶⁶⁵ Zejména tyto projekty a jejich opatrná, nicméně důrazná kritika ze strany některých členů Klubu za starou Prahu (viz oddíl 3.4.1.) názorně odkryly meze deklarované vstřícnosti komunistických představitelů vůči historickému dědictví města.

I přes oficiální prohlášení zůstával přístup komunistického režimu k pražským památkám (tak jako v případě předcházejících režimů) selektivní. V dynamické, budovatelsky naladěné době 50. let se památky v očích řady bojovně naladěných novinářů, ale především politických činitelů snadno stávaly synonymem *překonané* minulosti a jejich ochrana nesmyslným zpátečnictvím. Kromě nezpochybnitelných (a dobře aktualizovatelných) symbolů typu Pražského hradu se argumentem proti zachování téměř jakékoli historické budovy mohl stát zejména obecný „zájem lidu“, dopravní či hygienické důvody. „*Ne, ta půvabná, věky posvěcená stará Praha nemizí, zůstává stále ‚kamennou pohádkou‘, rozevírající se před užaslýma očima cizinců,*“ ujišťoval v létě 1948 redaktor městského věstníku; jedním dechem však dodával: „*Pospěšte si rychle na František, chcete-li jej spatřit ještě takový, jaký je ve vaší paměti. Jeho přebudování je už definitivně rozhodnuto a krumpáče jsou připraveny. [...] A rozlučte se s památnou Unionkou na Národní třídě. Po dlouhých dohadováních s Památkovým úřadem bylo konečně rozhodnuto o jejím zbourání.*“⁶⁶⁶

Uváděné demolice historické zástavby v okolí Anežského kláštera na Františku a klasicistního Braunerova domu, do roku 1941 sídla věhlasné kavárny *Union* (1949) ukázaly, že i v podmínkách lidově demokratického režimu je možné množinu objektů uznaných za „památky“ pružně měnit podle aktuální potřeby oficiálních politických orgánů, disponujících rozhodovací pravomocí.⁶⁶⁷ „*Není možné do rámce této [památkové] péče pojímati všechno, co má kulturní význam, neboť život jde dál a vytváří hodnoty nové, jimž musí ustoupiti starší*

⁶⁶⁵ K. Bečková: *Sto let Klubu za starou Prahu 1900-2000*, s. 75.

⁶⁶⁶ Praha včera... a zítra. *Praha*, roč. 51, 1948, č. 1, 30. 7., s. 4.

⁶⁶⁷ „Unionka“ na Pernštýně bude zbourána. *Praha*, roč. 51, 1948, č. 10, 22. 10., s. 5. Z. Molík: Ani „Unionka“ nemůže být věčná. *Praha*, roč. 52, 1949, č. 4, 21. 1., s. 9. Demolice zrušené kavárny byla z dopravních důvodů zvažována již ve 30. letech.

hodnoty méně významné,” podotýkal v obecné rovině předseda vlády Antonín Zápotocký.⁶⁶⁸ Na propagandistické úrovni nemohly jednotlivé demolice historických objektů (bez ohledu na svůj, ve srovnání s pozdějšími desetiletími poměrně nízký počet) celkový obraz „nové Prahy“ výrazněji poškodit, neboť byly zpravidla zpětně označeny za *bezceenné* a zanedbatelné ústupky nezadržitelnému pokroku, kterým město prochází na cestě k „lepší budoucnosti“.⁶⁶⁹

Negativní hodnocení některých památek mohlo souviset i s jejich vyloučením z kontextu „pokrokových národních tradic“. Hodnotové nálepkování však nebylo příliš důsledné a zřídka kdy zásadněji ovlivňovalo jejich reálný osud. I vzhledem k již naznačeným vágním zásadám sorely probíhalo prakticky po celá 50. léta určité „vyjednávání“ mezi radikálními a umírněnými skupinami teoretiků, architektů a památkářů o to, které památky či stavební slohy jsou ještě pod deklarovanou hlavičku „pokrokových tradic“ zařaditelné.⁶⁷⁰ Obecně používané vodítko v podobě Nejedlého výkladu české historie, přisuzující pozitivní význam husitství, národnímu obrození a lidovým hnutím, bylo s výkladem dějin *umění* sladováno jen obtížně a za cenu řady manipulací. U husitství byl zamlčován jeho pro památky (zejména v pražském prostředí) destruktivní charakter.⁶⁷¹ Zároveň bylo v umělecké rovině účelově spojeno namísto ideologicky nevyhovující (*feudální a klerikální*) gotiky s „pokrokovou“ renesancí (označenou Friedrichem Engelsem za „*největší pokrokový převrat, který do té doby lidstvo prožilo*“).⁶⁷²

Problém představovaly i památky věhlasného „pražského baroka“, pozvolna doceňované již historiky umění 30. let. Zdeněk Nejedlý je nahlížel „třídní“ optikou a s odkazem na dílo

⁶⁶⁸ Projev předsedy vlády Antonína Zápotockého k zahájení výstavy Za starou Prahu. *Za starou Prahu*, roč. 1951, č. 6-10, s. 1. 2., s. 41.

⁶⁶⁹ „Když se zakousne krumpáč brigádníků do cihel a rumišť, není čeho litovat: žádné takové takové stavby není škoda. Pražská lidová správa při všech bouracích pracích přísně dbá toho, aby nebyla poškozena žádná kulturní a historická památka.“ J. Fleissg: Noví stavitelé krásné Prahy. *Praha*, roč. 53, 1950, č. 19-20, 4. 8., s. 12.

⁶⁷⁰ Např. arch. Jiří Kroha na II. celostátní konferenci Svazu čsl. výtvarných umělců r. 1952 označil za vrchol české architektonické tradice (ve shodě s Nejedlým) výstavbu Národního divadla a polemizoval s názorem arch. Pavla Janáka, oceňujícího v tomto směru Rudolfinum (od téhož autora Josefa Zítka), neboť „*pro tuto budovu nebyl získán zájem nejširších lidových vrstev, a nebyla také vázána s tak širokým ohlasem v národě*“. Umělecko-historické argumenty zde byly (nikoli ojedinele) podřizovány těm ideologickým. Viz: Diskuse. Projev národního umělce Jiřího Krohy na II. celostátní konferenci. *Výtvarné umění*, roč. II., 1951-1952, č. 5-6, s. 219.

⁶⁷¹ Autor tematického průvodce *Husitskou Prahou* Timoteus Čeněk Zelinka se s touto skutečností vyrovnával poukazem na rozhodující symbolickou hodnotu husitství: „*Pravda, nejeden kostel v Praze, někdy i výstavný a umělecky i památkově zajímavý, byl v revoluční době vymazán z planu města tak důkladně, že po mnohých se nenalezly ani stopy. [...] Ale za to nejedno z těch míst si zachovalo na ruině dřívější výstavby paměť nejušlechtlejšího hrdinství nejslavnějších událostí vrcholného období Prahy a celých českých dějin*.“ T. Č. Zelinka: *Husitskou Prahou*. Praha 1955, s. 15-16.

⁶⁷² Srov. D. Pešek – H. Pešková – J. Skokánek: K otázce národní tradice v architektuře. *Architektura ČSR*, 1951, č. 10-12, s. 344 a 346. Renesanční památky byly zvoleny jako vzor pro novou architekturu i z praktických důvodů, neboť architektům skýtala dostatečné množství výzdobných prvků a forem. Nejedlého opovržení tímto historickým obdobím (ve svém textu je označil za „*typicky buržoasní století*“, ignorované českou lidovou tradicí) zůstalo v tomto případě nereflektováno. Srov.: Z. Nejedlý: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha 1947, s. 11.

Aloise Jiráska jako produkty „doby Temna“. Svůj postoj jednoznačně vyjádřil roku 1954 v proslovu k otevření Betlémské kaple: „*Ale mne vždycky na Praze něco přímo bolelo. To, že se nejvíc vyzvedávala ta Praha, která každému, kdo se trochu vžije do našich dějin, připomínala právě nejsmutnější doby našeho lidu. Ten slavný pražský barok! Já jistě nerad bych mu chtěl ublížit. [...] Ale já prostě nejsem s to odmyslit si od pražského baroka všechny ty preláty, všechny ty mnichy, všechnu tu černotu, všechnu tu cizí sebranku, která [...] jako upír seděla na prsou udupaného národa, k veliké naší hanbě.*“⁶⁷³ Vzhledem k tomu, za jakých okolností ministr tato slova pronášel, bylo zřejmé, která tradice by měla obraz „Prahy barokní“ nahradit. Ze strany některých teoretiků a památkářů bylo baroko přesto opatrně obhajováno jako „*převládající sloh staré Prahy*“ a s odkazem na jeho lidové modifikace (tzv. „selské baroko“, objevující se však ve skutečnosti na českém venkově až v 19. století) byl dokazován jeho potřebný „*národní ráz*“.⁶⁷⁴ Zapojení řady „problematických“ barokních památek do obrazu „nové Prahy“ bylo nakonec v praxi zpravidla umožněno jejich důsledným překódováním (zmíněné případy Valdštejnského paláce či Strahovského kláštera).

S jistou mírou nadsázky můžeme období stalinismu označit za „zlatý věk“ pražské (potažmo české) památkové péče. Navzdory silnému podřízení ideologickým záměrům nebylo nikdy předtím ani potom jejím cílům a potřebám věnováno ze strany státu tolik prostředků a zájmu (byť účelově motivovaného). Všestranná péče komunistického režimu o památky minulosti se po odeznění jeho „budovatelské fáze“ začala posouvat stále více do roviny formálních deklarací. Přestože i v následujících desetiletích byla na území Prahy podniknuta řada nesporně přínosných a úspěšných rekonstrukcí, ekonomické limity socialistického plánování i zcela dominantní orientace stavební výroby na sféru panelových novostaveb se stávaly stále zjevnějšími. Velkorysé a optimisticky nadsazené záměry počátku 50. let vystřídal pragmatický přístup, omezující památkovou péči na úzký počet nejceněnějších a nejviditelnějších objektů za cenu chátrání či demolic těch ostatních. Do organismu města se navrátilo – stalinismem dočasně a zdánlivě smířené – napětí mezi tradicemi minulosti a potřebami soudobého pokroku.

⁶⁷³ Z. Nejedlý: *Husův Betlem a náš dnešek*, s. 19-20.

⁶⁷⁴ D. Pešek – H. Pešková – J. Skokánek: *K otázce národní tradice v architektuře*, s. 347-348. Též: O. Starý: Učit se z národního odkazu, *Výtvarné umění*, roč. III., 1952-1953, s. 100.

5 Dejvice – sonda do mikrokosmu stalinistické Prahy

„Protože nad těma hrobama takhle proti nebi se rýsovala taková obrovská stavba... Taková úžasná stavba... Taková ukrutná stavba... A z ní šla věž... a ještě jedna věž... a ještě jedna věž... a bylo to vóšklivý!“

Jan Werich, *forbína Račte si řát ze hry Caesar*, 1958⁶⁷⁵

„Čepička měl představu, že zahajovací ceremoniál tohoto objektu bude za přítomnosti Stalina, že Stalin bude procházet hlavním vchodem a potom po hlavním schodišti bude vystupovat do restaurace, kde bude pro něj podáváno občerstvení, a na tomto schodišti že na každé straně bude stát jeden ze salutujících generálů a tím špalírem že on bude procházet. Najednou zjistil, že má pouze 44 generálů a hotel že má více schodů, tak nařídil odbourat schody do počtu 44 generálů na každé straně, čili na dvacet dva.“

Felix Křížek, bývalý ředitel hotelu International, 2008⁶⁷⁶

„Chodili jsme tenkrát do Ciziny. Cizina – to byla spousta popelnic, který se krčily v zadním traktu toho, čemu jsme říkali mrakodrap, protože to svýho času byl nejvyšší barák v Praze, ke všemu to byl interhotel a měl čtrnáct pater. Bylo to pro nás něco úžasnýho jako bydlet v přístavu nebo u letiště nebo zkrátka někde tam, kde vás ovanou světový vůně, ten závan fěnu, ten flakón exotiky, která vám trhá vnitřnosti na kousky. Přijížděli sem všelijaký turisti ve všelijakejch autech a nosiči s vyplazeným jazykem jim tahali kufry do schodů. Byli jsme přirozeně pyšní na to, že tohle všechno můžeme pozorovat na vlastní oči, znali jsme všechny ty auťáky nazpaměť.“

Petr Šabach: *Šakalí léta*, 1993⁶⁷⁷

Patrně nejvýraznějším symbolem komunistické éry padesátých let v pražské architektuře, potažmo ztělesněním československé sorely, zůstává v obecném povědomí dodnes (spolu s někdejší Stalínovým pomníkem) objekt hotelu International, postavený při Koulově ulici

⁶⁷⁵ J. Werich – M. Horníček: *Předscény* [zvukový záznam na CD]. Praha: Supraphon Records, 1995.

⁶⁷⁶ *Příběhy domů. Ve stínu hvězdy hotelu Internacionál* [epizoda dokumentárního cyklu, online]. Režie P. Křemen, ČT2, 13. 2. 2008 [cit. 21. 7. 2015]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10169912707-pribehy-domu/207562269000003-ve-stinu-hvezdy-hotelu-internacional>.

⁶⁷⁷ P. Šabach: *Šakalí léta*. Praha – Litomyšl 1993, s. 9.

v severní části Dejvic. „Vysmíváný a nenáviděný“ „hotel, jehož architektura se stala jeho značkou“ představuje v řadě ohledů rozporuplnou ikonu.⁶⁷⁸ Dlouholetý exkluzivní charakter, režim utajení, v němž tato původně armádní zakázka v letech 1952-1957 vznikala, i v domácích podmínkách zcela atypický vzhled jej obestřely groteskní, vytrvale reprodukovanou pověstí, v níž ověřitelná fakta ustupují atraktivním historkám.

Jestliže ve své době se hotel (byť nakrátko) stal jedním z mála skutečně výrazných symbolů stalinistické „nové Prahy“ a takřka ideálně realizovanou představou socialistického *Gesamtkunstwerku*, v jeho současném vnímání se názorně odráží většinový postoj veřejnosti k tomuto období našich moderních dějin: pobaveně výsměšný pohled na *kuriozitu bizarní doby* se mísí s jednostranně morálním odsouzením *výplodu zločinného režimu*.⁶⁷⁹ Osudy hotelu a utváření jeho obrazu po roce 1989 v jistém smyslu příznačně odrážejí komplikovaný proces vyrovnávání se české společnosti s dědictvím socialistické éry a její přetrvávající neochotu či neschopnost uchopit fenomén socialistického realismu (a potažmo celých „budovatelských“ 50. let) jinak, než jednou ze zmíněných krajností.

Porevoluční odborný zájem o hotel International oživila v letech 1995-1997 jeho rozsáhlá a citlivá rekonstrukce podle návrhu architekta Michala Šourka, během níž zástupci památkové péče navrhli objekt k zápisu na seznam kulturních památek (ministerstvo kultury tento návrh schválilo 4. 7. 2000).⁶⁸⁰ K razantní přestavbě privatizovaného objektu, zvažované v souvislosti s jeho převedením do mezinárodní hotelové sítě *Holiday Inn*, zásluhou dlouholetého ředitele Felixe Křížka nedošlo a specifický architektonický výraz byl naopak důsledně využit v rámci obchodní strategie cílené na západní klientelu.⁶⁸¹ Někteří odborníci (zejména historička architektury Radomíra Sedláková) začali poukazovat na umělecké kvality

⁶⁷⁸ Srov. R. Sedláková: Nemilovaný a oblíbený. *Panorama*, roč. 2004, s. 9 a K. Hubrtová: Vysmíváný a nenáviděný. *Dějiny a současnost*, roč. 2007, č. 4, s. 24-27.

⁶⁷⁹ „International je otrockou kopií moskevských stalinských mrakodrapů. V jejich pozadí snad byla nějaká poctivá myšlenka, International je ale pouhým ideologickým paskvilem. Budovu nestojí za to chránit, ochranu si zaslouží jen některé detaily jako doklady špičkového uměleckého řemesla,“ prohlásil roku 2013 na vědecké konferenci o stavebních památkách doby socialismu architekt Michal Šourek. *Křižovatky architektury. Architektura s rudou hvězdou bez stigmat a předsudků. 5. ročník odborné konference 13. 6. 2013. Závěrečná zpráva* [cit. 24. 7. 2015]. Dostupné z: http://www.krizovatkyarchitektury.cz/2013/download/zz_ka_2013.pdf.

⁶⁸⁰ Národní památkový ústav – knihovna územního odborného pracoviště Praha, V. Müllerová: *Hotel International. Stavebně-historický průzkum*. Praha 1995. *MonumNet: nemovitě památky* [online]. Praha, Národní památkový ústav [cit. 24. 7. 2015]. Záznam IdReg 163453: hotel International. Dostupné z: <http://monumnet.npu.cz/pamfond/list.php?IdReg=163453&Uz=B&PrirUbytOd=03.05.1958&PrirUbytDo=24.07.2015&Limit=25>.

⁶⁸¹ H. Stará: Pražský článek řetězu. *Hospodářské noviny*, roč. 1997, 14. 2., s. 8 (příloha). K. Ksandr: Dejvický hotel dokládá, že zachovat lze i památku socialistického realismu. *Mladá fronta Dnes*, roč. 1999, č. 273, 23. 11., s. 2 (příloha).

stavby a snažili se zproblematizovat negativní předsudky vyplývající z kontextu doby jejího vzniku.⁶⁸²

Povědomí laické veřejnosti ovšem zásadnějším způsobem ovlivnila polistopadová média, která střídmo odborný postoj nesdílela a obraz hotelu International neváhala „zatraktivnit“ reprodukcí vžitých klišé. Nedostatek relevantních informací začaly suplovat historky a spekulace, posilující již před rokem 1989 zakotvenou pověst podivného „*baráku v Dejvicích*“. Znovuotevření části rekonstruované budovy v srpnu 1996 se setkalo s velkým zájmem a „*bývalá mekka komunistických bosů*“ (jak hotel označil bulvární deník *Blesk*) se stala svéráznou atrakcí.⁶⁸³ Vztah polistopadové společnosti k Internationalu podbarvila touha po odreagování vzpomínek na „překonanou“ komunistickou minulost. Ironické charakteristiky, doprovázené parafrázemi zmíněného Werichova citátu, zdůrazňovaly jeho ideové spojení se Sovětským svazem, a to jak po stránce architektury (spojené s údajným vzorem moskevské Lomonosovovy univerzity), tak i původní klientely, v níž převládaly delegace „*ze zemí, kde o pár minut dříve vychází slunce*“ a „*také ze zemí blíž ke gulagům*“, jak poznamenal roku 1994 redaktor *Zemědělských novin*.⁶⁸⁴ Osobnost stavebníka, někdejšího ministra národní obrany Alexeje Čepičky, ilustrovaná historkou o schodech a generálech, pak nabývala tragikomických rysů despotického papaláše, s jehož vrtochy to projektanti *neměli lehké*.⁶⁸⁵

Vizuální „ikoničnost“ hotelu posílil v roce 1993 úspěšný muzikál Jana Hřebejka *Šakalí léta*. Také v jeho příběhu, zpracovaném na základě literární předlohy Petra Šabacha scénáristou Petrem Jarchovským, ovšem stavba sehrála přinejmenším ambivalentní roli. Ačkoli v očích hlavních hrdinů (ve shodě se Šabachovými vzpomínkami) představoval pro svůj exkluzivní vzhled a charakter ozvěnu obdivované a nedostupné Ameriky, pro většinu diváků zafungoval především jako opticky všudypřítomný symbol teprve nedávno odeznělého totalitního režimu, který se v jedné ze závěrečných scén dočká v dynamickém rytmu písně Ivana Hlase *Na kolena* důsledné a výsměšné *desakralizace*.

Porevoluční překódování hotelu se nakonec (navzdory hlasům části veřejnosti) promítlo pouze do dvou jeho prvků: názvu, osazeného nad hlavním vchodem, a rudé pěticípé hvězdy na vrcholu věže, která byla původně (až do zásahu bleskem patrně v 80. letech) na noc

⁶⁸² R. Sedláková: Hotel International v Praze-Dejvicích. *Pro*, roč. 1993, č. 28, s. 31. Táž: Nemilovaný a oblíbený, cit. v pozn. 678. Táž – P. Frič: *20. století české architektury*. Praha 2006, s. 136-139. Sorela: *Česká architektura padesátých let*. Praha 1994, s. 18. V podobném duchu K. Ksandr: Rekonstrukce hotelu, aneb Proměna rudého Internationalu na zelený Holiday Inn. *Stavba*, roč. 1997, č. 2, s. 60-63.

⁶⁸³ D. Soukup – D. Mácha: Komunistická éra je atrakcí. *Blesk*, roč. 1996, 12. 8. Památkovou ochranu některých prvků v původních interiérech hotelu komentovala většina novinářů s údivem nad prioritami památkové péče.

⁶⁸⁴ B. Zelenka: Hvězda zapadla v Podbabě. *Zemědělské noviny*, roč. 1994, č. 265, 11. 11., s. III (příloha).

⁶⁸⁵ K. Stružková: Popelka s rudou hvězdou na čele. *Dobrá večer. Pražské noviny*, roč. 1995, 24. 4., s. 12-13.

rozsvěcována. Její opětovné zprovoznění při natáčení Hřebejkova filmu vyvolalo mezi místními obyvateli nemalé pozdvižení; už v červenci 1993 ale musela být pro dezolátní technický stav sňata.⁶⁸⁶ Vedení hotelu po sérii jednání rozhodlo – ve shodě se žádostí zástupců památkové péče – o zhotovení její repliky, která byla na původní místo osazena roku 1996 a „*kvůli případným nesouhlasným útokům*“ přetřena zlatou barvou.⁶⁸⁷ O rok později, při dokončení rekonstrukce, se její barva znovu změnila, tentokrát – ve shodě s barvou loga vlastnické společnosti *Holiday Inn* – na zelenou a byla podle Karla Ksandra „*symbolicky pootočena o pětáctyřicet stupňů, aby bylo zřejmé, že doba vzniku hotelu je už nenávratně v propadlišti dějin*“.⁶⁸⁸ Opětovné přebarvení na zlatou proběhlo po roce 2006. V té době byl hotel již několik let součástí nového mateřského řetězce, čemuž byl přizpůsoben i jeho název: *Crowne Plaza*. Hlasy některých památkářů a umělců (architekt David Vávra, režisér Jan Hřebejk), aby hvězdě byla navracena původní rudá barva s tím, že budova i společnost jsou na podobnou změnu již dostatečně silné, zůstaly nevyslyšeny.⁶⁸⁹ V případě názvu naopak k návratu „*předrevolučního*“, v obecném povědomí vžitého stavu došlo – rozhodnutím nového vlastníka se z objektu od 1. 7. 2014 stal opět *International*.⁶⁹⁰

Směs domněnek a (dez)interpretací kolem hotelu se neustálým omíláním a vrstvením stala dnes již téměř nerozluštitelnou. Zmínme pro ilustraci dva příklady. V reportáži z roku 1995 uvedla redaktorka Karin Stružková, že výstavba hotelu stála „*astronomických 90 milionů korun*“.⁶⁹¹ Její profesní kolega Jan H. Vitvar již o osm let později psal o částce „*neuvěřitelných 990 milionů tehdejších korun*“, a svůj článek proto doplnil pádným titulkem *Gigantická ubytovna za miliardu*.⁶⁹² Podobně kurátorka Uměleckoprůmyslového muzea Kateřina Hubrtová přisoudila roku 2007 hotelu „*jízlivou přezdítku*“ „*Sen šíleného cukráře*“, kterou mu měli dát samotní Pražané v reakci na jeho dekorativní vzhled.⁶⁹³ Ještě roku 1994

⁶⁸⁶ B. Zelenka: Hvězda zapadla v Podbabě, s. III (příloha).

⁶⁸⁷ Zlatá hvězda na střeše, roč. 1996, 13. 8., s. 3.

⁶⁸⁸ K. Ksandr: Dejvický hotel dokládá..., s. 2. Historička K. Hubrtová proměny barevnosti hvězdy chybně spojuje až s přejmenováním hotelu na *Crowne Plaza*, když uvádí: „*Zvláštní shodou okolností došlo k tomu, že původní symbol – pěticípá hvězda na vrcholku věže – zůstala na svém místě dodnes. [...] Dnešní hotelový řetězec Crown [sic] Plaza má paradoxně ve svém znaku rovněž pěticípou hvězdu, i když v barvě zelené. A tak nakonec stačila pouze výměna zasklení.*“ Jak poukázal už arch. Michal Šourek, logo hotelového řetězce *Crowne Plaza* pěticípou hvězdu neobsahuje a zelená barva (nikoli hvězda) byla součástí logotypů společnosti *Holiday Inn*. Srov. K. Hubrtová: Vysmíváný a nenáviděný, s. 25.

⁶⁸⁹ O. Pavel: Vraťte na *International* rudou hvězdu, žádá architekt. *Hospodářské noviny – IHNED.cz* [online]. 14. 7. 2003 [cit. 24. 7. 2015]. Dostupné z: <http://byznys.ihned.cz/reality/c1-13088310-vratte-na-international-rudou-hvezdu-zada-architekt>.

⁶⁹⁰ R. Oppelt: Dejvický hotel se vrátil k historickému jménu. Je z něj opět *International*. *Metro.cz* [online]. 1. 9. 2014 [cit. 26. 7. 2015]. Dostupné z: http://www.metro.cz/dejvicky-hotel-se-vratil-k-historickemu-jmenu-je-z-nej-opet-international-1r3/co-se-deje.aspx?c=A140901_172502_co-se-deje_rab.

⁶⁹¹ K. Stružková: Popelka s rudou hvězdou, s. 12.

⁶⁹² J. H. Vitvar: Gigantická ubytovna za miliardu. *Mladá fronta Dnes*, roč. 2003, č. 5, 7. 1., s. C/7.

⁶⁹³ K. Hubrtová: Vysmíváný a nenáviděný, s. 25.

přítom tutéž přezdívku uváděl B. Zelenka jako lidové označení varšavského Paláce kultury, jemuž se International svou architekturou přibližuje.⁶⁹⁴ Informaci Hubrtové nicméně vzápětí převzala další média, takže ustálený obraz hotelu byl obohacen o další potřebnou „perličku“.

Jakým způsobem bychom tedy měli ke specifické dejvické dominantě vlastně přistupovat? Jde o panoptikální hříčku tragikomické doby, anebo zpupný pomník totalitní zřůdnosti? Jsem přesvědčen, že pro hlubší pochopení a objasnění významu této budovy je potřeba opustit podobně černobílý způsob uvažování. Cílem následující případové studie nebude pouze opravit některé ze zažitých omylů a historek, ale především interpretovat hotel International v širším časovém a místním kontextu poválečného vývoje dejvické čtvrti.

Dejvice (zejm. jejich východní polovina s ústředním prostorem Vítězného náměstí) představují v kontextu našeho tématu velmi názorný studijní materiál.⁶⁹⁵ Již v meziválečném období se tato čtvrť stala výjimečným příkladem takřka zcela *nově* koncipované městské části, jejíž urbanismus, architektura i názvosloví vytvářely jednotný celek. V 1. polovině 50. let pak byla podrobena neméně ambicióznímu pokusu o překódování a dokončení v duchu vizí „nové“ stalinistické Prahy. Jeho analýza nám pomůže doložit zejména mylnost představy komunistického budování Prahy jako jednostranného „diktátu shora“. Zároveň naznačí způsoby, jakými byly v rámci nevyhraněných zásad soc-realistické architektury kombinovány propagované sovětské vzory s prvky domácích „národních tradic“.

5.1 Englovy Dejvice – prvorepublikový obraz „nové Prahy“?

Až do svého připojení k Velké Praze (1. 1. 1922) byly Dejvice drobnou obcí venkovského charakteru.⁶⁹⁶ Předpoklad jejich dynamické proměny vytvořila veřejná soutěž na „*regulaci Letné a okolí hradu*“, vypsaná roku 1920 nově zřízenou Státní regulační komisí.⁶⁹⁷ Vedle hlavního cíle, jímž bylo vyřešení budoucí podoby letenské pláně (se zamýšlenou budovou parlamentu) a její spojení se středem města, dostali zúčastnění architekti za úkol navrhnout

⁶⁹⁴ B. Zelenka: Hvězda zapadla v Podbabě, s. III (příloha).

⁶⁹⁵ V celé následující studii používám pro zjednodušení pojem *Dejvice*, byť v souvislosti s Vítězným náměstím toto prostorové zařazení odpovídá pouze zčásti, neboť jeho východní dvě osminy spadají administrativně již do katastru sousedního Bubenče (hranice mezi oběma čtvrtěmi prochází Dejvickou ulicí, Vítězným náměstím, třídou Jugoslávských partyzánů a Podbabskou ulicí směrem k Vltavě). Konkrétní budovy, jimiž se budu dále zabývat (hotel International, zamýšlený Ústřední dům armády, bytové domy ministerstva obrany) nicméně ležely a leží v katastrálním území Dejvic, resp. dnešní městské části Prahy 6.

⁶⁹⁶ První písemná zmínka o vsi *Dehnice* pochází z r. 1088. Starší historii Dejvic viz: P. Vlček a kol.: *Umělecké památky Prahy. Velká Praha. A-L*. Praha 2012, s. 231 an.

⁶⁹⁷ Zadání soutěže a charakteristiku jednotlivých návrhů viz *Styl*, roč. II. (VII.), 1921-1922, s. 33-54.

také urbanistickou osnovu budoucí čtvrti v kotlině severně od Pražského hradu.⁶⁹⁸ Jako základ regulačního plánu Dejvic však nakonec členové komise přijali (nikoli bez protestů ze strany zejména mladších projektantů) mimo soutěž podaný návrh jednoho ze svých členů, architekta Antonína Engla (1879-1958, Obr. 26).⁶⁹⁹ Definitivní plán regulace tzv. *severozápadního sektoru Velké Prahy*, zahrnujícího oblast Dejvic a západní části Bubenče, zpracoval Engel v letech 1922-1924 a zohlednil v něm i záměr vlády (přijatý koncem roku 1923) situovat do Dejvic nový areál ČVUT.⁷⁰⁰ Jeho zainteresování na výstavbě Dejvic potrhlo roku 1924 zvolení na post děkana Vysoké školy architektury a pozemního stavitelství a následné jmenování generálním projektantem nových vysokoškolských budov.

Schválený plán vytvářel na dosud téměř nezastavěném území Dejvic monumentální klasickou kompozici blokové zástavby s radiálně okružní sítí ulic a centrálním podkovovitým náměstím, umožňujících díky velkorysým dimenzím hlavních tříd i vnitrobloků doplnění velkými plochami parkové zeleně (pro západněji ležící vyvýšené lokality Baby a Hanspaulky byla vyhrazena uvolněnější osnova ulic s rodinnými domy).⁷⁰¹ V duchu názorů svého někdejšího učitele z vídeňské Akademie Otto Wagnera tak Engel v pražském prostředí aplikoval s mimořádnou důsledností teze o ideální – přehledné a umělecky nadčasové – podobě (velko)města, ztvárněného s použitím střídavého neoklasicistního tvarosloví.⁷⁰²

Prostorový a symbolický střed Dejvic mělo vytvořit rozlehlé *náměstí Vítězství*, pojmenované na počest pomyslného završení československého boje za národní samostatnost v říjnu 1918 (Obr. 28). Jeho prostor byl opticky rozdělen na dvě části: jihovýchodní pravoúhlou (podle Englova názoru půdorysně vhodnější pro „civilní zastavění“) a severozápadní obloukovou, kterou měly zaplnit reprezentativní budovy veřejného charakteru.⁷⁰³ Čelní stranou půdorysné podkovy, ztvárněnou do podoby vítězného oblouku, zároveň procházela hlavní kompoziční osa, směřující z náměstí dál do navazujícího areálu vysokých škol a zakončená budovou rektorátu s věží. Monumentalitu náměstí podtrhovalo navrhované vydláždění a vztyčení sloupu či obelisku v průsečíku pohledových os.

⁶⁹⁸ Reprodukce všech soutěžních návrhů viz *Styl*, roč. II. (VII.), 1921-1922, s. XXII-XLVI.

⁶⁹⁹ K Englově osobě podrobně R. Sedláková – P. Krajčí (eds.): *Antonín Engel 1879-1958: architekt, urbanista, pedagog*. Praha 1999. Originál Englova soutěžního návrhu z r. 1920 je dnes uložen v Archivu architektury a pozemního stavitelství Národního technického muzea v Praze.

⁷⁰⁰ *Česká technika – Czech Technical University*. Praha 2002, s. 102.

⁷⁰¹ Rozbor této promyšlené kompozice nabízí K. Bečková: Englovy Dejvice. Jak se z vesnice stalo velké město. *Za starou Prahu*, roč. 2013, č. 1, s. 6.

⁷⁰² A. Engel: *O regulaci a výstavbě Bubenečsko-Dejvické*. Archiv architektury a stavitelství NTM Praha, fond č. 9 (Antonín Engel), položka 20110426/01.

⁷⁰³ Srov. A. Engel: *Náměstí Vítězství v Praze-Dejvicích. Jeho vznik, vývoj a stavba. Zvláštní otisk z „Průvodce světem techniky“ z roku 1939, sešit 7*. Praha 1939, s. 6.

Dejvice se v meziválečném období staly nejdynamičtější se rozvíjející pražskou čtvrtí s prudce narůstajícím počtem obyvatel a domů (z 285 čísel popisných v roce 1910 na 354 v roce 1921, 1330 v roce 1930 a 1847 roku 1950).⁷⁰⁴ Urbanisticky a architektonicky jednotně koncipovaným plánem představovaly (od doby tzv. pražské asanace někdejšího židovského ghetta) nejrozsáhlejší pokus vytvořit v organismu Prahy *nový celek*, který by odpovídal soudobým dopravním, hygienickým a sociálním standardům a zároveň patřičně reprezentoval režim nového státu, zejména jeho (s ohledem na instituce, které byly do Dejvic umístěny) vojenskou a vědeckovýzkumnou tradici. Důstojný rámec pozvolna rostoucí tradicionalistické architektury proto mezi lety 1925-1931 doplnily i zvolené tematické okruhy uličního názvosloví, odkazující zvláště na konstruovanou legionářskou tradici významných bojišť, jednotek a hrdinů 1. světové války (ulice jižně a východně od Vítězného náměstí).⁷⁰⁵ Symbolickou prestiž nové čtvrti zvyšovalo těsné sousedství s prezidentským sídlem: triumfální kompozice hlavního náměstí měla být podle původního záměru radiálou dnešní Svatovítské ulice na areál Pražského hradu i přímo napojena.⁷⁰⁶

Výjimečnost Dejvic v kontextu pražských architektonických vizí spočívá zejména ve vysoké míře uskutečnění původního záměru, umožněné stabilizovanými poměry meziválečné republiky. Od roku 1923 do konce 30. let probíhala výstavba jednotlivých bytových domů podle navržené urbanistické osnovy. Engel osobně dohlížel na realizaci jednotné podoby fasád bytových domů na Vítězném náměstí, kde zároveň navrhl monumentální budovu Hlavního štábu (1935-1937).⁷⁰⁷ Jeho druhým klíčovým projektem se stala státem financovaná výstavba areálu ČVUT, jehož základní kámen 21. 6. 1925 slavnostně položili prezident T. G. Masaryk, předseda vlády Antonín Švehla a primátor Karel Baxa.⁷⁰⁸ Intenzivní výstavbu čtvrti přerušila až hospodářská krize 30. let, následné vypuknutí války a vyhlášení stavební uzávěry.

Antonín Engel věnoval konceptu Dejvic velkou část svého profesního života a neváhal jeho principy opakovaně obhajovat. I po roce 1945 nadále usiloval o dokončení urbanisticky klíčového areálu techniky a přiléhající polokruhové části Vítězného náměstí. Všechny tyto pozemky byly již v meziválečném období vyhrazeny pro potřeby ČVUT. Pokračování projektu však brzdila jeho ekonomická náročnost i nejasnosti kolem využití budoucích

⁷⁰⁴ P. Vlček a kol.: *Umělecké památky Prahy. Velká Praha. A-L*, s. 233.

⁷⁰⁵ M. Lašťovka a kol: *Pražský uličník. 1. díl (A-N)*. Praha 1997, s. 133-134.

⁷⁰⁶ Staniční budovu dejvického nádraží využíval T. G. Masaryk pro pravidelné cesty na letní sídlo v Lánech; r. 1927 byla vybavena i prezidentským salonkem se samostatným nástupištěm.

⁷⁰⁷ Nová úřední budova v Dejvicích. *Legie*, roč. 1937, č. 19, 13. 5., s. 7.

⁷⁰⁸ Z původního plánu byly realizovány bloky Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství (A. Engel a Severin Ondřej, 1926-1931), Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství (A. Engel a Theodor Petřík, 1929-1937) a budova Masarykovy studentské koleje v dnešní Thákurově ulici (A. Engel, 1923-1925).

objektů v čele náměstí, které Engluv plán charakterizoval pouze obecně jako „veřejné budovy“.⁷⁰⁹ Interní soutěž ohlášená vedením ČVUT na počátku února 1948, která by sporné otázky vyjasnila, vzhledem k nastalým politickým změnám neproběhla.⁷¹⁰ Následující léta pak nejen nepřinesla pokračování výstavby podle Englova plánu, ale zpochybnila i samotné umístění technických škol v Dejvicích.⁷¹¹

5.2 Dejvice a armáda – osudové spojení?

Postupné soustředování centrálních úřadů československé vojenské správy v dejvicko-bubenečské oblasti začalo již záhy po vzniku samostatného státu. Roli zde hrála blízkost Pražského hradu (ministr národní obrany sídlil v letech 1918-1920 přímo na Hradě a v letech 1920-1926 v budově někdejší kadetní školy v hradčanské ulici Na Valech), ale především teprve vznikající urbanistický plán, umožňující výstavbu nových budov dle potřeb jednotlivých institucí.⁷¹² Nejreprezentativnějším vojenským objektem meziválečných Dejvic se stalo sídlo Hlavního (od r. 1950 Generálního) štábu československé branné moci, jehož patnáctiosé průčelí opticky ovládlo Vítězné náměstí. Vzhled tohoto objektu, realizovaného v letech 1935-1937 spolu s navazujícími budovami penzijní likvidatury a Vojenské ústřední účtárny, se stal výsledkem komplikovaných jednání arch. Engla s vojenskou projekční kanceláří, jejíž původní projekt z konce 20. let odmítl jako neslučitelný s předpokládaným budoucím vzhledem náměstí a nakonec jej sám kompletně přepracoval.⁷¹³ Celá záležitost se však stala jen nepříjemnou epizodou ve srovnání s riziky, která Englově koncepci Dejvic přinesly počátkem 50. let aktivity *lidovědemokratické* armády a jejího nového ministra.

Poúnorové proměny československé branné moci se ve fyzickém prostoru Dejvic a Bubeneče odrazily nejrychleji v místním názvosloví. 7. 10. 1950 proběhla u příležitosti Dne československé armády mimořádná schůze pléna ONV Prahy 6, na níž došlo k přejmenování Montgomeryho ulice na Dejvickou a Eisenhowerovy na Československé armády. Přítomný bezpečnostní referent ve svém projevu zdůraznil, že přejmenováním „*dvou ulic nesoucích*

⁷⁰⁹ A. Engel: *Náměstí Vítězství v Praze-Dejvicích. Jeho vznik, vývoj a stavba*, s. 8.

⁷¹⁰ P. Vorlík: *Areál ČVUT v Dejvicích v šedesátých letech*. Praha 2006, s. 27.

⁷¹¹ Ještě po Únoru 1948 vytvořil Engel pro vedení ČVUT několik nerealizovaných návrhů, rozvíjejících původní projekt: budovy Vysoké školy hospodářských věd (1949-1950) a ústřední budovy ČVUT v ose hlavní třídy areálu (1950-1953).

⁷¹² Východně od vznikajícího Vítězného náměstí (již na katastru Bubeneče) šlo o celkem třináct budov pro aparát ministerstva národní obrany, včetně sídla ministra (Čsl. armády a nám. Svobody, 1921-1926) a mohutný objekt Vojenského zeměpisného ústavu (Rooseveltova, 1921-1925, arch. Bedřich Feuerstein). V Dejvicích bylo postaveno sídlo Vojenského technického a leteckého ústavu (Kafkova, 1931-1933).

⁷¹³ A. Engel: *Náměstí Vítězství v Praze-Dejvicích. Jeho vznik, vývoj a stavba*, s. 9.

jména válečných štváčů“ se „vychází vstříc přání širokých vrstev lidu“; zástupce armády pak tvrdě odsoudil „kapitalistické vedení armády za první republiky, které vedlo k Mnichovu“. ⁷¹⁴ Likvidace dvou názvů z roku 1946 bylo jen prvním krokem k rozsáhlé vlně přejmenovávání, kterou rada ÚNV nechala provést na celém území Prahy v letech 1951-1952. Početnou skupinu dejvických místních jmen spojených s legionářskou tradicí první republiky převrstvil nový, rovněž vojenský tematický okruh, upomínající na východní odboj 2. světové války a vojensko-politické dějiny SSSR. ⁷¹⁵ Také ústřední náměstí (přejmenované r. 1947 na Náměstí presidenta dr. Edvarda Beneše) získalo roku 1952 jméno Velké říjnové revoluce. ⁷¹⁶

Už v jedné z předchozích kapitol jsme mezi představiteli komunistického režimu, kteří se nejinitiativnějším způsobem podíleli na utváření podoby „nové Prahy“, uvedli ministra národní obrany Alexeje Čepičku (1910-1990, Obr. 27). ⁷¹⁷ Zeť prezidenta Klementa Gottwalda se své funkce ujal 25. 4. 1950 a odvolán byl v souvislosti s opatrným procesem destalinizace v rámci KSČ 25. 4. 1956. Období jeho působení je spojeno s razantním posílením pozice armády v rámci stranických a vládních priorit a její cílenou výstavbou podle sovětského vzoru. S podporou svého tchána i početné skupiny sovětských poradců vytvářel Čepička ze svého resortu uzavřenou oblast, jejíž vnitřní záležitosti byly fakticky vyňaty z rozhodovací pravomoci stranických orgánů a podřízeny pouze kontrole ministra. ⁷¹⁸ Ve shodě s prioritami prvního pětiletého plánu (upravovaného pod tlakem sovětské strany) a dobově vyostřenou atmosférou bipolární Evropy nabývalo na významu rozsáhlé zbrojení, resp. přezbrojování, prudce narůstající počet vojáků i zaměstnanců vojenského správy a přidružených organizací. Podle Karla Kaplana Čepička usiloval o „*zformování armády v samostatný organismus, útvar, jehož struktura by se podobala nebo přibližovala uspořádání společnosti. Základnou organismu zůstával vojensko-průmyslový komplex, který byl ‚obalen‘ řadou kulturních, společenských, sportovních institucí, které s armádou přímo nesouvisely, ale měly zvyšovat její společenskou prestiž*“. ⁷¹⁹

⁷¹⁴ Přejmenování ulic v obvodě Prahy 6. *Praha*, roč. 53, 1950, č. 26, 29. 10., s. 18.

⁷¹⁵ Mj. ulice Banskobystrická, Buzulucká, Kapitána Nálepky, Majora Schramma (dnes České družiny), Slovenského povstání (dnes Svatovítská), náměstí A. V. Suvorova (dnes Bachmačské nám.), V. V. Kujbyševa (dnes Wuchterlova). Srov. příslušná hesla v: M. Lašťovka a kol: *Pražský uličník. Díl 1 (A-N) a Díl 2 (O-Ž)*. Praha 1997 a 1998.

⁷¹⁶ President republiky děkuje městu Praze. *Věstník*, roč. III, 1947, č. 47, 22. 11., s. 1.

⁷¹⁷ K Čepičkově osobě dosud zejm. K. Kaplan: *Alexej Čepička – dobová dramata komunistické moci*. Brno 2011. J. Pernes – J. Pospíšil: *Alexej Čepička. Šedá eminence rudého režimu*. Praha 2008. Závažným nedostatkem obou těchto publikací je nicméně absence poznámkového aparátu.

⁷¹⁸ K. Kaplan: *Alexej Čepička*, s. 104-105.

⁷¹⁹ K. Kaplan: *Alexej Čepička*, s. 112. Armáda tak vedle stávajícího nakladatelství *Naše vojsko* (zal. 1945) a periodik (k týdeníku *Obrana lidu* přibyl r. 1952 čtrnáctideník *Československý voják*) získala počátkem 50. let i vlastní kino, filmové studio produkující výcvikové a dokumentární filmy (*Československý armádní film*, 1951),

V prostoru města probíhala ambiciózní prezentace komunistické armády jako dědičky nejlepších „národních tradic“ (tj. zejm. husitství) a pevné opory *nového* společenského řádu zejména každoročními vojenskými přehlídkami na Letné (od její úpravy r. 1951), v ideově a umělecky upraveném prostředí památníku na Vítkově a v expozicích Vojenského historického muzea (od r. 1951 v hradčanském Schwarzenberském paláci) a Muzea československé armády (od r. 1954 v objektu někdejšího Památníku osvobození pod Vítkovem).⁷²⁰ Vedle těchto prestižních projektů realizovalo ministerstvo obrany v Praze také vlastní bytovou výstavbu, zajišťovanou vesměs podnikem Vojenské stavby.⁷²¹ V 1. polovině 50. let byly realizovány zejména jednopatrové rodinné domky pro důstojníky poblíž vojenské nemocnice na Petřinách, typové projekty sídlišť Na Dědině (v blízkosti ruzyňských kasáren) a Na Pískách (ve východní části Dejvic) a neorenesanční „sorelová“ svobodárna pro poddůstojníky na Smíchově (arch. Jiří Ontl, 1955).

Nejvýznamnějším a nejpřirozenějším polem působnosti se ovšem pro Čepičkou autoritativně prosazované plány stal dejvický „armádní okrsek“. Ve způsobu jeho zamýšlené fyzické a symbolické transformace se do značné míry odrážel dobový charakter ministerstva obrany jako uzavřeného, disciplinovaného a sebevědomého sektoru, jehož představitelé neváhali vstupovat ani do záležitostí civilní správy. Zatímco západní vilová část Dejvic měnila po Únoru 1948 „pouze“ majitele, mezi nimiž přibývalo armádních funkcionářů, nedokončená bloková struktura centrální partie s velkorysími třídami a náměstím nahrávala úvahám o důslednějším způsobu manifestování „nové doby“.

5.3 Hotel International a Ústřední dům armády – dva sny o pražském mrakodrapu?

Stavební aktivity ministerstva obrany se v centru Dejvic během Čepičkova působení soustředily do dvou lokalit: náměstí Velké říjnové revoluce a areálu někdejších cihelen na Julisce v podbabské kotlině. V obou měly postupně vyrůst rozsáhlé areály s dominantními věžovými objekty v duchu socialistického realismu. Nejspíš právě geografická blízkost a

Armádní operu (1954) a dvojici divadel: 21. 6. 1950 dosavadní Městské divadlo na Vinohradech, změněné na *Divadlo československé armády*; r. 1951 někdejší divadlo D 34, převedené do armádní správy z iniciativy jeho ředitele E. F. Buriana pod názvem *Armádní umělecké divadlo*.

⁷²⁰ J. Křivánek: V museu československé armády. *Obrana lidu*, roč. 1954, č. 189, 6. 8., s. 5. H. Solarová: Vojenské historické museum. *Dotto*, roč. 1954, č. 231, 23. 9., s. 5.

⁷²¹ Takto vznikající bytové jednotky byly vyňaty z fondu spravovaného národními výbory a o jejich přidělování rozhodovaly příslušné útvary vojenské správy. Srov. K. Kaplan: *Alexej Čepička*, s. 108.

společný iniciátor způsobily, že okolnosti vzniku obou staveb – nerealizovaného Ústředního domu armády (ÚDA) a postaveného hotelu International – byly a dodnes jsou v literatuře vzájemně spojovány. Podle rozšířeného podání byl monumentální projekt domu armády na Vítězném náměstí po sérii diskuzí a na doporučení historika umění Václava Viléma Štecha nakonec zredukován na „pouhý“ vojenský hotel a navíc „odsunut“ do podbabské kotliny tak, aby při dálkových pohledech ze střechy Národního divadla (sic) nenarušoval panorama Pražského hradu.⁷²² Tato změna pak někdy bývá přímo či nepřímo vykládána jako projev úspěšného odporu (koho ale vlastně?) proti plánům, které chtěl Praze vnutit *režim*.⁷²³

Skutečnost je o něco méně dramatická. Dejvické „věže“ představují dva odlišné projekty, byť spojené osobou zadavatele. Byly bezesporu politicky motivovaným a autoritativně prosazovaným pokusem o intervenci do stávajícího městského prostoru. Dochované archivní materiály však naznačují, že jejich plánování a realizace neprobíhaly zdaleka pouze jako jednostranný diktát „komunistických mocipánů“. ⁷²⁴ V následujících odstavcích se proto při bližším popisu obou prestižních projektů pokusím nalézt odpověď na několik zásadních otázek. Jakým způsobem byly zapojeny do komunistického budování „nové Prahy“? Jak vystupovaly vůči stávajícímu (tj. prvorepublikovému) urbanistickému kontextu lokality? Jak výraznou roli hrál při jejich vzniku ministr obrany Čepička? A proč byla u obou zvolena za základní architektonický prvek věž?

5.3.1 Hotel International a vojenský areál v Podbabě

Chronologicky starší z obou projektů je (oproti často uváděným domněnkám) dnešní hotel International. První záměr na výstavbu této budovy je datován rokem 1950; definitivně dokončena byla roku 1957. Během této relativně krátké doby nicméně zásadně změnila lokalitu, vnější vzhled a nakonec i účel a jméno.

Nedlouho po svém nástupu do funkce ministra v roce 1950 se Alexej Čepička rozhodl vyřešit dosavadní nevyhovující stav ubytování zaměstnanců vojenské správy na území Prahy

⁷²² Patrně poprvé zmiňuje tuto verzi V. Šlapeta: *Ingenieure der Menschenseelen. Niedergang der tschechoslowakischen Architektur 1945-1960. Stadtbauwelt*, Jg. 1995, Heft 40, s. 2314. V podobném duchu K. Ksandr: *Rekonstrukce hotelu, aneb Proměna rudého Internationalu na zelený Holiday Inn. Stavba*, roč. 1997, č. 2, s. 61-62. Též R. Biegel: *Problém dostavby Vítězného náměstí v Dejvicích znovu otevřen. Za starou Prahu*, roč. 2003, č. 1, s. 14.

⁷²³ „Praha měla na rozdíl od Varšavy a Moskvy velké štěstí, že se jí podařilo doslova uklidit tuto výškovou budovu do dolíku [...], a to ještě na samý okraj hlavního města.“ M. Polák a kol.: *Praha 6 křížem krážem*. Praha 2011, s. 159.

⁷²⁴ J. H. Vitvar: *Gigantická ubytovna za miliardu. Mladá fronta Dnes*, roč. 2003, č. 5, 7. 1., s. C/7.

výstavbou nové svobodárny v Dejvicích.⁷²⁵ Objekt se zhruba 200 lůžky měl umožnit uvolnění části hotelových kapacit v centru města, které vojáci dosud blokovali, a poskytnout možnost přechodného či trvalého ubytování svobodným, popř. bezdětným důstojníkům i členům Armádního uměleckého souboru Víta Nejedlého, pro jejichž potřeby měla v objektu sloužit velká tělocvična.⁷²⁶ Oddělená část měla být vyhrazena zahraničním hostům ministerstva.

Pro umístění novostavby zvažovalo ministerstvo postupně několik lokalit v dejvicko-bubenečském obvodu, jejichž využitelnost bylo nutné projednat se zástupci plánovacího referátu ÚNV. Ti zamítli původní návrh na využití volné lokality mezi náměstím Interbrigády a bubenečským hřbitovem (koncem 50. let zde nakonec vyrostla budova základní školy); další zvažovaná parcela na nároží ulic Na Dionysce a Šlejnické nevyhovovala svými stísněnými rozměry (ministerstvo zde do r. 1956 realizovalo řadový bytový dům). Vzhledem k vyhrazení většiny dalších volných pozemků v Dejvicích k jiným veřejným účelům (např. ČVUT) přidělilo nakonec město vojenské správě (přes její značnou nelibost) zanedbaný pozemek bývalých cihelen poblíž usedlosti Juliska přiléhající k východní straně Koulovy ulice. Ubytovna zde měla být zapojena do zamýšleného komplexu kasáren a užitkových budov, který by svou hmotou zároveň při pohledu z ulice opticky kryla.

Realizací stavebního programu byli pověřeni architekti Vojenského projektového ústavu pod vedením Františka Jeřábka; provádějící firmou byl národní podnik Konstruktiva.⁷²⁷ V červnu 1951 byl zpracován zastavovací plán celé lokality mezi ulicemi Šlejnická, Pod Juliskou, Čínská a Koulova. Přestože meziválečný regulační plán Antonína Engla zde počítal s prodloužením ulic Kotěrovy a Zemědělské a rozdělením do tří polouzavřených domovních bloků, vojenská správa tlačila při jednáních s ÚNV na ponechání prostoru jako celistvého uzavřeného areálu. Protože úředníci plánovacího referátu trvali na nutnosti dodržet při nové výstavbě regulační linii i výškovou úroveň dosavadní meziválečné zástavby, vypracovali projektanti dvě předběžné alternativní studie.⁷²⁸ První úspornější počítala se symetrickým

⁷²⁵ Popisovaný průběh výstavby je rekonstruován na základě interních dokumentů ministerstva obrany, zejm.: Vojenský historický archiv (dále VHA) Praha, fond Ministerstvo národní obrany (dále MNO) – 1954, kart. 19, sg. 62/2. VHA Praha, MNO 1956, kart. 451, sg. 8/7/1 a kart. 629, sg. 30/3/3b. Dále rovněž Národní galerie (dále NG) Praha – Sbírka architektury, Projekt hotelu Družba (Juliska), s. 1-2.

⁷²⁶ Armádní umělecký soubor (AUS) Víta Nejedlého byl profesionálním uměleckým souborem československé armády (do r. 1950 součástí Ústředního domu armády). Zformoval se r. 1943 z hudební čtyřpěti v rámci československých vojenských jednotek v SSSR pod vedením dirigenta a skladatele Víta Nejedlého (syna Z. Nejedlého) a od jeho tragické smrti r. 1945 nesl jeho jméno. V průběhu 50. let tvořily jeho strukturu symfonický orchestr, mužský pěvecký sbor, taneční orchestr, balet a estrádní sekce. Zanikl r. 1995.

⁷²⁷ Dalšími členy projekčního týmu byli architekti P. Antoň, Milan Brzák, Jiří Číla, Miloslav Hudec, M. Vintera, Miroslav Vyšín a František Trmač. Prakticky jediným dohledatelným zdrojem informací k osobě F. Jeřábka je nekrolog z r. 1991 – viz J. Číla: Za architektem Františkem Jeřábkem. *Architekt*, roč. 1991, č. 17 (září), s. 2.

⁷²⁸ VHA Praha, MNO 1956, kart. 451, sg. 8/7/1, Důvodová zpráva, s. 1.

blokem tvořeným bočními křídly svobodáren o výšce 4-5 pater (tedy odpovídající okolní zástavbě) a osmipatrovou střední hotelovou částí se společenskými místnostmi ve dvorním traktu. Druhá zvažovala zvýšení střední části na 12 podlaží do podoby věžové dominanty. Toto řešení nicméně projektanti ani zástupci plánovacího referátu nepokládali za optimální pro danou lokalitu a doporučovali prověřit celý záměr formou užší soutěže či dalších studií. To ale ministr odmítl vzhledem k „*naléhavosti úkolu*“ (stavba měla být podle jeho požadavku hotova do konce roku 1953) a režimu utajení, který jej provázel.⁷²⁹ Obě alternativy pak nečekaně předložil k posouzení přímo politbyru ÚV KSČ, které 19. 9. 1951 schválilo alternativu výškové stavby s předpokládaným rozpočtem 120 milionů. Střední část objektu (8.-12. patro) měla být vyhrazena hotelovému ubytování „*zahraničních hostů*“, vzhledem k dobovým okolnostem zejména z řad sovětských vojenských poradců a vládních delegací.⁷³⁰

Nejpozději v tomto momentě začala původní idea řadové ubytovny nabývat z iniciativy samotného Čepičky mnohem reprezentativnější podoby. Jak dokládají interní dokumenty vojenské správy, ministr do politbyrem schválené koncepce projektu v následujících letech opakovaně zasahoval. Již roku 1952 stanovil, aby pokoje ve středové části byly vybaveny na úrovni nejvyšší hotelové třídy A a nedlouho poté na návrh náčelníka Hlavní politické správy schválil zvýšení obytného standardu i v bočních křídlech svobodáren, jejichž garsoniéry měly získat kuchyňku i (v dobových bytových poměrech mimořádnou) vlastní koupelnu. Toto „zkvalitnění“ se pak promítlo do nutnosti rozšířit budovu o dvorní trakt s restauračními provozy. V letech 1952-1953 byl pak do projektu z Čepičkova pokynu zapracován i rozsáhlý podzemní protiatomový kryt pod levým křídlem (s kapacitou 600 osob), na konečných 14 pater byla zvýšena věž a úprav doznala i její výtvarná podoba.⁷³¹ Do oblasti mýtů je naopak nutné odkázat opakovaně uváděnou historku, podle níž si Čepička vymohl úpravu (dle různých verzí ubourání nebo dostavění) počtu stupňů na hlavním schodišti na dvacet dva, aby na něm při předpokládaném uvítání Stalina mohlo stát všech tehdejších čtyřiačtyřicet československých generálů.⁷³² Postačí konstatovat dva údaje: československá armáda

⁷²⁹ NG Praha – Sbírka architektury, Projekt hotelu Družba (Juliska), s. 2.

⁷³⁰ Sovětské poradcí přicházeli na ministerstvo obrany a do armády během druhé poloviny roku 1950 na základě Čepičkou iniciované žádosti československé vlády. Jejich počet se nakonec ustálil na 280 důstojníků pod vedením generálplukovníka N. I. Guseva. Srov. K. Kaplan: *Alexej Čepička*, s. 73.

⁷³¹ VHA Praha, MNO 1956, kart. 451, sg. 8/7/1, Důvodová zpráva, s. 5.

⁷³² K. Hubrtová historku rozvíjí informací, že údajné přidání dvou schodů „*znamenal značné stavební komplikace a konečnou změnu výškové úrovně celé střední části objektu, která je patrná dodnes*“. Nelogičnost tohoto údaje je zjevná už při bližším pohledu do stavebních plánů či samotného interiéru budovy. K. Hubrtová: *Vysmívaný a nenáviděný*, s. 24.

disponovala v roce 1954, kdy byl hotel v hrubé stavbě dokončen, celkem 99 generály a inkriminované vstupní schodiště mělo a má schodů pouze dvacet.⁷³³

Ze zmínek v projektové zprávě arch. Jeřábka i z porevolučních vzpomínek jeho spolupracovníků M. Brzáka a F. Trmače nicméně vyplývá, že právě ministrovy pokyny byly rozhodující pro proměnu původně spíše funkcionalisticky laděného projektu do podoby mnohem těsněji sledující zásady aktuálně propagovaného socialistického realismu.⁷³⁴ Spíše než o „démonickém“ charakteru Čepičkovy osoby nicméně tato skutečnost svědčí o postupné politizaci celé stavební zakázky, kterou ambiciózní ministr využil pro vlastní, potažmo armádní sebe prezentaci, a následně z pozice zadavatele a investora bedlivě sledoval její průběh. Dekorativní styl sorely mohl z Čepičkova pohledu představovat optimální nástroj k dosažení co nejvýstavnějšího účinku novostavby, navíc podepřený sovětskými vzory, o jejichž závaznosti ministr v jiných politicko-ekonomických oblastech nepochyboval. Jak ještě uvidíme, neměl Čepička problém novou výtvarnou doktrínu akceptovat a posléze vyžadovat i na dalších armádních zakázkách (ÚDA, zmíněná smíchovská svobodárna).

Pro tým mladých projektantů přinášel tento požadavek nutnost „osvojit si“ vágní zásady sorely a aplikovat je na již rozpracovaný projekt, a to ve velmi krátkém čase a pod setrvalým tlakem ministerstva na co nejrychlejší tempo výstavby. Výsledná podoba hotelu tak byla mnohem více než Čepičkovým „diktátem“ výsledkem pracné snahy samotných architektů o nalezení žádoucího „socialistického“ výrazu. Ti v rozhovorech a prohlášeních provázejících postupující výstavbu přiznávali, že projekt je pro ně „*velikou školou zkušeností*“. Poukazy na nedostatek studijního materiálu a času při projekční práci zároveň využívali jako obranný argument před potenciálními kritiky.⁷³⁵ Výsledek nakonec dopadl v očích komunistických představitelů úspěšně. Koncem července 1954 navštívil rozestavěný objekt zástupce hlavního projektanta Moskvy A. V. Vlasova architekt Michail Vasiljevič Posochin a v kladném posudku pochválil jeho „*výraznou architekturu*“, „*využití domácích materiálů*“ i „*vynikající úroveň řemeslných prací*“.⁷³⁶ Stanovisko sovětského experta pak potvrdilo vyznamenání Za

⁷³³ Počet československých generálů v průběhu Čepičkova působení vlivem politických čistek kolísal: ze 110 (r. 1950) na 79 (r. 1952) a 96 (r. 1953). Podle: A. Maskálík: *Elita armády. Československá vojenská generalita*. Banská Bystrica – Košice 2012, s. 846.

⁷³⁴ Podle Trmače a Brzáka prosadil Čepička mj. doplnění vrcholu věže neorenesanční arkádou. Srov. K. Ksandr: *Rekonstrukce hotelu, aneb Proměna rudého Internationalu na zelený Holiday Inn*, s. 62.

⁷³⁵ NG Praha – Sběrka architektury, Projekt hotelu Družba (Juliska), s. 6. Také zástupci vojenské správy přiznávali zdržení, které projektu způsobila „*neujasněná otázka socialistického realismu v architektuře*“. VHA Praha, MNO 1954, kart. 19, sg. 62/2/1-31, vyjádření ke správě ministerstva financí ze dne 15. dubna.

⁷³⁶ Jak pokračuje výstavba věžového domu v Praze. *Lidová demokracie*, roč. 1954, č. 192, 11. 8., s. 3. D. Janek: Sgrafitta na věžovém domě. *Svět práce*, roč. 1954, č. 35, 26. 8., s. 9.

zásluhy o výstavbu, které všem členům tvůrčího kolektivu Vojenského projektového ústavu udělil 30. 4. 1955 na návrh vlády prezident Zápotocký.⁷³⁷

Zmíněná snaha ministra, potažmo orgánů vojenské správy dokončit objekt v co nejkratším termínu zásadně ovlivňovala jeho realizaci od samého počátku. Už zahájení prací v dubnu 1952 proběhlo bez dohotovení stavební a rozpočtové dokumentace, kterou pak byli projektanti nuceni zpracovávat souběžně s postupující výstavbou. Stavbu provázal téměř chaotický proces dodávání plánů přímo stavbyvedoucím, jejich zpětné schvalování a početné upravující pokyny ze strany ministerstva.⁷³⁸ Dodatečné změny objemu, vybavení i slohového tvarosloví se společně s technickými komplikacemi odrazily nejen v neustálém zpoždování vytčených termínů, ale i prodražování.⁷³⁹ K definitivní verzi projektu dospěli architekti až v roce 1954, tj. dva roky po zahájení stavby. Ještě koncem roku 1955 si přitom nové vedení hotelu vymohlo zastavení dokončovacích prací v prostoru tělocvičny a její zcela nekoncepční přeměnu na společenský sál.⁷⁴⁰

Roku 1954 získal dosud anonymní objekt ministerským rozkazem status vojenského hotelu a pod názvem *Družba* byl zařazen jako samostatná hospodářská jednotka pod Ústřední dům armády.⁷⁴¹ Náčelníkem hotelu, podřízeným Hlavní politické správě ministerstva obrany, byl jmenován major František Čamra.⁷⁴² V lednu a březnu 1955 byla zprovozněna obě boční křídla svobodáren, kam byli nastěhováni první důstojníci.⁷⁴³ I po tomto datu ale (přes provedenou kolaudaci) probíhaly v pokojích a chodbách dokončovací práce včetně např. elektroinstalací a výměny zámků.⁷⁴⁴ Střední věžový trakt s hotelovými pokoji a náročnou uměleckou výzdobou byl předán do užívání až v srpnu 1956.⁷⁴⁵

⁷³⁷ NG Praha – Sběrka architektury, Projekt hotelu Družba (fotokopie vyznamenání). Vedoucí projektant arch. Jeřábek byl navíc odměněn i Řádem práce.

⁷³⁸ VHA Praha, MNO 1954, kart. 19, sg. 62/2.

⁷³⁹ Severní křídlo budovy bylo z důvodu nestabilního podloží nutné založit na železobetonových studních, sahajících do hloubky až 20 metrů.

⁷⁴⁰ VHA Praha, MNO – 1955, kart. 701, sg. 62/1/278, dopis náčelníka hotelu F. Čamry Hlavní ubytovací správě ministerstva obrany z 4. 6.

⁷⁴¹ VHA Praha, MNO – 1954, kart. 19, sg. 62/2/1-13, opis rozkazu A. Čepičky náčelníkovi generálního štábu ve věci zřízení hotelu Družba ze 14. 7. V interních materiálech ministerstva se do té doby nepravdělně objevuje obecné označení *Juliska*.

⁷⁴² VHA Praha, MNO – 1955, kart. 70, sg. 84/5/5-3, návrh zatímního statutu hotelu Družba z 9. 3.

⁷⁴³ Nepodařilo se tak naplnit původní závazek pracovních kolektivů odevzdat tuto část objektu do 15. 10. 1954. Srov.: Na stavbě výškového domu. *Obrana lidu*, roč. 1954, č. 140, 11. 6.

⁷⁴⁴ VHA Praha, MNO – 1955, kart. 70, sg. 84/5/6-7, hlášení o průběhu ubytování důstojníků ze 14. 2. a rozbor plnění plánu z 20. 5.

⁷⁴⁵ Konečný termín dokončení celého objektu tak byl výsledkem několikerého odkladu: z původního 31. 12. 1954, následně konce roku 1955 a posléze 30. 4. 1956. VHA Praha, MNO – 1956, kart. 451, sg. 30/3/2-a, zpráva o průběhu výstavby a vynaložených nákladech z 14. 2.

S nejasnostmi a problémy, které provázely reálnou výstavbu, a které se naplno odrážejí v interních zprávách jednotlivých složek ministerstva obrany, ostře kontrastuje obraz vytvářený dobovým tiskem. Média začala o tajném vojenském objektu soustavně informovat až od dokončení hrubé stavby v roce 1954, kdy se jeho vysoká hmota stala již pro okolí nepřehlédnutelnou. Jeho účel si však běžní Pražané mohli pouze domýšlet, neboť novináři psali zásadně pouze o „*věžovém domě*“, který „*svým obyvatelům*“ poskytne vysoký standard bydlení v garsonkách i hotelových apartmánech. I přes zamlčení svého zadavatele byl ovšem objekt dobovými komentáři důsledně zařazován do celkového pozitivního obrazu „*nové Prahy*“. V její prezentaci nalezneme takřka všechny prvky „*budovatelské*“ rétoriky, které jsme se v předchozích kapitolách pokusili zmapovat. Sílu dobového pokroku, který mění město k lepšímu, podtrhoval sugestivně líčený kontrast „*staré*“ zanedbané periferie Julisky s novostavbou, která díky umu techniků a architektů „*svou monumentalitou okrášlí vzhled naší Prahy*“.⁷⁴⁶ Hlavními hrdiny reportáží se stávaly pracovní čety zedníků, tesařů a omítkářů, obětavě plnící vytčený plán a přijímající nové a nové pracovní závazky, zejména u příležitosti X. sjezdu KSČ v červnu 1954.⁷⁴⁷ Do popředí byly stavěny objemy spotřebovaného materiálu, „*výkonné sovětské stroje*“ využívané na staveništi, moderní a kompletní vybavení bytů („*takže sem obyvatelé budou moci přijít jen s kufrem*“) i náročné umělecké provedení, které „*podstatně přispěje k architektonické výzdobě nové Prahy*“.⁷⁴⁸

Nejzásadnější informací, kterou žádný z redaktorů neopomněl zdůraznit, byly ovšem rozměry novostavby, která se s celkovými 88 metry stala nejvyšší obytnou budovou Prahy i celého Československa.⁷⁴⁹ Dejvický hotel byl proto označován jako vůbec první pražský *mrakodrap*.⁷⁵⁰ Právě jeho věžový charakter se v kontextu budování „*nové Prahy*“ stal klíčovým. Přestože dobový důraz na mimořádnost tohoto způsobu řešení lze poněkud relativizovat poukazem na dlouhou tradici meziválečných obchodních a administrativních

⁷⁴⁶ „*Po léta byla pražská Juliska jen stínem přepychových vil dejvických boháčů. Hojnosti tu snad nikdy nebylo, spíš jen nouze a hlad. V nízkých domcích, roztroušených pod komíny dvou cihlen, žily početné rodiny dělníků. Místnosti byly temné a maličké, strop tak na dosah ruky. [...] Smetišť se tu střídaly s vyvážkami. [...] Jednoho dne přišli inženýři... Začali nad propadlinami a navážkami vyměřovat a často nahlíželi do plánů, které si sebou přinesli. Od zézo chvíle bylo o Julisce rozhodnuto: přestane existovat! Zde vyroste náš první věžový dům!*“ V. Klement: Stavíme náš nejvyšší věžový dům. *Obrana lidu*, roč. 1954, č. 44, 21. 2., s. 1.

⁷⁴⁷ Z. Hoření: Na věžové stavbě. *Rudé právo*, roč. 1954, č. 158, 9. 6., s. 1. Na stavbě výškového domu. *Obrana lidu*, roč. 1954, č. 140, 11. 6.

⁷⁴⁸ V Praze vyrůstá výšková stavba. *Obrana lidu*, roč. 1954, č. 50, 28. 2., s. 1. D. Janek: Sgraffita na věžovém domě. *Svět práce*, roč. 1954, č. 35, 26. 8., s. 9.

⁷⁴⁹ Srov. např. L. Radimský: Stavba našeho nejvyššího věžového domu. *Svět v obrazech*, roč. 1954, č. 15, s. 7. V. Klement: Naše první věžová stavba. *Svět práce*, roč. 1954, č. 12, 18. 3., s. 11. První věžová stavba v Československu. *Mladá fronta*, roč. 1954, č. 58, 10. 3., s. 3.

⁷⁵⁰ J. Decker: Mrakodrap mění tvář Dejvic. *Lidová demokracie*, roč. 1954, č. 74, 28. 3., s. 3. Označení „*mrakodrap*“ si do té doby na území hlavního města vysloužil pouze meziválečný objekt žižkovského Penzijního ústavu, komponovaný ovšem – přes své účtyhodné rozměry a dominantní polohu – jako horizontální stavba.

budov (zejm. firma Baťa), stal se pozdější International prvním (a nakonec i posledním) pokusem aplikovat v Praze jeden ze základních prvků ze sovětských vzorů odvozeného „socialistického urbanismu“, tj. věžovou stavbu.⁷⁵¹ Jeho architektonicky dominantní charakter zůstal však vzhledem k údolní poloze přidělené lokality (téměř na úrovni hladiny Vltavy) nevyužit a stal se spíše architektonickým paradoxem. Snad i vzhledem k této „vadě“ nové budovy se Alexej Čepička začal již v době její výstavby zabývat myšlenkou výraznější dominanty v podobě „lépe“ situovaného Ústředního domu armády.

Paralelně s hotelem probíhala na základě zastavovacího plánu z roku 1952 výstavba rozsáhlého okolního areálu na ploše někdejších cihelen a hlinišť.⁷⁵² Přímo za hotelem vyrostl roku 1953 trojkřídlý neoklasicistní objekt kasáren pro 550 mužů, obklopený nižšími objekty skladů, garáží a dílen a opatřený z Čínské ulice vjezdovou branou s triumfálními obelisky (Obr. 33). V rámci postupujících úprav byla roku 1955 zbořena i klasicistní usedlost Juliska ve svahu nad hotelem a na jejím místě vznikl armádní atletický a fotbalový stadion (dnešní stadion FK Dukly Praha, otevřený až v létě 1960) a krytá budova tělocvičny. Architekti Vojenského projektového ústavu realizovali i řadu bytových domů, které doplnily proluky v zástavbě přilehlých ulic: čtveřici bytovek v Kotěrově, dva domy ve Šlejnické, nárožní dům v Koulově a zejména monumentálně komponovaný obytný blok v Čínské.⁷⁵³ Většina těchto objektů, vznikající v přibližném rozmezí let 1952-1957, byla pojata v jednotném, střídme historizujícím duchu, a vytvářela tak v organismu dejvické čtvrti svébytný celek. Přestože ministerstvo obrany se tímto způsobem stalo v 1. polovině 50. let nejvýznamnějším stavebníkem v obvodu Dejvic, je potřeba dodat, že výsledky jeho „budovatelského úsilí“ byly namířeny výhradně k uspokojení potřeb členů armády a jejich rodinných příslušníků.

Definitivní dokončení hotelu Družba i jeho následný osud příznačně ilustrují pozvolný proces uvolňování politických a společenských poměrů 2. poloviny 50. let. Finální kolaudace objektu v srpnu 1956 proběhla několik měsíců po odvolání Alexeje Čepičky z funkce ministra obrany. Takřka okamžitě poté začala být diskutována otázka jeho naddimenzovanosti pro potřeby armády. Po dohodě s novým ministrem obrany Bohumírem Lomským nakonec vláda 6. 3. 1957 rozhodla o jeho převodu do správy ministerstva zahraničního obchodu a využití pro

⁷⁵¹ Dlouhou historii výškových budov v kontextu českého politického a architektonického vývoje důkladně zmapoval P. Vorlík: *Český mrakodrap*. Praha – Litomyšl 2015 (k období 50. let zejm. s. 73-76).

⁷⁵² VHA Praha, MNO – 1953, kart. 639, sg. 62/2/40/15, zastavovací plán akce Juliska ze září 1952. MNO – 1955, kart. 701, sg. 62/1/278, přehled výstavby areálu „Juliska“.

⁷⁵³ V. Rada: Dobrá práce vojenského stavebního podniku. *Obrana lidu*, roč. 1954, č. 202, 21. 8., s. 3.

mezinárodní hotel, který Praze dosud chyběl.⁷⁵⁴ Od 1. 4. 1957 převzala objekt od vojenské správy cestovní kancelář Čedok a počátkem června zahájila jeho provoz pod jménem *Grandhotel International*.⁷⁵⁵ Přestože nový hotel se s kapacitou 600 lůžek stal největším a nejluxusnějším v Praze (až do otevření staroměstského *Intercontinentalu* roku 1974), z oficiálního post-stalinského obrazu „nové Prahy“ byl vzhledem ke své politické a estetické „kontaminaci“ vyloučen. Spojení se jménem odvolaného Čepičky a Chruščovem zkritizovanou érou stalinské sorely z něj v očích politiků dělaly „nechtěné dítě“ a upřímní i účeloví stoupenci znovu se prosazujícího modernismu nešetřili na jeho adresu kritikou.⁷⁵⁶

Projektanty hotelu postavila reformní změna politického kurzu do nevděčné pozice. Zatímco během výstavby se Jeřábkův tým snažil vyhnout případným obviněním z nedostatečného naplnění soc-realistických zásad, po jejím dokončení se mu dostalo kritiky z přesně opačného důvodu. Architekt Karel Storch vyčetl novostavbě neopodstatněnou věžovou formu i přepychovost výzdoby, které podle jeho názoru „vybočily z měřítka občansky ukázněné míry, která musí charakterisovat socialistickou architekturu“.⁷⁵⁷ Jindřich Vávra pak stavbu v roce 1962 v oficiálním (sic!) propagačním tisku vydaném komisí pražského ÚNV pro rozvoj cestovního ruchu již zcela bez obalu označil za „daň scestným představám o socialistické architektuře“, spojeným „s prosazováním velikášství, bombastičnosti, honosnosti a falešné monumentalit, s pojetím, které bylo podmíněno idejemi období kultu osobnosti“.⁷⁵⁸

5.3.2 Ústřední dům armády na Vítězném náměstí

Jako domy armády byly v komunistické vojenské struktuře označovány instituce zajišťující „kulturně výchovnou činnost“ (tj. zejména oblasti hudby, divadla a sportu) a zřizované ve všech městech s vojenskou posádkou. Centrálním orgánem této sítě byl od roku 1947 Ústřední dům armády (ÚDA) se sídlem v Praze. Úvahami o možnosti výstavby nové budovy

⁷⁵⁴ VHA Praha, MNO – 1957, kart. 439, sg. 41/4/18-b, závěrečný protokol o odevzdání a převzetí hotelu Družba z 4. 6. Nepříznivou poválečnou situaci pražského hotelnictví poznamenala jak válečná stagnace, tak poúnorové rušení velkého počtu tradičních podniků. Srov.: Svízelný stav pražského hotelnictví. *Věstník*, roč. III, 1947, č. 23, 7. 6., s. 535. K. Waldek: Mají se stavět nové hotely? *Československé pohostinství*, roč. 1958, 6, 19. 3., s. 91.

⁷⁵⁵ Grandhotel Internacional od pondělka v plném provozu. *Večerní Praha*, roč. 1957, č. 127, 31. 5., s. 1. Změnu vlastníka provázela rozsáhlá stavební adaptace bočních křídel někdejších svobodáren, v nichž byly demontovány původní kuchyňky a přeměněny na jednolůžkové pokoje.

⁷⁵⁶ „Proč se kritika neobjevila hned při schvalování projektu, a proč někteří lidé, kterým se stavba dříve líbila, ji od určitého data odsuzují?“, tázal se po příčinách této změny s nečekaným důrazem redaktor *Večerní Prahy*. Bude v květnu hotov náš největší hotel? *Večerní Praha*, roč. 1954, č. 37, 13. 2., s. 2.

⁷⁵⁷ K. Storch: Grandhotel International v Praze-Dejvicích. *Architektura ČSR*, roč. 1957, č. 9, s. 475.

⁷⁵⁸ J. Vávra: *Praha našich dnů*. Praha 1962, s. 31.

pro tuto instituci se Alexej Čepička začal zaobírat již nedlouho po svém nástupu do funkce, především vzhledem k neuspokojivé prostorové situaci jednotlivých kulturních zařízení pražské posádky, rozptýlených v několika starších objektech na území města. Namísto série rekonstrukčních prací se ministr rozhodl soustředit všechna tato zařízení (Ústřední dům armády, Útvar armádní tělovýchovy, Armádní umělecký soubor Víta Nejedlého i Armádní umělecké divadlo) spolu s „kulturními a vědeckými složkami celoarmádního významu“ do jediného, technicky i vzhledově vyhovujícího „kulturního paláce“ v Dejvicích.⁷⁵⁹

Jako nejvhodnější místo pro jeho výstavbu se Čepičkovi jevily volné pozemky severozápadně od nedokončeného náměstí Velké říjnové revoluce, spravované však ministerstvem školství a vyhrazené v zásadách zpracovávaného směrného plánu města (ve shodě s meziválečnou koncepcí arch. Engla) pro dostavbu ČVUT.⁷⁶⁰ Ve věci jejich získání postupoval ministr oproti hledání parcely pro hotel International už mnohem razantněji. Pro armádu příznivý výsledek jednání, zahájených během roku 1952 s resortem školství a se zástupci pražského ÚNV, nepochybně ovlivnila Čepičkova mimořádně silná pozice v rámci politického aparátu, ale rovněž vstřícnost vedoucího plánovacího referátu ÚNV Vladimíra Chamráda. Vzhledem k tomu, že Chamrád se koncem roku 1951 nadšeně vrátil ze studijní cesty architektů do SSSR, projevil patrně pro Čepičkovu ambiciózní a k sovětským vzorům nepokrytě vztahovanou ideu nemalé pochopení. I tak je možné si vysvětlit, že plánovací referát ÚNV na podzim 1952 nejen souhlasil s uvolněním pozemků a úpravou směrného plánu, ale (podle předběžného návrhu výstavby ÚDA, který vypracovala vojenská správa) „jako podmínku žádá uskutečnění věžové stavby 60-80 metrů vysoké“.⁷⁶¹

O Čepičkově sebevědomém postupu svědčí rovněž skutečnost, že navzdory absenci jednoznačného vyjádření ze strany ministerstva školství předložil již 22. 1. 1953 politbyru ÚV KSČ oficiální návrh na výstavbu Ústředního domu armády na náměstí Říjnové revoluce, v němž mj. argumentoval: „V Praze neexistuje dosud všestranné kulturní centrum pro naši armádu, ačkoli ostatní lidově demokratické armády podle vzoru Ústředního domu Sovětské armády v Moskvě již takovéto centrum vybudovaly a to mnohde za horších a obtížnějších podmínek, než jsou u nás.“⁷⁶² Po sérii jednání byl návrh s předběžným rozpočtem 650 milionů nejvyšším stranickým orgánem 29. ledna oficiálně schválen a ministři uloženo zajištění

⁷⁵⁹ VHA Praha, MNO – 1953, kart. 595, č. j. 8375, návrh na stavbu Ústředního domu čsl. armády v Praze – Dejvicích.

⁷⁶⁰ Srov. AHMP, Stavební odbor NVP (ÚNV), kart. 158, i. č. 1051, Návrh směrného územního plánu 1952, s. 15.

⁷⁶¹ VHA Praha, MNO – 1953, kart. 595, č. j. 8375, návrh na stavbu Ústředního domu čsl. armády v Praze – Dejvicích.

⁷⁶² NA Praha, KSČ – ÚV – politické byro 1951-1954, sv. 52, a. j. 137, bod 11.

všech potřebných kroků. Za této situace byl dopis ministra školství Ladislava Štolla z 20. 4. 1953, v němž Čepičkovi sděloval, že jeho resort „nemá naprosto v úmyslu stavět na svých pozemcích v Praze-Dejvicích a je ochoten tyto pozemky Vám předat“, už spíše formalitou.⁷⁶³

V rychlém tempu nechal Čepička 9. 5. 1953 vypsát na ideový projekt ÚDA a dostavbu náměstí Říjnové revoluce užší architektonickou soutěž, které se zúčastnilo celkem deset ministerstvem vyzvaných týmů z pražského a bratislavského Stavoprojektu, Vysoké školy architektury a pozemního stavitelství, Státního ústavu pro plánování města Prahy a pěti krajských poboček Vojenského projektového ústavu.⁷⁶⁴ Deklarovaným cílem bylo „vyzvednout vhodným architektonickým řešením vedoucí postavení Ústředního domu čsl. armády v této zastavěné části města“ a vyjádřit „vysokou kulturní a bojovou úlohu armády jako ozbrojené pěti dělnické třídy při zabezpečení budování socialismu“.⁷⁶⁵

Ve vymezeném termínu (do 31. 1. 1954) se členové soutěžních týmů pokusili naplnit stanovený stavební program. Ten zásadně negoval meziválečnou koncepci lokality, neboť do nedostavěného čela podkovovitého náměstí situoval namísto Antonínem Englem uvažovaného nízkého oblouku do navazujícího areálu ČVUT objemnou a výškově dominantní budovu domu armády (Obr. 28 a 29). Ta měla obsahovat zejména divadelní a koncertní sál, dále loutkovou scénu, armádní knihovnu, kanceláře a klubovny i prostory pro pobyt sovětských poradců. Návrhy měly zohlednit také využití navazujících pozemků v areálu ČVUT, kde by vyrostly další bloky tělovýchovných zařízení (zimní stadion, plovárna, šermírna, kuželny), park kultury a oddechu, svobodárny a jesle (Obr. 32).

Ještě před ukončením soutěže požádal Čepička na schůzi politbyra 20. 1. 1954 o schválení podrobného harmonogramu výstavby, zpracovaného Vojenským projektovým ústavem. Ve světle zkušeností, které vojenská správa v předchozích letech učinila s klopotnou a chronicky se opožďující stavbou vojenského hotelu v Podbabě, zdůraznil: „Výstavba této složité akce, tak důležité s hlediska budování Prahy a s hlediska cesty čsl. architektury k socialistickému realismu, nutně vyžaduje dokonalou projekční připravenost i dokonalou přípravu stavby a staveniště.“⁷⁶⁶ Podle následně schváleného plánu měly v letech 1954-1956 proběhnout

⁷⁶³ VHA Praha, MNO – 1955, kart. 701, sg. 62/1, výpis z dopisu ministra vysokých škol ministru národní obrany z 20. 4. 1953. Po ztrátě pozemků v Dejvicích nechalo ministerstvo školství v letech 1953-1954 zpracovat urbanistickou studii na vybudování akademického souboru ČVUT, Vysoké školy železniční a Akademie věd v lokalitě Dívčí Hradu na katastru Smíchova a Radlic. Srov. P. Vorlík: *Areál ČVUT v Dejvicích*, s. 33 an.

⁷⁶⁴ VHA Praha, MNO – 1954, kart. 71, sg. 84/7/1-16, souhrnná zpráva poroty.

⁷⁶⁵ VHA Praha, MNO – 1953, kart. 603, sg. 41/1/7-62, soutěžní podmínky.

⁷⁶⁶ NA Praha, KSČ – ÚV – politické byro 1951-1954, sv. 74, a. j. 195, bod 28.

průzkumné práce a důkladná příprava staveniště; vlastní výstavba měla začít 1. 7. 1956 a dokončení budovy bylo plánováno na konec roku 1959.

Porota pod předsednictvím náměstka ministra obrany generálporučíka Václava Thoře zahájila svou nelehkou činnost 1. 2. 1954. Podobně jako v případě hotelu International se i zde projevil „vojensky“ direktivní způsob rozhodování – deset rozsáhlých projektů muselo být vyhodnoceno v rekordně krátkém čase necelého měsíce. Mezi členy poroty zcela převažovali zástupci vojenského sektoru: podplukovník ing. Jiří Špaček, technický plukovník Josef Mach, náčelník Vojenského projektového ústavu arch. Jaroslav Kříž, hlavní inženýr VPÚ štábní kapitán Vladimír Conk a zástupce velitele pro věci politické major ing. Jaroslav Motloch; svá vyjádření k návrhům zaslal i náčelník Armádního uměleckého divadla plukovník Emil František Burian. Vedle nich zasedli v porotě profesor urbanismu ČVUT František Fiala, tvůrce původního regulačního plánu Dejvic arch. Antonín Engel, historik umění a profesor AVU (i dlouholetý člen Klubu za starou Prahu) Václav Vilém Štech, a zástupci Kanceláře pro územní plán města Prahy architekti Jiří Novotný a Karel Kuthan.

Ještě před vyhlášením výsledků soutěže si všechny posuzované návrhy v přítomnosti vojenských hodnostářů osobně prohlédl sám Alexej Čepička (23. 2. 1954). V diskuzi s vojenskými členy poroty podtrhl nutnost věnovat vedle monumentální budovy na náměstí Říjnové revoluce pozornost také zástavbě všech volných parcel v areálu ČVUT, *„neboť o tento prostor se v Politickém sekretariátu bojovalo“* a v případě jejich nezahrnutí do projektu *„ministerstvo školství uplatní ihned nárok na tyto pozemky pro výstavbu techniky“*.⁷⁶⁷ Areál ÚDA musel podle něj vytvářet jednotný a uzavřený areál poskytující *„radostné prostředí pro studium i zábavu“* příslušníků armádních složek. Za klíčový předpoklad další práce označil konzultaci s nejpovolanejšími experty: *„zajet s projektem do Moskvy nebo pozvat sovětské architekty k nám, aby poznali též prostředí, ve kterém se objekt má budovat“*.

V rámci posuzování jednotlivých návrhů se pro členy poroty stala nejzásadnější otázkou věž, kterou shodně navrhovaly všechny týmy, ačkoli ve vypsání soutěžních podmínkách výslovně požadována nebyla (plánovací komise ÚNV nicméně v soutěžních podmínkách výslovně uvedla 70 metrů jako maximální výšku novostavby).⁷⁶⁸ Je obtížné posoudit, nakolik v tomto rozhodnutí jednotlivých architektů (většinou z nejmladší generace) sehrálo roli upřímné přesvědčení o kvalitách „nové“ architektury socialistického realismu, a nakolik snaha vyjít vstříc požadavkům a snad i tlaku zadavatele politicky ostře sledované zakázky.

⁷⁶⁷ VHA Praha, MNO – 1954, kart. 19, sg. 62/5, zpráva z prohlídky soutěžních návrhů na výstavbu ÚDA z 23. 2.

⁷⁶⁸ Dto, zpráva o soutěži.

V každém případě se předložené soutěžní návrhy více či méně obratně přihlašovaly ke vzoru sovětských výškových staveb, již několik let diskutovaných a prezentovaných v domácím odborném tisku, a v různé míře jej doplňovaly o prvky z domácí historické architektury.⁷⁶⁹ Vedle hotelu International (jehož hrubá stavba se právě dokončovala) a úvahách o výškové stavbě na staroměstském nábřeží v rámci plánování Ústředního prostoru Prahy (1953) byla tak soutěž na ÚDA v krátké době dalším významným pokusem o praktické uplatnění „socialistické věže“ na území hlavního města.⁷⁷⁰ Někteří z porotců však opatrně upozorňovali na negativní důsledky, které by podobná dominanta mohla v rámci pražského panoramatu mít. „V dnešní architektonické a urbanistické praxi příliš často a snad i bez hlubších úvah saháme k jedné z nejpádnejších architektonických forem, k věžové stavbě, aniž bychom se přesvědčili, zdali ji situace skutečně vyžaduje a snáší,“ uvedl např. profesor František Fiala.⁷⁷¹

Rozpaky poroty se odrazily i ve znění výsledného verdiktu, vyhlášeném 25. 2. 1954. „Protože soutěž nepřinesla návrh, který by byl jak pro svoje výtvarné hodnoty, tak pro řešení urbanistické a účelové schopen beze změny realizace“, rozhodla jednomyslně o neudělení první ceny.⁷⁷² Nejvyšší druhou cenu udělila projektu s heslem „6. říjen“ (který za nejzdařilejší označil při prohlídce návrhů i Čepička) a doporučila ministerstvu oslovit jeho autory pro zpracování definitivního projektu. Architekty vítězného návrhu se stali zaměstnanci pražského Stavoprojektu Pavel Bareš, Jaroslav Kándl, Jiří Kadeřábek a Karel Prager.

Ve srovnání se starším Internationalem představoval Ústřední dům armády po všech stránkách ambicióznější (navíc ze soutěže vzešlý) projekt, počínaje výběrem prestižního a oproti Podbabě výše položeného staveniště a konče silně naddimenzovaným stavebním programem. Výstavba Internationalu zároveň poskytla vojenské správě cennou zkušenost s projekčním plánováním, takže v případě ÚDA byla harmonogramu výstavby věnována nesrovnatelně větší pozornost. V důsledku toho získali komfortnější pracovní podmínky i samotní architekti. Na Čepičkovu žádost schválilo politbyro ÚV KSČ pro část projekčního

⁷⁶⁹ Reprodukce všech návrhů: *Architektura ČSR*, roč. 1954, č. 5, s. 97-121. Mezi návrhy najdeme inspiraci jihočeskou renesancí (heslo *Tábor*, autoři K. Kavalier, J. Polák, F. Sucharda, s. 106-107), ale např. i budovu dejvického Arcibiskupského semináře z 20. let (heslo *Lid armádě*, autoři P. Olšák, J. Vejl, s. 110-111; návrh jako jediný uplatňoval namísto věže stupňovitou kupoli).

⁷⁷⁰ Nová verze směrného plánu Prahy z r. 1953 s podobnými dominantami pevně počítala: „Na návrších, skalních výběžcích, u velikých náměstí a na centrálních polohách města vyrostou věžovité stavby, které ožíví pohledy na město a vytvoří význačné body nové siluety města.“ V. Chamrád: Praha zítřka. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 18, 9. 9., s. 278.

⁷⁷¹ F. Fiala: Kritické poznámky k soutěži na Ústřední dům armády v Praze. *Architektura ČSR*, roč. 1954, č. 5, s. 111.

⁷⁷² J. Novotný: K soutěži na Ústřední dům armády v Dejvicích. *Dtto*, s. 120.

týmu studijní cestu do Moskvy a Leningradu, která proběhla na podzim 1954.⁷⁷³ Vedle vybraných členů vojenské správy a techniků Vojenského projektového ústavu ji absolvovali také architekti Bareš a Kándl; nestraníkům Kadeřábkoví a Pragerovi na druhé straně umožněna nebyla.⁷⁷⁴ Na základě získaných poznatků byl koncem roku dopracován celkový objem investičního úkolu; zamýšlené pozvání zástupců sovětské armády, moskevského Vojenprojektu a Centrálního armádního sportovního klubu k dalším potřebným konzultacím do Prahy se již vzhledem k pozvolné změně politické situace neuskutečnilo.

Obě „dejvické věže“ se lišily i ve způsobu zacházení s požadovaným soc-realistickým tvaroslovím. Zatímco kolektiv Františka Jeřábka byl nucen aplikovat zásady sovětské na svůj projekt dodatečně, členové týmu ÚDA mohli již využít zkušenosti z vlastní projekční praxe a dokázali se tak k archetypu sovětské výškové stavby přiblížit mnohem „dokonalejším“ způsobem.⁷⁷⁵ Také oni vycházeli především z principu důsledné symetrie a za základní prvek celé stavby určovali centrální, 70 metrů vysokou věž, v přízemí otevřenou vysokým sloupovým portikem a zakončenou (podobně jako u Internationalu) štíhlým altánem a kalichovitou střechou s pěticípou hvězdou na vrcholu. Věž byla dvojicí nízkých spojovacích traktů provázána s bočními vějířovitě rozevřenými bloky, obsahujícími divadelní a koncertní sál. Oproti Internationalu, na jehož fasádě bylo uplatněno několik prvků odkazujících k „české renesanci“, využívali architekti ÚDA mnohem důsledněji tvarosloví klasicismu, typické zejména pro moskevské věže. Při bližším srovnání vzhledu a kompozice se zdá pravděpodobné, že zásadní inspiraci poskytla Barešovu týmu budova Paláce kultury a vědy ve Varšavě, dokončená roku 1955 podle projektu sovětských architektů pod vedením Lva Rudněva (Obr. 30 a 31).⁷⁷⁶

Zatímco projekt hotelu International vznikl od počátku v utajení a veřejnosti byl prezentován až zpětně při dokončování hrubé stavby, v případě Ústředního domu armády věnovala vojenská správa jeho odpovídající prezentaci pozornost již od počátku. Spolu s články v denním a odborném tisku byly tři ze soutěžních návrhů a modelů prezentovány na

⁷⁷³ VHA Praha, MNO – 1954, kart. 19, sg. 62/5, návrh na vyslání delegace pracovníků vojenského stavebnictví do SSSR. Původně zamýšlená návštěva varšavského Paláce kultury byla nakonec vzhledem k jeho civilnímu charakteru a funkci vynechána.

⁷⁷⁴ VHA Praha, MNO – 1954, kart. 20, sg. 62/6/1-1.

⁷⁷⁵ Pavel Bareš, Jaroslav Kándl a Karel Prager se v letech 1951-1952 podíleli na projektování obytných bloků ve vznikající *Nové Ostravě* (Porubě). Prager navrhl r. 1953 obytný dům ve vršovické Bělocerkevské ulici s neorenesančními prvky. Jaroslav Kándl byl spoluautorem lidovým barokem inspirovaných Nových Zvírotic (1951-1953), postavených jako náhrada za většinu starší obce zatopené Slapskou přehradou; s Jiřím Kadeřábkem navrhoval ve stejné době hutnické sídliště v Mníšku pod Brdy a s širším kolektivem zpracoval počátkem 50. let i jeden z návrhů na pražské náměstí Budovatelů.

⁷⁷⁶ Varšavského „mrakodrapu“ si hojně všiml i československý tisk – např. Palác vědy a kultury. *Mladá fronta*, roč. 1954, č. 6, 8. 1., s. 1.

bilanční výstavě architektonické práce, kterou od 22. 3. do 11. 4. 1954 uspořádal v Domě uměleckého průmyslu na Národní třídě Svaz architektů ve spolupráci se Stavoprojektem.⁷⁷⁷ Centrální místo zaujímal pochopitelně návrh vítězný, jehož „*mladistvý elán, socialistický pathos*“ a „*suverénní zacházení s architektonickou formou a komposicí*“ byl předmětem pochvalných kritik.⁷⁷⁸ Po skončení výstavy, na kterou byly po celou dobu jejího trvání organizovány hromadné návštěvy z pražských závodů, škol a korporací, nechal návrhy ÚDA počátkem července v kompletním počtu znovu vystavit (opět na frekventované Národní třídě) Vojenský projektový ústav v budově Ústřední informační služby. Tuto výstavu na návrh Alexeje Čepičky navštívili 6. 7. také někteří z členů politbyra.⁷⁷⁹

Reakce na obrovitý armádní projekt se ale zdaleka nenesly jen v nadšeném duchu zpráv redaktorů *Rudého práce*, *Lidové demokracie* či *Světa v obrazech*. Zmíněným pochybnostem poroty dodal na dramatickosti architekt Antonín Engel, který se rozhodl ještě před vyhlášením výsledků (22. 2.) přednést separátní votum, v jehož textu coby autor původního urbanistického konceptu Dejvic odmítl předimenzované zadání soutěže a nevhodné uplatnění věžové dominanty. Proti zásahu do výtvarné koncepce „svého“ náměstí protestoval s nečekanou razancí a poodkryl tak atmosféru soutěže, v níž podle jeho názoru „*zapůsobily nepříjemně i vnější vlivy, skoro bych řekl jakási kolektivní psychosa, která se projevuje jmenovitě u t. zv. dominanty, kterou dnešní architekti si nedovedou představit jinak, než jako mnohapatrovou věž [...] Zdá se, že tu byly nějaké vnější vlivy, které naznačovaly soutěžícím, aby situovali věž přímo zde a že projektanti tento pokyn ochotně a bez výjimky sledovali. [...] Do prostoru založeného na zásadě rovnováhy hmot a prostorů je tento vpád vertikálního tělesa hrubým omylem a bohužel nesvědčí o dostatečné duchovní odolnosti projektantů, co do jejich samostatného rozhodování. Prostě toho času panující moda ‚věžáků‘ se postarala o to, aby ji všichni navrhovatelé bez rozdílu sledovali. Tato soutěž neproběhla tedy svobodně a byla do značné míry ovlivňována.*“⁷⁸⁰ Všechna výsledná řešení označil Engel za nepřijatelná a doporučil kompletní revizi soutěžního zadání.

⁷⁷⁷ Výstava architektonické práce. *Lidová demokracie*, roč. 1954, 25. 3., s. 3. *Svět v obrazech*, roč. 1954, č. 14, s. 16. Návrh ÚDA od týmu profesora Fakulty architektury Antonína Černého, poctěný třetím (resp. druhým) místem, mohli Pražané vidět na paralelně běžící výstavě prací této fakulty v interiérech Staroměstské radnice během dubna a května. Pohled do budoucnosti hlavního města. *Nová Praha*, roč. 57, 1954, č. 11, 2. 6., s. 179.

⁷⁷⁸ K. Honzík: Radostná přehlídka architektonické práce. *Výtvarná práce*, roč. 1954, č. 7, 10. 4., s. 6. J. Šif – H. Stašková: Poznámky ke dvěma výstavám architektury. *Dtto*, roč. 1954, č. 8, 23. 4., s. 6.

⁷⁷⁹ NA Praha, KSČ – ÚV – politické byro 1954-1962, sv. 3, arch. j. 3, bod 12.

⁷⁸⁰ VHA Praha, MNO – 1954, kart. 71, sg. 84/7/1-16, separátní votum prof. Dr. A. Engla přednesené na schůzi poroty dne 22. 2. 1954.

Razantní vystoupení penzionovaného profesora a někdejšího rektora ČVUT je vedle profesně i občansky odvážného postoje také důkazem, že propagované principy sorely nemuseli automaticky přijímat za své ani *tradicionalisticky* orientovaní architekti. Překážkou se pro ně přitom spíše než samo architektonické tvarosloví stávaly ideje, které na něj byly navazovány. Jakkoli původní Englov projekt Vítězného náměstí i návrh ÚDA vycházely de facto z téhož neoklasicistního stylu, usilovaly s jeho pomocí o vyjádření zcela opačných vizí. Englovým záměrem byl velmi obecný a *nadčasový* ideál harmonie a vyváženosti, zatímco u Barešova týmu měla stavba co nejlépe vyjádřit *aktuální* myšlenku socialismu a přihlásit se ke konkrétnímu typologickému okruhu výškových staveb „socialistických měst“. ⁷⁸¹ Oboustranný odpor autorů „staré“ a „nové“ podoby dejvického náměstí vznikl tedy spíše na ideologické než čistě slohové rovině. Přestože Englova těžká, již v době vzniku archaická architektura se ani v nejmenším neblížila tolik kritizovanému „formalistickému“ tvarosloví funkcionalismu, nebyla ani ona uznána za dostatečně „socialistickou“, a to především vzhledem k politicky nevyhovující „buržoazní“ době svého vzniku. ⁷⁸² Vítězní architekti označili stávající podobu náměstí za „*poněkud zjednodušenou, tvrdou, chladnou a neradostnou*“. ⁷⁸³

Text Englova protestu mezi širší veřejnost nepronikl – redakce časopisu *Architektura ČSR* jeho otištění v tematickém čísle k soutěži na ÚDA zamítla. Postoj respektovaného architekta se přesto stal důležitým gestem pro nezanedbatelnou část architektů. Právě ti rozvířili záhy po zveřejnění výsledků soutěže kritickou diskuzi, týkající se nejen dokončení dejvického náměstí, ale otázky výškových staveb v Praze vůbec. Oporou se jim staly již zmíněné výroky sovětského architekta Galaktionova, který při své návštěvě Prahy na jaře 1954 varoval před mechanickým přenášením principu moskevských věží do odlišného terénu české metropole. Připomínky formuloval vedle Engla v tisku a veřejných přednáškách také další člen poroty František Fiala, architekt Otakar Nový a zejména Bohumil Hypšman, který vedle silně kritického článku ve věstníku *Za starou Prahu* zaslal v září 1954 také osobní dopis ministru Čepičkovi, v němž navrhl přesunout budovu ÚDA na Letnou, aby centrum Dejvic mohlo být dokončeno v původní podobě. ⁷⁸⁴

⁷⁸¹ Nejednoznačnost situace dokresluje fakt, že vedoucí vítězného kolektivu Pavel Bareš byl Englovým meziválečným žákem z Vysoké školy architektury a pozemního stavitelství ČVUT.

⁷⁸² Jak jsme již zmínili v jedné z předchozích kapitol, v jiném, takřka ve stejné době navrženém a realizovaném projektu dostavby podolské vodárny se totéž tvarosloví stejného tvůrce objektem kritiky nestalo.

⁷⁸³ P. Bareš – J. Kadeřábek – J. Kándl – K. Prager: Komposiční problémy dostavby náměstí Velké říjnové revoluce. *Architektura ČSR*, roč. 1954, č. 7, s. 187.

⁷⁸⁴ B. Hypšman: Účast veřejnosti při závažných projektech. *Za starou Prahu*, roč. 1954, č. 3-4, s. 17-19. Srov. též: O. Nový: O věžích a mrakodrapech. *Výtvarná práce*, roč. 1954, č. 25-26, 17. 12.

Vojenská správa sice jakékoli výtky vůči projektu ÚDA razantně odmítala, dostávala se však spolu s projektanty pod rostoucí tlak části odborníků i veřejného mínění, a to v zásadní situaci, kdy měl být finalizovaný projekt předložen ke schválení vládě. Ministerský náměstek Thoř ve zprávě svému nadřízenému v prosinci 1954 důrazně doporučoval „*uveřejnit v našem tisku řadu vysvětlujících článků, kde by všechny sporné otázky, které nejsou ještě v některých vrstvách starých architektů dořešeny, byly zcela vyjasněny*“.⁷⁸⁵ Patrně ve snaze zmírnit sílící kritiku se projektanti rozhodli vypustit ze svého návrhu původně uvažovanou věž, podřídit stavbu výšce okolních budov na náměstí a zároveň některá z uvažovaných zařízení koncipovat jako přístupná pro širší veřejnost.⁷⁸⁶

Do pochybností a kritiky kolem Ústředního domu armády byla nakonec vtažena i Kancelář prezidenta republiky. Vedle architekta Engla se na Antonína Zápotockého 12. dubna 1954 obrátil obsáhlým dopisem také zaměstnanec pražského Stavoprojektu Karel Bouček.⁷⁸⁷ Zneklidňovala jej zejména „*okolnost, že dnes, kdy v popředí zájmu širokých vrstev je otázka výstavby nových obytných budov a dalšího zvyšování životní úrovně, se věnuje tak ohromná částka na objekt, který nebude sloužit přímo celé veřejnosti a jehož nutnost a využití v tak ohromném měřítku je po mém soudu problematické*“. Předběžný odhad nákladů na samotnou budovu ve výši 250 milionů přirovnal Bouček k hodnotě bytových jednotek pro zhruba 10 000 občanů. Samotnou architekturu budovy označoval za „*velmi zdařilou*“ a pokládal za správné, aby i Praha po vzoru Moskvy a Varšavy „*měla takové důkazy síly a slávy našeho věku*“. Zásadně ale doporučoval změnit její funkci tak, aby více sloužila potřebám místních obyvatel (byty, nákupní středisko apod.). „*Dnes se dá pracujícím jen chatrně vysvětliti, proč je třeba stavět tak obrovský ‚ÚDA‘ a nikoliv něco potřebnějšího. Výstavba ÚDA tak jak je zamýšlena by vedla nyní k politické škodě,*“ uzavíral svůj dopis prezidentovi.

Boučkova stížnost je cenná především tím, že způsobem kritiky vybočuje z úzce odborného diskursu architektů a naznačuje povahu výtek, které mohly na adresu ÚDA zaznívat ze strany laické veřejnosti. Tuto domněnku potvrzuje i zápis z pracovní rady o ekonomické a funkční stránce domu armády, na které se v prosinci 1954 sešli zástupci vojenské správy s představiteli městské správy. Politici ústředního i obvodního národního výboru použili v diskuzi slova velmi podobná těm Boučkovým. Předseda ONV Vyšehrádk podotkl, že „*v Praze 6 existuje v občanstvu určité napětí, poněvadž je zde mnoho úřadů a bytové jednotky se staví pro armádu*“ a žádal, aby vojenská správa byla více nápomocna při

⁷⁸⁵ VHA Praha, MNO – 1954, kart. 20, sg. 62/6/1-1, vyjádření náměstka ministra pro věci materiální z 27. 12.

⁷⁸⁶ VHA Praha, MNO – 1955, kart. 701, sg. 62/1.

⁷⁸⁷ VHA Praha, MNO – 1954, kart. 22, sg. 84/4/1/2 (všechny citace v odstavci).

obhajobě celého projektu před veřejností. Předseda stálé komise pro výstavbu ÚNV arch. Bubla pak prohlásil zcela otevřeně: „*Akce není mezi pražským občanstvem populární. Napětí [...] je způsobeno tím, že někdy vidíme vojáky izolovány od našeho ostatního občanstva (výlučná vojenská sídliště, dětská hřiště pouze pro vojenské děti, dům ÚDA – jediné společenské středisko Dejvic – pouze pro vojáky).*“⁷⁸⁸

O osudu diskutovaného projektu ÚDA nakonec rozhodla na podzim 1955 vláda, když jej odmítla zařadit do hospodářského plánu druhé pětiletky.⁷⁸⁹ Již 25. 11. 1954 přitom architekt Antonín Engel v dopise Kanceláři prezidenta republiky s odkazem na svou předešlou osobní návštěvu na Hradě vděčně kvitoval „*rozhodnutí pana presidenta, že další práce na projektu ÚDA na náměstí Velké říjnové revoluce v Dejvicích budou odsunuty.*“⁷⁹⁰ Pravděpodobné příčiny neúspěchu obřího projektu je možné spatřovat v několika faktorech. Především je třeba zdůraznit fakt, že zásadnější roli než ryze odborné argumenty patrně sehrála neochota vrcholných představitelů strany a státu riskovat svou prestiž schválením veřejně nepopulární a navíc ekonomicky neúnosné akce, i pozvolna oslabující pozice ministra obrany v mocenském aparátu KSČ. Právě nákladné armádní zakázky použili ostatně roku 1956 členové vyšetřovací komise jako jeden z důkazů o Čepičkových rozsáhlých pochybeních, ospravedlňujících jeho odvolání. Projekt ÚDA označili za „*typický případ okázalosti*“ a uvedli, že „*plánované náklady na celou stavbu představovaly hodnotu bytových jednotek pro 30 000 lidí.*“⁷⁹¹

V listopadu 1956 vrátila vojenská správa pozemky kolem dejvického náměstí Velké říjnové revoluce zpět do užívání ČVUT a již 1. 7. 1957 byla na jejich dostavbu vypsána nová architektonická soutěž, v níž s ryze modernistickým návrhem zvítězili architekti František Čermák a Gustav Paul.⁷⁹² Výsledky předchozí, před pouhými čtyřmi roky konané soutěže na Ústřední dům armády, byly při této příležitosti reflektovány jen letmo a se znatelnou úlevou jako odeznělý projev doby, „*kdy jsme v nadšení a obdivu pro myšlenku a veliký příklad výstavby socialismu Sovětského svazu zacházeli z nezkoušenosti – až s posedlostí v nekritickém přejímání [...] k idealistickým architektonickým vizím, tak nepřírozeným a vzdáleným realitě našeho národního života.*“⁷⁹³

⁷⁸⁸ VHA Praha, MNO – 1954, kart. 587, sg. 62/1/21.

⁷⁸⁹ VHA Praha, MNO – 1955, kart. 701, sg. 62/1/487.

⁷⁹⁰ Národní technické muzeum Praha – Archiv architektury, fond č. 9 (Antonín Engel), složka 20080925/06, dopis Kanceláři prezidenta republiky z 25. 11. 1954. Prezidentská kancelář si již po obdržení Boučkova dopisu vyžádala od ministra obrany písemné odůvodnění projektu ÚDA.

⁷⁹¹ Cit. dle: J. Pernes – J. Pospíšil: *Alexej Čepička*, s. 233-234.

⁷⁹² V. Kolátor: Vysoké školy na náměstí Říjnové revoluce. *Nová Praha*, roč. 1958, č. 9, s. 5.

⁷⁹³ J. Fragner: Svědomí současnosti. *Československý architekt*, roč. 1958, č. 9, s. 3.

Obě velikášsky pojaté vize dejvických „mrakodrapů“ zaujímají ve stalinském budování poválečné Prahy zásadní pozici. Vznikly jako osobní iniciativa Alexeje Čepičky, který je díky své pevné mocenské pozici neváhal prosadit na nejvyšší stranické a státní úrovni i v zásadách směrného plánu města. Po architektonické stránce představovaly úspěšný pokus o aplikaci zásad socialistického realismu. Jejich optimální zapojení do obrazu „nové Prahy“ a žádoucí budovatelský étos byly však od počátku značně diskreditovány elitářským charakterem a funkcí. Velkolepé, ekonomicky nákladné a pro vzhled města zásadní objekty měly sloužit (na rozdíl od podobných staveb v Moskvě či Varšavě) pouze reprezentaci a potřebám uzavřeného sektoru armády coby mimořádně silné složky státního aparátu stalinistického Československa. Právě tím ale narazily na jasnou mez vstřícného postoje veřejného mínění, které mohlo v podobných projektech právem spatřovat odklon od politiky všeobecně deklarované výstavby Prahy v duchu *zájmů a potřeb lidu*.

5.4 Hotel International – symbol československé sorely?

Hotel International jsem dosud v širších souvislostech charakterizoval jako uskutečněný pokus o razantní, vrcholně politické gesto ve fyzickém prostoru města, provedené v duchu zásad socialistického realismu. Protože tento objekt dodnes představuje nejvýznamnější realizovaný doklad stalinského budování „nové Prahy“, rád bych se v závěrečné kapitole podrobněji zaměřil na samotnou jeho architekturu, bohatou výzdobu a na ikonografický program, který toto „*první velké kolektivní dílo našich umělců socialistické éry*“ mělo nést.⁷⁹⁴

Autoři Internationalu se v projektové zprávě ústy svého vedoucího Františka Jeřábka přihlásili ke všem základním principům „socialistické“ architektury, která „*musí být krásná a působit výrazem své doby*“, „*vychovávat člověka*“ a „*vytváří konkrétní pocit domova, vlasti, vzbuzuje hrdost, vlastenectví*“.⁷⁹⁵ K nelehkému splnění těchto obecných požadavků měla přispět zejména spolupráce se širokým okruhem (často renomovaných) výtvarných umělců.⁷⁹⁶

⁷⁹⁴ E. Poche: *Prahou krok za krokem*. Praha 1985, s. 394.

⁷⁹⁵ NG Praha – Sbírka architektury, Projekt hotelu Družba, s. 6-7. Srov.: A. G. Mordvinov: Umělecké problémy sovětské architektury. In: *Sovětská architektura. Soubor theoretických studií*. Praha 1951, s. 15.

⁷⁹⁶ Tuto spolupráci zdůraznil arch. Jeřábek např. v rozhovoru pro časopis *Svět v obrazech*. L. Radimský: Stavba našeho nejvyššího věžového domu. *Svět v obrazech*, roč. 1954, č. 15, s. 7.

Výzdoba interiérů a fasád se stávala pro ideové „poselství“ stavby stejně důležitou jako sama její monumentálně koncipovaná architektura.⁷⁹⁷

Přísně symetrická kompozice hotelu sestává ze dvou bočních křídel a ústřední hmoty několikrát odstupňované věže (Obr. 34). Této hierarchické struktury odpovídá i jistá „estetická gradace“ fasád, na kterých jsou směrem vzhůru uplatňovány stále bohatší a zdobenější architektonické prvky.⁷⁹⁸ Nad robustním soklem přízemí, obloženým pískovcovými deskami, se tak zvedají hladké stěny s vertikálními pásy oken a pilastrů, zakončené na bočních křídlech podstřešními pásy sgrafit, a na věži reliéfními terakotovými deskami. Horní partie věže pokračuje ustupujícím arkádovým ochozem s terasou, na který je nasazen štíhlý altán a střecha ve tvaru kalichu s kovovou jehlou, nesoucí již zmíněnou pěticípu hvězdu.

Téměř žádný ze současných popisů vnější podoby Internationalu se neobejde bez poukazu na „otrockou nápodobu moskevských stalinských mrakodrapů“ a vzor Lomonosovovy univerzity, jejíž „zmenšenou kopii“ má pražský hotel být.⁷⁹⁹ K podobně silným tvrzením bychom však měli přistupovat poněkud zdrženlivě, jakkoli je celkové (stavebníkem ovlivněné) vztahování Internationalu k sovětským vzorům nepochybné. Jak jsem již několikrát uvedl, podstatou socialistického realismu měla být podle oficiálních deklarací architektura „socialistická obsahem a národní formou“. Sovětské vzory tedy neměly být (a také nebyly) v jednotlivých zemích východního bloku pouze slepě „kopírovány“, nýbrž „obohacovány“ dílčími prvky *domácích tradic*. V duchu těchto principů vznikl také projekt Internationalu.⁸⁰⁰ Komunistické symboly se na fasádách a ve výtvarné výzdobě úzce prolínaly s obecně „lidovými“ či historickými náměty a ideologické „poselství“ objektu tak bylo traktováno v širším, vizuálně bohatém celku.

Nejdůležitější součástí výzdoby exteriéru představuje několik souvislých pásů sgrafita, provedených podle návrhů profesorů Vysoké školy uměleckoprůmyslové Josefa Nováka a

⁷⁹⁷ Reportér *Lidové demokracie* roku 1954 podotýkal, že „umělecký výraz a výzdoba věžového domu v Praze Podbabě není samoučelná, ale sleduje i význam výchovný a poučný“. Jak pokračuje výstavba věžového domu v Praze. *Lidová demokracie*, roč. 1954, č. 192, 11. 8., s. 3.

⁷⁹⁸ Srov.: NG Praha – Sbírka architektury, Projekt hotelu Družba, s. 6.

⁷⁹⁹ *Křížovatky architektury. Architektura s rudou hvězdou bez stigmat a předsudků. 5. ročník odborné konference 13. 6. 2013. Závěrečná zpráva* [cit. 24. 7. 2015]. Dostupné z: http://www.krizovatkyarchitektury.cz/2013/download/zz_ka_2013.pdf. K objektu moskevské univerzity byl pražský hotel přiřazen spíše na principu prosté analogie, než skutečné vizuální podobnosti či prokazatelné tvůrčí inspiraci. K. Hubrtová bez bližšího udání zdroje uvádí, že vzorem pražského hotelu měl být moskevský hotel *Ukrajina* na Dorogomilovském nábreží. K. Hubrtová: *Vysmíváný a nenáviděný*, s. 26.

⁸⁰⁰ Dobové realitě tedy plně neodpovídá ani tendence vykládat uplatnění dílčích „národních“ prvků na objektu Internationalu jako výsledek obratné a „podvratné“ snahy tvůrců vymknout se „vnucenému“ diktátu. Srov. např.: K. Ksandr: *Rekonstrukce hotelu, aneb Proměna rudého Internationalu na zelený Holiday Inn*, s. 62.

Stanislava Ulmana týmy jejich žáků.⁸⁰¹ Tato umělecká technika, realizovaná proškrabáváním tenké svrchní vrstvy světlé omítky do podkladu z červeného štuky, nebyla na fasádě prestižního objektu zvolena jen z ryze estetických důvodů.⁸⁰² Jestliže základní osnova Internationalu byla pojata ve střídově neoklasicistním duchu (odkazujícím k sovětským vzorům a zaručujícím objektu patřičnou monumentalitu), pak sgrafitová dekorace do ní dodávala potřebný „národní prvek“. Užití sgrafita sahalo v českém prostředí až do doby renesance. Během 19. století byl tento výzdobný prvek částí architektů a teoretiků vyzdvižen jako údajně charakteristický pro „české“ umění a ve stejném smyslu jej pak při hledání architektury „*socialistické obsahem a národní formou*“ využila i architektura sovětské.⁸⁰³ V této souvislosti můžeme International znovu srovnat s varšavským Palácem kultury, jehož architektuře (jinak dodržující vzhled sovětských výškových staveb) dodával podobným způsobem „národní formu“ motiv tzv. „polské atiky“, rovněž užívaný již během 19. století.⁸⁰⁴

Rozmístění sgrafit v jednotlivých výškových úrovních hotelu vykazuje jistou hierarchii, kdy směrem vzhůru roste i ideologická závažnost jejich motivů. Námět nejnižše položených sgrafitových polí (mezi okny posledních podlaží bočních křídel) tvoří série keramických nádob, zbraní a šperků. Jedná se o upomínku na archeologické výkopy, které v lokalitě dejvické Julisky podnikal již v 80. a 90. letech 19. století majitel usedlosti Hanspaulka, archeolog a sběratel Josef Antonín Jíra.⁸⁰⁵ Pouze v jednom z polí byl do této tematické řady vložen emblém dvou zkřížených palcátů, odkazující k vojenské tradici husitství a potažmo k zadavateli celé stavby, ministerstvu obrany (Obr. 35). Obdobný motiv nalezneme v originální podobě také ve štítě k hotelu přiléhajících kasáren, kde dvojici palcátů doplňují lipové ratolesti a symbol srpu a kladiva. Výsledná, z dnešního pohledu bizarní kompozice v kontextu stalinské Prahy výstižně vystihuje komunistickou snahu o sebelegitimizaci za pomoci tradičních „národních“ atributů (Obr. 36).

⁸⁰¹ V. Ipser: Sgrafita na hotelu Družby v Podbabě. *Svět v obrazech*, roč. 1954, č. 34, 21. 8.

⁸⁰² Redaktor Vlastimil Ipser vyzdvihl krásu Internationalu v protikladu k první republice, kdy na podobné ozdoby nových domů „neměli páni podnikatelé peníze“. Cit. v předch. pozn.

⁸⁰³ K nejednoznačné roli sgrafita při hledání české „národní architektury“ během 19. století M. Horáček: Totální umělecké dílo a/nebo národní sloh: Sgrafito a malba průčelí v české diskusi o architektuře v 19. století. In: *Sgrafito 16.-20. století. Výzkum a restaurování*. Pardubice 2009, s. 71-82. Podle dobového tisku studovali architekti při práci na projektu Internationalu renesanční architekturu jihočeských měst – srov.: Podíl umělců na stavbě věžového domu. *Lidová demokracie*, roč. 1954, 29. 4., s. 3.

⁸⁰⁴ K aplikaci regionálních a „národních“ forem v socrealistické architektuře Polska a NDR, včetně fenoménu „polské atiky“ podrobně A. Bartetzky: Auf der Suche nach der nationalen Form. Zur Architektur der Stalinzeit in der DDR und Polen. In: J. Purchla – W. Tegethoff (eds.): *Nation, Style, Modernism*. Cracow – Munich 2006, s. 325-343.

⁸⁰⁵ Srov. M. Fridrichová: Josef Antonín Jíra (1868-1930). *Archaeologica Pragensia*, roč. 1980, č. 1, s. 3-7.

Sgrafitovou výzdobu bočních hotelových křídel doplňují ve stejné výškové úrovni na nárožích rozsáhlejší figurální výjevy zobrazující alegorie „*slovanské pohostinnosti*“, tedy téma vztahující se k účelu samotné budovy. Scéna vítání příchozího hosta je v jednotlivých polích zasazena do různých historických časů, od pohanského dávnověku (ne nepodobného Alšovým ilustracím Jiráskových *Starých pověstí českých*), přes středověk (s postavou husitského jezdce) až po navrátilivšího se partyzána a spokojený dělnický pár slévače a selky na pozadí vysokých pecí (Obr 37).⁸⁰⁶ Právě tyto dobově „nejaktuálnější“ výjevy zaujmají pohledově nejexponovanější nároží po stranách hlavního vchodu a jsou doplněny o zásadní atributy *socialistické současnosti*: mírové holubice a symboly průmyslu (ozubené kolo) a zemědělství (věnec z ovoce a zeleniny s vetknutým obilným snopem).

Druhou výškovou úroveň sgrafitové výzdoby představuje obloučkový vlys ve spodní partii věže, jehož „triumfální“ kompozici vytvářejí atributy revolučního dělnického hnutí: dvojice praporů doplňují pětícípé hvězdy a srpy a kladiva s vetknutými lipovými ratolestmi. Obsahově nejzávažnější je pak nejvyšší pás sgrafit, obíhající arkádový ochoz věže. Jeho námět můžeme bez výraznější nadsázky označit za doslovnou ilustraci oněch „pokrokových národních tradic“, jichž se komunisté – ústy Zdeňka Nejedlého – cítili být součástí. Pás je rozdělen do čtyř navazujících částí, reprezentujících z pohledu komunistické ideologie nejzávažnější epochy českých dějin. Rok 1419 (vypuknutí husitských bouří) zastupuje husitský střelec s kuší. Rok 1775 (selské povstání „sedláků u Chlumce“) venkovský rebel s kosou. Revoluční rok 1848 bubeník Národní gardy a rok 1948 („Vítězný únor“) milicionář s praporem (Obr. 38-41). Každou z emblematických figur doprovází bojový houf dalších postav a ideovou souvislost zvolených období podtrhuje provázání jejich atributů dekorativními stužkami. Ve vzájemné souslednosti se tak ocitají selské cepy a revoluční pušky nebo husitská pavéza s továrním ozubeným kolem (Obr. 42). Symbolika těsného sepětí komunistů s husitskou tradicí pak vrcholí na nejvyšším místě objektu, střeše, která je záměrně stylizována do podoby obřího *kalichu*, z jehož koruny vybíhá špička s (původně) rudou pětícípou hvězdou (Obr. 43).⁸⁰⁷

Ikonografický program exteriéru doplňovalo několik drobnějších prvků (zlatené *lipové* lístky okenních a dveřních mříží v přízemí, mírové holubice na sloupových hlavicích arkád věže) a především výzdoba žulou obloženého portiku hlavního vchodu, osazeného trojicí pískovcových reliéfů od sochařů Ludvíka Kodyma, Ireny Sedlecké-Kodymové a Svaty

⁸⁰⁶ V dobovém tisku lze nalézt opakované zmínky, že tyto výjevy svým provedením záměrně napodobují Alšův styl – viz např. Podíl umělců na stavbě věžového domu. *Lidová demokracie*, roč. 1954, 29. 4., s. 3.

⁸⁰⁷ Srov. např.: V Praze vyrůstá výšková stavba. *Obrana lidu*, roč. 1954, č. 50, 28. 2., s. 3.

Hajerové.⁸⁰⁸ Oproti sgrafitům, která uváděla komunistické hnutí do kontextu českých „národních tradic“, byl zde tematizován jeho mezinárodně-politický kontext v podobě idejí československo-sovětského přátelství a *proletářského internacionalismu*. Ústřední výjev „*osvobození Rudou armádou*“ (Obr. 46) následují po stranách „*pracovní družba našich národů*“ (tj. sovětského a československého) a „*mezinárodní solidarita pracujících*“.⁸⁰⁹ Zdůraznění pozitivní role sovětských vojáků konvenovalo i s původně zamýšleným účelem objektu jako ubytovny pro domácí důstojníky a sovětské poradce.

V honosné výzdobě interiérů již ideologicky explicitní symbolika výrazně ustupuje ve prospěch obecnějších historických a „lidových“ námětů.⁸¹⁰ Reprezentativní podobu zajistilo společenským prostorům vstupních hal, schodišť, restaurací, kluboven a salonků užití neoklasicistního tvarosloví s kazetovými, sgrafitovou dekorací zdobenými stropy a obklady v kombinacích černého, bílého a červeného mramoru, travertinu a vzácných dřev. Nejčastějším motivem většiny výtvarných děl se s ohledem na účel budovy staly rozmanité plodiny, květy a další symboly hojnosti a blahobytu. Na sgrafitové výzdobě stropů (Josef Novák, Stanislav Ulman) tak nalezneme svazky ovoce, obilných klasů, makovic nebo hroznů vinné révy; se stylizovanými klasy pracují i tepaná zábradlí a mříže, navržená sochařem a profesorem VŠUP Janem Nušlem. Opulentní formou ztvárnil téma pohostinství malíř Cyril Bouda na rozměrném gobelínu *Dary naší země*, umístěném roku 1956 v jednom ze salonků prvního patra.

Historické náměty z pražských dějin byly využity zejména pro výzdobu trojice salonků ve druhém patře hotelu, které sklášští výtvarníci Jaroslava Zahradníková-Brychtová a Vilém Dostražil vybavili v nadpražích reliéfními portréty Přemysla a Libuše a dále rozměrnou vitráží s panoramatem Hradčan, Karlova mostu a sochou bájného rytíře Bruncvíka.⁸¹¹ Hlavní město se stalo námětem i pro gobelín Cyrila Boudy v severní hale přízemí, nazvaný *Praga regina musicae*.⁸¹² Renomovaný malíř v něm z iluzivního nadhledu zachytil široké panorama historického centra, v němž opticky zvýraznil nejvýznamnější objekty. Vzhledem k době vzniku gobelínu (1954-1955) se na něm vedle Pražského hradu, kostelů, Národního divadla či

⁸⁰⁸ Stejná trojice mladých sochařů byla roku 1952 oslovena pro zhotovení série bronzových reliéfů s výjevy ze života V. I. Lenina pro jeho muzea v rekonstruovaném Lidovém domě v Hyberské ulici. O rok později za toto dílo obdržela cenu pražského ÚNV. *Nová Praha*, roč. 56, 1953, č. 5, 11. 3.

⁸⁰⁹ Podíl umělců na stavbě vežového domu. *Lidová demokracie*, roč. 1954, 29. 4., s. 3.

⁸¹⁰ Na rozdíl od současného stavu nicméně celkové vyznění interiérů původně spoluutvářela i řada závěsných obrazů (ve společenských prostorách i pokojích), jejichž náměty zahrnovaly vedle „neutrálních“ krajinomaleb a zátiší rovněž „uvědomělé“ výjevy z minulosti i současnosti (výstavba továren, partyzánské hnutí ad.).

⁸¹¹ Salonky posléze obdržely podle této výzdoby dodnes platná pojmenování Libuše, Přemysl a Bruncvík.

⁸¹² Gobelín zhotovený v dílně Uměleckých řemesel v Jindřichově Hradci byl před svým umístěním v hotelové hale 19.-21. 8. 1955 vystaven ve výkladu domu Svazu československého díla na Národní třídě, a posléze prezentován v rámci československé expozice na podzimních veletrzích v německém Lipsku. Praha královna hudby. *Večerní Praha*, roč. 1955, č. 122, 19. 8., s. 1.

vítkovského památníku již objevily také výdobytky „nové Prahy“: Švermův most, letenský tunel, Betlémská kaple a především dominanta Stalinova pomníku (Obr. 44). Právě díky tomuto detailu je dnes dílo známo v širším povědomí. Podle Boudova návrhu vznikly celkem tři téměř totožné exempláře gobelínu, určené vedle Internationalu také pro rekonstruovaný vládní Hrzánský palác na Hradčanech a nově dokončenou budovu československého velvyslanectví v Moskvě. Vzhledem ke změnám politické situace koncem 50. let a odhalení kultu osobnosti však Stalinův pomník po několika letech zmizel nejen z letenské pláně (1962), ale na pokyn stranických orgánů i z Boudových gobelínů. Vypárání unikl díky umístění v méně exponované poloze haly dejvického hotelu pouze jediný.⁸¹³

Široce pojatá folklórní a lidová tematika, posilující ve vnitřní výzdobě Internationalu potřebný „optimistický“ charakter, se objevuje na gobelínu *Tanec (Tři tanečnice)* Aloise Fišárka (1955) v jižní hale přízemí, na fresce Jaroslava Kumpána *Vinobraní* v někdejší denním baru i ve čtveřici štukolustrových figurálních kompozic Josefa Nováka v hale před českou restaurací, zachycujících dvojici venkovských zemědělců (Obr. 45), stavebního dělníka a tančící krojovaný pár.

Vyvrcholení interiérové výzdoby představuje architektonicky výjimečný prostor zimní zahrady ve čtrnáctém podlaží věže, otevírající se arkádovým ochozem na dvojici venkovních teras (Obr. 47). Jejím ústředním prvkem je rozměrná mozaika *Kytice vítězství* podle návrhu Maxe Švabinského, osazená v roce 1956.⁸¹⁴ Její námět je svým laděním spíše obecně „národní“ než specificky „socialistický“: kytice na pozadí polabské krajiny s horou Říp, nad kterou se vznáší ženská alegorická figura, svírající ve zdvižené ruce vavřínový věnec s páskami trikolóry. Explicitně ideologické sdělení, které by v podobně exkluzivně umístěném prostoru snad bylo možné očekávat, je zredukováno na kuriózní detail na stropě ochozu. Do jeho reliéfního povrchu byl takřka neznatelně vkomponován (dnes už jen zčásti patrný) nápis *Ať žije bratrská družba se Sovětským svazem*.

Popis a analýzu výzdoby hotelu International můžeme zakončit několika konstatováními. Tento objekt představuje bezesporu svébytný a v pražských (i českých) podmínkách mimořádný příklad realizovaného pokusu o stalinistický *Gesamtkunstwerk*, tj. celistvé umělecké dílo, v němž všechny složky (architektura, malířství, sochařství, design) vytvářejí vzájemnou souhru. Jeho do detailu dotažená vnější i vnitřní okázalost měla spoluutvářet ono

⁸¹³ Stalina vypářejte, rozhodli soudruzi. *Magazín E15* [online]. 12. 12. 2010 [cit. 27. 7. 2015]. Dostupné z: <http://magazin.e15.cz/regiony/stalina-vyparejte-rozhodli-soudruzi-841817>. Gobelín z Hrzánského paláce je dnes umístěn v interiéru někdejšího Federálního shromáždění v Praze; moskevský zůstal na svém původním místě.

⁸¹⁴ Švabinského mozaika pro hotel Družba. *Lidová demokracie*, roč. 1955, č. 28, 2. 2.

již několikrát zmiňované „krásné“ a vjemově bohaté prostředí „socialistického města“, působit na jeho obyvatele svým měřítkem, siluetou i konkrétními „mluvícími“ prvky výzdoby. V tomto směru International názorně ilustruje základní rysy, jichž měly v ideálním případě nabývat *všechny* oficiální projekty, směřované v době stalinismu k formování žádoucího obrazu „nové Prahy“. Zároveň naznačuje i hlavní limit podobných záměrů – jejich ekonomickou náročnost, vyplývající právě z ideologicky požadované vysoké míry zdobnosti.

Rozbor konkrétního tvarosloví a námětů využitých při výzdobě Internationalu dokládá i trvalé rozkročení československé sověty a jejich tvůrců mezi využitím sovětských a domácích vzorů a snahu o nalezení jejich optimální kombinace. Klasicistní schema sovětských věžových budov je zde proto doplněno prvky z české historické architektury („renesanční“ sgrafita), stejně tak jako se v jednotlivých uměleckých dílech mísí obecně „socialistická“ témata (*lidové* motivy, vztah k SSSR) s odkazy na „národní tradice“.

Závěr

Jako výchozí bod práce jsem si stanovil nápadně vysoký výskyt pojmu „nová Praha“ v českých politických, odborných i publicistických textech poválečných let, otázku jeho bližší obsahové definice a kontextu, v němž byl používán. V závěrečných tezích bych rád shrnul nejdůležitější poznatky, k nimž jsem během obsáhlé analýzy tohoto tématu dospěl.

Poválečné vize „nové Prahy“ pokládám za produkt přirozené snahy dobových politických a odborných elit o manifestaci vlastních hodnot a ideologických principů v prostoru města, potažmo jeho prostřednictvím. Tento prostor, jenž má svou fyzickou i symbolickou dimenzi, beru jako proměnlivou veličinu, kterou je možné (re)konstruovat, ovládat a vtiskávat mu konkrétní významy. Figura „nové Prahy“ představuje v tomto kontextu specifický *obraz města*, tj. žádoucí představu, kterou zmíněné elity konstruují podle svých zájmů a usilují o její prosazení do obecného povědomí společnosti. Jejím základním znakem je odmítavý postoj k dosavadním („starým“) pořádkům a z něj vyplývající deklarace nezbytné *změny*. Po skončení 2. světové války se tato potřeba změny, nápravy či „nového začátku“ stává celospolečensky silně aktuální, a úvahy o „nové“ Praze proto začínají nabývat na intenzitě.

V období tzv. třetí republiky byl obraz „nové Prahy“ konstruován primárně na nacionálním principu, tj. prostřednictvím důsledného „odgermanizování“, resp. „počeštění“ města. Po komunistickém převratu roku 1948 pak začal být dominantně využíván princip politický (byť

stále obsahující významnou národní komponentu zhmotněnou přinejmenším v podobě odkazů na národní tradice) a deklarovaná „novost“ odvozována z charakteru socialistického společenského řádu. Počátkem 50. let se pojem „nové Prahy“ stal ve veřejném prostoru masově užívaným a nabyl zásadního ideologického významu jako integrální součást procesu budování lepší společnosti. Na sklonku roku 1950 vyhlásil stranický ideolog Gustav Bareš program celkové přestavby Prahy, k němuž se přihlásili funkcionáři městských stranických organizací i Ústředního národního výboru. Od roku 1951 byla zahájena rozsáhlá mobilizační kampaň „*Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*“, aktivně operující s dichotomií „starého“ a „nového“ města, přičemž „nové“ se zároveň stávalo synonymem „socialistického“. Svého vrcholu dosáhlo stalinistické budování Prahy v roce 1954. Příčiny jeho postupného odeznívání v následujících letech byly jak politické (proces destalinizace, odmítnutí kultu osobnosti a doktríny tzv. socialistického realismu), tak ekonomické (potřeba zefektivnění a zlevnění stavební výroby).

Komunistickému ideálu „nové Prahy“ 50. let jsem v práci věnoval ústřední pozornost. Zároveň jsem se průběžným sledováním vývojových kontinuit se staršími obdobími pokusil prokázat, že v žádném případě nejde jen o úzce dobový fenomén vyvolaný zkušeností 2. světové války a dalekosáhlými společenskými změnami po jejím skončení.

Stalinistické vize a budování „nové Prahy“ naopak představují dílčí – byť velmi výraznou a svébytnou – fázi obecně *modernizačního* procesu, který Praha (podobně jako další evropská města) nastoupila již v průběhu 19. století. Dynamický růst způsobil koncem 19. století do té doby neexistující rozdělení fyzického prostoru Prahy na „starou“ (původní historické jádro) a „novou“ (stavěná předměstí). Rostoucí možnosti zlepšování obecné životní úrovně společnosti zároveň posilovaly podobné dělení na symbolické úrovni. Figura „nové Prahy“ začala zastupovat rozmanité *pokrokové* představy o *lepší* budoucnosti, zatímco „stará Praha“ fungovala jako její nezbytný protějšek, a to jak v negativním (*zastaralá*), tak i pozitivním (historická, *tradiční*) významu. V tomto smyslu můžeme výskyt obou přívlastků sledovat nejen v proměnách dobového odborného diskursu architektů a památkářů, ale také jako periodicky se objevující součást étosu nově nastupujících politických režimů. Také komunističtí představitelé počátku 50. let se v tomto duchu hodlali v prostředí města deklarovat jako nositelé všestranně pozitivní *změny*, která však zároveň hledala zásadní symbolickou oporu ve vybraných tradicích minulosti.

Právě v období 50. let byly přívlastky „starý“ a „nový“ ve spojení s Prahou užívány na oficiální úrovni velmi často ve vzájemném souladu. „Nová Praha“ měla sice důsledně

odstraňovat dědictví „staré“ éry kapitalismu, na druhé straně obratně čerpala ze symbolického potenciálu „starého“ historického města. Tato symbióza „starého“ s „novým“ odpovídala snahám českých komunistů o vlastní legitimizaci prostřednictvím odkazů na *pokrokové* domácí tradice a vybrané památky (v duchu pojetí Zdeňka Nejedlého). Zároveň vycházela i z tradicionalistické povahy stalinismu coby politicky silně zatížené formy modernity, vymezující se vůči jednostranně racionalistickému pojetí výstavby měst, jak jej formulovala meziválečná avantgarda.

Stalinistickou vizi „nové Prahy“ můžeme v jistém smyslu označit za specifický, účelově politicky motivovaný pokus o smíření pokroku a (vybraných) tradic. Oproti technicistnímu projektu funkcionalistické avantgardy nabídl stalinismus alternativu v podobě „návratu“ k tradičnímu konceptu města jako harmonicky utvářeného uměleckého díla. Ideál „socialistického města“, s nímž byla „nová Praha“ v období stalinismu rychle ztotožněna, měl v sobě spojovat využití veškerých výtvarných moderní techniky se záměrně historizujícím tvaroslovím nové architektury. Historismus byl schopen svou dekorativností a monumentalitou lépe než modernistický funkcionalismus reprezentovat vládnoucí elity a zároveň po vizuální stránce jasně odlišit „socialistická města“ od sídel Západu. V rovině stavební praxe se však svou nákladností dostával do zásadního střetu s praktickou potřebou režimu rychle a levně produkovat dostatečné množství bytů.

Obraz „nové Prahy“ byl v období stalinismu ztotožněn s ideálem „socialistického města“. Jeho žádoucí atributy odvozovali domácí odborníci vesměs z oficiálních textů sovětských urbanistů a teoretiků; laické veřejnosti je pak zprostředkovali autoři politických projevů, publicistických textů a turistických průvodců. Budované město mělo svou urbanistickou strukturou, vzhledem novostaveb i symbolickým poselstvím pomníků, místních jmen a rekonstruovaných památek odrážet charakter rovnostářské a nivelizované socialistické společnosti a zásadním způsobem přispívat k výchově a posilování žádoucích vlastností „nového člověka“. K nejčastěji prezentovaným zásadám „*socialistické stavby měst*“ patřily státem řízený plánovitý rozvoj, vyloučení aktivit a zájmů soukromého sektoru, důraz na esteticky výrazné a harmonické prostředí, smazání sociálních i architektonických rozdílů mezi centrem a periferií, rozšiřování podílu veřejného prostoru, vysoká úroveň hygieny, dostatek parkových a rekreačních ploch a úcta vůči (vybraným) historickým památkám a tradicím.

Jednoznačný a ucelený „manuál“ pro výstavbu „socialistických měst“ nicméně v Československu během 1. poloviny 50. let zformulován nebyl. Velkou část zmíněných atributů (důraz na hygienické aspekty, dostatek světla, zeleně) můžeme při bližším pohledu

označit spíše za obecně modernizační než specificky „socialistické“. Tento fakt znovu potvrzuje zařaditelnost komunistického budování Prahy (a potažmo sociokulturního fenoménu stalinismu) do širšího procesu modernizace, v němž jsou principiálně podobné zásady uplatňovány v různých politicko-ideologických kontextech. Žádoucí pozitivní náboj, kvalitu a „novost“ poskytovalo atributům „nové Prahy“ zásadní měrou až jejich zařazení do kontextu socialistického společenského řádu, v němž i prvky u západních měst kritizované (např. výškové stavby) nabývaly automaticky pozitivních konotací. Klíčovou roli při definici „nové“ socialistické Prahy proto hrála její neustále zdůrazňovaná absolutní protikladnost k paralelně konstruovanému negativnímu obrazu „kapitalistického města“, skrze který byla prezentována a interpretována realita soudobých měst Západu i „staré“ meziválečné Prahy.

Vágní a účelově politický způsob, jimiž byly atributy „nové Prahy“ definovány, dokládá i po vzoru SSSR prosazovaná doktrína tzv. socialistického realismu, která se od roku 1949/1950 měla stát jediným oficiálním stylem domácí umělecké tvorby. Obecná zásada stalinské architektury, která měla být „*socialistická obsahem a národní formou*“, sice projektantům naznačovala nutnost kombinovat sovětské vzory s domácími historickými tradicemi, neposkytovala ale pevnější vodítko pro konkrétní tvorbu. Namísto „shora“ diktovaných zásad se tak kolem každého projektu otevíral relativně široký prostor pro vyjednávání mezi ideologickými kritiky a projektujícími architekty o jeho (ne)dostatečně „socialistickém“ charakteru. Pro celé období *sorely* v pražské architektuře je typická vysoká míra uchované kontinuity s meziválečným obdobím, daná osobním přesvědčením a předúnorovým školením většiny architektů, ale i nezájmem vrcholných představitelů KSČ stát se v otázkách nové tvorby ideovými „arbitry“. K ideálům socialismu se tak většina nových staveb (kromě omezeného počtu nejprestižnějších projektů) hlásila spíše doprovodnou rétorikou než samotnou vnější formou, jejíž předepsaný „soc-realistický“ charakter nebyl ve většině případů naplňován, ale ani soustavněji vyžadován.

Principy, podle nichž byla stalinistická vize „nové Prahy“ formulována, prezentována a naplňována, nám na obecné rovině prozrazují mnohé o fungování komunistického režimu první poloviny 50. let. Na jedné straně dokazují možnosti a odhodlání komunistické diktatury překódovat městský prostor do té doby nebývale důsledným způsobem v duchu svých potřeb a cílů. Zároveň však ukazují až nečekanou míru nekonceptnosti v rozhodování, resp. absenci jednoznačných a důsledně vyžadovaných zásad, podle nichž měla být „nová Praha“ utvářena. V rovině dobových aktérů pak jednoznačně zpochybňují vžitou černobílou optikou „vládnoucích“ a „ovládaných“.

Budování a prezentace „nové Prahy“ se pro upevňující se komunistický režim staly bezesporu výsostně politickým nástrojem. Osud města měl být pevně spojen s mocenskou pozicí KSČ, kterou oficiální rétorika veřejných činitelů a médií prezentovala jako klíčového iniciátora a garanta všech akcí, od bytové výstavby až po rekonstrukce památek. Její vlastní mocenské zájmy byly nicméně navenek neustále zaštiťovány odkazem na zájmy *lidu*, jehož je strana „pouze“ vrcholným reprezentantem. Praha budoucnosti byla prezentována jako „lidové“ město sloužící zájmům a potřebám nejširších vrstev svých obyvatel. Právě tento akcent umožňoval komunistům získat pro svou vizi podporu běžných občanů a tím překročit úzce odborný diskurs, na který zůstávaly omezeny modernizační úvahy předcházejících období. Oficiální propaganda dodávala obrazu budoucí *krásné, čisté, zdravé a šťastné Prahy socialismu* sugestivnost a atraktivitu tím, že neustále zdůrazňovala jeho dosažitelnost a principiální ne-utopičnost. Směřování k lepší budoucnosti bylo v kontextu socialistického řádu prezentováno jako společný úkol „všech“, k jehož naplnění může (prostřednictvím hojně organizovaných pracovních brigád) aktivně přispět každý občan. Pozitivní význam i těch zdánlivě nejmenších pracovních výkonů posilovalo jejich zařazení do kontextu (většinou poválečné společnosti citlivě vnímaného) mezinárodního *boje za mír*.

Okázalá propagandistická rétorika deklarující Prahu jako „město pracujících“ však nebyla pouze jednostranně užívaným indoktrinačním nástrojem režimu, nýbrž vytvářela na straně veřejnosti také nemalá očekávání, která v případě nenaplnění mohla snadno přejít v kritiku. Případ návrhu dejvického Ústředního domu armády dokládá, že obecně pozitivně byly vnímány zejména ty z komunistických plánů, které – ve shodě s oficiální rétorikou – jednoznačně sloužily zlepšení životní úrovně běžných Pražanů. Nákladné projekty, které tuto praktickou funkci ve prospěch veřejného zájmu postrádaly a měly reprezentovat spíše mocenskou pozici režimu (vedle ÚDA např. Stalinův pomník), mohly podporu *lidu* snadno ztratit. Jak dokládají archivní dokumenty, i v poměrech upevňující se komunistické diktatury mohly vůči oficiálně prezentovaným návrhům zaznívat ze strany odborníků a občanů protesty či kritika, kterou si politické elity v řadě případů nemohly dovolit zcela ignorovat.

Vnitřní mechanismus rozhodování a realizace navenek deklarovaných cílů se vyznačoval značnou nedůsledností a absencí uceleného konceptu. Klíčový dokument v podobě směrného územního plánu, který měl proklamovaným zásadám „socialistického města“ dát konkrétní podobu, začal sice vznikat již bezprostředně po Únoru 1948 a byl průběžně diskutován (podobně jako řada dílčích projektů) se sovětskými experty. Vzhledem k rychle se měnícím politickým poměrům po Stalinově smrti však nebyl v zamýšlené podobě dokončen. Povrchní

představa „strany a vlády“, která v 50. letech provádí centrálně řízenou „sovětizaci“ historického města, se na základě svědectví archivních materiálů rozpadá do řady často vzájemně nekoordinovaných akcí prosazovaných jednotlivými aktéry na úrovni vlády, politbyra i pražského ÚNV, přičemž některé z těchto vizí si mohly i vzájemně konkurovat (případ plánů manifestačních náměstí na Letné a pod Vítkovem). Zároveň je však potřeba konstatovat, že celkový obraz „socialistické Prahy“ tak, jak jej skrze média a vlastní zkušenost mohl vnímat běžný Pražan, nebyl touto vnitřní nekoncepčností v rozhodování komunistických elit výrazněji narušován.

Ambiciózní záměry komunistických představitelů limitovalo v praxi několik faktorů. Zdánlivě nejzásadnějším, ale nikoli nepřekonatelným byla nízká míra poškození Prahy během 2. světové války. Z tohoto důvodu nevycházela iniciativa k její přestavbě na rozdíl od sousedního Berlína či Varšavy z bezprostřední praktické nutnosti, ale z potřeby politického gesta, jímž by se i československá metropole mohla přesvědčivě přihlásit k proklamovaným vzorům zejména Sovětského svazu. Namísto plošných přestaveb byly pro Prahu zamýšleny jednotlivé projekty rozmístované do „strategických“ částí její urbanistické struktury (Letná, staroměstské nábřeží, dejvické Vítězné náměstí, Vítkov). Sama existence těchto seriózně projednávaných projektů (výjimečně i realizovaných – viz Stalinův pomník) svědčí o tom, že ani od 19. století zakotvený „image“ Prahy coby „historického města“ nebránil některým představitelům politických a odborných elit 50. let v úvahách o jejím razantnějším přeformování. Režimem deklarovaná úcta k historickým památkám byla v tomto směru jen relativní překážkou, neboť množinu oficiálně uznávaných historických objektů bylo možné pružně přizpůsobovat momentálním potřebám.

Závažnější limit komunistických vizí představoval nedostatek ekonomických prostředků, které byly v rámci ambiciózně vytýčených úkolů první pětiletky směřovány primárně do oblasti těžkého průmyslu a potažmo výstavby nových průmyslových měst Ostravska, popř. Slovenska. Právě tato sídla svým budovatelským étosem i možností realizovat smělé architektonické plány „na zeleném drnu“ představovala pro Prahu – navzdory jejímu nezpochybnitelnému statusu hlavního města – přinejmenším symbolickou konkurenci.

„*Síla obrazů spočívá v příběhu, který vyprávějí.*“⁸¹⁵ Obraz „nové Prahy“ 50. let byl svébytným produktem modernizačního úsilí realizovaného v kontextu stalinistické ideologie. Svým recipientům z řad běžných Pražanů dokázal za pomoci intenzivní propagandistické

⁸¹⁵ „*Die Leistungsfähigkeit der Bilder liegt in der Geschichte, die sie erzählen.*“ M. Löw: *Soziologie der Städte*, s. 171.

rétoriky nabídnout nedlouho po skončení ničivé války sugestivní vizi lepšího světa, v němž bude všestranně postaráno o jejich potřeby, a na jejímž uskutečňování se mohou sami aktivně podílet. Legitimita těch, kteří tuto vizi přinášeli – představitelů Komunistické strany Československa – byla přitom odvozována z vybraných historických tradic, které v povědomí české společnosti silně rezonovaly už od dob národního obrození. Tvůrci „nové Prahy“ socialismu vyjadřovali vedle budovatelských, do budoucnosti upřených perspektiv demonstrativní úctu také odkazu historické „staré Prahy“. Vedle *pokrokových tradic a zájmů lidu* představovala mocnou oporu poválečného budování české metropole i osvoboditelská autorita Sovětského svazu a jeho nejvyššího politického představitele Josifa Stalina.

Úzké propojení obrazu „nové Prahy“ 50. let s projektem zosobněným sovětským vůdcem se názorně ukázalo po jeho smrti, kdy se Stalinův politický a symbolický odkaz stal v Sovětském svazu a následně i dalších státech východního bloku nežádoucí. Spolu s kultem osobnosti byly proklamativně zavrženy také dosavadní estetické a ideové principy, na nichž byl po Únoru 1948 stavěn obraz „nové Prahy“, který tak od konce 50. let začal pozvolna měnit svůj obsah. A budovatelským étosem naplněné období stalinismu se zařadilo k dlouhé linii vizí, vztahovaných elitami české moderní společnosti k fyzickému i symbolickému prostoru hlavního města.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny:

Archiv hlavního města Prahy (AHMP), fond Stavební odbor NVP (ÚNV) 1946-1986, i. č. 329, 338, 339, 340, 346, 545, 559, 584, 850, 874, 981, 1051, 1052.

AHMP, fond Spolkový katastr, sign. XXII/1269 (Klub za novou Prahu).

Národní archiv (NA) Praha, fond KSČ – ÚV 1945-1989 – kancelář Antonína Novotného, i. č. 193, kart. 146.

NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945-1989 – politické byro KSČ 1951-1954, arch. j. 52, 74.

NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945-1989 – politické byro KSČ 1954-1962, arch. j. 3/12, 31/1, 66/6, 66/7, 280/4, 291/4.

NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945-1989 – Václav Kopecký, sv. 3, arch. j. 123, 136, 138.

NA Praha, fond Sekretariát ÚV KSČ 1945-1951, arch. j. 145, 167.

NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády (ÚPV) – běžná spisovna, i. č. 2094, 2100, 7039, 7497.

NA Praha, fond ÚPV – tajná spisovna, i. č. 857, 2073, 2080, 4567, 5522,

Národní galerie Praha, Sbírka architektury – Projekt na hotel Družba (Juliska), soubor plánů a fotografií.

Národní památkový ústav, knihovna územního odborného pracoviště Praha – MÜLLEROVÁ, Věra: Hotel International. Stavebně-historický průzkum. Praha 1995.

Národní technické muzeum – Archiv architektury a stavitelství, fondy č. 9 (Antonín Engel), 117 (Česká technika), 136 (Zdeněk Pešánek) a 139 (Jaroslav Fragner).

Vojenský historický archiv (VHA) Praha, fond Ministerstvo národní obrany (MNO) – 1952, i.č. 2312.

VHA Praha, fond MNO – 1953, i.č. 2657, 2764, 2785, 2890.

VHA Praha, fond MNO – 1954, i. č. 84, 85, 86, 112, 288, 289, 334, 345, 753, 2821, 2822.

VHA Praha, fond MNO – 1955, i. č. 289, 367, 4182, 4187, 4190, 4201, 4480.

VHA Praha, fond MNO – 1956, i. č. 2540, 3377, 3378, 3638.

VHA Praha, fond MNO – 1957, i. č. 1601.

VHA Praha, fond MNO – 1958, i. č. 400 a 2546.

Literatura:

AMAN, Anders: *Architecture and Ideology in Eastern Europe During the Stalin Era: an Aspect of Cold War History*. New York: The MIT Pr., 1992.

ASSMANN, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C.H. Beck, 2006.

ASSMANN, Aleida: *Erinnerungsräume Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Beck, 2003.

ASSMANN, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck, 2006.

ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.

BARTETZKY, Arnold, ed. et al.: *Neue Staaten - neue Bilder?: visuelle Kultur im Dienst staatlicher Selbstdarstellung in Zentral- und Osteuropa seit 1918*. Köln: Bohlau Verlag, 2005.

BARTETZKY, Arnold – DMITRIJEVA, Marina – KLIEMS, Alfrun (eds.): *Imaginationen des Urbanen: Konzeption, Reflexion und Fiktion von Stadt in Mittel- und Osteuropa*. Berlin: Lukas, 2009.

- BEČKOVÁ, Kateřina: *Sto let Klubu Za starou Prahu 1900-2000: jubilejní sborník*. Praha: Schola ludus - Pragensia, 2000.
- BECHER, Peter – KNECHTEL, Anna (eds.): *Praha-Prag 1900-1945: Literaturstadt zweier Sprachen*. Passau: Stutz, 2010.
- BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- BOHN, Thomas M. (ed.): *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück?: Urbane Transformationen im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts*. München: Oldenbourg 2009.
- BRENNER, Christiane: *„Zwischen Ost und West“: tschechische politische Diskurse 1945-1948*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2009.
- BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (eds.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung: Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948-1968*. München: Oldenbourg, 2005.
- CALVINO, Italo: *Neviditelná města*. Praha: Dokořán, 2007.
- CSÁKY, Moritz: *Das Gedächtnis der Städte: kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*. Wien: Böhlau 2010.
- CSÁKY, Moritz – Leitgeb, Christian (eds.): *Kommunikation – Gedächtnis – Raum. Kulturwissenschaften nach dem „Spatial Turn“*. Bielefeld: transcript-Verl., 2009.
- CRANG, Mike (ed.): *Thinking Space*. London: Routledge, 2000.
- DURTH, Werner – DÜWEL, Jörn – GUTSCHOW, Niels: *Architektur und Städtebau der DDR. Bd. I., II.* Frankfurt/Main: Campus Verlag, 1999.
- FERENCOVÁ, Michaela a kol.: *Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.-21. století*. Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, pracoviště Brno, 2009.
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra – GALČANOVÁ, Lucie – VACKOVÁ, Barbora (eds.): *Československé město včera a dnes: každodennost - reprezentace - výzkum*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010.
- FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998.
- GALANDAUER, Jan: *Chrám bez boha nad Prahou: památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014.
- GIUSTINO, Cathleen M.: *Tearing down Prague's Jewish town: ghetto clearance and the legacy of middle-class ethnic politics around 1900*. Boulder: East European Monographs, 2003.
- GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin: rozpolcená kultura v Sovětském svazu; Komunistické postskriptum*. Praha: Akademie výtvarných umění v Praze, 2010.
- HALBWACH, Maurice: *Das Gedächtnis und seine soziale Bedingungen*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1985.
- HALBWACHS, Maurice – NAMER, Gérard (ed.) – JAISSON, Marie (ed.): *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
- HALÍK, Pavel – KRATOCHVÍL, Petr – NOVÝ, Otakar. *Architektura a město*. Praha: Academia, 1998.
- HONEISER, Ladislav – SKALICKÁ, Eva (eds.): *Letná: historie a vývoj prostoru*. Praha: Útvar rozvoje hlavního města Prahy, 2007.
- HORÁČEK, Martin: *Za krásnější svět: tradicionalismus v architektuře 20. a 21. století*. Brno: Barrister & Principal ve spolupráci s Vysokým učením technickým v Brně - nakl. VUTIUM, 2013.
- HOŘEJŠ, Miloš: *Protektorátní Praha jako německé město: nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*. Praha: Mladá fronta, 2013.
- HRŮZA, Jiří: *Město: Praha*. Praha: Odeon, 1989.
- HRŮZA, Jiří: *Praha v plánech a projektech: od středověku po současnost: katalog výstavy*. Praha: Útvar rozvoje hlavního města Prahy, 1999.
- HRŮZA, Jiří a kol.: *Pražská asanace: k 100. výročí vydání asanačního zákona pro Prahu*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1993.
- FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří (eds.): *Evropská velkoměsta mezi koncem války světové a války studené (1945-1989)*. Praha: Scriptorium, 2011.

- FITZPATRICK, Sheila: *Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s*. New York: Oxford University Press, 1999.
- HODROVÁ, Daniela: *Citlivé město: (eseje z mytopoetiky)*. Praha: Akropolis, 2006.
- HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996.
- JOHANEK, Peter (ed.): *Vielerlei Städte: Der Stadtbegriff*. Köln: Böhlau, 2004.
- KAPLAN, Karel: *Alexej Čepička – dobová dramata komunistické moci*. Brno: Barrister & Principal, 2011.
- KOHOUT, Jiří – VANČURA, Jiří: *Praha 19. a 20. století: technické proměny*. Praha: SNTL, 1986.
- KNAPÍK, Jiří. *Kdo spoutal naši kulturu: portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov: Šárka, 2000.
- KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý: politik a vědec v osamění*. Praha: Paseka, 2012.
- KUBIŠ, Karel (ed.): *Obraz druhého v historické perspektivě. II, Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Praha: Karolinum, 2003.
- LAŠŤOVKA, Marek a kol.: *Pražský uličník: encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. Praha: Libri, 1997-1998.
- LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: *Praha*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- LEFEBVRE, Henri: *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 2000.
- LÖW, Martina: *Soziologie der Städte*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2008.
- LYNCH, Kevin: *Obraz města = The image of the city*. Praha: Polygon, 2004.
- MACURA, Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha: Academia, 2008.
- NOVOTNÝ, Jiří: *Prahou posedlý*. Praha: Karolinum, 2002.
- NOVOTNÝ, Robert a kol. *Zrození mýtu: dva životy husitské epochy*. Praha: Paseka, 2011.
- OLSEN, Donald J.: *The City as a Work of Art: London, Paris, Vienna*. New Haven: Yale Univ. Pr., 1986.
- PÁVOVÁ, Jana: *Demagog ve službách strany: portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2008.
- PECHAR, Josef: *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979.
- PECHAR, Josef a URLICH, Petr: *Programy české architektury*. Praha: Odeon, 1981.
- PERNES, Jiří – POSPÍŠIL, Jaroslav – LUKÁŠ, Antonín: *Alexej Čepička: šedá eminence rudého režimu*. Praha: Brána, 2008.
- PEŠEK, Jiří: *Od aglomerace k velkoměstu: Praha a středoevropské metropole 1850-1920*. Praha: Scriptorium, 1999.
- PÍCHOVÁ, Hana: *Případ Stalin: historická a literární studie Stalinova pomníku v Praze*. Řevnice: Arbor vitae, 2014.
- PLATOVSKÁ, Marie – ŠVÁCHA, Rostislav (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění. V. díl. 1939-1958*. Praha: Ústav dějin umění AV ČR, 2005.
- POCHE, Emanuel (ed.): *Praha našeho věku: čtvero knih o Praze: architektura, sochařství, malířství, užité umění*. Praha: Panorama, 1978.
- POLIAKOVÁ, Martina – RAŠKA, Jakub – SMYČKA, Václav (eds.): *Uzel na kapesníku: vzpomínka a narativní konstrukce dějin*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra – KRAJČI, Petr (eds.): *Antonín Engel 1879-1958: (architekt, urbanista, pedagog)*. Praha: Národní galerie, 1999.
- SCHLÖGEL, Karl: *Im Raume lesen wir die Zeit: Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*. Frankfurt/Main: Fischer-Taschenbuch-Verl., 2011.
- SCHLÖGEL, Karl: *Terror und Traum: Moskau 1937*. München: Hanser 2009.
- Sorela: česká architektura padesátých let*. Praha: Národní galerie, 1994.
- SOUKUPOVÁ, Blanka, ed. et al.: *Evropské město: identita, symbol, mýtus*. Bratislava: ZING Print, 2010.
- SOUKUPOVÁ, Blanka, ed. et al.: *Město, identita, paměť*. Bratislava: Zing Print, 2007.

SOUKUPOVÁ, Blanka – GODULA-WĘCŁAWOWICZ, Róża (eds.): *Mýtus - "realita" - identita: národní metropole v čase vyvlastnění, kolaborace a odporu*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2013.

SOUKUPOVÁ, Blanka – LUTHER, Daniel – SALNER, Peter (eds.): *Mýtus - "realita" - identita: socialistické metropole v zápasech o novou přítomnost a vizi šťastné budoucnosti*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2014.

SOUKUPOVÁ, Blanka, ed. et al.: *Mýtus - "realita" - identita: státní a národní metropole po první světové válce*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2012.

STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014.

SVOBODA, Jan E. – NOLL, Jindřich: *Praha 1945-2003: kapitoly z poválečné a současné architektury*. Praha: Libri, 2006.

ŠEVČÍK, Oldřich – BENEŠ, Ondřej: *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009.

ŠVÁCHA, Rostislav: *Od moderny k funkcionalismu: proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

TANCER, Jozef: *Neviditeľné mesto: Prešporok – Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava: Kalligram, 2013.

TOMASIK, Wojciech: *Inżynieria dusz: Literatura realizmu socjastycznego w planie „propagandy monumentalnej“*. Wrocław: FNP, 1999.

VINKEN, Gerhard: *Zone Heimat: Altstadt im modernen Städtebau*. Berlin – München: Dt. Kunstverl., 2010.

VLČEK, Pavel a kol.: *Umělecké památky Prahy. Velká Praha. A-L*. Praha: Academia, 2012.

VORLÍK, Petr: *Areál ČVUT v Dejvicích v šedesátých letech*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006.

VORLÍK, Petr: *Český mrakodrap*. Praha: Paseka, 2015.

XX. století v Kolovratském a Valdštejnském paláci. Praha: HQ Kontakt pro Kancelář Senátu, 2003.

ZARECOR, Kimberly Elman: *Utváření socialistické modernity: bydlení v Československu v letech 1945-1960*. Praha: Academia, 2015.

Články:

BARTETZKY, Arnold: Auf der Suche nach der nationalen Form. Zur Architektur der Stalinzeit in der DDR und Polen. In: PURCHLA, Jacek – TEGETHOFF, Wolf (eds.): *Nation, Style, Modernism*. Cracow: International Cultural Centre – Munich: Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 2006, s. 325-343.

FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: Nový člověk stalinského Ruska a nacistického Německa. In: GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila (eds.): *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012, s. 404-458.

HALBWACH, Maurice: Legendární topografie míst ve Svaté zemi. In: BENSA, Alban – HUBINGER, Václav – MAYER, Francois (eds.): *Cahiers du Cefres. Antologie francouzských společenských věd. Město*, 1996, No. 10, s. 6-35.

HALÍK, Pavel: Ideologická architektura. *Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*, 44, 1996, č. 5, s. 438-460.

HOBSBAWM, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: HOBSBAWM, Eric – RANGER, T. O. (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge – New York 1983, s. 1-14.

HUBRTOVÁ, Kateřina: Vysmívání a nenávidění. *Dějiny a současnost*, roč. 2007, č. 4, s. 24-27.

KSANDR, Karel: Rekonstrukce hotelu, aneb Proměna rudého Internationalu na zelený Holiday Inn. *Stavba*, roč. 1997, č. 2, s. 60-63.

LEMBERG, Hans: Prag im Zerrspiegel. Die Propagierung des „deutschen Prag“ in der Protektoratszeit. *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havráňkovi, Csc.* Praha: Karolinum, 2005, s. 383-394.

LOW, Setha M.: Spatializing Culture: The Social Production and Social Construction of Public Space in Costa Rica. *American Ethnologist*, vol. 23, No. 4 (November 1996), s. 861-879.

MACURA, Vladimír: Obraz Prahy v české obrozenské kultuře. In: *Město v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie, 1983, s. 154-167.

MAREK, Michaela: Nationale oder universale Geschichte? Historismen in der Staatsarchitektur der Ersten Tschechoslowakischen Republik. *Architectura*, roč. 32, 2002, č. I., s. 73-88.

PÝCHOVÁ, Eva: První panelový dům v Praze. *Průzkumy památek*, roč. 13, 2006, s. 106-109.

RANDÁK, Jan: Betlémská kaple, revoluční tradice a vstup marx-leninské historiografie do prostoru. In: *Proměny diskursu české marxistické historiografie. Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice 2008, s. 225-245.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra: Nemilovaný a oblíbený. *Panorama*, roč. 2004, s. 9.

SVATOŠOVÁ, Hana: „Zlatá slovanská Praha“. Slovanství ve slovech a skutcích pražské obecní samosprávy 1880-1914. In: HOJDA, Zdeněk – OTTLOVÁ, Marta – PRAHL, Roman (eds.): „*Slavme slavně slávu Slávův slavných*.“ *Slovanství a česká kultura 19. století*. Praha 2006, s. 160-170.

ŠÁMAL, Petr – Rymarev, Alexandr: Schierův dům a tajemství jeho sochařské výzdoby jako překvapivé poselství z doby pražské asanace. *Za Starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu*, roč. 2005, č. 1, s. 25-28.

ŠVÁCHA, Rostislav: Zdeněk Pešánek jako architekt. *Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*, roč. 44, 1996, č. 5, s. 425-437.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích. *Dějiny – teorie – kritika*, č. 2, 2007, s. 232-255.

ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*, č. 1, 2010, s. 9-29.

Dobové publikace:

Architektura národů SSSR: z dávné minulosti k výstavbě socialistického dneška. Praha: Svaz československo-sovětského přátelství, 1949.

BAREŠ, Gustav – KRUTINA, Vratislav: *Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu*. Praha: Kulturně propagační oddělení sekretariátu městského výboru KSČ, [1951].

CIHLA, Vladimír (ed.): *Za Prahu krásnější*. Praha: Orbis, 1962.

Diskuse o otázkách soudobé výstavby a architektury v SSSR. Díl I., II. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1955.

Dokumenty 1. celostátní konference delegátů čs. architektů. Praha: ÚSČSVU - Svaz architektů, 1955.

ENGEL, Antonín: *Náměstí Vítězství v Praze-Dejvicích. Jeho vznik, vývoj a stavba. Zvláštní otisk z „Průvodce světem techniky“ z roku 1939, sešit 7*. Praha 1939.

HARLAS, František Xaver: *Stará Praha: nástin vývoj města a průvodce jeho sbírkami*. Praha: Lidové nakladatelství, [1911].

HAVRÁNEK, Edgar Theodor: *Kampa, pražské Benátky: jeden z nejmalebnějších koutů staré Prahy slovem i obrazem*. Praha: Jan Naňka, 1948.

HILBERT, Jaro: *Stará Praha a Praha budoucí. Volné směry*, roč. 1900, č. 2.

HONZÍK, Karel: *Architektura všem*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.

CHAMRÁD, Vladimír: *Letná, první staveniště socialistické Prahy*. Praha: Ústř. n. výbor hl. m. Prahy, 1951.

CHYSKÝ, Jiří: *Průvodce Prahou*. Praha: Státní tělovýchovné nakladatelství, 1955.

JAVŮRKOVÁ, Jarka (ed.): *Pražská květnová revoluce 1945*. Praha: Hlavní město Praha, 1946.

- JEŘÁBEK, Luboš: *Pět let činnosti pro myšlenku zachování starobylého a uměleckého rázu král. hl. města Prahy*. Praha: Pražský klub, 1899.
- JEŘÁBEK, Luboš: *Zachování starobylého a krásného vzhledu Prahy hospodářským a finančním prospěchem pražského obyvatelstva*. Praha: Spolek majitelů domů pro Nové Město Pražské a Vyšehrad, 1900.
- KAISER, Alois Ladislav: *Průvodce starou Prahou*. Praha: Život a práce, 1947.
- KAVKA, František – RADKOŠ, I. – WIRTH, Zdeněk: *Architektura v českém a slovenském národním dědictví*. Praha: Osvěta, 1952.
- Klement Gottwald o Jiráskovi. [Praha]: Orbis, 1951.
- KUBÍČEK, Alois. *Betlemská kaple*. Praha: SNKLHU, 1953 (1. vyd.) a 1960 (2. přeprac. vyd.).
- KUBÍČEK, Alois: *Pražské paláce*. Praha: Pražské nakladatelství V. Poláčka, 1946.
- KUBÍČEK, Alois: *Stará Praha v nové kráse: obnovené památky pražské*. Praha: Orbis, 1957.
- KUBR, František – NEJEDLÝ, Ladislav (eds.): *Čtení o socialistickém realismu: Lenin-Gorkij-Ždanov-Nejedlý-Neumann-Štoll*. Praha: Ústřední kulturně propagační oddělení ÚRO, 1949.
- LUDVÍK, Břetislav: *Dvě procházky Prahou Jakuba Arbesa*. Praha: STN, 1954.
- MERHOUT, Cyril: *Paláce a zahrady pod Pražským hradem*. Praha: Orbis, 1954.
- MORDVINOV, A. G. a kol.: *Sovětská architektura*. Praha: Výtvarné nakladatelství Orbis, 1951.
- MRŠTÍK, Vilém: *Bestia triumphans*. Praha: Nákladem Rozhledů, [1897].
- MUKAŘOVSKÝ, Jan et al.: *Památník národního písemnictví na Strahově*. Praha: [nákl. vl.], 1953.
- Národní památník na hoře Vítkově*. Praha: Osvěta, 1951.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Husův Betlem a náš dnešek: projev na slavnostním táboru lidu na Betlemském náměstí při odevzdání Betlemské kaple našim pracujícím dne 5. července 1954*. Praha: Orbis, 1954.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha: Sekretariát ÚV KSČ, [1946].
- NEJEDLÝ, Zdeněk: O realismu pravém a nepravém. In: Týž: *O umění a politice*. Praha 1978, s. 173-182.
- Parky kultury a oddechu: několik pojednání o ideovém, provozním a architektonickém uspořádání parků kultury a oddechu v SSSR s předpisy o jejich správě: [sborník]*. Praha: Osvěta, 1952.
- OLIVOVÁ, Věra: *Praha v revolučních tradicích: (průvodce)*. Praha: Osvěta, 1952.
- Pamětní spis stran upravení a rozšíření král. českého hlavního města Prahy*. Praha: Spolek architektů a inženýrů, 1873.
- PAVLÁSEK, Vojtěch a kol.: *Museum Aloise Jiráka na Bílé hoře*. Praha: SPN, 1952.
- Protokol IX. řádného sjezdu komunistické strany Československa*. Praha: ÚV KSČ, 1949.
- Sovětská stavba měst: Soubor theoretických studií*. Praha: Orbis, 1951.
- Srdce Prahy v plamenech*. Praha: Universum Č. A. T., 1946.
- STALIN, Josif Vissarionovič: *Spisy. Svazek 7. 1925*. Praha: SNPL, 1952.
- Svému osvoboditeli československý lid*. Praha: Orbis, 1955.
- SVOBODA, Alois – TUČKOVÁ, Anna: *Prahou od jara do jara*. Praha: Orbis, 1957.
- SVOBODA, Emanuel: *Po stopách Mikoláše Alše v Praze*. Praha: Nakl. čs. výtvarných umělců, 1956.
- SVOBODA, Jan (ed.): *Usnesení VKS(b) Lenin Stalin o stavbě měst a architektuře*. Praha: Orbis, 1952.
- VÁVRA, Jindřich: *Betlémská kaple: Nár. kulturní památka*. Praha: Olympia, 1968.
- ZELINKA, Timoteus Čestmír: *Husitskou Prahou*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1955.
- ŽDANOV, Andrej Aleksandrovič: *O umění*. Praha: Orbis, 1949.

Periodika:

Architekt: časopis československých architektů. Praha: Spolek československých inženýrů, roč. 1946-1951.
Architektura ČSR. Praha: Klub Architektů, roč. 1946-1964.
Československo. Praha: Ministerstvo informací, roč. 1947, č. 7.
Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, roč. 1955-1959.
Nová Praha. Týdeník ÚNV pro lidovou správu a komunální podniky. Praha: [ÚNV], roč. 1953-1962.
Ochrana památek: věstník Klubu Za starou Prahu a jeho odborů. Praha: Klub za starou Prahu, 1952-1961.
Praha. Týdeník Ústředního národního výboru hlavního města Prahy. Praha: ÚNV hl. m. Prahy, roč. 1948-1950.
Sovětská architektura: časopis Československo-sovětského institutu - sekce umění. Praha: vl.n., roč. 1951-1955.
Styl. Měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst. Praha: SVU Mánes, roč. III./VIII., 1922-1923.
Svět v obrazech. Praha: Novinář, 1950-1958.
Věstník hlavního města Prahy. Praha: Hlavní město Praha, roč. 48 (1945) – roč. 51 (1948).
Výtvarná práce. Praha: Ústřední svaz československých výtvarných umělců, roč. 1952-1958.
Zprávy památkové péče. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, roč. 1947-1958.

Denní tisk: *Lidová demokracie, Lidové noviny, Literární noviny, Národní listy, Obrana lidu, Rudé právo, Svět práce, Svobodné slovo, Večerní Praha*.

Elektronické zdroje:

Encyklopedie dějin města Brna [online; cit. 5. 4. 2015]. Dostupné z: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmbl?acc=profil_osobnosti&load=21737.

Křižovatky architektury. Architektura s rudou hvězdou bez stigmat a předsudků. 5. ročník odborné konference 13. 6. 2013. Závěrečná zpráva [cit. 24. 7. 2015]. Dostupné z: http://www.krizovatkyarchitektury.cz/2013/download/zz_ka_2013.pdf.

MonumNet: nemovité památky [online]. Praha: Národní památkový ústav [cit. 24. 7. 2015]. Záznam IdReg 163453: hotel International. Dostupné z: <http://monumnet.npu.cz/pamfond/list.php?IdReg=163453&Uz=B&PrirUbytOd=03.05.1958&PrirUbytDo=24.07.2015&Limit=25>.

OPPELT, Robert: Dejvický hotel se vrátil k historickému jménu. Je z něj opět International. *Metro.cz* [online]. 1. 9. 2014 [cit. 26. 7. 2015]. Dostupné z: http://www.metro.cz/dejvicky-hotel-se-vratil-k-historickemu-jmenu-je-z-nej-opet-international-1r3/-co-se-deje.aspx?c=A140901_172502_co-se-deje_rab.

PAVEL, Otto: Vraťte na International rudou hvězdu, žádá architekt. *Hospodářské noviny – IHNED.cz* [online]. 14. 7. 2003 [cit. 24. 7. 2015]. Dostupné z: <http://byznys.ihned.cz/reality/c1-13088310-vratte-na-international-rudou-hvezdu-zada-architekt>.

Příběhy domů. Ve stínu hvězdy hotelu Internacionál [epizoda dokumentárního cyklu, online]. Režie Pavel KŘEMEN. ČT2, 13. 2. 2008 [cit. 21. 7. 2015]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10169912707-pribehy-domu/207562269000003-ve-stinu-hvezdy-hotelu-internacional>.

Sorela [online]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Ústav české literatury a literární vědy [cit. 18. 6. 2015]. Dostupné z: <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/index.htm>.

Stalina vypářejte, rozhodli soudruzi. *Magazín E15* [online]. 12. 12. 2010 [cit. 27. 7. 2015]. Dostupné z: <http://magazin.e15.cz/regiony/stalina-vyparejte-rozhodli-soudruzi-841817>.

WERICH, Jan – HORNÍČEK, Miroslav: *Předscény* [zvukový záznam na CD]. Záznam představení z Divadla ABC z roku 1958. Praha: Supraphon Records, 1995.

Seznam příloh

- Obr. 1. Projekt asanace Starého Města a Josefova, 1887. *Zlatá Praha*, 22. 4. 1887.
- Obr. 2. V. Amort: „Zápas staré a nové doby“, 1897. Foto autor.
- Obr. 3. J. Havlíček: Projekt „pražské City“, 1943-1945. HAVLÍČEK, Josef: *Návrhy a stavby*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1964.
- Obr. 4. J. Vančura: Projekt mezinárodního hotelu na Žofíně, 1946. *Věstník hl. m. Prahy*, 9. 3. 1946.
- Obr. 5. Gustav Bareš (vlevo) a Vratislav Krutina na ustavující konferenci MV KSČ. CHAMRÁD, Vladimír: *Letná, první staveniště socialistické Prahy*. Praha: ÚNV, 1951.
- Obr. 6. Architekt Vladimír Chamrád. *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy*, roč. 1990, č. 2.
- Obr. 7. Nástup prvních brigádníků na letenskou pláň. CHAMRÁD, Vladimír: *Letná, první staveniště socialistické Prahy*. Praha: ÚNV, 1951.
- Obr. 8. Čestný odznak „Za výstavbu socialistické Prahy“. Dtto.
- Obr. 9. Pamětní brožura pražského ÚNV „Letná – první staveniště socialistické Prahy“. Dtto.
- Obr. 10. Průběh brigád na letenské pláni, 1951. Dtto.
- Obr. 11. Otevření Jiráskova muzea v letohrádku Hvězda, 2. 9. 1951. NOVOTNÝ, Robert a kol.: *Zrození mýtu: dva životy husitské epochy*. Praha: Paseka, 2011.
- Obr. 12. Pamětní deska Zdeňku Nejedlému v interiéru Betlémské kaple. Foto autor.
- Obr. 13. Vybourávání činžovního domu na místě Betlémské kaple. BARTOŠ, František Michálek: *Z dějin kaple Betlémské*. Praha: Blahoslav, 1951.
- Obr. 14. Hlavní sál Jiráskova muzea ve Hvězdě. PAVLÁSEK, Vojtěch a kol.: *Museum Aloise Jiráska na Bílé hoře*. Praha, 1952.
- Obr. 15. Výstavba Stalinova pomníku na Letné. *Československá armáda*, 9. 10. 1954.
- Obr. 16. Rothmayerův sál na Pražském hradě, 1948-1957. KADLEC, František – MALÁ, Věra: *Reprezentační prostory: Pražský hrad*. Praha: Správa Pražského hradu, 2001.
- Obr. 17. Členové plánovacího referátu ÚNV nad plány „nové Prahy“, září 1951. *Nová Praha*, 14. 9. 1951.
- Obr. 18. Návrh směrného územního plánu Prahy, 1953.
- Obr. 19. Delegace čsl. architektů na studijní cestě v SSSR. *Nová Praha*, 14. 1. 1953.
- Obr. 20. Reliéf na domě v Tulské ulici. Foto autor.
- Obr. 21. Reliéf na domě v Patočkově ulici. Dtto.
- Obr. 22. Obytné domy v Patočkově ulici na Břevnově. Dtto.
- Obr. 23. Portál domu v Anglické ulici na Vinohradech. Dtto.
- Obr. 24. Vchodová vrata památníku na Vítkově. Dtto.
- Obr. 25. Dokončování sgrafita „Na paměť osvobození“ na terase palácové Ledeburské zahrady. *Svět v obrazech*, 22. 11. 1958.
- Obr. 26. Architekt Antonín Engel. Dostupné z: <http://100.ipodebrady.cz/nejslavnejsi-podebradsky-architekt> [cit. 1. 8. 2015].
- Obr. 27. Ministr obrany Alexej Čepička. *Svět v obrazech*, 6. 10. 1951.
- Obr. 28. Koncepce Vítězného náměstí podle A. Engla, 1922-1924. *Architekt Antonín Engel: výstava životního díla*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1956.
- Obr. 29. Koncepce náměstí Velké říjnové revoluce dostavěného Ústředním domem armády, 1954. *Architektura ČSR*, roč. 1954, č. 5.
- Obr. 30. Palác kultury a vědy ve Varšavě. BARTETZKY, Arnold – DMITRIEVA, Marina – KLIEMS, Alfrun (eds.): *Imaginationen des Urbanen: Konzeption, Reflexion und Fiktion von Stadt in Mittel- und Osteuropa*. Berlin: Lukas, 2009.

- Obr. 31.* Vítězný návrh Ústředního domu armády. *Svět práce*, 25. 3. 1954.
- Obr. 32.* Stavební program Ústředního domu armády, 1954. VHA Praha, fond MNO – 1954.
- Obr. 33.* Areál kasáren a původně vojenské ubytovny na Julisce. Foto autor.
- Obr. 34.* Hotel International v Dejvicích, F. Jeřábek a kol., 1952-1957. Dtto.
- Obr. 35.* Hotel International, sgrafitová výzdoba bočních křídel – zkřížené palcáty. Dtto.
- Obr. 36.* Kasárna za hotelem International – emblém ve štítě hlavní budovy. Dtto.
- Obr. 37.* Hotel International, detail sgrafitové výzdoby bočních křídel – „šťastná socialistická společnost“. Dtto.
- Obr. 38-41.* Hotel International, sgrafitová výzdoba věže – ilustrace nejedlovské koncepce českých dějin. Dtto.
- Obr. 42.* Hotel International, sgrafitová výzdoba věže. Dtto.
- Obr. 43.* Hotel International, zakončení věže. Dtto.
- Obr. 44.* Hotel International – detail Stalinova pomníku na gobelínu C. Boudy. Dtto.
- Obr. 45.* Hotel International, část interiérové výzdoby. Dtto.
- Obr. 46.* Hotel International, reliéf „Osvobození Rudou armádou“ nad vchodem. Dtto.
- Obr. 47.* Hotel International, zimní zahrada v nejvyšším poschodí věže. Dtto.